

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Izsépy Edit

IBRÁNYI MIHÁLY VÁRADI VICEKAPITÁNY

Zachar József

A FRANCIA ANCIEN RÉGIME KÉT

ESTERHÁZY-HUSZÁREZREDE 1735–1789

Mucs Sándor

A FUGGETLEN KISGAZDAPÁRT

KATONAPOLITIKÁJÁRÓL

1945–1948

2

XXX. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1983

NEW YORK

... ..

... ..

... ..

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1983

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXX. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dávid Géza, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi adjunktus, ELTE Bölcsészettudományi Kar (Budapest), *Fodor Pál*, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (Szentendre), *Generál Tibor* nyá. alezredes, a hadtudományok kandidátusa (Budapest), *Izsépy Edit*, az Egyetemi Könyvtár ny. tudományos főmunkatársa (Budapest), *Lengyel István*, a történelemtudományok kandidátusa, az ELTE docense (Budapest), *Mucs Sándor* nyá. alezredes, a hadtudományok kandidátusa (Budapest), *Szauder Lajos* százados (Budapest), *Szócs Ferenc* nyá. határőr alezredes (Budapest); valamint *Okváth Imre*, *Rázsó Gyula*, a történelemtudományok kandidátusa, *dr. Szakály Sándor*, *Viniczai István*, *Windisch Aladárné*, *Zachar József*, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 360-764

A kiadásért felel: a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, VIII., Kerepesi út 29/B.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 330-993

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,— Ft, negyedévre 13,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

TANULMÁNYOK

IZSÉPY EDIT

IBRÁNYI MIHÁLY VÁRADI VICEKAPITÁNY

1635-ben már harmadfél éve, az ifjú Bethlen István korai halála óta,¹ betöltetlenül állt a váradi főkapitányság. I. Rákóczi György ezt a méltóságot idősebbik fiának, Györgynek szánta, de annak még növekednie és tanulnia kellett. Ezért olyan hűséges, bizalmas embert keresett vicekapitánynak, aki itt valójában főkapitányi szerepet töltsön be, később pedig egyik megbízható támasza és helyettese legyen a fiának.

Mert Várad nem közönséges vár volt az erdélyi végvárok Huszttal kezdődő és Karánsebessel végződő láncolatában. Nagyságát, szépségét a korabeli történetírók nem győzték magasztalni. Ez a város Bihar vármegye és az erdélyi fejedelemség engedelmeskedő magyarországi Részek (partium Regni Hungariae) metropolisza volt. A XVII. század elején a megye portáinak száma még elérte az erdélyi porták számának mintegy felét. A város a hegyek lábánál, az Alföld szélén fekszik s a Sebes-Körös ágai ölelik át. A vár „a városnak közepette, kerekded formában, nagy erős körakással és kőfallal lévén megkerítve, ... őt igen nagy kasamatás, reguláris, földdel megtöltetett, fekvő bástyákkal [Bethlenbástya, Királyfia-, Veres-, Aranyas- és Csonka-bástya] meg mély árokkal lévén környülvéetve.” A környéken sok a szántóföld és szőlő. „Ennek folytán polgárai is emberségesek, értelmesek és mozgékonyak, ... tehetős kereskedők” — írta Szamosközi. A „Körös folyó vize mentében levő csaknem egymást érő sűrű falvak gyönyörűséges búzatermő határin és mezein ... sok szép majorkodásokat ... nézhetni vala” — még egy emberöltő múlva, I. Rákóczi György idejében is, Szalárdi tanúsága szerint²

Várad a fejedelemség előretolt bástyája volt a török hódoltság s a Habsburg-fennhatóság alá tartozó Magyarország ütközőpontján. Kulcshelyzete miatt erősítette várát mindegyik fejedelem. Az itteni főkapitányság katonaságára hárult Erdély védelme az ellenséges aspirációk ellen, békében pedig a kereskedelem zavartalanságának s a Részekben a fejedelmi rendeletek végrehajtásának biztosítása. A váradi főkapitányság ezáltal nemcsak fontos katonai, hanem politikai tisztség is volt. Innen emelkedett a fejedelmi székbe Báthori István, Báthori Kristóf és Bocskai István.³

A hely és a tisztség fontosságát kiemelték az új kapitány beiktatásakor kiadott fejedelmi utasítások. Báthori István előbb maga írt rövid instrukciót Ghiczy Jánosnak, majd 1585-ben Ghiczy utódának, a nagyműveltségű Gyulai Pállal íratott olyan általános elveket tartalmazó utasítást, melyet a későbbi váradi kapitányoknak is felolvastak. Gyulai levelét I. Rákóczi György 1640-ben díszes kis könyvecskében leíratattatta a fiának. Emellett Báthori Zsigmond

¹ Bethlen István, iktári, ifjabb (1606—1632) Bethlen Gábor unokaöccse, váradi főkapitány. Apja (id. Bethlen István) ellenében igyekezett Rákóczit fejedelemsévé választatni.

² A Részek: Máramaros, Közép-Szolnok, Bihar, Kraszna, Arad és Zaránd megyék, valamint Kővár vidék. — Szamosközy I.: Erdély története (1598—1599, 1603) Bp., 1977. 137—140. o.; Szalárdi János Síralmas magyar krónikája. Bp., 1980. 415—417. o.

³ Vö. Nagy László: Bocskai István a hádak élén. Bp., 1981.

úttal hú képet kapunk a végvár mindennapi életéről. Volt olyan nap, amikor négy jelentést küldött és ebből három fennmaradt.⁸

Mint érmelléki birtokosnak, érdekei azonosak voltak a Részek érdekeivel. A fejedelem azért is bízott benne, mert ismerte a tiszántúliak nemzedékeken át öröklődő törökellenességét, míg bent Erdélyben az öregek már feledték, a fiatalok még nem tudták mi az igazi török veszély. Hamarosan megismerhették azt mindnyájan.

Ibrányi szolgálatának hatodik hónapjában önérzetesen írta: „az mennyire reá érkezem vigyázásban leszek mindenekben, mind itt ben s mind kün, de valamint, hogy... dulce pro patria mori, bizony kegyelmes uram szintén oly édesen meghalok az Nagyságodhoz való hűségem mellett. ... Istennek hála... oly gondos tiszben vagyok, nem igen érkezem az mezón való sétáláshoz; itt ben nem félek senkitől. Ha kimegyek, bizony úgy megyek, meglátom ki kap az szakállomba.”⁹

Ekkor ő még csak gyanakodott, mert bizalmas emberei hírül hozták, hogy Ecsedben „pakoltat” a lemondatott fejedelem, az öreg Bethlen István. Néhány hét múlva valóban a törökök közé ment és segítségüket kérte, hogy méltóságát visszaszerezhesse. I. Rákóczi György azonban nem hátrált meg, hanem szembeszállt a pasák hadával és a porta akaratával. Megbízható főemberei és hűséges hajdúi nélkül ezt meg sem kísérelhette volna. Igaz, tudta azt, hogy a szultán főserégét a perzsák kötik le. Ekkor a váradi katonák és a bihari hajdúk élén Ibrányinak is el kellett hagynia a jól megerősített várat, majd másodsor az 1644/45-ös Habsburg ellenes harcok idején. A két hadjárat története — s bennük a vicekapitány szerepe — részletesen fel van dolgozva, így most nem térünk ki rá.¹⁰ I. Rákóczi György hadi sikereit nem méltányolták sem a korabeli, sem a későbbi történétírók. Csak napjainkban kezdte el rehabilitációját hadtörténetírásunk.¹¹ Ibrányi Mihályt Kemény János az első hadjárat idején megcsúfolta, a másodikban „csak egy hajdú, hebehurgya” embernek nevezte, a fejedelem azonban mentegette hibáit.¹² Valóban a vicekapitány nem volt olyan gyakorlott és rátermett hadvezető, mint amilyen kiváló hadszervezőnek bizonyult a váradi esztendőök során. Célunk Ibrányi Mihály ez utóbbi tevékenységének bemutatása.

Mivel a várkapitány legfőbb feladata az erősség állandó védelmi készütségére való felügyelet, I. Rákóczi György instrukciója elején meghagyta Ibrányinak, hogy leltárt készítsen, valamint a „bástyákat, kazamatákat oly készen tartsa, mintha mindennap ellenséget várna.” (2. és 4. pont.) A vicekapitány Váradra érkezése után rögtön hozzálátott, hogy az elődei nemtörődömségéből, vagy erélytelenségéből keletkezett hibákat helyrehozza, a hiányokat pótolja, a károkat kijavítsa s az új feladatokat végrehajtsa. Az elődje, Csomaközi András összeírása szerint a bástyákon állt egy 50 fontos ágyú, 4 db 40 fontos, egy 35 fontos, 3 db 30 fontos, 4 db 28 fontos, egy 22 fontos, 4 db 20 fontos és számos kisebb löveg, a két fegyveresházban 174 szakállas puska, 406 muskéta és golyóbisok, a porházakban puskapor meg salétrom.¹³

A hatalmas végvár azonban csak papiroson volt jól felszerelve. Ibrányi gyakran emlegette, hogy amikor „bejött a kapitányságba”, mindent milyen rossz állapotban talált. Az ágyúk talpfája elrothadt, ezért a faltörő ágyúkat le kellett vontatnia a bástyákról. Hiányzott azonban az ágyúkeréknek és talpnek

8 Várad, 1637. júl. 11. Ibrányi Mihály I. Rákóczi Györgyhoz. A budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Litterae et epistolae originales. (A továbbiakban — EKK — LEO) 909 és 910. sz. A harmadik: Országos Levéltár. Gyulafehérvári Káptalan ltára. F 12. Lymbus VII. 2. (A továbbiakban — OLF 12.) Az egész csomó Ibrányi levelezése. 9 1635. dec. 30. EKK — LEO 881. sz.

10 *Izsepy E.*: Ibrányi Mihály váradi kapitány szerepe Bethlen István 1636. évi felkelésében. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. (A továbbiakban — Ekt évk.) Bp., IV. 1968. 275—289. o.; *Uő.*: A hajdúság részvétele I. Rákóczi György 1644/45-ös hadjárataiban. Ekt évk. VI. 1973. 153—169. o.; *Nagy L.*: „Öreg” Rákóczi György hajdúkatónái. Magyar Történelmi Tanulmányok. XII. KLTE Debrecen, 1979.

11 *Nagy L.*: i. m. és *uő.*: A végvári dicsőség nyomában. Bp., 1978. 157—164. o.

12 *Kemény J.*: i. m. 287. o.; *Szilágyi S.*: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. (A továbbiakban — Családi lev.) Bp., 1875. 268. o.

13 A leltárat *I. B. Nagy Margit*: Várak, kastélyok, ... ahogy a régiek látták. Bukarest, 1973. 70—73. o.; Csomaközi András (?—1635) hajdúkapitány, 1619-től váradi vicekapitány.

való fa. A szakállas puskákhoz és tarackokhoz sem csináltak golyókat, mert semmi vas nem volt a várban, s később a vaskohi hámorból csupán 15 mázsát hoztak. A vicekapitány a távoli Fogarasból kért kaszákat, „a vár szükségére.” Parancsára 1636 elején már szaporán készítették a lövészerszámokhoz a löszert. Rákóczi Patakról is küldetett ide lőport. Ibrányi szerint ezt „talán még jobb ló terhében Debreczenig elhozni, onnét osztán szekereken hajtattjuk ide.” Viszont golyóbist már ő küldött Patakra.¹⁴

A fegyveresházban levő hiányok összeírása után 200 muskétát kaptak Erdélyből. 1639-ben Ibrányi a vaskohi hámorban akart a nagy és közepes ágyúkhöz „vékony és temérdek láncokat” meg kerékvasakat készíttetni. Ugyanonnan az árokásoknak kapákat, lapátokat hozatott.

Amikor az egyik nagyobb löveg gyűjtőlyuka kiégett, Fehérvárra küldte be megjavíttatni. Az ágyúk szállításához nyergesszekereket készíttetett, Erdélyből pedig kenderköteleket hozatott. „Nem győzők mindent újonnan csináltatni” — panaszkolta. S még ha mindegyik parancsát teljesítették volna. Vaskohról azonban csak 400 kapát, néhány kerékvasat meg rúdvasat hoztak a pattantyúsok, a Patakról küldött rezet pedig Rézbányán nem tudták beolvasztani.¹⁵ Mindenütt kevés volt a hozzáértő mesterember.

Ez évben a fejedelem a fehérvári ágyúöntőműhelyből tizenkét új ágyút küldött Váradra, azzal a kikötéssel, hogy ezekből egyet a székelyhídi várba vigyennek át. Ibrányi szerint: „kár őket egymástól elszagatni, inkább mást kellene Székelyhídra küldenünk helyiben.”

I. Rákóczi György nem egyedül az ő jelentéseiből értesült az erdélyi véghegyek felszerelésének elavult állapotáról. Ezért határozta el a várak tüzérségi fegyverzetének megújítását. A lövegek és löszér készítése, a tüzérek fizetése oly óriási összeget emésztett fel, hogy komoly tüzérséget csak olyan állam tarthatott fenn, mely már megindult az abszolutizmus kiépítésének útján. Makkai László számításai szerint egy ágyú előállítása háromezer forintba került, vagyis száz jobbágy évi többletermékét emésztette fel.¹⁶

A vicekapitány az általa építtetett új fegyveresházba gyalogoknak való német fegyverderekakat, szíjjakat és muskétákat kért, mert „még sok elérne a fogasokra.”¹⁷ Ez is bizonyítja korszerű tárolásukat.

Mindkét hadjárat idején kopjákat készíttetett, először a Munkácsról ide rendelt gyalogos tizedeseknek, majd a fegyvertelen bihari hajdúknak. Jellemző, hogy ekkor (1644) az egyetlen váradi esztergályos betegsége miatt hónapokon át készült 300 kopja, vasastól együtt.¹⁸ Rákóczi csak serege töredékét tudta ellátni korszerű fegyverekkel.

A következő évben Ibrányi nem vett részt a hadjáratban, hanem a hadsereg utánpótlásáról gondoskodott. Nyáron 75 mázsa lőport szállíttatott Patakra a fejedelemasszonynak, aki azután továbbíttatta Liptóba, a hadszíntérre. Mivel Váradon nem voltak megfelelő készletek, a vicekapitány szabadkozott, hogy a lőpor egy része nem ágyúkhöz való, hanem szakállas puskákhoz. A kívánt 12 fontos ágyúgolyók helyett pedig ezer darab 24 fontos és ezeröttszáz 10 fontos golyóbist küldött.¹⁹ Nem tudni, a pattantyúsok mit szólnak hozzá.

Váradot mindegyik fejedelem megerősítette. A Királyfia-bástya neve a legelsőre, János Zsigmondra utal, a Bethlen-bástya Bethlen Gáborra. Szalárdi János oldalakon át sorolta fel I. Rákóczi György „nagy sok építtetésit”, ezek kö-

14 1636. febr. 5. OL F 12., febr. 8. és 21. EKK — LEO. 885, 888.; 1639. júl. 27. és aug. 16. OL — F 12.

15 1639. júl. 1., 12., 16. és 20. Uo. Bőrvédreket is kért. A Szarvas nevű hibás ágyút csak aratás után tudta beküldeni.

16 1639. dec. 26. EKK — LEO. 919.; *Makkai L.*: I. Rákóczi György tüzérségének történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban — HK) 1954. 2. sz. 126. o.

17 1640. jún. 6. EKK — LEO. 920. A fegyveresház 1639 nyarán készült el. A második porháza még 1637-ben. Uo. 903. sz.; *Szalárdi J.* I. m. 298—299. o.; 1 kopja ára 16—40 dénár, 1 muskéta 6—7 frt, 1 magyar fegyverderek 6—10 frt. volt.

18 1636. febr. 21. EKK — LEO. 888.; 1644. máj. 20. és jún. 3. Uo. 933. Kérte Rákóczit, hogy küldjön Váradra esztergályost, aki kopjagombot csinálna.

19 Ibrányi ugyan azt állította: „azzal [a 10 fontosal] szintén úgy lehetnek, mint a 12 fontos golyóbissal.” *Szűlőgyi S.*: *Lorántffy Zsuzsanna*. MTA évkönyve. 13. k. 9. sz. 33. o. 24 fontos ágyúgolyó kellett a fél quartanához, (kartánnak is nevezték.)

zött igen részletesen a váradi várét.²⁰ A vár építésének, javításának megszer-
vezése és felügyelete a kapitányok állandó gondja volt. A fejedelem instruk-
ciójában a vicekapitányra bízta a kazamaták készíttetését, a közfalak feljebb
rakását, „aprólékos épületeket magától is elkezdhet s végben vihet, de az de-
rekest reserváljuk magunknak.” (4. pont.)

A nagyobb épületek, s a belső harangos, lábazatos kapu alapjait fundálók
vetették meg. Ibrányi erős boltozatú élés- és fegyveresházakat csináltatott.
Szívügyévé vált nemcsak a váradi ötszögű várpalota befejezése, hanem azzal
párhuzamosan, 1638-tól a Székelyhídi négy sarokbástyás vár teljes újjáépítése
is. Rengeteget vesződött a kőfaragókkal, téglaegetőkkel, ácsokkal, cserépcsi-
nálókkal és más mesteremberekkel; a szolgabírókkal, akik nem küldték idejé-
ben „ingyen munkára” a kijelölt vármegyék jobbágyait; a városiakkal, akik
nem adtak elég szekeret; az udvarbíróval, aki nem fizette az „aprómivéseket”
vagy rossz cipőt süttetett az embereknek. A vár árkat elítélt szombatosok és
kóborlósan ért katoná rabok szélesítették és mélyítették. Ibrányinak nem igen
volt olyan jelentése, melyben ne említene az építkezések haladását vagy elaka-
dását, legmelegebb sorai kedves váráról szólnak. „Oly dolgot viszek ez nyáron
végben, ... bizony Nagyságod is gyönyörködni fog benne és akárki is, az ki
megláttja.” A várépítés részletes leírása azonban a művészettörténet körébe
tartozik.²¹

A Részek jobbágjai Váradot és Székelyhidat, ugyanakkor a hódoltsági ma-
gyar jobbágyok a török erősségeket építették. Míg a pasák és katonáik az el-
foglalt városok épületeit romlani hagyták, ők is nagy gondot fordítottak váraik
erődítéseinek rendbentartására. 1638-ban a törökök Szarvasra és Gyulára job-
bágyokat, meg több ezer palánkfát rendeltek. Ibrányi úgy vélte: „jó példa az
török basák, bégek mind egyaránt építenek, mi is lássunk hozzá, építsük a mi-
jénket.” A gyulai bég a vára körül nagy árkat ásott és fával béleltette ki.²²
Az ide rendelt jobbágyok közt bihariak is voltak, akiknek munkába állítása
ellen a vicekapitány rögtön tiltakozott a bégnél. Helyette Haszán temesvári
pasa válaszolt: Az erdélyiek semmi gonoszra ne véljék, hogy a gyulaiak most
tisztítatják ki az árkat. „Innét ez részről semmi hadakozás nincsen, azt senki
meg ne emlícsé, ... azért jó szomszédunk az kívántatik, hogy oda részre va-
lahol császár adófizető jobbágyok vadnak, erőltesse reá, hogy Gyulára győje-
nek az császár vára építésére.” Nem tudjuk, mit írt a pasának Ibrányi, csak
sejthetjük a véleményét, még ő „erőltesse” a jobbágyokat Gyula megerősíté-
sére!

1640-ben az egri pasa [Török-] Szentmiklóst akarta „megnagyobbítani”. Egye-
dül Debrecen városától „húsz szál öreg, kapunak való fát” kívánt. Ibrányi meg-
hagyta a civiseknek, hogy addig halogassák a szállítást, amíg a fejedelem vá-
lasza meg nem érkezik. „Noha én úgy itélem ... attól nehéz megoltalmazni a
debreczenieket.”²³

A *hadtápellátás* fontos bázisa volt Várad. A várőrség és a fejedelmi tiszt-
viselők fizetése, élelemmel való ellátása az udvarbíró hatáskörébe tartozott,
aki egyedül a fejedelemnek számolt el. De a kapitánynak kellett arra ügyel-
nie, hogy béke idején is megfelelő élelmiszertartalékok legyenek itt. I. Rák-
óczi György 1636 elején elrendelte, hogy Váradot és Székelyhidat, egy esz-
tendőre, hatszáz ember számára való éléssel rakják meg. Ibrányi bejárva az
élésházakat jelentette: „kétszáz emberre való élés sincs, csak annyi is azkivel
három hólnapig megégnők. Imár magam adom [az udvarbíró] eleiben minek

²⁰ Szalárdi J.: i. m. 299. o. Kiemeli Ibrányi „szorgalmatosságát.”: Az 1635-ös országgyűlés 20. §: Minden 12 kapu-
tól egy négyökrös szekeret és 2—2 embert adjon egy hétre Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok és Máramaros vármegye
Várad építésére. FOE. IX. 492. o.

²¹ Izsépy E.: Székelyhid építéstörténete a XVII. században. *Művészettörténeti Értesítő*, 1981. évf. 268. o.; 1636.
ápr. 18. OL F 12.; *Balogh Jolán*: Vég-Várad vára. Kolozsvár, 1947. és *Uő*: Varadinum. Várad vára. Bp., 1982. *Művé-
szettörténeti Füzetek*, 13.

²² 1638. jún. 16., 21. és júl. 24. OL F 12.

²³ 1638. júl. 18. Temesvár, Haszán pasa Ibrányi Mihályhoz. Uo.; 1640. aug. 13. Ibrányi Mihály I. Rákóczi György-
höz. Uo.

tegye szerét." Az ellátás hiányosságai miatt gyakran támadt nézeteltérése Toroczkai János udvarbíróval. Ibrányi nem nézte jó szemmel, hogy az épp lakodalomba ment, ahelyett, hogy a várbeliek ételmével törődött volna. Később is eleget intette, „de ugyan semmi haszna.”²⁴ Az őszi betakarítás után se javult a helyzet.

Már Báthori István elrendelte, hogy mivel a vicekapitánynak állandóan a várban kell lennie, neki „tisztességes asztala legyen.” Ibrányi így méltán panaszkodott: „Az előtti kapitányság igen könnyű volt, mert eleget főztek, nem volt arra gongya, csak... ett, ivott az készből, de én... ha az piacon nem találnék pénzemér[t], éhen maradok”, „valami hallal, rákkal, csík[k]al parancsolta volt Nagyságod, hogy tápláljuk asztalomat, soha bizony énnekem csak egy pénz érot sem adnak,... itt pedig minden nap emberséges emberekkel kell ebédemet, vacsorámat megennem. Ha pedig elbu[j]nám előttök, rossz ember lenne az nevem.” Nem akart szégyenben maradni az átutazó urak és a fejedelem emberei előtt, akiket asztalához hívtak.²⁵

Felfigyelt arra, hogy azelőtt a főlegényeknek a várban „asztalok járt,” de most semmi sem jár, hanem aki mit kaphat köztük úgy eszik, vagy pedig a saját házánál. Még azt is meglátta, hogy az aprómíveseknek [napszámos] nem adnak cipót, csak pénzt és a rabok kenyere fekete föld színű. „Én nem tudom, hova teszik el a sok malomvámot, nekünk és az szolgálknak nem ad búzát fizetésünkben, csak avval menti magát az udvarbíró, hogy nincsen.”

Ibrányi új, „szép szellős” 41 öl hosszú élésházat építtetett, ahol liszten és a szokásos ételmen kívül nyers és aszúgyümölcsöt is tartottak. Itt is észrevette, amikor a búza fergesedni kezdett.²⁶

I. Rákóczi György 1639 végén parancsot adott a váradi udvarbírónak, hogy a fejedelmi udvar számára élést szállíttasson be Erdélybe. Bár ekkor a hódoltságban békekesség honolt, Ibrányi megfellebbezte az étel elszállítását, majd pedig azt, hogy ellés előtt álló juhokat hajtsanak Székelyhídról Váradra. Hejlettük inkább olcsó erdélyi juhok vásárlását javasolta.²⁷

Ezek az aprólékos, kicsiny ügyek, melyek alig méltók arra, hogy a fejedelem elé terjesszék őket, bizonyítják legjobban Ibrányi Mihály minden kis részletre kiterjedő figyelmét. Az adott szűkös viszonyok között azon igyekezett, hogy mindennel ellássák az alája rendelt katonaságot és a végvárat.

Az 1644/45-ös hadjárat idején a váradi élésházakat bőven megrakták. Ebben része volt az itt megfordult fejedelemasszonynak is.²⁸

A vicekapitánynak legnagyobb gondot a pénzbeli „fogyatkozás” okozott, mert a fizetetlen vitézlő rend ilyenkor őt „búsította.”

A gyalogosok hópénze: hadnagy 8 forint, tizedes, zászlótartó és dobos 4—4 frt, közvitézek 3 frt. A lovasok kántoronként, negyedévenként kapták meg a havi 4 forintot.²⁹ Ehhez járult évente egy öltözetre való brassai posztó.

Az egyes végvárakban különböző időben fizettek. Így amikor 1636-ban Rákóczi Munkácsról és Makovicáról rendelt ide gyalogokat, ez bonyodalmat okozott. Ibrányi javasolta, hogy az egyik félnek inkább csonka óra fizessenek,

24 Az instrukció 43. pontja: „A várban mindenkor feles időkre való élés legyen mindenféle, ...Az mi liszt s élés el nem állhatna, az helyet újabbat tegyenek.”; 1636. febr. 8. és 21. EKK — LEO 885. és 888. „én nem tartok várban szaporáb, és jobb állandóbb élést,...mint az bőrín való csinált hús,...de mondá az udvarbíró, hogy Nagyságod parancsolta, tyúkot, ludat sózasson be; én olyat nem láttam,...csak az 400 szalonnával biztattja magát....Bor is csak egy kevés vagyon, ... [megszállott vagy szorult várban ecetet, bor bővön kívántatnék.” Vö. EOE VII. 552—554. o.; Szatmáron 1660-ban egy lovas katona napi élése 0.26 kg hús, 2.62 liter rozs, 0.84 liter bor. *Agrártörténeti Szemle*, 1973. évf. 103. o.; Vö.: *Czigány J.*: Hadserg és ellátás Bethlen Gábor korában. HK 1981. évf. 533. o.

25 1636. dec. 9. EKK — LEO 899.; 1637. jan. 28. OL F 12.; Haller Gábor, a fiatal főúri fundáló elismerte, hogy Ibrányi őt „igen jó szívevel” látta. Haller naplója: Erdélyi Történelmi Adatok. Kolozsvár, IV. k. 1862. 28. o.; Ibrányi fizetéséről és ételmezéséről nincs adat. Reöthy Orbán kovári kapitány évi jövedelme 1634-ben: ezer forint készpénz, 28 horló bor, 400 köből búza, 16 disznó stb. HK. 1896. 234. o.

26 1638. jún. 21., júl. 24., 1639. márc. 19. OL F 12.; *Szalárdi J.*: i. m. 298. o.; 1640. febr. 18. EKK — LEO 920. Az e jelzeten levő iratok (1640. aug. 1-ig), valamint a 903-909. és 933-as levelek másolatok a gyulafehérvári Baththyanum kéziratrárból.

27 1639. dec. 28., 1640. jan. 4. EKK — LEO 919. és 920.

28 Csalládi lev. 132., 169. o.

29 1636. ápr. 18. OL F 12.; Kállóban 1631-ben a lovas hópénze 4 frt, a gyalogé 3, a tizedeseké 4 frt. HK. 1894. 637. o.

csak egyszerre adjanak mindenkinek. Amikor a munkácsiak megkapták a hópénzt, a váradi darabontok azonban nem, „iszonyúan” morgolódni kezdtek és sok elszökött közülük.

Szeptemberben, midőn a török had megindult a fejedelem ellen, még kevesebb pénzük volt. Ibrányi kétnaponként sürgette Rákóczit, hogy küldje el a katonaság zsoldját, „úgy volna jobb kedve a hadakozáshoz.” Végül, indulás előtt a mezei hadakat a magáéból, a váradi lovasokat kölcsönpénzből fizette ki, a várban maradt gyalogokat azonban fizetetlenül hagyta.³⁰

A helyzet később, béke idején sem változott. 1637 nyarán a várórség igen megfogyatkozott. Előző években a termés betakarításakor a lovasok egy kántorpénzt, a gyalogok egy vagy két hópénzt kaptak. „Most... búcsúznak naponként, kiváltképpen a hópénzesek, mivel nyolc hópénzt rendelt volt Nagyságod nekik, [de] az elmúlt esztendőben is négy vagy öt hópénzt adtak nekik.” 1639-ben a lovasok majd egy év alatt csak egy kántorpénzt kaptak, a gyalogoknak is alig tudták kifizetni hópénzüket az év végén, mert a székelyhídi udvarbíró ezer forint helyett csak 300-at hozott, a váradi harmincadosok pedig semmit se szolgáltatottak be. Ibrányi kérte, hogy a váradi görög kereskedők taxáját is rendelje erre a célra Rákóczi.³¹

A várban levő udvari kék darabontokat rendszeresen fizették a fejedelmi kincstárból. Mégsem voltak olyan türelmesek, mint a végvári vitézek. Midőn 1640 nyarán hatheti fizetésük csak néhány napot késett, három darabont megelszökött közülük.³²

Az 1644-es hadjárat idején hiába írta a vicekapitány: „bizony... keveset viszen Nagyságod végben a fizetetlen hadakkal.” I. Rákóczi Györgynek is csak ígérték a pénzsegélyt a svédek, ha velük szövetségben megindul a Habsburgok ellen. A fejedelem elsősorban a zsoldos és udvari hadakat fizette. A 115 váradi és székelyhídi katonának annyi pénze sem volt, hogy lovát megpatkoltassa, vagy valamit vegyen útközben. A Tisza menti táborban Ibrányi még megtaltalmazta a föld népét a fosztogatástól, bár panaszkodott, hogy „sehonnét csak egy darab kenyeret se hoznak.” Így nem csoda, hogy később nem tudta visszatartani az alája rendelt bihari hajdúkat a zsákmányolástól. Szeptemberben ismét fizetetlen és patkolatlan lovú katonák mentek Felső-Magyarországra a Rézszekekből. A hadban járt váradi lovasok egy részének erre az esztendőre semmit sem fizettek.³³

Míndez hozzájárult a „fösvény” Rákóczi Györgyről fennmaradt kép kialakulásához. A katonaság fizetésének késését, vagy elmaradását azonban nem a fejedelem fukarsága okozta, hanem a szükséges anyagi alapok hiánya és az elavult pénzkezelési rendszer. A végvári őrség hópénzének egy részét a váradi uradalom jobbágyainak nehezen begyűlő adójából és szolgáltatásaiból kellett volna előretemtenie az udvarbírónak.³⁴ Bethlen Gábor Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék adóját s a váradi és debreceni harmincadot, mintegy 32 000 forintot rendelt a vár költségeire. Ennek kétharmadát az őrség fizetésére, a többit a vár építésére fordították. A török hódítás előnyomulásával Bihar száz kapuval kevesebbet adózott és a Kraszna megyei adót is másra költötték. Ibrányi ezért kérte, hogy a krasznai adót ismét rendelje ide a fejedelem. Panaszolta, hogy a „kapuszám után való 2 forintnak beszédésében igen lassan forgolódnak a szolgabírák”, s a váradi harmincados nem fizetett.³⁵ Így az udvarbíró bizonyára nem makacsságból késlekedett a katonák fizetésével. I. Rákóczi György ellenfelei azt nem említették, hogy hadjáratai költségét az

30 1636. febr. 21. EKK — LEO 888., ápr. 6., szept. 7., 9., 11., 13—16. és 19. OL F 12.; Fejedelmi parancsra Kenéz György 135 lovasát a maga pénzéből fizette Ibrányi. Szept. 28. Uo.

31 1637. júl. 11. EKK — LEO 909., 1639. júl. 12., 16. és 27. OL F 12.; 1639. dec. 19. EKK — LEO 919. Taxa = adó.

32 1640. aug. 4. OL F 12. A hadnagyuk elment a betakarításra s nem volt aki kordában tartsa őket.

33 Rákóczi végül az ígért 350 000 tallérból csak 27 000-t kapott szövetségeseitől. *Szügyi S.*: I. Rákóczi György. Bp., 1893. 363 és 398. o.; Lucz, 1644. máj. 20. és Nagyfalu, máj. 30., Váradi, 1644. szept. 7. és dec. 12. EKK — LEO 925 és 933.

34 1637. dec. 15. Uo. 877. „addig semmit nem ad [az udvarbíró] míg az Nagyságod kegyelmes parancsolattját nem láttja.”; Családi lev. 38. o.

35 HK 1894. évf. 453., 445. o.; 1636. szept. 7., 1637. jan. 28., 1639. júl. 12. OL F 12.

erdélyi adók felemelése nélkül, főként a sokat szidott pataki kincstárából fedezte.

Nem váradi katonákkal történt, de a viszonyokra éles fényt vet a következő eset. Patakról „új” gyalogosokat küldtek Erdélybe 1640 tavaszán. Még induláskor kiadták a hópénzüket, de a posztót csak útközben, Váradon kapták meg, s az egyenruha megvarrása hosszabb időt vett volna igénybe. Mikor pénzüket elverve a falvakban kezdtek kóborolni, sőt szökdösni, Ibrányi gyorsan tovább indította a fegyelmetlen népséget. „Az ruhájokat megszabva viszi mindenik, mivel ezeknek egy pénzük sem volt, az mivel megcsináltassák.” Beküldte velük a porkoláb regisztrumát is a posztó kiadásáról. Később közülük négyen lovat szereztek és Erdélyből vissza akartak menni Magyarországra. De mivel nem volt úti cédulájuk, Váradon feltartóztatták őket. A nyereg alatt levő megvarratlan kék dolmány és mente lett az árulójuk.³⁶

A Váradon levő *katonaság létszáma* a politikai viszonyok alakulása szerint változott: fenyegető helyzet vagy háború idején az állandó őrseget megerősítették fejedelmi katonákkal, udvari gyalogokkal és mezei hadakkal.³⁷ (A bihari hajdúkat is a váradi kapitány vezette a csatába.)

Az 1635-ös utasítás előírta, hogy a várban legalább 250 gyalogos legyen, szükség esetén 300, valamint 300 lovas kántoros fizetéssel, és kívülük 100 lovast kell fogadni, hét hópénzre. Nem tudjuk, hány kapuőrző darabont volt, s ezeket hozzászámították-e a gyalogokhoz.

1636 tavaszán 99 munkácsi és 40 makovicai gyalogot rendelt Váradra a fejedelem egy-egy hadnaggyal. Így amikor ősszel Ibrányi 100 talpast magával vitt a törökök ellen, a vár őrzésére a békelétszámnál több, 338 gyalogos maradt. Mivel Patakról is jöttek gyalogosok, a vicekapitány a sarkadi őrség megerősítésére hatvanat, Jenőre negyvenet rendelt. A Bethlen Istvánnal való kiegyezés után a máshová való gyalogosokat hazabocsátották.³⁸

1638 júniusában Rákóczi száz muskétás gyalogot akart Váradra küldeni. Ibrányi ekkor még szükségtelennek tartotta az őrség növelését. Egy hónap múlva azonban az építkezés miatt lebocsátották a várárok vizét, ugyanekkor a közönséges rabok és csavargók mellé szombatos foglyokat is hoztak a várba, s az őket őrző gyalogok egy részét el kellett engedni a termés betakarítására. Ezért 50 német gyalogost kért a fejedelemtől. Sőt a következő esztendőben is, hasonló okokból, a vicekapitány megújította kérését.³⁹

A végvárban változó számú, jobbágyból lett hacér, csatlós is szolgált. Ezeket jobban felfegyverezték, mint a gyalogokat. „Nem keveset szolgálnak Sarkadban az szalontai harckor”, sok törököt elverték onnan — dicsérte őket Ibrányi.

A kapuőrző darabontoknak nem volt ekkor a várban megfelelő szállásuk, ezért a fejedelem elrendelte, hogy egy részük a városban, vagy a házában lakjék. Ibrányi azonban úgy vélte, hogy a darabontok helye bent a várban lenne, mert néha hirtelen éjjel van rájuk szükség s „akkor bizony kaput nem nyitnak nekik.”⁴⁰

A darabontok utánpótlása az ide futott jobbágyságból került ki. A várba beállt jobbágyot csupán abban az esetben adták vissza urának, ha korábban „hites”, „kezes” vagyis örökös jobbágy volt. A földesurak azonban szerették volna visszaszerezni embereiket. Érdeklük szöges ellentétben állt a várkapitányokéval, s az országgyűléseken hozott törvények aszerint változtak, hogy kinek a

36 1640. ápr. 4. és 6. Uo., ápr. 15. és jún. 6. EKK — LEO 920.; Egy köntös 12 frt, 1 ujj nélküli dolmány 3 frt, egy nadrág 2 frt.

37 1556/7-ben 350 lovas, 400 gyalog és 25 darabont. *Zsák J. A.*: Nagyvárad ostroma 1556—57-ben. Biharvármegyei Tört. és Régészeti Társ. Évkönyve 1896/97. 19. o.; 1631-ben 272 váradi gyalog, 313 váradi lovas, valamint a mezei had és udvari katonák.; *Scholtz B.*: Nagyvárad várának története. Nagyvárad, 1907. 130. o.

38 1636. ápr. 18. OL F 12.; Vö. Sárospatakon 1632-ben 44 darabont, 20 hajdú és 4 lovas. *Makkai L.*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp., 1954. 187—188. o.; 1636. szept. 1. 4, 7. és 11. OL F 12.; 1637. jan. 5. EKK — LEO 906.

39 1638. jún. 21., júl. 21. és 1639. márc. 15. OL F 12.

40 Hacér a német Ha[r]tschier-ből.; 1639. dec. 26., 1636. dec. 9. EKK — LEO 919. és 899.; „Az derék kapu közére is úgy csorog mikor esső estik, alig maradhatnak meg az...darabontok.” Levéltőredék. OL F 12.

szava esett nagyobb súllyal a latba. 1637 februárban a bihari megyegyűlés azt az utasítást adta követeknek: vigyék keresztül az országgyűlésen, hogy a jobbágyokból lett darabontokat a várakból kiadassa a fejedelem. Ibrányi természetesen igyekezett ezt megelőzni: „az Istenért kérem Nagyságodat, semmiképpen azt meg ne engedje, mert az soha nem volt, hogy kiadják innét Váradról is, akárki jobbágya volt is;... ha az én jobbágyom bejön... noha én itt való kapitány vagyok, de bizony ki nem vihetném kedve ellen innét a várból, míg a fizetésen volna; mert mingyárást a várnak régi, eleitől fogva való törvényt... rontanám meg;... mert ha úgy lenne, itt Váradon talán tíz darabont nem maradna.”

Az országgyűlésen a nemesek belenyugodtak abba, hogy a fejedelmi várakból egy év letelte előtt nem követelik vissza a darabontnak állt jobbágyokat, de kikötötték, hogy feleségüket ne vigyék be a várba, hanem azok szolgálják földesurukat és adják meg az adót.⁴¹ A vicekapitány hiába tiltakozott a darabontfeleségek visszavitele miatt a fejedelemnél, s az hiába adott neki igazat. Évekig tartó huzavona után a rendek győztek, 1640-ben az eredeti 1637-es törvényt állították vissza.⁴²

Számunkra szinte meglepő, hogy az öt sarokbástyás, nagy kiterjedésű várban mindössze két pattantyús, azaz tüzér szolgált. Ez kitűnik a vicekapitány 1636. április 23-i leveléből. A fejedelem ekkor Váradról átküldte az egyik pattantyúst Szamosújvárra; ám Ibrányi arra kérte, hogy inkább a másik mehessen, mert egyedül az előbbi ért a löportöréshez és -készítéshez, s nagy kárával lenne a végvárnak, ha azt küldené be.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a tüzereknek a kor viszonyaihoz képest jelentős technikai képzettségük volt — a lövegek röppályájának kiszámítása s az ágyúk kezelése mellett a puskaortöréstől a tűzszerszámok készítéséig sok mindent kellett tudniok —, mindjárt jobban megértjük, hogy I. Rákóczi György, aki pedig felismerte a tüzérség fontosságát, miért alkalmazott váraiban csak egykét, és többnyire német pattantyúst. Az igen drága ágyúkat még mindig könnyebben tudta előállíttatni, mint a megfelelő tűzmestereket kiképeztetni.⁴³ A pattantyúsoknak az alsóbbrendű munkákban, (salétromfőzés, löportörés) a portörők és gyalogok segítettek.

A végház őrségének, s fölöttük a vicekapitánynak, fontos kötelessége a „naponként, óránként mindenfelé való vigyázás.” Éjjel a kaput zárva tartották. Rákóczi megparancsolta, hogy akit a vicekapitány nem talál helyén éjjeli vagy nappali vigyázáson, másodszor halállal bünhődjék. (Utasítás 5., 8. pont.) A kapuőrök ismeretlent ne engedjenek be a fejedelem creditájára, engedélye nélkül. Vigyék kihallgatásra a vicekapitányhoz vagy a porkolábhöz. Ez utóbbinak kellett ellenőriznie az éjjeli őröket is (15., 17. pont.) Ibrányi arra is ügyelt, kik mehetnek be a fegyveresházba.⁴⁴

Mindezért a vicekapitánynak (még az ifjú Rákóczi György főkapitányi kinevezése után is) állandóan a végvárban kellett tartózkodnia, csak akkor hagyhatta el Váradot, amikor Székelyhídon ellenőrizte a vár építését s az ottani porkolábot, vagy ha táborba kellett szállania. Távollétében a két főporkoláb helyettesítette. Nehézséget okozott részint az, hogy Kerekes Pál egy szót sem értett latinul, még a fejedelem magyar leveleit is mással olvastatta fel, és jelentést sem tudott írni. A másik főporkoláb, Barmos János se volt nagyon járatos az írásban. Pedig a várakban ezt a tisztséget rendszerint már valami birtokkal rendelkező, tanultabb nemessel töltötték be. Még nagyobb baj volt, hogy

41 1639. márc. 19. Uo., 1637. febr. 20. EKK — LEO. 903.; EOE. IX. 597. o.

42 1639-ben a Bihar megyei törvényszék elítélte Ibrányit s felszólította, hogy adja ki az egyik darabont feleségét. A vicekapitány arra hivatkozott, hogy ez a jobbágy még az 1637-es törvény előtt lett darabont. Rákóczi utasítására az összehívó országgyűlés kimondta, hogy a váradí fő- és vicekapitányok autoritása sértetlenül megmaradjon. A megyei törvényszék pedig megsemmisítette az Ibrányi ellen hozott ítéletet. 1639. márc. 19-i levél és EOE. X. 225. o.; Az 1640-es országgyűlés Uo. 282. o.

43 1636. ápr. 23. OL F 12.; *Makkai L.*: i. m. HK. 1954. 2. sz. 127. o. Kőváron csak két pattantyús, Szerencsen egy sem.

44 1637. febr. 8. OL F 12.

a csúz miatt a főporkolábok nehezen mozogtak, olyanok voltak, mint egy-egy tőke és „mind a kettő igen ritkán egyszersmind egészséges.”⁴⁵

Ibrányi nem csupán előírt kötelességeivel törődött, tisztjei ügyében gyakran közbenjárt a fejedelemmel, ha azok bajba jutottak, vagy jutalmazásra voltak érdemesek. Így amikor Czeglédi Gergely hadnagnak leégett a városi háza, ő írta meg az instanciát. Győri Jakab, a szalontai csata hőse számára házat és szőlőt kért Váradon.

Szilágyi Péter gyalogos hadnagyot a fenesi parasztok panaszára a fejedelem vasba verette. Ibrányi teljesítette ura parancsát, de egyúttal mentegette a hadnagyot: „Váltig esküszik, nincs úgy az mint az paraszt emberek mondották.” A gyalogjai csak az ágyút vivő nyergesszeker kerekének kenésére kértek egy darab hájat s amikor a fenesiek nem akartak adni, elvették. Meg két tyúkot is leütöttek. A jobbágyok aligha ilyen csekély kár miatt mentek panaszra, a vicekapitány azonban nem nélkülözhetette a hadnagyát.⁴⁶

Az igazi vétkesekkel szemben nem ismert kivételt vagy kíméletet, a szökött katonákra szigorú büntetés várt. 1636 nyarán kilenc legény megszökött a tizedesükkel együtt. Vétküket súlyosbította, hogy a hópénzüket már megkapták, tehát nem a fizetlenség miatt tették. A budai pasa épp indulóban volt I. Rákóczi György ellen. A kiéleződő hadi helyzetben Ibrányi példát akart statuálni, törvényt láttatott rájuk és mind a tized akasztófára ítélték. A vicekapitány a tizedest és egy legényt fel is köttetett, a többieket vasra verték Váradon.

Talán még el sem terjedt az ítélet híre, amikor Eszenyi Gergely, Bánházi mezei hadának egyik tisztje, megszökött százötven katonájával a szállásukra rendelt faluból. A zászlót csak beadta egy házba, katonái azt sem tudták hová viszi őket. Két főlegénye „vissza is lopta magát” éjszaka. Később híre jött, hogy Eszenyi embereivel Szolnokra ment Bethlen Istvánhoz, ahol 5—6 forint hópénzt ígértek nekik. Bethlennek azonban nem sokáig volt szüksége katonákra, a szökevények pedig nem tudtak más életet kezdeni, kóborlók lettek.⁴⁷

Simai László 1639-ben engedély nélkül felment a császár hadába, majd ott a hópénzt felvéve visszaszökött. Ibrányi elfogatta és árkot ásatott vele. A következő évben Salánki Máté, volt debreceni hadnagy, állt át a császáriakhoz. Útközben a vámospércsi hajdúk nem fogták el, hanem tovább engedték. „Ököztök mindig kedves volt a lator ember” — dohogott Ibrányi. Füzér várában mégis fogságra vetették Salánkit, hiába ígért őreinek pénzt, amit „árultatásáért” kaphatott, hogy bocsássák szabadon. Sőt a vicekapitány és a pataki prefektus erélyes követelésére Füzérből kiadták a szökevényt. Patakról „bizonyos számú” katona kísérette őt Székelyhídra. Ibrányi itt tárgyalást tűzött ki az ügyében, még debreceni tanúkat is hozatott. „Az törvény után az executionnak (végrehajtás) is mingyárást meg kell lenni az Nagyságod parancsolattja szerint Debreczenben.”⁴⁸

A vicekapitány a várőrségen kívül a bihari hajdúk és a magyarországi kóborlók felett is ítélkezett.

A kóborlók mindhárom ország hatóságainak sok bosszúságot okoztak, az Alföld népének pedig rengeteg kárt és szenvedést. Régi probléma volt ez, s csak a törökök kiűzése után szűnt meg. A kóborlók nagy része a felsőmagyarországi végvárak fizetetlen vagy elbocsátott katonái köréből, más része szökött jobbágyokból verődött össze, akik zsákmányt keresni a hódoltságba jártak. Gyakran csatlakoztak hozzájuk egy-egy portyára a hajdúk, sőt a partiumi őrségek kaladkereső lovasai is.⁴⁹

1636 őszén a lippai vajdát Mokránál elkapta öt kóbor galsai legény. A vice-

45 1636. márc. 5. Uo., 1640. febr. 18. és 1644. máj. 9. EKK — LEO 920. és 933.

46 1637. okt. 21. Uo. 911., 1638. jún. 21. OL F 12., 1640. ápr. 17. EKK — LEO 920 Vö. *Szalárdi J.*: i. m. 179. o.; 1639. júl. 30. és aug. 23. OL F 12.

47 1636. szept. 12—13., 16. és 17., 1637. okt. 26. Uo. Egy részük a Szepességben garázdálkodó Szunyogh Gáspár hadához csatlakozott.

48 1640. febr. 18., jún. 6. és aug. 1. EKK — LEO 920.; 1640. jún. 23., aug. 4. és 13. OL F 12.

49 A kóborlókról *Izsépp E.*: Végvári levelek 1660—1682. Bp., 1962. A bp-i Egyetemi Könyvtár kiadványai 17. és *Nagy L.*: i. m. Végvári dícsőség...

kapitány hiába küldetett utánuk, azok a más párti Kállóba vitték a törököt. Januárban kállai katonákkal együtt partiumiak is lementek a hódoltságba. „Igen meghattam, hogy reájok vigyázzanak, ha fel kezdenek jöni” — jelentette Ibrányi.⁵⁰

Tavasszal, az élés fogytával, főként Gyula körül, megsokasodtak a kóborlók. Nyáron több falut felverték a hódoltságban, sok lovat, marhát hajtottak el. A jenei vicekapitány faluját pedig rácok dúlták fel. Ibrányi jól látta az okát: a kóborló végváriakat senki nem bünteti, sőt „ugyan osztoznak a [magyar] végbeli kapitányok velek; azért mennek innét a hajdúk oda a más pártra [ahol] minden latorságot szabadon cselekedhetnek, ... de itt mi el nem szenvedjük aféle latorságot nekik.” Most is a rácok a prédával a máspártra mentek.⁵¹

Ő számtalanszor megparancsolta a bihari hajdúságnak, hogy „az ide járó csavargókat kergessék, fogják, vágják, öljék; de bizony soha ők azt nem cselekszik, egyik varjú az másiknak szemit ki nem vájja.” Czeglédi Gergely hadnagyt kiküldte száz lovassal Ladány felé, hogy kapja el a kóborlókat, de azok szintén átmentek királyi területre, „oda pénig én nem merek Nagyságod... parancsolattja nélkül küldenem.” Pedig naponként jöttek a károsultak Váradra panaszt tenni. Szeptemberben a vicekapitány elfogatott két más párti szoboszlói hajdút, akik marhákat és lovakat hajtottak el. Amikor a károsult Szoboszlón megtalálta a lovait, a hajdúk megígérték, hogy a marháit is megadják, ha két elfogott társukat Váradról kiengedik. Ibrányi a fejedelemtől kért erre parancsot. A kóborlók száma később még inkább növekedett. Egyikük azzal dícekedett: „Am megrablók Moldovát, Havasalföldet, de bizony megraboljuk kikeletre Erdélt is!”⁵²

1639 tavaszán a zsákmányukkal a hódoltságból visszatérő szoboszlói hajdúkra, Ibrányi parancsából, Ladánynál ütöttek rá a váradi katonák. Ezek legyőzték a szoboszlókat s közülük huszat a várba vittek. Ibrányi ideiglenesen árokásásra rendelte az „igen híres alá járó legények”-et. Az elhozott lovakat pedig visszaadatta a makóiaknak. Hasonló vétekért saját váradi katonáját is megbüntette. „Ne mongyák azt, hogy én kedvezésből cselekedem vele, mert bizony soha latornak nem kedveztem.” Sőt később az Erdélyt védő jenei őrségre is panaszkodott, hogy amíg ők Felső-Magyarországon hadakoznak, azok „éjjel nappal kevés jószágunkat rabolják, pusztítják.”⁵³ Sok esetet jelentett még a fejedelemnek, de a hódoltsági jobbágyoknak számtalan kára maradt feljegyezten.

A kóborló katonáknál is nehezebb dolga akadt Ibrányinak a csavargó jobbágyokkal, mert a földesurak legtöbbször megvédték, vagy elbújtatták tolvaj, lator embereiket. Ibrányi hiába látott törvényt néhány elfogott jobbágyon. Már 1638-ban annyira elmérgesedett a helyzet a megyei urak és a vicekapitány között, hogy az országgyűlés elé került az ügy. A 31. § szerint: „Az kik sal[v]us conductus [útlevél] nélkül járván kóborlanának, az szegénységen valami... illetlen dolgokat cselekednének, ... az olyanok megfogassanak, ... az partiumban pedig vigyék Váradban.” Később a zsákai kapitány Ibrányi parancsára ítélték a [Füzes-] Gyarmaton elfogott lókötő jobbágyok felett. Nadányi Mihály közbelépésére azonban a vármegeye elrendelte, hogy a tolvajokat adják ki nekik. Emiatt a vicekapitány tiltakozott a fejedelemmel.⁵⁴

Időszakonként, de mindig szombati napon, a váradi fő- vagy a vicekapitány törvényszéket tartott a fejedelem várban lakó emberei, a katonaság és a kapitány alá tartozó bihari hajdúk peres ügyeiben. Ezt nevezték *kapitányi* vagy *szombati széeknek*. Erős kezű kapitányok a városi polgárokon kívül a váradi

50 1636. szept. 4. OL F 12. Mokra Arad vármegyében volt, Galsa Aradban és Nógrádban is.; 1637. jan. 28. Uo.

51 1637. márc. 31. és júl. 11. EKK — LEO 904. és 909.

52 1637. aug. 6. és 12. OL F 12. Rosályi Kún Lászlónak három falujából hajtották el a marhákat az Ung megyei kóborlók. Kállóból Kerecsényi István járt a hódoltságban.; Jakab Mihály étekgfogó a lovait kereste.; A hőmező-vásárhelyiek írásban is panaszt tettek. Okt. 21. EKK — LEO 911.; 1637. szept. 27. és dec. 17. OL F 12.

53 1639. márc. 15., 19. és 29. OL F 12.; 1644. júl. 28. EKK — LEO 925.

54 1636. ápr. 18. OL F 12.; BOE. X. 138. és 147. o.; 1640. ápr. 17. EKK — LEO 920. és 1640. jún. 23. OL F 12.

nemeseket is megidéztek ide, ha a várnéppel vagy a hajdúkkal támadt valami viszályuk. Sőt néha egyik nemes a másikat a szombati székek elé citálta. Ibrányi elődje, az erélytelen Csomaközi András, azonban még a jogos idézéseket sem tudta mindig érvényre juttatni. S a felháborodott nemesség szerette volna magát teljesen kivonni a várad kapitány bíraskodása alól.

A bihari megyegyűlésen az urak, 1637 februárjában, azt az utasítást adták az országgyűlésre induló követüknek, hogy ott olyan törvényt alkossanak, mely szerint a Várad városában lakó nemesek ezután ne legyenek kötelesek megjelenni a kapitány szombati székein, hanem egyedül a vármegyén perlekedjenek. Ezen a megyegyűlésen Ibrányi is részt vett s rögtön ellenakciót indított. Jelentette, hogy főleg azok a nemesek agítálnak, akiknek pere ez időben került volna a szombati székek elé. Egyesek egy Nyári Pál idejéből való végzésre hivatkoztak, hogy nem kötelesek itt megjelenni. Velük szemben Ibrányi azzal érvelt, hogy Nyári Pál várad kapitány volt, privilégiumot pedig egyedül a fejedelem adhat. Véleménye szerint, ha a várad nemesek kivonnák magukat a szombati széken való perlés alól, akkor veszedelmes állapot keletkezne a városban, „mind egymást ölnék, vágnák; mert tudják, hogy a vármegyén nem minden szegény nemes embernek jutna [igazság] a perben, ritkán is vagyon törvényszék.” Kérte Rákóczit, hogy az „ilyen nagy, hatalmas... [vég]háznak eddig való szép rendtartása maradjon meg.”⁵⁵

Nadányi Mihály azonban tovább szította az ellentétet a vicekapitány és a várad nemesek között. Így arra biztatta Szabó Pálnét, a bíró feleségét, aki nemesasszony volt, hogy ne a szombati széken, hanem a vármegyén pereskedjék. Ibrányi ismét tiltakozott, nem engedi csorbítani a kapitányok régi jogait, „mert én úgy hallottam kegyelmes uram, az várad város határában nincs több ispán, hanem az kapitány és az bíró.” Kérte Rákóczit, küldjön két fejedelmi kiküldöttet Váradra. A nemességgel való viszálya az ifjú Rákóczi György főkapitányi kinevezésével csendesedett le. Ezután csak az ő távollétében kellett Ibrányinak a szombati széken ítélnie.⁵⁶

Az elítélteket a vár vastag falú börtönébe zárták. A rabokra való vigyázás a porkolábok feladata volt, ezért kapták ők a „tömlőcz váltságot.” Hiába vertek a rabok lábára vasbilincset, néhány szökés előfordult, s ez már a vicekapitányra is bajt hozott. A politikai okokból fogva tartott Fráter György tömlőcét éjjel nappal tíz gyalog őrizte, mégsem vették észre, hogy a fogoly elre szelzte a bilincse karikáját s a hozzá becsempészett kötél segítségével egyik éjszaka a várfalról leereszkedett a mélységbe. A két cirkáló a bástyán csak akkor lett rá figyelmes, amikor már kifelé kapaszkodott a várárok vizéből. Mire hírt adtak s a várkaput kinyitották, lovon sem érték utól a szökevényt. Ibrányi a cirkálókat és tizedesüket lecsukatta s rögtön értesítette Rákóczi Györgyöt. Mentegetődzött, hogy mindenfelé nem tud maga gondot viselni. Bár az elfutott nem sokat árthat, „de az gyalázattját életemben mindig szégyenlem.” Fráter Pálnak bizonyosan cinkosa van a várban, azt fel is fogja kutatni. Szökését megkönnyítette, hogy a fejedelem engedélyéből naponta hazulról küldtek neki élelmet, így kerülhetett be hozzá a kötél. A hadnagyok is tanúsíthatják, milyen erősen megparancsolta ő, hogy vigyázzanak a fogolyra.

Később Fráter Pál kegyelmet kapott I. Rákóczi Györgytől.⁵⁷

A vicekapitány nem volt megelégedve a rabok élelmezésével és a tömlőcök állapotával. A „közönséges rabok” közt levő Paczor Mihály igen beteges, egy nap csak meghal, „mert igen német gyomra vagyom, ... kivált képen miolta az nagy meleg, szoros [száraz?] tömlőczben” van. Sok rab beteg lesz, vagy meghal ott.

55 Instrukció 29. pont: „A szombati széket ő Kegyelme minden halogatás nélkül igazán kiszolgáltassa, mind szegénynek, boldognak [!] egyaránt, az régi usus szerint, ha micasuai az fiscusnak [perei a kincstárnak] érkeznének abban is promotor [előmozdító] legyen.”; 1637. febr. 20. EKK — LEO 903. és febr. 24. OL F 12.

56 1640. jún. 6. EKK — LEO 920. és jún. 23. OL F 12.; Legközelebb az 1648. évi országgyűlés említi a szombati széket a hajdúvárosokba futott jobbágyok ügyében. BOE. X. 477—478. o.

57 1636. szept. 4. és 7. OL F 12.; Vö. Kemény J.: i. m. 210—1., 269—270. o.

Majd megint magára vonta a fejedelem neheztelését, mert ismét megszökött néhány magyar rab Váradról s elfutott Szoboszlóra. Ezek kint dolgoztak a vár építésnél, ott könnyebben átvághatták a vasbilincs karikáját s kerekelt oldhattak a sok ember között. Hiába hagyta meg korábban Ibrányi a porkoláboknak, hogy tiszták szerint naponta vizsgálják meg a foglyok bilincseit, mert „feles a rab mostan.” A szökések miatt a pallérok hadnagyát vasba verette.⁵⁸

1644-ben a háború során elfogott foglyok is kerültek Váradra. Nyáron Ibrányi azt a parancsot kapta, hogy küldje őket tovább, biztonsági vagy politikai okokból, az erdélyi várakba. A betegetek a vicekapitány mégis Váradon tartotta. Amikor a béketárgyalások megindultak, ezeket a hadifoglyokat mind szabadon bocsátották.⁵⁹

Török rabot a fejedelem engedélye nélkül nem volt szabad tartani, vagy elbocsátani, még sarcának összegyűjtéséért sem. A szalontai csata után azonban több elfogott török került Váradra, sőt egyes hajdútisztékhez is. Ibrányi hamarosan parancsot kapott, hogy kutattasson utánuk. Katonái eleinte nem sok sikerrel jártak, mert „igen titkon tartják őket.”

Körösszegen Kis Mártonnál mégis találtak egy béget, de a hajdúkapitány nem adta ki, esküdzött, hogy foglyát öt tallérért vette, s ez nem az a bég, akit a fejedelem kerestet. Majd kibocsátotta a rabot, hogy hozza meg a sarcát, amit Kis bizonyosan többre szabott tíz forintnál. Októberben azonban a bég már Váradon volt.⁶⁰

A tilalom ellenére Borbély Albert körösszegi nemesnél is voltak muzulmán rabok, mert azokkal mindig haszonnal kereskedhettek. Fia az egyiket épp Jenőbe vitte, ám Ibrányi elfogatta és elzáratta a törököt, míg a fejedelem nem rendelkezik felőle. „Ki s be jár kelnek [az]emberek az rabokkal!” — panaszkolta. Majd tavasszal a kóborlóktól vett el három török rabot és Gyulára küldte őket.⁶¹

A Szalontánál fogságba esettek között az egri Bekir aga volt az egyik legmagasabb rangú. (Nem tévesztendő össze a csatát veszítő temesvári Bekir pássával, akit kudarcra miatt a szultán megzsínórozott.) Az aga először titkolta a nevét, hogy kisebb legyen a sarca, de felismerték. Bekir felesége kezdetben „igen forgolódott” az ura ügyében. A vicekapitány úgy értesült, hogy nagyon gazdag asszony és a rokonsága sokkal segítené szabadulását. Több főtörök azonban azt akarná, hogy ide veszne Bekir aga, mert ha kiszabadulna, „sok basáknak, bégeknek meg kellene halni.”

A váradi nemesek kérték a fejedelmet, hogy cserélje ki az agát a Szalontánál török fogságba esett Veér Andrással és Maróczi Andrással; előbb azonban rendelje kihallgatásra, „mert az aga sokat tud végben vinni az portán”. Március végén Váradra vitték Bekir agát két rabtársával. Ibrányi megkérdezte Rákóczit: „micsoda praebendájok járjon?” Tehát nem rabkosztra fogták, hanem rangjához méltón látták el. Kiváltása mégis egyre húzódott. Hiába íratott a vicekapitány az asszonynak, hogy ha nem küldik a pénzt, az urát „bizony oly helyre viszik, nem tudja, ha láttja Törökországot azvagy nem.”⁶² Összel át is szállították őt Patakra. Ezután a gyulai bég üzent Ibrányinak, hogy ha Gyulára beviszik az agát, ők megküldik a sarcát. A várkapitány nem bízott az ígretükben, előbb Váradra kérte a négyezer tallér sarcot, s csak azután

58 1638. júl. 24., 1639. júl. 27. Uo.

59 Családi lev. 244. és 348. o.; 1644. júl. 28. és szept. 10. EKK — LEO 925. és 933.

60 Vö. *Izsépp E.*: Rablevelek a váradi török börtönből. Az EKT évk. V. 1971. 315. o. és *Uő.*: Az egri törökök fogságába esett magyar rabok kiváltásának... problémái. Az Egri Múzeum évkönyve. 1973/1974. 159. o. és a bennük levő bibliográfiák; 1636. dec. 30. és 1637. jan. 5. EKK—LEO 901. és 906.; 1637. jan. 28. OL F 12.; Nehéz volt őket azonosítani, mert vezetéknevük nem volt. Egy bégért 5 tallér igen alacsony sarca. 1 tallér = 2 frt.

61 1637. febr. 8. és 12. OL F 12.; 1637. márc. 31. EKK — LEO 904.; Majd egy Böszörményből elszaladt török rabot küldött be Rákóczinak. 1640. jan. 6. Uo. 920.

62 *Szalárdi J.* i. m. 181. o.; 1637. febr. 24. és 28. OL F 12.; 1637. márc. 31. EKK — LEO 904. és aug. 12. OL F 12. „elein kiváltják vala, ha Vér András után nem várokozna.” Veér a boszniai pása rabja volt, 1645-ben szabadult. Szalárdi az elesettek közt említi. Szerinte egy ál Veér András jött vissza. I. m. 181. és 517—519. o.

hozatta el Patakról a rabot. Végül 1638 elején, sok alkudozás után, visszanyerte szabadságát Bekir aga.⁶³

A protestáns fejedelmek hadiszabályzataikban még a prédikációk rendjét is meghatározták. Így nem meglepő, hogy I. Rákóczi György Ibrányi Mihálynak adott utasításának legelső pontja: „A várban szerdán, pénteken és vasárnap prédikációk legyenek, köznapon könyörgés. Kaputétel és nyitás szép imádsággal.” A káromkodást szigorúan tiltotta. A 46. pontban elrendelte, hogy a vicekapitány ne engedje az őrségnek, hogy „mi hírünk nélkül ő magoknak papot választhassanak”.

Ibrányi, urához hasonlóan, egyházának buzgó híve volt. Közbenjárt a várbeli prédikátor ügyében, amikor az udvarbíró a pap járandóságát nem akarta megadni a fejedelem külön parancsa nélkül. Máskor Pécsváradi Péter tiszteletes kérelmét továbbította.⁶⁴

Rákóczi György a dési gyűlésen elítélt szombatosok közül a gazdagabbak birtokait elkobozta, a közrendűeket pedig fogolyként a váradi várba vitette. Ibrányi sidoizánsoknak nevezte Pécsi Simon követőit és bővebb utasítást kért: „micsoda állapottal tarcsuk itt őket”, hogy „mi is ahoz képest mint viselőnk magonkat hozzájuk.” Mert a foglyok kísérője csupán az áttérésük felől való rendelkezéseket közölte vele. A vicekapitány csak bilincseik elkészülte után küldte ki árkot ásni a szombatosokat, nehogy megszökjenek. Közülük harmincan tekerték a gerendákat felvonó csigákat. „Már is igen meg keztek volna unni, örömet megennék az szalonnát közülük”. Bár enyhe gúnnyal tekintett rájuk, igyekezett könnyíteni sorsukon. Földhordó targoncákat is csináltatott nekik. A következő tavaszon, fejedelmi parancsra, több csoportban bocsátotta el a szombatosokat.⁶⁵

Ibrányi Mihály helyzetét az is nehezítette, hogy a váradi erősség nem magányos hegyen álló végvár volt, hanem egy jelentős, régi város közepén feküdt, ahol a „vitélő rend” egy részén kívül városi polgárok, jószágos- és egytelkes nemesek laktak, s ez a három rend különböző magisztrátusoktól függött, úgymint a várbeli tisztektől, a városi bíróktól meg a vármegyétől,⁶⁶ s egyik sem a vár és a város közös javát nézte, hanem saját társadalmi osztálya érdekeit, és a saját szabadságát oltalmazta, esetleg a többi kárára.

A vicekapitánynak gyakran minden tekintélyét latba kellett vetnie, hogy rendet teremtsen. A váradi polgárok többször fordultak hozzá közbenjárásért kisebb, személyes ügyekben is.⁶⁷ Mivel a várbeli építkezésekhez, ágyú- és élészállításhoz gyakran igénybe vették állataikat, 1637 végén kérték a polgárok, hogy ne kelljen annyi szekeret adniok, mert nincs elég marhájuk. Ugyanis közülük sokan nemesi levelet s ezáltal mentességet szereztek maguknak.

Pártfogolta a fejedelemnél Ibrányi a városi mészárosokat, amikor azok az eladott száz mázsa faggyú árát nem kapták meg a váradi és székelyhídi udvarbíróktól, s nem tudtak vágómarhát venni, mert tolvajok vették el a pénzüket. A húshiány mindenkit érintett.⁶⁸

1640. június 5-én délben kigyulladt Petneházi Istvánné háza s a tűz átterjedt a szomszédos házakra, köztük a gyalogok hadnagyáéra is. A meggyulladt épületek körül annyi széna, gaz volt, hogy nagyobb szélfúvásban az egész város elpusztulhatott volna. Így is tíz ház égett le. A megyegyűlésből visszatérő Ibrányi lova megriadt a füsttől és neki „keze lába elromla.” De nem ezért bántódott, hanem a váradiak miatt. „Mivel ez az itt való ember oly hitetlen

63 1637. szept. 27. és 29. OL F 12. „Nem akarnék úgy járni vele, mint Muszi agával, hogy az sa[r]czával együtt Erdélyben hordozták.” Javasolta Rákóczinak, egyezzen meg a sarcán, „igen beteges is, csak meghal egy nap.” 1637. dec. 5., 1638. jan. 11. Uo.

64 Előzőleg ui. az őrség „mód nélkül kiadta” a várbeli prédikátort.; 1635. dec. 15. EKK — LEO 877.; 1637. okt. 22. Uo. 911. Pécsváradi szerette volna ha nemesi levelébe beírják az öccsét Basa [Bocz?] Imrét is.

65 1638. júl. 21., 24. és 1639. márc. 15. OL F 12. A dési gyűlés még 1636-ban ítélte el a szombatosokat.

66 Szalárdi J.: i. m. 419. o.

67 Így egy Sárosi nevű kereskedő, akit igaztalanul vádoltak be a fejedelemnél. Máskor Ibrányi egy szabó jövendőbeli házastársának jöhrét védte meg. 1636. ápr. 18. és 1638. márc. 4. OL F 12.

68 1637. dec. 5. és 1640. ápr. 11. Uo.

nemzetség, hogy mikor tűz támad, nem mén oltani, hanem csodálni és lopni megyen oda; fegyverrel kell rá hajtani az oltásra; teljességgel elbúsultam közöttük.”⁶⁹

A Körös folyón átvezető nagy híd megjavítása minden váradi lakos közös érdeke és közös feladata volt. Az egyes társadalmi osztályok tagjai együtt csináltatták a város útjait és utcáit is. 1639 végén szekérrel már át sem lehetett jutni a hídon, mert az állatoknak lábuk tört a rossz deszkák közt. Ezért a vicekapitány összehívta a három rend főbjeit, ám a terhek elosztásában nem tudtak megegyezni. A nemesség és a vitézlő rend felajánlotta a városbírónak, hogy kifizetik a polgárok munkáját. De azok nem vállalták el a híd megjavítását, sőt ők kínáltak pénzt. Nem csak a két másik rend, hanem Ibrányi is felháborodott: „Az városnak azért atták... a fejedelmek az falukat, jó malomokat, hogy az Keresen levő hidakat csináltassák belőle.”

Amikor az országyűlés is elrendelte a híd javítását, akkor pedig Nadányi Mihály gátolta a munka elkezdését. „Felbízatta” a Váradon lakó birtokos nemeseket, hogy ne „cimboráljanak” a többiekkel, mert a törvény csak a jobbágytelken lakó nemesekre vonatkozik.

Végül júliusban, a fejedelem parancsára, Ibrányi a nemesekkel, a tisztekkel és a városi bírókkal kiment a Köröshöz. Három részre osztották a hidat és nyilatvással döntötték el, melyik részt melyik rend csinálja. A város felőli legjobb rész esett a polgárookra, a legrosszabb pedig a nemesekre, akik szidhatták Nadányit.⁷⁰

Nem csupán a Váradon lakó nemesekkel támadt ellentéte Ibrányinak, hanem az egész vármegyével. Korábban a főkapitányoknak nem volt ilyen gondjuk, mivel egyúttal a bihari főispánságot is megkapták. De amíg az ifjú Rákóczi György el nem nyerte mindkét főtisztséget, bihari főispánnak az idős Kornis Zsigmond katolikus urat nevezte ki a fejedelem. A vicekapitánynak pedig az 1635-ös instrukcióban meghagyta: „Az nemes vármegyével is szép egységben igyekezzék lenni, ... az vármegye dolgába magát ne elegyítse.” A bihari megyegyűléseken, melyeket a várároktól nem messze levő [„morgószin”-nek nevezett] terjedelmes faépületben tartottak, neki is meg kellett jelennie. Ibrányinál simulékonyabb és diplomatikusabb egyénnek sem lett volna könnyű egyeztetnie a különböző érdekeket. A bihari nemesek nem szerették a más megyebeli, velük atyafiságos viszonyban nem álló, talán katonásan rideg vicekapitányt, s féltették nemesi kiváltságait a fejedelem központosító hatalmi politikájától. Nadányi Mihály és a Veérek (Mihály és György) igyekeztek megvételni Ibrányi Mihály minden javaslatát. Nadányinak valami viszálya volt sógorával, az előző vicekapitánnyal, Csomaközi Andrással, s ezt az ellenségeskedést az utódával is folytatta. „Sokszor immár csak ő érette is riogatom meg azt a Nadányit — vallotta be Ibrányi. — Lehetetlen, ... hogy sokáig szenvedhessem az sok nyelveskedését, bizony fejében verem az pálczát, azkit kezemben hordok.”⁷¹

1636 szeptember elején Kornis Zsigmond főispán összehívta a megyegyűlést. Itt többen azt kívánták, hogy a törvényszéket is tartsák meg néhány nap múlva. A vicekapitány azonban „sok emberséges emberekkel... alatomban” [!] keresztülvitte, hogy a törvényszéket október 21-re halasszák. Később megüzente a megyének az igazi okot: most azért nincs ideje a pereskedésnek, mert bármelyik órában fegyvert kell fogniok a török ellen. „Az egész vármegye mind megegyezett a felülésen, csak ők [Nadányié] kontrakodnak”. Kornis főispán egyet sem szólt, csak hallgatott. Pedig nemsokára ő vezette a Bihar vármegyei hadat. Ez a jelenet jól jellemzi a megyegyűlések hangulatát, ahol volt egy kisebb, ellenzéki csoport.

A következő nyáron a fejedelem ismét megparancsolta a partiumi várme-

69 1640. jún. 6. EKK — LEO 920. Özv. Petneházi Istvánné férje jenei kapitány volt.

70 EOE. IX. 285. o. és Szalárdi J.: i. m. 419. o.; 1639. dec. 28. és 1640. júl. 24. EKK — LEO. 919. és 920.; 1640. jún. 23. és júl. 2. OL F 12.

71 1639. júl. 1., 1640. jún. 23. és júl. 2. Uo.

gyéknek, hogy hadi készüléttel legyenek, s „azolta igen nagy sibongásban vadnak.” Ibrányi ekkor már azt jelenti a bihari megyegyűlésről: „noha inkább laknának itthon, de jó szívvvel ígérük magokat az Nagyságod szolgálattjára.”⁷²

A vicekapitány nem volt meglegedve a Bihar megyei közgazgatással. „Igen csudás állapotok vadnak ide ki kegyelmes uram, mert itt soha nincsen csak egy szolgabírónak is esküttje, azki az executiokban, mindenütt az nagy vallásokban vele volna, mint Magyarországbán.”⁷³

Ifjabb Rákóczi György főispáni kinevezésekor Ibrányi bizonyára fellelegzett. Sok kötelezettsége közül legalább egytől megszabadult, ezután nem kellett elmennie a megyegyűlésekre.

I. Rákóczi György *hírszerző és elhárító szolgálata* nem maradt el a Bethlen Gáborétól. Gyermekekorában, mikor apja, Zsigmond, még csak egri kapitány volt, megtanulta ennek fontosságát. Parancsai gyors továbbítására és a hírszerzés biztosítására az egész országban szerteágazó postaszolgálatot tartott fenn. A fejedelmi „posták” a nyakukban postacímert hordtak s három mérföldenként pihent lovakat kellett kapniok a városi és falusi bíróktól.

Várad jelentős közlekedési csomóponton feküdt, Pozsonyba, Budára, Patakra, Debrecenbe, a Hajdúságba s a partiumi helységekbe mindig errefelé küldték a leveleket, majd pedig a válaszokat be Erdélybe. Ezért vált fontos hírszerző központtá.⁷⁴ Éjszaka a kaput egyedül a címeres postának nyitották ki, így megtörtént, hogy a vicekapitány „elő álomkor”, máskor hajnalban kapta kézhez a parancsot. Sürgős esetben a posta megvárta a választ, egyébként Ibrányi valamelyik váradai katonával küldte a levelet, vagy az udvarba menő megbízható személlyel. 1640 után Váradon is volt négy fejedelmi posta.⁷⁵ A vicekapitány gyakran olyan török, vagy más külföldi eseményről tudósította urát, melyet az másoktól hamarabb is megkaphatott. De nem mindegyik levél érkezett el Rákóczihoz, aki ezért is megkívánta, hogy emberei mindenfelől, mindenről tájékoztassák. A sok szállongó hamis hírből így jobban ki tudta szűrni az igazságot.

Ibrányi elsősorban a fejedelem erdélyi és magyarországi tisztviselőivel, a hajdúkapitányokkal, Debrecen város és a Rézsek községeinek bíráival levelezett, de a királyi végvárok kapitányaival is. A kapott fontosabb írások „párját” urának is megküldte. Rejtjeles levél tőle nem maradt fenn. A hozzá érkező emberek és levelek tudósításait azután egymással egybevetette. A debreceni bíró kiküldöttje hiába hallott valamit Szolnokon „a pasa tiszteinek szájából”, Ibrányi mégis kételkedett benne, mert „ez imár ellenkezik az Debreczeni Tamás uram híreivel.”⁷⁶

I. Rákóczi Györgynek különösen 1636-ban létkérdés volt, hogy ellenfelei terveit és szándékát időben megtudja. Ebben Ibrányi kitűnő segítsége volt. A szabolcsi „más párti” hajdúkhöz bihari hajdúkat küldött. A budai pasa és Bethlen István hajdúvárosokhoz írt levelének másolatáról felismerte, hogy az a debreceni bíró kézírása. Haragosan förmedt a bíró embereire, amiért neki csak a „párját” hozták. Bár azok azt állították, hogy az eredetiek még a bírónál vannak, Ibrányi a két levélhozót vasra verette, amíg a hajdúk be nem hozzák az írásokat.⁷⁷ Tehát a Rézsekben levő városok és falvak a török leveleket nem továbbíthatták a címzettekhez, hanem be kellett adniok azokat Váradra.

Távolabbi eseményekről az átutazó kereskedőktől, céhlegényektől, a nyuga-

72 1636. szept. 7. és 9. OL F 12. Vö. az erdélyieknek a török elleni felülését 1595-ben.; Nagy L.: Erdély és a tizenöt éves háború. *Századok*, 1982. 670., 675—6. o.

73 1639. márc. 19. OL F 12.

74 Postarendtartás 1641. M. Gazdaságtörténelmi Szemle, 1897. 262—265. o.; 1636. febr. 5. OL F 12. „kivántatának vagy két postacímert ide, mert a parasztság is mind ahoz szokott.”; Nagy L.: Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata. HK 1973. 458. o. és *Uő.*: „Nem jöttünk égi Hadak-útján...” Bp. 1982. 161—164. o.

75 Rákóczi néha katonákkal küldte parancsait, vagy Váradon átutazó hű emberével. Családi lev. 65—66. o.

76 Debreczeni Tamás pataki prefektus, Chernel György pataki főember, Nagyidai György dadai harmincados, Jóthe Gergely szalontai kapitány, Virágházi Gáspár bagosi hadnagy és mások levelei Ibrányihoz. Az 6 levelei között. OL F 12. Lymb. VII. 2.; 1636. márc. 11. és szept. 11. Uo.; Instrukció 31. pont: „Noha odakint is vagnak vigyázóink... ő kegyelme... minket is igen igaz hírekkel tartson... Bizonytalan hírekkel ne terheljen.”

77 1636. szept. 14. és 17. OL F 12. Bővebben l. *Izsépy E.*: i. m. Ibrányi M.... Bethlen I. ...felkelésében.

ti akadémiákról hazaérkező deákoktól értesült a vicekapitány. A hódoltságból nehezen kapott híreket, mivel a katona, vagy nemes ember öltözéke ott szemet szűrt volna. A parasztok is „felve jártak be” hírt hozni, „mert egyik az másiktól fél, hogy elárulja az töröknek (és) mingyarást nyársba vonnák.”⁷⁸ Mégis, mindig talált valakit, ha mást nem, aki a harácsot bevitte a hódolt faluból. 1636 elején Ibrányi Szolnokra küldte a keresztesi bírót, ezzel egy időben négy embert, köztük egy parasztot Budára. Ősszel a budai pasa indulását Pesten egy debreceni civis, Szolnokon egy kabai hajdú figyelte. A temesvári pasa mozdulásait a jenei őrség kémei állandóan vigyázták. Néha önkéntes vállalkozó is akadt. A török lakta Gyulán élő prédikátor megígérte, hogy mindenről értesítést küld Váradra.⁷⁹ Máskor a szegedi eminnek sarcot vivő katonától várt híreket a vicekapitány. Megállapította, hogy „akármely nemzet is mi ellenünk inkább talál kémet, semmint mi más nemzet ellen; akit találunk is állhatatlan.”⁸⁰ Különösen háború idején jól tudta, hogy „néha nem mind úgy talál-tatik, amint a híreket hozzák”, meg kell rostálni azokat. 1644 tavaszán Ibrányi kelletlenül indult el a háborúba, „igen nagy vigyázás kívántatnék ide hátra, ha volna kivel, ... meghattam mindazáltal igen: mind Sarkadra, Szalontára igen igen vigyázzanak, embereket bocsássanak a török közé; ha mit értenek éjjel nappal értésemre adják. ... A török álnok és a maga hasznát keresi.”⁸¹ Váradra való visszatérése után a vicekapitánynak alig maradt fenn jelentése.

A hírszerzés csak egyik ága volt a szomszédos nagyhatalmakkal való politikai érintkezésnek. A váradi kapitánynak helyzeténél fogva szemmel kellett tartani a Bihart egyre fojtogatóbban körülölelő hódoltságot. I. Rákóczi György ifjú korában, mint ónódi főkapitány, ellenséggént állt szemben a törökökkel. Soha sem járt a portán, mint Bethlen Gábor, nem is voltak jóakarói a pasák között. Elődeinek törökbarát politikáját azonban folytatnia kellett, mert tudta, ezen áll vagy bukik Erdély sorsa. Ibrányinak adott utasítása 34. pontjában átvette Gyulay Pál intelmeit: „Isten ... úgy alájok vetett bennünket, hogy minden oltalmat ... tőlük kell várnunk, adóznunk kell nekik és magunk hasznáért kedveznünk, ... hozzánk való barátságát maga hasznával tartja meg, szükséges, hogy annak szánt szándékból ne vétsünk és az Istennek ránk bocsátott ostorával ne ingerkedjünk. Kivántatik azért, hogy ő Kegyelme az vég-beli pasákhoz, bégekhez úgy viselje magát, az ő nekik való vétéssel az Porta meg ne bántassék.” A római császár pártján állók készülődését hírül adja nekik, de csupán azért, „hogy így inkább veszteségben üljön az török.” Ugyanakkor azonban részen legyen: „ha az kártételen kaphatja, nem kell neki kedvezni, ... rabló, kőborló ne jöjjön az szegénységre.”⁸² I. Rákóczi György királpártiak által hangoztatott „törökösége” ilyen volt a valóságban.

A vicekapitány tehát igyekezett barátságban élni, ha néha nehezebbre esett is, a végbeli pasákkal, bégekkel. Amikor valamelyik „szomszédbarát”-jától keletiesen cikornyás stílusú, de egyúttal szép magyar nyelvű, fordulatos kifejezésekkel teli levelet kapott,⁸³ ezekre, kisebb ügyekben, óvatosan válaszolt. A „derekas dolgokat” azonban Rákóczi magának tartotta fenn. (Utasítás 33. pont.)

A fejedelemhez Váradon át utazó csausokat illendően megvendégelte, ajándékot is adott nekik, de a végvárba nem engedte be őket, nehogy kémkedjenek, csak a vár előtt való színben, (ahol a megyegyűléseket tartották), lett szembe velük.⁸⁴

78 1636. márc. 6. és ápr. 18. OLF 12. A debreceniek nem mernek Budára menni, mert most ott nincs semmi dolguk.

79 1636. márc. 12. és ápr. 6., szept. 4., 16–17., 21. és 28., 1639. júl. 12. Uo; 1636. febr. 8. EKK — LEO 885.

80 1639. dec. 19. és 28. Uo. 919. A törökök beszélgetését megtudta egy „ráczságban” járt hajdútól, a zsákai udvarbírótól és egy, a hódoltságon átjött kereskedőtől. Emin = adószedő.; 1640. jún. 23. OLF 12. Közrejátszott, hogy nem tudtak idegen nyelveket.

81 1644. ápr. 6. EKK — LEO 925.

82 Az aláhúzott részek szó szerinti átvéve Gyulay Pál szövegéből.

83 „Én... Musztafa aga, az hatalmas budai vezérnek kapucsi basája, azki mostan Isten kegyelmességéből az erdéli fejedelemhez... indultunk... Azért kérem kegyelmedet, mint énnekem szomszéd Úr Barátomat, hogy kd rendeljen egy jó szállást, hogy ha beérkezünk ot osztán az uczában ne kellessék állanonk.” Sas, 1637. nov. 5. Musztafa aga Ibrányi Mihályhoz. EKK — LEO 911.

84 1636. márc. 6., 11. és 13., szept. 13., 1637. febr. 8. és 24., 1638. júl. 24. OLF 12. (Ibrahim csaus egy „gyermek lovat” kapott stb.)

A budai ejálet élén 1632 és 1645 között tizenegy pasa váltotta egymást. A porta ezzel igyekezett megelőzni azt, hogy valamelyikük túl nagy vagyont gyűjtjön, vagy túlságos önállóságra tegyen szert. Az új budai vezérnek a fejedlem mindig díszes, négylovas kocsit küldött ajándékba. A sallangos, drága lószerszámokat, néha a lovakat is a vicekapitánynak kellett beszereznie.⁸⁵ Ibrányi embereivel figyelte az új beglerbég érkezését, hátha az nagyobb sereggel jön, s a hódoltság kiterjesztésére készül. Így 1637-ben is gyanakodott, mert Musa pasa nem vonult egyenesen Budára, „csak kün tekereg, mit akarjon bizonyosan nem tudhattjuk.” Csupán akkor nyugodott meg, amikor az új főméltóság beérkezett székhelyére. Midőn Ibsir Musztafa budai pasa 1639 nyarán Temesvárnál táborozott, Ibrányi a jenői őrséget is felszólította, hogy figyeljék őt, mivel a gyulai törökök is seregestől oda vonultak. „Én nem szeretem, hogy ott székel, mert egyébkor nem igen jártanak ott az budai vezérek hadakozás nélkül” — emlékeztetett 1636-ra. Még arra is gyanakodott, hogy Csáky István és barátai titkon leveleznek a pasával, mert Bercsényi István szolgálói Temesvárt jártak a „sokadalom ürügyén.” Ibsir pasa azonban hamarosan felment Budára.⁸⁶

Egyéb megmozdulásukat is szemmel tartotta. 1637 tavaszán a törökök igen nagy adókat vetettek ki a rácokra és csapatokat vontak össze Nándorfehérvár körül. A vicekapitány résen volt, hátha ismét Erdélyre akarnak támadni. „Mind alá viszik az hadat az törökök, igen roszul vagyon dolgok, az császár minden nap részeg, talán veszedelmét érzi, ... ha az [perzsa] hán ugyan reá jó ... bizony nagy veszedelme leszen az töröknek, ... az Úr Isten is elveszesse őket, ... a görögök is azt jövendölik: ennek az császárnak idejében kel megromolni az török birodalomnak” — reménykedett Ibrányi. Nyáron ismét borúlátóbb: „Ha az tatár hán bement a portára, semmi jót nem várhatunk belőle, kiváltképpen amint az új vezér is kezdte Nagyságodhoz magát viselni; igen szükséges ... a készen való létel.” Októberben megnyugodott a vicekapitány. „Igen szép csendességben vagyunk itt a tájon, a török szomszédok is igen ajánlják barátságokat.”⁸⁷

Különösen nyári betakarítás idején, amikor gyakorta próbáltak a kontyosok, kellett őrködniök a váradiaknak. 1639-ben hírül hozták, hogy az egri pasa nagy készüllettel Szoboszlóra vagy Onodra akar ütni. Mind a kettőt el lehetett hinni, mert a hajdúk régi ellenségei voltak a törököknek, az ónodiak pedig nemrég 13 katonájukat vitték el Eger alól. „Igen félő, hogy ... tizenháromszázat viszen érte most az takarodáson ki” — aggódott a magyar végváriakért s a környék népéért Ibrányi.

Év végén a szolnoki bég 117 lovasa jött ki a hódoltságba „egy kicsit csatázni.” A vicekapitány néhány váradi katonával megüzente nekik, hogy „be ne mennyenek, ki tugya mi esik rajtok az sok csavargók miatt.”⁸⁸ Aligha ilyen idillikusan játszódtott le ez az esemény, mint ő leírta: az erdélyiek óvják a törököket s azok első szóra engedelmeskednek nekik. Ibrányi a fejedelmi utasítás 34. pontja szerint értesítette a szolnokiakat a kóborlókról, részint, hogy szomszédbarátságukat biztosítsa, s méginkább, hogy nyugton maradjanak.

1640 elején a rossz hírek ellenére sem féltette a részeges temesvári pasától Jenőt. Nyáron Nándorfehérvárra sok szekeret gyűjtöttek a hódoltságból. Egy onnan jött rác ember ugyan azt állította, hogy ez idén nem indít hadjáratot erre a porta, „de esztendőre nagy dolog leszen.” A törökök gyakran keltek hamis híreket, hogy nyugtalanságban tartásák nemcsak a hódoltságiakat, hanem az erdélyieket is.

⁸⁵ 1637. aug. 21. Uo.; 1639. dec. 19. EKK — LEO 919.; 1640-ben Karánsebesre küldött a vezérnek kocsit. 1640. ápr. 11. OL F 12.

⁸⁶ 1637. aug. 12., 14. és 21. Uo.; 1638-ban hasonlóan, júl. 17., 21.; 1639. júl. 12. és 20. Uo.; 1640-ben egy másik Musztafára, 1644-ben Oszmán budai pasára vigyáztatott Nándorfehérvárnál. 1640. jún. 23., aug. 4., 13., 1644. ápr. 30. Uo.

⁸⁷ 1637. febr. 24., 28. és márc. 4. Uo.; 1638-ban Kassai István tanácsúr hasonlóan vélekedett: „Török császárt az Úr Isten ...minden hadával oda [Perzsiában] telettesse és nyaraltassa sok esztendőig.” Tört. Lapok, 1875. évf. 1455—1456. o.

⁸⁸ 1639. júl. 16., 20., aug. 8. OL F 12., és dec. 19. EKK — LEO 919.

1642 nyarán debreceni civisek azt hallották Budán, hogy a vezér hadat gyűjt Rákóczi ellen, a végbeli törököket mind oda hivatja, sőt Székely Mózes is velük lesz. Ez sem bizonyult igaznak.⁸⁹

Amikor Ibrányi megtudta, hogy Musztafa budai vezér magához akarja rendelni az egri pasát és a szolnoki béget, rögtön figyelmeztette a fejedelmet, hogy most kellene a vezér előtt bepanaszolni „az ő rosz cselekedeteidet.”⁹⁰

A törökök még többször panaszkodtak, mint a magyarok.

Ibrahim csaus a Bethlen Istvánnal való megegyezés ügyében közvetített a fejedelemmel. Út közben két szolgálja lovastól együtt eltűnt. A gyanú két katonára hárult, akik Jenőből török rabokat hoztak Váradra. Őket Ibrahim jelenlétében hallgatta ki Ibrányi, de azok csak annyit mondtak, hogy látták a csaus lovas szolgáit az úton. A vicekapitány mentegetőzött: „Akor sok féle ember járt alá s fel, ki tugya hol verték agyon; az magyarét is szintén úgy elvonták akor.” Két hét múlva a Körös kivetette a két török hulláját s elfogták azt az embert is, aki a paripákat eladta Belényes mellett. A gyanúsított bevallotta, kik ölték meg a csaus szolgáit, Ibrányi pedig a gyilkosok és a lovak után küldte ki katonáit.⁹¹

Különösen a gyulai törökök hánytorgatták fel sérelmeiket. 1637-ben a „más párti” hajdúk több mint száz lovat hajtottak el a környékükről. A következő nyáron az alászánguldo tokaji vitézek két törököt vittek be Bösörménybe. A bég azt kívánta, hogy a vicekapitány keressesse elő az embereit és vitesse vissza Gyulára. Ő azonban azt válaszolta: ha a fejedelem „birodalmában volna, nem csak kikerestetném és beküldeném, de azt is megöletném, az ki elhozta a törököt, de én oda nem parancsolhatok.”

1642 végén a budai pasa pontokba szedve sorolta fel, mikor és hol hajtották el az erdélyi fejedelem katonái a hódoltsági állatait. Egyúttal felpanaszolta, hogy ötven behódolt falu nem vitte be nekik az adót s a bikácsiak és rakovaiak sem a pesti mecsetnek járó pénzt. Ibrányi részletesen kifejtette, hogy legtöbbször a magyarországi földesurak akarták beszedeni hódoltsági jobbágyaik elmaradt adóit, máskor a csavargók hajtották el a marhákat. A bikácsiak pedig pontosan beszolgáltatták a hodzsának a pénzt, ezt maga is tudja, mert kölcsönt adott nekik. „Bizony dolog, hogy kemény írás ez az vezér írása, igazság szerént mi panaszolkozhatnánk többet kegyelmes uram, ... Én csak egy rosz jobbágyomat se mertem felhozni az alföldről, ... mivel jól tudom, az törököt nem kellene piszkálni.”⁹²

Amikor 1644-ben a porta engedélyével I. Rákóczi György fegyvert fogott a Habsburgok ellen, a vicekapitány törökellenessége látszólag megváltozott. A fejedelem parancsára írt az egri pasának. „Minemű sok szép nyereségek lenne most a török vitézeknek, csak érkeznének hamarabb, mivel már megindult az ellenség”, a nádor hada. A levelek írása közben megjött az egri segélycsapat egy része. Ibrányi tanácsolta urának: „ha Nagyságod jóakarátja, valami német rabot kell küldeni a pasának innét, annál jobb kedvek lesznek; Bocskai István uram aval szerzé hitelét a töröknél, sok német rabokat küldött vala be a portára.”

Június 2-án 400 török érkezett Muhíhoz egy kapudzsival, aki rögtön tovább ment Rákóczi táborába. Ibrányi még lelkesülten kommentálta: „soha Nagyságodnak a portáról jobb hírt nem vittek, mint most, ... Ezek a törökök igen jó kedvvel vadnak, ... sok török jó Nagyságod mellé naponként.”⁹³

A pasa katonái nem befolyásolták a harcok kimenetelét. A látszólagos jó viszony is elég felszínes volt. I. Rákóczi György nem akart komoly török segélyhadat, nehogy az a maga számára foglaljon el magyar vagy erdélyi végvárat s elpusztítsa a vidéket. Inkább félelmes híruk miatt kérte őket serege mellé.⁹⁴

⁸⁹ 1640. febr. 18. EKK — LEO 920. és jún. 23., júl. 2., 1642. júl. 6. OL F 12.; Székely Mózes a hasonló nevű fejedelem fia, aki 1633-ban szökött a portára.

⁹⁰ 1640. aug. 4. és 11. Uo. Főleg magyarországi falukat pusztítottak.

⁹¹ 1637. febr. 8. és 28. Uo.

⁹² 1637. nov. 4. EKK — LEO 911., 1638. jún. 16. OL F 12. Tokaj csak 1645-től Rákóczié. Bikács Biharban, Rakovica Temes megyében volt; 1642. dec. 22. Uo. A budai pasa levelét Rákóczi elküldte Ibrányinak, aki erre válaszolt a fejedelemmel.

⁹³ 1644. máj. 30. és jún. 3. EKK — LEO 925. és 933.

⁹⁴ Vö. Nagy L.: i. m. Végvári dicsőség... 161. o.; Fótanácsadója, Kassai István sem bízott bennük: „mert törökök. űk s latrok.” 1644. okt. 19. OL F 12. Lymb. VII. 1.

Hasonlóképpen sem Ibrahim szultán, sem a hódoltsági törökök nem bíztak őszintén Rákócziban. Decemberben Váradon át utazott a Sajó mentén levő fejedelemhez a nagyvezérnél járt követ, Horváth István. „Igen jó akarattal” van a vezér urunkhoz — közölte a vicekapitánnyal. Amikor azonban ő a követet kísérő erdélyi katonákat kérdezgette, kiderült, a vezér táborában már nyíltan beszéltek, hogy a portai német követ postakövetet küldött Bécsbe a császárhoz. A németek „igen futják az török császárt, ... most mindent ígérnek neki, csak elvonhatnák Nagyságod mellől” — jelentette Ibrányi.⁹⁵ Ő megérezte a kősa hírekből, hogy a portának nincs inyére I. Rákóczi György hadjárata. A szultán nem szerette, ha önálló politikát folytat az erdélyi fejedelem. A következő évben emiatt tiltották el a további hadakozástól.

A Kárpátokon túli események híre is eljutott Váradra. I. Rákóczi György a török nyomás ellensúlyozására törekedett, figyelme ezért már korábban a két román vajdaság felé fordult. Az ő támogatásával került uralomra Havasalföldön Máté vajda. Amikor 1637 őszén Lupu moldvai vajda megtámadta Máté országát, az segítséget kért szövetségesétől. Rákóczi György elrendelte, hogy a váradi lovasság és a bihari hajdúk indulásra kész állapotban legyenek. Ibrányi hosszabban latolgatta a helyzetet: „Ide ki mind készen vagyunk, ... ha Nagyságod megsegíti Máté vajdát, ... úgy kell segíteni, hogy mi nyerjünk, mert ha a törökök nyerik, bizony veszedelmes állapot jó ki belőle; mihelyt ahoz kezd Nagyságod oda be Havasalföldébe, bizony dolog, itt kin is csak rajtok kell osztán lennünk a török ebeken.” A fejedelem néhány ezer székelyt küldött Kemény Jánosnak Máté vajdához. Lupu visszavonult s hamarosan békét kötött a két vajda.⁹⁶

Csak ideiglenesen békéltek meg. Két év múlva Lupu török segélyhaddal újra betört Havasalföldre. Rákóczi bár csak titkon támogatta Máté vajdát, még ez is a hódoltsági pasák fülébe jutott. „Az török szomszédok ... gonosz szándékban volnának felőlünk, igen fenyegetőznek” — jelentette Ibrányi. A táborokat, sőt Székely Mózest is emlegetik. De Erdélyig nem jutottak el a törökök, mert Lupu serege vereséget szenvedett s a hadjáratot javasló kajmakánt megzsínórozta a porta.⁹⁷

Nemsokára Muharim szolnoki bég hívatta a debreceni bírót és rútul leszidta, amiért nem vitték neki hírlú Lupu vereségét s hogy a „rosz” havasaljai vajdát a fejedelem segítette. Büntetésül szekereket követelt a várostól. Ilyen messzire kihatottak a havasalföldi és moldvai események.

1640 nyarán Rákóczi megparancsolta Ibrányinak, hogy Nándorfehérvárra és Szófiába is küldjön valakit, aki hírlú hozza, megtámadja-e az ott levő budai pasa, illetve a nagyvezér Máté vajdát?⁹⁸

Erdélynek a török és a Habsburg hatalomhoz való viszonya sokkal bonyolultabb volt annál, semmint hogy az egyes fejedelmek politikáját kategorikusan törökösnek, vagy németesnek lehetne nevezni. Állandóan egyensúlyozniok kellett az akkori két legnagyobb birodalom között. Hogy Erdély „az üllő és verő közt vagyon” ezt már Pázmány előtt jól tudták. Az ország belsejében, nem csak a Báthoriak idejében, hanem egész Thökölyig, a közvélemény inkább „törökös” volt. A Habsburg-pártiak főleg a partiumbeliek közül kerültek ki. De még az onnan származó Szalárdi János hasonlata szerint is a Habsburgokkal való együttműködés minden esetben „aegyptombéli nádszálhoz való támaszkodásnak” bizonyult. Segítséget a török ellen ők inkább csak ígértek, s ha adtak, ez magára vonta a porta haragját, seregei szörnyű pusztítását.

A fejedelmek azonban nem akarták magukat teljesen alávetni a porta ön-

95 1644. dec. 12. EKK — LEO 925. és dec. 16.; OL F 12. Lymb. VII. 2.

96 1637. nov. 6. EKK — LEO 911.; *Kemény J.*: i. m. 225—226. o. Máté (Matei Basarab) havasalföldi vajda, uralkodott 1632—1654. Lupu (Vasile Lupu) moldvai vajda, uralkodott 1634—1653.

97 1638. júl. 24. OL F 12. Már ekkor híre járt, hogy Lupu Mátéra akar támadni.; 1639. dec. 26. EKK — LEO 919. és *Kemény J.*: i. m. 227—228. o. Tévesen ír 1638-at.

98 1640. febr. 7. OL F 12. és jún. 8. EKK — LEO. 920. 1644-ben Máté és Lupu [!] is parancsot kapott a portától, hogy ezer kurtánt adjon Rákóczi mellé. *Kemény J.*: i. m. 292. o.

kényének s lemondani az esetleg megvalósuló nyugati összefogásról. Báthori Zsigmondon kívül több fejedelem, így I. Rákóczi György is, a császárral kötött egyezményében titkos pontokat írt alá s kötelezte magát az iránta való hűségre, s hogy Erdélyből és a Partiumból semmit nem idegenít el a töröknek.⁹⁹ Családi birtokainak nagyobbik része a királyi Magyarország keleti részén, az úgynevezett „hét vármegye”-ben feküdt. Ezeket a megyéket ugyan Bethlen Gábornak sikerült Erdélyhez csatolnia, de halálával ismét Habsburg-fennhatóság alá kerültek. Rákóczi, amíg uralmát meg nem szilárdította, békét akart Béccsel, majd később a hét vármegye visszaszerzéséért kapcsolódott be a harmincéves háborúba.¹⁰⁰ Saját uralma megerősítésén kívül országa hatalmát akarta növelni, mert a területileg megnagyobbodott Erdély jobban ellenállhatott a törökök követeléseinek s a hódoltság kiterjesztésének.

Utasítása 45. pontjában megparancsolta a vicekapitánynak: „Római Császárral való barátságunkat ő Kegyelme, mint az szemé fényét, úgy oltalmazza, annak bántódását legkisebben is eltávoztassa.” „Az mennyiben illik Római Császár pártjára is az török készületét, szándékát érteni igyekezzen adni.” (34. pont.) Erdély függetlenségének megőrzése érdekében azonban elrendelte, hogy akik „Magyarországból ide be ártalmas dolgokban járnának, leveleket... hordoznának, az ilyeneket megfogassa,” és ha a „hajdúknak vagy Magyarországból akármilyen hadaknak gyülekezetét hallja, ... értésünkre adja... Addig is míg derekas információt veszen tőlünk, igen igen szorgalmas vigyázásban legyen és kész állapottal.” (36—37. pont.)¹⁰¹ Széles körű levelezése alapján a fejedelem Magyarország hangulatáról jobban volt értesülve, mint a császár.

Az utasításokból érthető, hogy 1637 augusztusában Ibrányi megüzente Kassára, s megmondta a Szatmárból hozzá jövő embereknek is: a török igen emlegeti Kassát és az oda való földet, „kihez képest igen jó vigyázásban legyenek.” Megfogadták a tanácsát a „más pártiak”, a szatmári és kállói hadat s a szabolcsi hajdúk egy részét átvitték a Tiszán, Kassa tájékára.

A két ország határa néhol még a helységeket is kettévágta. Püspökladány egy része az Erdélyhez tartozó Bihar megyében, másik része a királyi fennhatóság alá tartozó Szabolcsban feküdt. Amikor Ladány szabolcsi felében megölték egy rablót, Ibrányi nem akarta, hogy a bihariak áthágják a határt, s ebből nagyobb bonyodalom keletkezzék. Elrendelte, hogy a ladányiak ne tessék el a rablót, hanem küldjenek a szabolcsi szolgabíróért, az „lássá hol és mint esett halála, ... lator ellen innét Váradról nehéz azokat megoltalmazni.”¹⁰²

Időnként barátságos volt a viszony, néha a magyarországiak az okozott károk egy részét megtérítették. Homonnai Drugeth János kassai főkapitány 1638 nyarán megparancsolta a vámospércsi hajdúkapitánynak, hogy tűzzön ki egy napot, amelyen megtárgyalják a fejedelemséghez tartozó emberek sérelmeit. Ibrányi felsorolta, hogy a diószegieknél és másoknál milyen károkat okoztak a pércsiek.

A vicekapitány némi kárörömmel adta tudtul a fejedelemnek, amikor a szatmári császári őrséget kiverte a város népe, majd a magyar őrséget ismét bebocsátották, de a németeknek nem akart élest adni Szatmár vármegye.¹⁰³

A bécsi udvar és az oda húzó magyar urak állandó bizalmatlansággal figyelték I. Rákóczi Györgyöt, s ez az ő körében is bizalmatlanságot szült. Mídon Törös János — a magyar király követeként — átutazott Váradon, Ibrá-

99 EOE IX. 165. o.

100 A hét vármegye: Abaúj, Borsod, Zemplén, Bereg, Ugocsa, Szabolcs és Szatmár. A linzi békében I. Rákóczi György el is nyerte ezeket, a két utolsót utódaiknak is biztosította.

101 Az instrukció 30. pontja: „Ha generálístól Kassáról, vagy akárhonnán is nekünk szóló levél érkezik... beküldje. Ha magának írnak oly dolgokról, kit maga is eligazíthat hírünk nélkül, utána való tisztviselőkkel is nem árt közleni, ...mert bátorságosabb tanácsból cselekedni, ...ha pedig derekas a dolog... Informáljuk róla ő Kegyelmet, mit frasson.” Ibrányi levelezett Homonnai Drugeth János kassai főkapitánnyal, Melitth Péter kállói főkapitánnyal, Barkóczy László kállói kapitánnyal, Terényi kállói asszeszorral stb.

102 1637. aug. 6. OL F 12. „Az mint énnekem parancsolt vala Nagyságod, hogy csak magamtól tennék híre oda által Kassára.” Uo. „Hét vagy nyolc mérföld ide Váradhoz Püspökladány.”

103 1638. júl. 17. Uo.; 1639. júl. 20. Uo.

nyi egy „emberséges” katonát rendelt mellé kísérőnek a fejedelmi székhelyig. Egyúttal azonban megbízta, hogy „alattomban reája is vigyázzon, mint megyen s kikkel akarna útban szemben lenni.” Majd pedig 1640 tavaszán a fejedelem hírül vette, hogy „két személy” jött be Erdélybe Kassáról a generális-tól „kémségben”. Megparancsolta Ibrányinak, hogy kísérje ezeket az idegeneket figyelemmel. Ő megígérte, ha Várad felé fordulnak, kézre keríti őket.¹⁰⁴

A vicekapitány egyik levelében bővebben kifejtette véleményét a Habsburg-párti urakról: „soha azt ők nem hiszik, hogy Nagyságod reájok nem akarna menni, Pálfi Pál nem ok nélkül jött sietve alá; Csáky István a császár segítségére lengyel hadat akar hozni, pedig a német gyalogokra ott fen is szükség van, de alá hozzák.” Mindebből mégis optimista következtetést vont le Ibrányi: „mostan nem könnyen vagyon dolgok, nem is tutyák gongyát viselni, talán az Tiszáig ide adnák Nagyságodnak, csak oltalmazhatnák az többit, csak azt hihetnék ők el, hogy Nagyságodtól ne tarcsanak, nagy könnyebbségekre volna.”¹⁰⁵

A vicekapitány rögvest értesítette urát, amikor a magyarországiak növekvő elkeseredettségéről hallott. A Fátrán innen való vármegyék követeket küldtek a császárhoz, hogy meg akarja-e őket védeni a török támadásoktól? Ha pedig nem, ők kénytelenek lesznek „más módot keresni” megmaradásukra. A hangulat lassan kezdett érlelődni, a fejedelem és hívei a „más módot” az erdélyi segítségre értették.

A Rákóczi-család már régen szerette volna a hegyaljai borkereskedelem monopóliumát megszerezni. Ezért érdekelte a fejedelmet az a hír, hogy Homonnai Drugeth János Tokajt, a legfontosabb ottani szőlőt és a várat akarja megvásárolni.¹⁰⁶

1641-ből és 1643-ból Ibrányinak nem maradt fenn levele, a közbeeső évből is kevés, így nem tudjuk, ezen fontos időszakban mit jelentett I. Rákóczi Györgynek a magyarországi eseményekről s közvetve milyen befolyást gyakorolt az 1644/45-ös hadjárat előkészítésére.

Már 1644 januárjában észrevette, hogy „igen kezdenek vigyázni az Nagyságod embereire, [a Patakra járó postákra]... nyilván beszélnek az emberek Nagyságod kijöveteli felől.” Egy Bécsből érkezett német, akit ezután Ibrányi a fejedelemhez kísértetett, azt mondta, hogy „ellenségnek tartja Nagyságodat a császár.”¹⁰⁷ Pedig ekkor még el sem indult Rákóczi hada, csak hetek múlva. De Bécsnek is voltak bizalmas emberei Erdélyben.

Amikor Ibrányi meghallotta, hogy Eszterházy nádor követe járt a fejedelemnél, aggódva figyelmeztette őt: „valamikor szolgáját vagy követit jártatja Nagyságodhoz, szintén akkor kell legjobban vigyázni reájok. Mindenkor az erőtlenebb had szokott inkább a practicával élni.”¹⁰⁸

A vicekapitányt katonáival Ónodhoz, majd Sáros várához rendelték. Mivel a fejedelem serege más úton nyomult előre, ezentúl is jelentette neki az út közben hallottakat. Hogy az ellenség ne jusson élelemhez, sem az erdélyi, sem a császári seregek nem kímélték az átvonulási terület népét, meglevő élésüket feldúlták, elvették. Ibrányi leveleiből természetesen a németek pusztításairól értesülhetünk. „Rettenetes nagy égetést teszen mindennap az hitetlen ellenség.” „Miskolczról pedig bizony semmit nem adnak ide, de a palatinus számára (élést) eleget attak.” A hajdúkat sok latorsággal vádolták a magyarországiak, de a császári zsoldosok még fegyelmezetlenebbül viselkedtek, oly kegyetlenül bántak a lakossággal, mintha ellenséges földön jártak volna, s nem nekik kellett volna őket „megvédeni” a császár ellen támadó erdélyiektől.¹⁰⁹

104 1639. aug. 14. Uo.: 1640. ápr. 15. EKK — LEO 920.

105 1639. aug. 16. OL F 12. Pálffy Pál gr. (nádor 1649—1653) ez időben végigjárta a magyar végváratokat s az őrségeknek fizetést adott.

106 1640. jan. 24. EKK — LEO 920., és jún. 23. OL F 12. Ekkor is említi Ibrányi, hogy Homonnai lengyel hadat akar fogadni. 1641-ben Homonnai elnyerte Tokajt, de végül a linzi békében Rákóczi kapta meg.

107 1644. jan. 19. OL F 12. és jan. 23. EKK — LEO 925. L. bővebben a 10. jegyzetben idézett műveket.

108 1644. máj. 4. EKK — LEO 933. Emlékeztette arra, hogy Bethlen Gábor Bars táján volt táborban, midőn az akkori nádor követet küldött hozzá, békétárgyalás ürügyén, s miközben Bethlen a követtel tárgyalt, seregére támadt.

109 1644. [helynév hiányzik] máj. 26., Nagyfalu, máj. 25. „Soha Isten lelmem üdvösségét ne adja, ha jószível reájok nem megyek másokkal együtt Kegyelmes uram, mert ez rettenetes dolog, soha az országot nem volt, leányzókat haltanak meg a parzsnaság miatt.” — Böles [Böcs], május 30. „ezeket pedig, mint az ehüket nem kell kímélni, mert azoknak sem Istenek, sem hitek nincsen,” a belényesi prédikátort megmetsztették. Uo. 925.

A vicekapitány, mint említettük, csak igen fontos okból, a fejedelem engedélyével hagyhatta el a várat. (A váradi főkapitánynak nem kellett állandóan ott laknia.) Hiába feküdt Ibrányi régi birtoka, Pér, egészen közel Székelyhídhöz, másfél esztendő alatt csupán egyszer jutott el oda szétnézni. „Ami kicsiny jószágocskám vagyon mind túl a Tiszán, mind innét, csak veszőfélben vagyon, majd mindenemből kifogyok az itt való lakás miatt” — panaszkolta urának. Amikor Rákóczi a váradolvaszi decimátortól el akarta venni a tizedszedést, ezt a jövedelmet Ibrányi magának kérte, arra hivatkozva, hogy előző évben sok kár érte, mert távollétében nem vetették be idején a földjeit.¹¹⁰

Birtokereit azonban személyesen kellett intéznie. Előbb a felesége ügyében járt Abaujban, majd egy munkácsi ház miatt pereskedett klacsanói Horváth Ferencsel. Mivel az a fejedelemmel is perben állt, a vicekapitány remélte, hogy Rákóczi ügyvédje őt is megvédi. Később mégis elment Munkácsra, ahol kiegyezett Horváthtal. Amikor a veje, Bojti László fiatalon meghalt, kis unokája érdekeit kellett megvédenie az örökség felosztásánál.¹¹¹

I. Rákóczi György még leghívebb embereinek sem adott nagyobb birtokot, sőt 1644-ben, a háború elején, még ő kért több mint négyezer tallért a vicekapitánytól, aki maga is kölcsön vette a pénz nagy részét. Ekkor Ibrányi, szokása ellenére, az ezer tallért érő Aranymező nevű inscriptiós falut kérte a fejedelemtől, melyet hamarosan el is nyert. (A Habsburgok pénz helyett gyakran birtokot adtak főtisztjeiknek.) Kevéssel halála előtt II. Rákóczi György ajándékozott neki Biharban három részjóságot.¹¹²

Míg egyesek a fejedelem kegyét agarakkal, lovakkal és más értékes ajándékokkal igyekeztek megnyerni, Ibrányi apró küldeményei inkább csak atyafiságos szeretetét bizonyították, amikor „zsendülő” szőlővel, dinnyével, fáccánal, hallal kedveskedett, főleg Lorántffy Zsuzsannának. Magas tisztségét nem arra használta fel, hogy nagy vagyont gyűjtsön, s ezáltal családjá felemelkedését előmozdítsa. Leveleiben családi dolgot alig említ, felesége, hét gyermeke nevét tőle meg sem tudhatjuk. Első neje korán elhalt, a második Tibay Anna volt.¹¹³ 1649 decemberében hunyt el Ibrányi Mihály, egy esztendővel élte túl szeretett urát. A sors kegyes volt az „öreg” Rákóczihoz és az „öreg” Ibrányihoz. Nem érték meg, hogy életük egyik fő műve, az annyi gondossággal erősített és bővített váradi vár a törökök kezébe került. S azt sem, hogy mindkettejük fia itt végzi be fiatal életét: II. Rákóczi György a Szeidi Ahmed pasa elleni csatában kapott halálos sebei miatt, az ifjabb Ibrányi Mihály pedig a vár egyik parancsnokaként, ostrom közben, a törökre való kirohanásakor.¹¹⁴

Apró mozaikkockákból áll össze a kép, egy eddig szinte alig ismert, igen tevékeny főtiszt élete s körülötte a váradi végvár mindennapjai. Ibrányi vicekapitány fennmaradt 157 levele nem hasonlít a későbbi hivatalos iratokra. Sorra vette mindazt amit aznap látott, hallott, gyakran még egy jelentésen belül is visszatért ugyanarra a tárgyra. De Rákóczinak éppen erre a spontaneitásra volt szüksége, mely soha sem akart szépíteni. Ibrányi stílusa keresetlen, olyan, mint a köznapi beszéd. Számunkra ez is fontos, megtudhatjuk, milyen szavakat, képeket, hasonlatokat használtak a XVII. században. (A sok nagyságod és kegyelmes uram valószínűleg személyes találkozásnál is elhangzott.) Latin szó aránylag kevés van benne.

110 Pér Közép-Szolnok vármegyében volt. (A falu nagyobbik része Prépostváryé.) 1636. dec. 9. Uo. 899.; 1637. szept. 29. OL F 12. „harmadik szüret leszen, hogy Váradon lakom, azolta csak egy gerezd szőlőmet sem látam az tövén.” 1639. aug. 8. Uo.

111 1639. márc. 15. Uo. Feleségével pereskedtek a Kékedy sógorok; 1640. jan. 24. és febr. 18. EKK — LEO 920.; K. Horváth Ferenc munkácsi udvarházát Ibrányinak, két közeli birtokát pedig Rákóczinak 1500 frt-ért átadta. *Lehoczky T.*: Bereg vármegye monographiája. Ungvár, 1881. III. k. 567. o.; 1640. jún. 8. EKK — LEO 920.

112 Még 1634-ben Zólyomi javaiból négy részirtokot kapott Biharban. OL. E 190. 36. cs. III. 39. (De ezeket talán elcserelte vagy eladta, mert később sem ő, sem örökösei nem említik.) Aranymező Kővárvidéken volt. 1644. apr. 30. OL F 12., máj. 15. és júl. 28. EKK — LEO 925.; Családi lev. 151, 159. o.; L. a 114. jegyzetlet.

113 *Nagy Iván*: Magyarország családai. Pest, V. k. 1859. 216—218. o. téves adatokat közöl róla. Gyűrűspecstétjén: Mícha Ibrani de Vaia.

114 Körösi György történelmi ...főjegyzései a XVII. században. Századok, 1875. évf. 314—316. o. Ő Ibrányi le származottja és a gyermek II. Rákóczi Ferenc kamarása volt. A két család közt tovább élt a kapcsolat.; *Szalárdi*: i. m. 555—557. és 609. o. Másik fia, Ibrányi Ádám, török fogságba esett. Uo. 520. o.

A vicekapitány a kapott fejedelmi utasításokat igyekezett lelkiismeretesen végrehajani. Mindent megtett, hogy a végvár állandó készenlétben legyen Erdély védelmére, mindkét oldalról jövő támadás ellen. A felszerelést, muníciót kiegészítette, a hadtápellátást ellenőrizte, az őrség fizetésére néha a magáéból kölcsönzött, ügyelt arra, hogy a vár építésében, s az árokásásban fennakadás ne legyen. A szombati, vagy kapitányi széken bíraskodott nemcsak a vitézlő rend, hanem néha a nemesek felett is, magára vonva ezzel az egész vármegye nehezitelését. Folytonosan személyesen őrködött a végházban, igen ritkán, csak fejedelmi engedéllyel távozott el. A mustrákat megtartotta a katonaság s a bihari hajdúk felett. A hajdúkapitányoktól meg a közeli kisebb helyőrségek tisztjeitől jelentést kért, nekik parancsot adott. A fejedelmi jövedelmek behajtására oly nagy gondja volt, hogy emiatt gyakran támadt viszállya az udvarbíróval. Legfőképp a hírszerző szolgálatot igyekezett kiterjeszteni, figyelmét semmi sem kerülte el a hódoltságban. A törökökről és a magyarországiakról kapott híreket híven közölte urával.

Jelentéseiben stratégiai és taktikai kérdéseket nem érint, (az alábbi idézetet kivéve), a végvár és a vitézlő rend hétköznapi problémái azonban szinte aggodalmaskodó részletességgel foglalkoztatták. Sohasem szolgálta teljesítette ura parancsait, a hibákat és hiányokat nem tagadva, azok orvoslására törekedett, gyakran kérve a fejedelem segítségét.

Néha, amikor a helyzet megkívánta, ellenjavaslatot tett, udvarias hangon tanácsot adott: „Ha ugyan nem lehetne, úgy nem vinném végben az Nagyságod parancsolattját.” „Derekas táborban kellett volna szállanunk, nem kellene szakadozni, mert bizony az igen ártalmas volt eleitől fogván” — vélekedett 1644 szeptemberében.¹¹⁵ A fejedelmi utasításnak csak egyetlen pontját nem teljesítette, nem volt jóban a vármegyével, bár itt is a végvár érdekében került ellentétbe a nemesurakkal.

A kapott sok hír ellenére a vicekapitány látóhatára alig terjedt túl a hét vármegyénél. Néha emlegeti Pozsonyt vagy Bécset. Ha ő, Erdély legnyugatibb őrszeme, alig vett tudomást a Közép-Európában dúló nagy háborúról (még amikor hadba indult, akkor is csupán a részfeladatokat látta), milyen keveset észlelhettek ebből az ország belsejének lakosai!

Ibrányi sorai mögül előtűnik a mindenről tudni akaró, mindenről gondoskodó „öreg” Rákóczi György; Szalárdi jellemzését igazolja és cáfolja Kemény János vádaskodásait. Mert az adott történelmi helyzetben, a két nagyhatalom harapófogójában, a harminc éves háború pusztításai idején, egy kis ország uralkodója nem érhetett el annál nagyobbat, minthogy 18 éven át ellenséges ló lába nem tapodta Erdély földjét és népei békésen dolgozhattak.¹¹⁶ Báthori Zsigmond és Basta kora még élénken élt az emberek emlékezetében. I. Rákóczi György politikai sikereit és országa belső nyugalalmát, óriási magánbirtokainak anyagi és hatalmi bázisán kívül, az olyan megbízható férfiak biztosították, mint a váradi vicekapitány. Kevés fejedelem tudta ilyen jól kiválasztani főembereit: Debreceni Tamásra, Mednyánszky Jónásra, Kassai Istvánra és várkapitányaira: Balting Jánosra, Reöthy Orbánra meg Ibrányi Mihályra minden körülmények között számíthatott. Újabb kutatásokra lenne szükség, hogy az ő munkásságukat is részletesen megismerjük.

Ibrányi leveleinek hadtörténelmi értéke a legnagyobb, mert ebből a korból egy végvár életéről ennyi és ilyen gyakori jelentés nem maradt fenn.

115 1644. szept. 7. és 9. EKK — LEO. 925. „az én tökéletes hűségem s mind az én értelmem azt adja, hogy megírjam Nagyságodnak, de sokan beszélik azt, ...miért nem száll ki Nagyságod táborban az városokról, ...ha ez irásomért meg büntet is, de meg kellett írnom, mert látom az veszedelmes állapotot.”

116 Vö. *Kosáry D.*: Magyarország és Kelet-Európa a 16—17. századi nemzetközi politikában. *Valóság*, 1973. 9. sz. 33. o.

МИХАЙ ИБРАНЬИ — ВИЦЕ-КАПИТАН ВАРАДА

Резюме

Варад был самой важной и самой сильной оконечной крепостью Трансильванского княжества, он защищал страну как от Османской империи, так и от империи Габсбургов. Командант крепости неоднократно становился князем, но и пост вице-капитана крепости был не только военным чином, но и политической функцией. Михай Ибранья был назначен на этот пост в 1635 году князем Дьёрдем Ракоци. Из многочисленных донесений, написанных вице-капитаном крепости князю, мы имеем возможность ознакомиться с жизнью Варада, как оконечной крепости. Численность личного состава крепости в мирное время состояла из 250 пехотинцев, 400 кавалеристов и двух пушек с прислугой. Вице-капитан и его воины должны были находиться в постоянной боевой готовности, чтобы предупредить и отразить нападение с двух сторон. Михай Ибранья проверял снаряжение, муницию воинов, их питание, строительство крепости, расширение крепостного рва, состояние тюрем и заключенных и т. д. Жалованье караулу, если доходы, предназначенные для этого, не поступали, он выплачивал из своего кармана. На своем капитанском кресле он творил суд не только над соеннослужащими, но и над судившимися с ними мещанами и дворянами, заслужив тем самым недовольство комитатского управления. Он проводил муштру караулов и подчинявшихся ему бихарских гайдуков. Он осуществлял надзор над ними и над окружными мелкими караулами. Он стремился организовать службу разведки в подвластных туркам землях и в подведомственных венгерскому королевству так называемых семи комитатах, главным образом среди гайдуков Сабольчи. Все полученные им сведения он без промедления передавал князю Дьёрдю I. Ракоци. Крепость Варад он оставлял только с разрешения князя, а также в период военных кампаний 1636 и 1644—1645 годов. Тогда он даже дал займы денег князю, за что получил в залог одну, деревню.

Из донесений Михая Ибранья мы можем познакомиться с замечательным организатором на которого князь всегда мог положиться. Письма Ибранья имеют особенно большую военно-историческую ценность, так как от этой эпохи не сохранилось такого количества и таких частей донесений о жизни крепости.

Edit Izsépy

MIHÁLY IBRÁNYI, DER VIZEKAPITÄN VON VÁRAD

Resumee

Várad (Wardein) war die Wichtigste und stärkste Grenzfestung des transsylvanischen Fürstentums, sie verteidigte das Land sowohl gegen dem Osmanen — als auch dem Habsburger — Reich. Ihre Oberkapitäne wurden oft zum Fürsten gewählt, und auch der Rang des Vizekapitäns bedeutete nicht nur ein militärischen, sondern auch ein politisches Amt. Mihály Ibrányi wurde 1635 von György I. Rákóczi ernannt. Aus den an den Fürsten gesandten vielen Berichten des Vizekapitäns können wir das Leben in der Grenzfestung von Várad kennenlernen. Der Friedenstand bestand aus 250 Infanteristen, 400 Reitern und 2 Kanonieren. Der Vizekapitän und seine Soldaten mußten gegen einen jeden Angriff von den beiden Seiten in einer ständigen Bereitschaft stehen. Mihály Ibrányi überprüfte die Ausrüstung der Soldaten und der Festung, die Munition, den Proviant, die Bautätigkeit, die Ausweitung des Festungsgrabens, den Zustand der Gefangenen und Gefängnisses. Er verließ aus seinem eigenen Geld für das Gehalt der Besatzung, wenn die diesem Zweck dienenden Einkommen noch nicht eingeflossen waren. In dem Kapitänstuhl schiedsrichterte er nicht nur über die Soldaten, sondern auch über die mit ihnen prozessführenden Bürger und Adeligen, und zog sich dadurch den Unwillen des Komitats zu. Er musterte die Besatzung und die dem Kapitän unterstehenden Haiducken von Bihar. Er überwachte diese und die kleineren Garnisonen in der Umgebung. Er bestrebte sich um einen Kundschaftendienst auf dem türkischem Eroberungsgebiet und in den unter der Hoheit des Königs von Ungarn stehenden sog. sieben Komitaten hauptsächlich unter den Haiducken. Er

brachte sofort alle Nachrichten György I. Rákóczi zur Kenntnis. Er verließ die Burg von Várad nur mit der Genehmigung des Fürsten und während der Kriegszüge von 1636 und 1644/45. Dann verließ er dem Fürsten sogar Geld, wofür er ein Dorf als Pfand bekam.

Auch seinen Berichten lernen wir einen ausgezeichneten Organisator kennen, dem der Fürst immer vertrauen konnte. Der militärgeschichtliche Wert der Briefe von Ibrányi ist außerordentlich groß, weil so viele und häufige Berichte über das Leben einer Festung aus dieser Zeit sonst nicht erhalten geblieben sind.

ZACHAR JÓZSEF

A FRANCIA ANCIEN RÉGIME KÉT ESTERHÁZY-HUSZÁREZREDE 1735—1789

A korábbi és újabb francia hadtörténelmi irodalom a 18. századdal kapcsolatosan bőven foglalkozik az Esterházy-huszárokkal is. Mivel azonban a század során két ezred alakult ezzel a névvel, nagy a bizonytalanság, mikor melyikről van szó. Részletesen felidézük ezek a művek a két magyar ezredalapító életrajzát, azonban, főleg a magyarországi százlakkal kapcsolatosan, de nem egy francia vonatkozásban is, sok a tévedés. Ezek egy része a századfordulón átszűrődött a korai magyar hadtörténelmi írásokba. Ezért szükségesnek véljük, hogy hazai és franciaországi alapkutatásaink tükrében bemutassuk az ismertté vált valódi adatokat. Reméljük, hogy ezzel is hozzájárulunk a huszárság franciaországi meghonosításában játszott tényleges magyar részvétel tisztázásához.

Az első ezredalapító Esterházy

Már az első ezredalapító Esterházy származásával kapcsolatosan súlyos tévedésként máig él a francia hadtörténelmi irodalomban a két világháború közti megállapítás: „Esterházy gróf az 1689-ben Franciaországba menekült magyar mágnás leszármazottja.”¹ A Thököly-felkelés bukását követően, másokhoz hasonlóan, valóban a korábban szövetséges francia hadakhoz igyekezett és szolgálatot vállalt Esterházy Sándor gróf, aki a szerteágazó család zólyomi ágából származott. Alezredesként nyert beosztást az 1692—1697 között fennállt Croneberg/Mortani-huszárezredben, ennek kötelékében végigharcolta a pfalzi örökösödési háborút a Habsburg-hadak ellen, és 1697-ben elesett. Francia földön kötött házasságából azonban csak egy leánygyermek származott.²

A korai magyar szakirodalomban felbukkant, ettől eltérő megállapítás is teljesen légből kapott az első franciaországi ezredalapító Esterházyval kapcsolatosan: „Az Esterházyak francia ága (...) a XVIII. század elején, a Rákóczi-felkelés lezajlása után Franciaországba emigrált Esterházy Dánieltől származik, ki Bercsényi Lászlóval együtt 1712-ben lépett egy francia testőr-csapatba.”³ A Rákóczi-szabadságharcot altábornagyként végigküzdö és a cseszneki ágból származó Esterházy Dániel gróf valójában formálisan elfogadta a szatmári békekötést, és 1711-ben visszavonult nagycenki birtokára. Azonban továbbra is kapcsolatban állt a lengyel földre húzódott egykori kuruc katonai vezetőkkel,

¹ Dupont, M.: Nos vieux houzards. Paris, 1934. (A továbbiakban: Dupont), 25. o.

² Marczidány Gy.: Die Esterházy in Ungarn und Frankreich. In: Fremdenblatt, Wien, 1894. jan. 13. (A továbbiakban: Marczidány); Esterházy J.: Az Esterházy-család és oldalágainak leírása. Budapest, 1901. (A továbbiakban: Esterházy), 149., ill. 260. o. Erre a korai francia huszárezredre lásd: Zachar J.: A Francia Királyság 18. századi magyar huszárai. In: Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban: HK), 1980/4. (a továbbiakban: Zachar 1980), 524. skk. o.

³ Mangold L.: Magyar eredetű francia huszárezredek. In: HK, 1894. (A továbbiakban: Mangold), 267. o.

és az 1714-es felső-magyarországi kuruc szervezkedés felszámolása idején gyanús körülmények között elhunyt.⁴

Már a családtörténet összeállítója rámutatott a századfordulón, hogy volta-képpen a galántai grófi ágból származó Esterházy Bálint József volt az e család- nevet adó első franciaországi ezredalapító.⁵ Ő pedig a Rákóczi-szabadságharc tábornagyaként nevét halhatatlanná tévő Esterházy Antal (1676—1722) egyetlen életben maradt fia volt, aki atyja második feleségétől, Nigrelli Mária Anna grófnőtől 1705 február végén Kassán született.⁶

A gyermek Esterházy Bálint József a fegyveres szabadságküzdelem zaklatott viszonyai közepette gyakran kényszerült anyjával költözködni, első éveit válto- gatva Kassán, Érsekújváron, Nagyszombatban és a Gömör vármegyei Balogon, illetve táborban töltötte.⁷ Nyiladozó értelmével fel kellett fognia, hogy bár az ország egyik első főúri családjából származik, (hiszen apja maga is fiatalon, az uralkodó akaratából, egy önálló huszárezred tulajdonosa, Pápa főkapitánya és Komárom vármegye főispánja volt) még sincs biztonságban, mert apja min- dent odahagyott, és 1704 májusában felesküdt II. Rákóczi Ferenc zászlajára, sőt (korábbi jelentős katonai tapasztalatai és származása alapján) azonnal az uralkodóházhoz hű seregek elleni harc egyik irányító egyéniségévé vált.⁸ Az életében döntőnek bizonyult elhatározást bizonyosan annak a szellemében ma- gyarázgatta fiának Esterházy Antal, amint azt 1705. május 16-i levelében az udvarhú báró Szirmay István nádori ítélőmesternek megfogalmazta: „Hogy pe- dig édes hazámhoz való szeretetemtől viseltetvén az Austriai Ház ellen fegy- vert fogtam, úgy gondolom, úgy gondolom, nagyobbal tartozom hazámnak, mint Austriának, belieb ruhám lévén az ingem, mint az köntösöm.”⁹

Nem üres szavakról volt szó. Esterházy Antal tábornagy azok közé tartozott, akik a végsőkig kitartottak a szabadságharc önként vállalt ügye mellett. 1710 őszén Rákóczi megbízásából előbb a lengyel földre menekült kurucokat gyüle- kezttette, majd Ungváron szedte össze a még harcolni kívánókat. 1711 elején az- után ő is Lengyelországba vonult vissza, és oda menekíttette feleségét és fiát is. Elkötelezettségének nyilvánvaló elismerése volt, hogy április 6-án a kuruc ha- dak főparancsnokának, május 13-án pedig „a magyarországi térségben meg- maradt confoederatusok commandérozó generálisának” nevezte ki II. Rákóczi Ferenc Esterházy tábornagyot.¹⁰ Az adott körülmények között ezek a beosztá- sok formálissá váltak, lehetetlen volt a szabadságharc megújítása, bármennyire bízott is ebben a fejedelem és hű hadvezére, még a szatmári békekötés idejé- ben is.

Megalkuvásra Esterházy Antal később sem gondolt. Sok más arisztokratával, így családja tagjaival szemben továbbra is ragaszkodott a szabadságharc esz- méjéhez. Nem kért amnesztiát, nem tért haza, hanem családjával a lengyel— orosz határvidéken telepedett le. Vagyona kimentésére még részben sem nyíltott módja, ezért már 1711. november 11-én Laskiban kelt levelében II. Rákóczi Fe- renchez fordult segítségért: „A mi kevés költségecském volt is, ittlétemmel ab- búl kifogyasztottam magamot; nem tudom csak a télen is, hogyan lehessen subsistálnom, kire nézve sum in casibus desperatis. Annakokáért ha Felséged valami consolatióval nem sajnálna lenni, nagy alázatossan venném Felséged- től.”¹¹ Sorsát azonban tudatosan vállalta. Ugyanebben a levélben így fogalma- zott: „Majd két hónap heján esztendeje már, amiulta Isten ő szent Felsége ügyünket erre hozván, itt kellek szenedni.”¹² Bár a fejedelem lehetőségei-

4 *Esterházy*, 196. o.

5 *Uo.* 149. o.

6 *Szabó I.* (Kiad.): Gróf Esterházy Antal levelei feleségéhez, gróf Nigrelli Mária Annához 1701—1706. Budapest, 1940. (A továbbiakban: *Szabó*), 15., ill. 120. o. Megjegyzés: A születés pontos időpontja máig ismeretlen, nagy való- színűséggel február 17—24. közé esik.

7 *Thaly K.*: (Kiad.): Gróf Esterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706—1709. Budapest, 1901. (A továb- biakban: *Thaly*), 442., 459., 462., 464., 550., 633. o.

8 *Esterházy*, 138. skk. o.; *Szabó*, 7. skk. o.

9 Közli: *Szabó*, 13. o.

10 *Esterházy*, 146. o.; *Szabó*, 15. o.

11 Közli: *Szalay L.* (Kiad.): II. Rákóczi Ferenc bujdosása. Pest, 1864. (A továbbiakban: *Szalay*), I. k. 163. o.

12 *Uo.*

hez képest igyekezett az ő anyagi nehézségein is segíteni, nem sokat változott Esterházy Antal sorsa, amelyben osztozott felesége és fia is. Ezért vetette papírra 1712. augusztus 31-én a volt kuruc főgenerális, gróf Bercsényi Miklós: „Esterház Antal, szegény, igazán szegény — mert haldokló felesége mellett Jaworón kínlódik az szükségben.”¹³ Esterházy Bálint József valóban hamarosan elvesztette mindig betegeskedő fiatal édesanyját. Ezt követően a felárva fiú egyedül osztotta meg apja nyomorúságát.¹⁴ A családi hagyomány szerint II. Rákóczi Ferenc Franciaországba való távozása után az elkobzott Esterházy-birtokokat öröklő hazai családtagok juttattak el évjáradékot Esterházy Antalnak és fiának, hogy egyáltalán legyen valami megélhetési alapjuk.¹⁵

Esterházy Bálint József kemény életiskolája hamarosan újabb helyszínen folytatódott. Amikor ugyanis az osztrák—török háború hírére vette, Esterházy Antal is azok között volt, akik siettek a török fennhatóság alatti Hotin városába. Természetesen magával vitte egyetlen fiát is. Hotinban a szabadságharc egykori katonai vezetői megújították a kuruc konföderációt, és a török melletti hadbaszállás érdekében segélyhadat kezdtek szervezni. Kis serege élén Esterházy Antal a török, tatár és moldvai hadakkal együtt 1717-ben megjelent a Radnai szorosban, és felhívással fordult Erdély lakosságához egy Habsburg-ellenes felkelés kirobantása érdekében. Am minden reménye ellenére, az adott körülmények között és a betörő idegen hadak pusztító vonulása miatt, elmaradt a hazaiak csatlakozása, a szabadságharc megújulására nem került sor.¹⁶ A gyors és váratlan török vereség pedig minden további tervezetést irreálissá tett. A még mindig gyermek Esterházy Bálint József is megélt a Ruszcsukba való visszavonulás keserűségét. Ott rövid időre elvált útja apjáétól. A török hadvezetés Konstantinápolyba rendelte,¹⁷ míg apja kis seregének előbb Brailába kellett vonulnia, és csak onnan Konstantinápolyba. Nem sokáig tartózkodtak ott, ugyanis „Esterházy magyar tábornok Konstantinápolyból eltávozott, mivel nem akart itt lakni, és azt kérte, hogy Moldvában lakhassék.”¹⁸

Ehhez a török hatóságok hozzájárultak, apa és fia, továbbá Esterházy addig Brailában állomásozott 169 harcosa áttelepült Moldvába. Ellátásukról a moldvai vajdának kellett volna gondoskodnia, ám ez nem történt meg. Újabb megpróbáltatásukat keltezetlen, de bizonyosan 1718/19 fordulóján írt beadványában így elevenítette fel Esterházy Antal: „Az említett vajda ellátásunkat nem adta meg, s amikor emiatt már állatainkat, fegyvereinket és ruháinkat is eladtuk, az éhséget tovább nem viselhettük, embereink egy része elszéledt, de azután némelyek ismét visszajöttek.”¹⁹ Rakovici Mihály moldvai vajda ellenbeadványában azt közölte, hogy „a parancsolat szerint Moldvában tartózkodó Esterházy és Máriaassy tábornokok mind maguk, mind pedig alattvalóik a rájákat (a szultán keresztény alattvalóit — Z. J.) zaklatják.”²⁰ Az 1719. február 5-i szultáni intézkedés szavai szerint „ezért elrendeltetett, hogy Benderbe költözködjének, napi ellátásuk azonban, miként eddig, a moldvai adópénztárból fog fizetetni.”²¹ Erre a költözködésre nem volt hajlandó Esterházy Antal. Így a moldvai vajda ismételtlen a Portához fordult. Újabb panaszlevele hatására 1719. április 29-én Konstantinápolyban „mielőbbi Benderbe költöztetésük és ottani letelepítésük végett szigorú magas rendelet megíratásáról” intézkedtek.²²

Ezúttal valóban arra kényszerültek Esterházyék, hogy elhagyják Jászvásárt és Benderbe távozzanak. Az 1719. július 8-i szultáni leirat már „a Benderben lakó Esterházy tábornokról” szól.²³ Az apát és fiút ért megpróbáltatások még ak-

13 Közli: *Thaly K.* (Kiad.): *Archivum Rákócziánium, I. osztály, (a továbbiakban: A R), VII. k.* Budapest, 1879. 201. o.

14 *Szabó*, 16. o.

15 *Esterházy*, 147. o.

16 *Esterházy*, 148. o.; *Szabó*, 18. o.; *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*. Kiad.: K. u. k. Kriegsarchiv. (A továbbiakban: *Feldzüge*) XVII. k. Wien, 1891. 230. s. k. o.

17 1718. június 15-i szultáni leirat. Közli: *Karácson I.*: *A Rákóczi-emigráció török okmányai*. Budapest, 1911. (A továbbiakban: *Karácson*), 41. o.

18 1718. augusztus 23-i szultáni leirat. Közli: *Karácson*, 44. o.

19 Közli: *Karácson*, 58. o.

20 Uo. 55. o.

21 Uo. 53. o.

22 Uo. 57. o.

23 Uo. 66. o.

kor sem értek véget. A békekötés következményeként egy szultáni leirat 1720 január közepén megállapította, miszerint „a magas birodalmamba menekült Rákóczi Ferenc király alá tartozó magyarok közül jelenleg Bender környékén és Havasalföldön tartózkodó Esterházy tábornoknak és Csáky tábornoknak, továbbá Bercsényi tábornok és Máriaassy tábornok katonáinak, akik azelőtt a háború alatt szolgálatomban voltak, a határok közelébe eső helyeken való tartózkodása többé nem célszerű.”²⁴ Ennek értelmében az 1720. január 26-i szultáni leirat így intézkedett: „Esterházy tábornok ötven embere és Máriaassy tábornok ötven embere Esterházy tábornok vezetésével a Pasa-szandzsákbéli (bulgáriai — Z. J.) Csetrofczába telepítették át.”²⁵

A bolgár földön, Viddintől délre eső területen, elhagyott török településeken kiállott újabb viszontagságokat Esterházy Antal 1720. június 26-i beadványa már előrevetítette: „Tartásdíjunk nem érkezett meg.”²⁶ Helyzetének súlyosságát teljes mélységében az 1720. október 19-i panaszlevele tárta a Porta elé: „A magas fermán (a szultán nevében kibocsátott rendelet — Z. J.) értelmében Benderből a csetrofczai járásba költözködtem, hogy itt lakjam. E szolgájának és a többi magyar vitézeknek az emberi lakásoktól távol, egy kopár, vad, magas hegy közelében jelöltek ki helyet, ahol csakis vadállatok vannak, de egyetlen emberi lény sem található, s ezen szomorú, szerencsétlen, ruhátlan, szegény harcos népnek arra sem ereje, sem tehetsége nem volt, hogy lakásokat építsen magának, s azon a helyen letelepedjék. Akarva, nem akarva tehát, kénytelenek voltak szétszóródni, s én, szolgája, családommal, házi népemmel egyedül maradtam, és mivel a rablóktól, ellenségektől semmiképpen biztonságban nem voltam, Nisben és Viddinben pedig nem adtak helyet, azért Kara-Lam palánkára mentem. Mikor azonban a németek részéről Erdélyben kormányzóul rendelt Steinville (vezénylő generális — Z. J.) erről értesült, a jelenlegi viddini vezír válnak (Viddin vilajet katonai és polgári kormányzójának — Z. J.) levelet küldött. (...) Erre az említett vezír ó méltósága azonnal egy megbízott emberét küldötte a szolgálhoz, és haladéktalanul Rásova falu közelében sátor alá szállásolt el, s szegény feleségem, házi népem és gyermekeim egész az elpusztulás fokáig jutottak.”²⁷ Meg kell jegyeznünk, hogy a másodsor is özvegyen maradt Esterházy Antal lengyel földön harmadszor is megnősült, ezért szól immár feleségéről és az új házasságban született leánygyermekre tekintettel gyermekeiről.²⁸

A Porta nem sietett a döntéssel. A fent idézett beadvánnyal kapcsolatosan végül is csak az 1721. február 19-i szultáni leirat intézkedett, mégpedig a következőképpen: „Valójában ennek a népnek a határszéli helyeken való letelepítése nem célszerű, ezért Esterházy tábornok arról a helyről eltávolíttatván, szükségessé, hogy feleségével és családjával Rodostó városába költözködjék, s ott alkalmas lakás jelöltetvén ki számára, letelepedjék.”²⁹ A megváltást jelentő költözködéésre márciusban sor került, Esterházy Antal és fia, Esterházy Bálint József II. Rákóczi Ferenc fejedelem környezetébe került.³⁰ Ha bűjdosás volt továbbra is a sorsuk, legalább emberhez méltó körülmények közé kerültek, és a napi gondoktól megszabadultak.

Esterházy Antal azonban nem elégedett meg pusztán ezzel a ténnyel. Igyekezett gondoskodni még mindig csupán tizenhat éves, de már oly sok szenvedésen keresztülment fiáról. A megoldást a francia szolgálatban álló és önálló huszárezred felállításán fáradozó Bercsényi László ezredes (a kuruc főgenerális fia) török birodalombéli toborzása jelentette.³¹ A franciaországi Bercsényi-huszárezredben való alkalmazás lehetőségét nyújthatott az ifjúnak a biztos meg-

24 Uo. 72. o.

25 Uo. 73. o.

26 Uo. 80. o.

27 Uo. 82. o.

28 *Esterházy*, 149. o.; *Szabó*, 18. o.

29 Közli: *Karácson*, 87. o.

30 Uo. 89. o.

31 Lásd erről bővebben: *Zachar J.*: Bercsényi László (1689—1778). In: *HK*, 1978/1. (A továbbiakban: *Zachar 1978*), 81. skk. o.

élhetésre, sőt a további előmenetelre. Így apja rábeszélésére Esterházy Bálint József a toborzottak második csoportjával 1721 júliusában áthajózott Franciaországba. Szeptember 9-én keltezett 41. levelében Mikes Kelemen is megemlékezett róla: „A kis Esterházy is el ment, a kinek is atya már egynehány hónapja, hogy itt vagyok.”³² Sem szeretett édesapját, sem féltestvérét és nevelőanyját nem látta többé viszont. Esterházy Antalt 1722. augusztus 8-án elragadta a pestisjárvány, lengyel özvegye pedig kislányával visszaköltözött szülőföldjére.³³

Esterházy Bálint József franciaországi katonai pályakezdésének körülményeiről fia évtizedek múlva írt emlékirataiban a következő felvilágosítást nyújtja a saját gyermekeihez intézett ajánlásban: „A magyar forradalom történetét olvasva, gyermekeim, látni fogjátok nagyapám száműzetésének és Rodostóba érkezésének részleteit. Halála után atyám nagyon nélkül Franciaországba jött, ahol Bercsényi gróf, azóta marsall, honfitársa és rokona, maga is száműzött, századot adott neki huszárezredében, amelyet szülőföldünkről elvándoroltakból állított fel, akik nagy számban voltak Törökországban, és tanácsára a Legkezesztényibb Király (a francia uralkodó — Z. J.) szolgálatába álltak.”³⁴ Ha a francia földre érkezés időpontját pontatlanul tudta is az emlékirat írója, Esterházy Bálint József franciaországi katonai szolgálatának kezdetét alapvetően helyesen idézte fel. Bercsényi László ezredes újonnan felállított huszárezredében — bizonyára a szülők kérésére — kapitányi rangot és századparancsnoki beosztást biztosított neki, vagyis fiatal életkora ellenére kompániáskapitánnyá tette.³⁵

A váratlan katonai pálya rögtön nagy feladatot rótt a fiatalemberre. Az alig megalakult Bercsényi-huszárezred ugyanis 1721-ben azonnal harcfeladatot kapott, amikor beosztották a Provence-ban korábban kitört járvány elszigetelésére elrendelt pestiszárba. Amennyiben szükséges volt, akár fegyverrel is meg kellett akadályoznia az egységnek, hogy a Cévennes hegységen átvezető és lezárt utakon engedély nélkül Languedoc-ba közlekedjenek. A tizenhat éves Esterházy kapitánynak mintegy ötven, nem egy esetben tapasztalt harcos élén, parancsnoki beosztásban kellett helytállnia.³⁶ Bár katonái zöme magyar bújdosótársa volt, akik segítettek a kuruc tábornagy fiát, kezdeti nehézséget jelentett még az is, amit fia később így vetett papírra emlékirataiban: „Az első éveket atyám úgy töltötte Franciaországban, hogy rosszul tudta a nyelvet.” A kezdeti nehézségeken bizonyára igyekezett átsegíteni Bercsényi László is, ezért folytatódik így az emlékirat: „Az első éveket atyám vagy táborban vagy Bercsényi ezredesnél töltötte.”³⁷

Esterházy kapitány egysége kötelékében 1722-ben átkerült az elzászi Haguenau-ba, ahol most már az ezred valódi harci közösséggé formálásán fáradozhatott a tisztikar.³⁸ A szolgálat könnyebbedése ellenére az ifjú tiszt gondolatai mindegyre szülőföldjén járhattak. Legalábbis erről tanúskodik a szintén hazatérést fontolgató Kísfaludy Boldizsár főstrázsamester 1723. január 1-i, anyjához intézett levele: „Gróf Esterházy Józseph Balás (bizonyára tollhiba — Z. J.) itt a Regimentünkben most kapitány, ezen ifjú Úrfi csak tizenhét Esztendőös, magyar Országbul midőn az Attya és Anyja (ki is megholt) Lengyel országban kibújdosota csak hét (!) esztendőös volt ezen Úrfi, azulta bújdosásban fel nevelkedvén, most haza szándékoskodik.”³⁹

Hazatérés helyett azonban további franciaországi szolgálat következett. A Haguenau-ban töltött újabb évek idején jól el kellett sajátítania a katonai messterséget Esterházy kapitánynak. Csak ez tette lehetővé, hogy az ezredtulaj-

32 Mikes Kelemen: Összes Művei, I. k. Budapest, 1966. 64. o.

33 Karácson, 94. o.; Esterházy, 148. o.; Szabó, 18. o.

34 Davidet, E. (Kiad.): Mémoires du Comte Valentin Esterházy. Paris, 1905. (A továbbiakban: *Mémoires*), 3. o.

35 Archives du Service Historique de l'Armée, Paris-Vincennes (A továbbiakban: *ASHA*), Fasc. A¹—2770. Miként az alábbiakban is, számozatlanul; Esterházy, 149. o.

36 *ASHA*, Fasc. A¹—2770; Kampagnen der Franzosen in den Niederlanden, am Rhein und in Italien unter dem Maréchal von Berwick von ihm selbst erzählt. Bern, 1793. (A továbbiakban: *Berwick*), II. k. 330. skk. o.; Choppin, H.: Les Hussards. Les vieux régiments 1692—1792. Nancy, 1898. (A továbbiakban: *Choppin*), 82. o.

37 *Mémoires*, 3. o.

38 Lásd erről: Zachar 1973, 83. o.

39 Közli: Bánkúti I.: Egy kuruc nemesifjú útja a laki udvarháztól a francia emigrációig. In: Arrabona, 1971/13. 267. o.

donos kérvényezése eredményeként a francia hadvezetés 1727. június 15-i hatállyal egyenesen alezredessé léptette elő.⁴⁰ Felelősségteljes új beosztásában is becsületesen látta el feladatát. Az ő tevékenysége is benne volt a Bercsényi-huszárok 1732. szeptember 30-i szemlélén kapott minősítésben. Belle-Isle altábornagy így fogalmazott: „Tökéletesen fegyelmeztettek találtam a huszárokat, és látszott, hogy Bercsényi gróf gyakran gyakorlatozik velük, vagy gyakorlatoztatja őket, mivel nagyszerűen menetelnek, manővereznek, és adják a szolgálatot.”⁴¹

Az első Esterházy-huszárezred

Az újabb elismerés nem váratott sokat magára. A lengyel örökösödési háborúra készülődve a francia hadvezetés jelentős hadseregfejlesztésre készült. Ennek jegyében 1733. április elsejei hatállyal ezredtulajdonossá nevezte ki XV. Lajos Esterházy Bálint Józsefet is.⁴² A kinevezés még nem jelentett új beosztást. Egyelőre továbbra is a Landau-ba előrevont Bercsényi-huszárezred alezredesi beosztását látta el. Ennek az egységnek a kötelékében kezdte meg a harcselekményekben való részvételt. Így bevették a Rajna mentén a francia főszereg átkelésének fedezésében, majd Kehl ostromában.⁴³

A korábbi háborúkhöz hasonlóan ismét felfigyelt a francia hadvezetés a huszárok kiemelkedő szerepére. Szász Móríc altábornagy a következő sorokkal fordult XV. Lajoshoz: „Felső generálisai, Sire, egy huszárkötélék felállítását indítványozzák Önnek, mivel érezték ennek hasznosságát Flandriában. Valójában a huszárok diadala a Franciaország elleni háború, mivel a franciáknak csak egy maréknyi huszára van, míg a császár seregében mindig öt- vagy hatezer.”⁴⁴ Jogos volt a figyelmeztetés, a hadba vonult francia hadsereg 59 lovasezrede közül csak kettőben szolgáltak huszárok. A Ráttky- és a Bercsényi-huszárezred pedig azonosan csak 38 tisztből és 625 főnyi legénységből állt.⁴⁵

Az előterjesztés hatására a francia uralkodó elhatározta, hogy 60. (könnyű) lovas egységként felállít egy harmadik huszárezredet. Figyelme a már korábban ezredtulajdonossá kinevezett Esterházy Bálint Józsefre irányult, akire haditettei alapján figyelt fel a hadvezetés. Az emlékiratíró fiú, Esterházy Bálint László szavai szerint: „Strasbourg szomszédsága lehetőséget nyújtott arra, hogy megismerje őt Bourg marsall, elzászi vezénylő parancsnok, aki barátságával ajándékozta meg. A marsall szerezte meg neki az engedélyt egy huszárezred felállítására.”⁴⁶ Az ezredalapítási pátent XV. Lajos 1733. december 21-én állíttatta ki.⁴⁷

Esterházy Bálint József ezredes az engedély birtokában sem kezdett azonnal hozzá saját önálló egységének felállításához. Ennek okát abban kereshetjük, hogy Ráttkyhoz és Bercsényihez hasonlóan huszárezredét valószínűleg ő is magyarokra szerette volna építeni, és akkor még nem volt elegendő beállni kívánó. Az 1734-es hadjáratot ebből következően még a Bercsényi-ezred kötelékében harcolta végig. Mivel pedig a brigadérossá kinevezett Bercsényi nem egy esetben jelentősebb csoportosítás élén tevékenykedett, több ízben Esterházy állt a Rajnától Flandria felé való előrenyomulás során ennek az egységnek az élén.⁴⁸

1734-ben végre elszökött annyi magyar a Habsburg-hadaktól a szembenálló francia seregekhez, hogy huszárezreddé lehetett őket szervezni. Az Esterházy-

40 *ASHA*, Fasc. A¹—2770.; *Choppin*, 127. o.

41 Közli: *Choppin*, 85. o.

42 *ASHA*, Fasc. A¹—2770.; *Choppin*, 127. o.

43 *ASHA*, Fasc. A¹—2770.; Lásd erről bővebben: *Zachar* 1978, 86. o.

44 *Mes réveries. Ouvrage posthume de Maurice comte de Saxe*. Kiad.: *Pérou, A.*, Amsterdam—Leipzig, 1757, 149. o.

45 *Denison, T.*: *Geschichte der Cavalerie*. Berlin, 1879. (A továbbiakban: *Denison*), 611. o. A Bercsényi-ezredre lásd: *Zachar* 1978, 81. skk. o. A Ráttky-ezredre: *Zachar J.*: Ráttky György kuruc ezereskapitány, francia generális (?—1742). In: *HK*, 1982/3. (A továbbiakban: *Zachar* 1982), 365. skk. o.

46 *Mémoires*, 3. o.

47 *ASHA*, Fasc. X^c—82.; *Choppin*, 135. o.

48 *ASHA*, Fasc. A¹—2770.; *Choppin*, 135. o. Lásd erről bővebben: *Feldzüge*, XIX. k. 170. skk. o.; *Zachar* 1978, 86. o.

huszárezred végül 1735. január 25-én Strassbourban alakult meg.⁴⁹ Bár az ezredalapítás pontos idejével tisztában volt az alapító fia,⁵⁰ a múlt századi összefoglaló francia munka szerzője,⁵¹ továbbá a századfordulón írt hazai családtörténet összeállítója⁵² nyomán, akik egy korai francia mű⁵³ adatát vették át, máig ismétlődik a téves 1734-es ezredalapítási dátum.⁵⁴ A korai magyar közlemény szerzője pedig ugyancsak teljesen tévesen egyenesen 1724-re tette ezt az időpontot.⁵⁵

A kezdetben mindössze 12 tisztből és 100 főnyi legénységből álló Esterházy-huszárezred⁵⁶ összetételéről valamennyi egységtörténet azt ismétli, hogy „részben magyar önkéntesekből áll”.⁵⁷ A többiek is a Habsburg-hadaktól elszököttek, elsősorban németek és lengyelek voltak.⁵⁸ Kutatásaink alapján ezt a megállapítást úgy kell módosítanunk, hogy túlnyomó többségben magyarokból álló alakulatról volt szó. Rendkívül sajnálatos módon 1740-nél korábbi eredményeire eddig még nem leltünk. Az akkor még szolgáltak közül kimutathatóan az ezredalapítás óta ennek az egységnek a tagja volt Dávid Zsigmond alezredes (akiről még bővebben lesz szó), Nyers Tamás hadnagy, Csengery, Demény, Kacsarovszky és Kiss Tamás kornétás, valamint a következő 49 legénységi állományú.⁵⁹

név	rang	szül. hely és idő
Berecz János	tizedes	Ungvár, 1705
Bezerédy György	huszár	Vaja, 1708
Bezerédy György	huszár	Pozsony, 1713
Boros János	huszár	Breclány, 1710
Boratsik Mátyás	huszár	Szlavónia, 1709
Cseh György	tizedes	Simontornya, 1691
Datzi János	huszár	Várad, 1711
Fekete József	huszár	Varannó, 1710
Fogarassy Gábor János	huszár	Fogaras, 1710
Halász István	huszár	Debrecen, 1709
Hegedűs György	huszár	Pozsony, 1699
Hollósy István	huszár	Szombathely, 1717
Horváth Ferenc	huszár	Nyúl, 1713
Janó István	huszár	Sály, 1708
Kádár Péter	tizedes	Debrecen, 1716
Kálai István	huszár	Debrecen, 1704
Kecskeméti Mihály	huszár	Kecskemét, 1704
Kékedy György	tizedes	Kéked, 1707
Konczos György	huszár	Eger, 1712
Kotsis István	huszár	Berkes, 1710
Kováts András	tizedes	Kecskemét, 1711
Kováts György	huszár	Szatmár, 1699
Kováts Pál	huszár	Tok, 1709
Kozáry András	huszár	Pest, 1694
Kövári Péter	huszár	Arad, 1699
Kraus András	huszár	Igló, 1714
Mádi János	huszár	Mád, 1685

49 *ASHA*, Fasc. Y8c—12, A¹—2796.

50 *Mémoires*, 3. o.

51 *Choppin*, 135. o.

52 *Esterházy*, 150. o.

53 *Fieffé, E.*: Histoire des Troupes Étrangères en service de France. Paris, 1854. (A továbbiakban: *Fieffé*), I. k. 278. o.

54 *Dupont*, 25. o.; *Plancke, R. C.*: Les 2e Hussards. In: *Vivat Hussar*, No. 10. Tarbes, 1975. (A továbbiakban: *Plancke*), 133. o. *Mayet, J.*: Filiation des Régiments de Hussards Français. In: *Vivat Hussar*, No. 16. Tarbes, 1981. (A továbbiakban: *Mayet*), 13. o.

55 *Mangold*, 267. o.

56 *ASHA*, Fasc. Y8c—12; *Choppin*, 135. o.

57 *Historique des corps de troupe de l'armée française 1569—1900*. Kiad.: Ministère de la Guerre. Paris, 1900. (A továbbiakban: *Historique*), 592. o.; *Dupont*, 25. o.; *Chamborant 2e Hussards*. In: *Revue Historique de l'Armée 1959/2*, 61. o.; *Spitzer, Ph.*: Le 2e Régiment de Hussards, Régiment de Chamborant. In: *Vivat Hussar*, No. 2. Tarbes, 1967. (A továbbiakban: *Spitzer 1967*), 121. o.

58 *Dupont*, 25. o.; *Chamborant 2e Hussards*. In: *Revue Historique de l'Armée 1959/2*, 61. o.

59 *ASHA*, Fasc. Xc—80, 81, 82, Y8c—6, 10, 12, Y^b—595, 596.

név	rang	szül. hely és idő
Mellek István	huszár	Nyitra, 1703
Miska Máté	huszár	Miskaháza, 1707
Morvai Mihály	huszár	Biharszentmiklós, 1711
Nagy György	huszár	Miskolc, 1712
Nagy Mihály	huszár	Tiszafüred, 1706
Rázt István	huszár	Kisvárd, 1707
Roth Ádám	huszár	Sopron, 1696
Rúgó Miklós	huszár	Sártornya, 1671
Salánky ?	huszár	Magyarország, ?
Sermek Márton	huszár	Légrad, 1706
Sipos Mátyás	huszár	Tura, 1713
Sólyom András	huszár	Szalonta, 1708
Szabó István	huszár	Pozsony, 1705
Szabó János	tizedes	Margitta, 1699
Szálas Jakab	huszár	Jánoshida, 1710
Szombarszky János	huszár	Szepesújfalu, 1703
Szóke János	huszár	Károly, 1711
Tóth György	huszár	Bihar, 1707
Török András	huszár	Keresztes, 1697
Török Péter	huszár	Debrecen, 1709
Tyukodi László	huszár	Tyukod, 1681
Virág István	huszár	Szigetszentmiklós, 1713

Már a torzított késői adatok is azt jelzik, hogy relatív magyar túlsúlyú volt az Esterházy-huszárezred. Mivel azonban a lengyel örökösödési háborút követően a harcselekményekben elesettek, eltűntek és szolgálattól megváltak már ki sem mutathatók, jogosan azt feltételezhetjük, hogy az ismertnél több magyar szolgált kezdetben ebben az egységben. Ez pedig egyértelműen azt támasztja alá, hogy az abszolút (túlnyomó) többség is magyar volt.

A francia hadsereg újonnan megalakult 60. (könnyű) lovas ezredét a hadvezetés a Rajna mentén folyt harcselekmények huszárösszezapásaiban vetette be. Az Esterházy-huszárok különösen kitűntek a június 7-i dexheimi rajtaütésben és a szeptember 25-i, Kaiserslautern irányában végrehajtott felderítő portyázásban. A hamarosan bekövetkező fegyverszünetig még a Moselle folyó mentén portyáztak.⁶⁰ Az 1738-as végleges békekötésig különböző határmenti helységeken, majd a Cévennes hegységbeli Vigan városkában jelölték ki az Esterházy-huszárezred állomáshelyét.⁶¹

Alig érkezett meg az egység új helyőrségébe, a békekötés értelmében bekövetkezett itáliai változásokra tekintettel, mivel a Genovai Köztársaság francia segítséget kért a helyi lakosság megmozdulásának leverésére, a Ráttky-huszárokhoz hasonlóan az Esterházy-huszárokat is Korzika szigetére vezényelték. Ott részt vettek az 1739-es hadjáratban. A genovai uralom újlagoos elismertetése után is Bastiában állomásozott az Esterházy-huszárezred, egészen 1741-ig.⁶²

Az ezredtulajdonos azonban a téli szállásra vonulás idején, de ezen kívül is több alkalommal, visszatért Vigan-ba. Bennisőséges kapcsolatba került ugyanis az ott élt Philippine de Lagarde baronesse de la Nougard (Vigan, 1718. február 21. — Vigan, 1792. április 30.) nevű hölgygel, akit 1740. június 9-én azután feleségül vett, és aki még abban az évben egy fiú-, a következő esztendőben pedig egy leánygyermekkel ajándékozta meg.⁶³ Az ezredtulajdonos távollétében egysége élén Dávid Zsigmond alezredes állt.⁶⁴

A másik két franciaországi magyar ezredtulajdonos kezében levő huszárezred-

⁶⁰ *Massuet, P.*: Histoire de la dernière guerre et des négociations pour la paix. Amsterdam, 1736. (A továbbiakban *Massuet*), II. k. 135. skk. o., 170. skk. o.

⁶¹ *Mémoires*, 4. o.; *Esterházy*, 150. o.; *Plancke*, 135. o.

⁶² *Choppin*, 136. o.; *Mémoires*, 4. o.; *Plancke*, 134. skk. o.; *Reinach-Foussemagne, H.*: Les Hussards Hongrois sous l'ancien régime. In: *Revue de Hongrie*, 1910. (A továbbiakban: *Reinach-Foussemagne*), 457. o.; *Zachar 1982*, 380. skk. o.

⁶³ *Mémoires*, 4. o.; *Esterházy*, 150. o.; *Franjou, E.*: Le comte Valentin Esterházy, seigneur de La Celle-Saint-Cyr, confident de Marie-Antoinette. Auxerre, 1975. (A továbbiakban: *Franjou*), 10. o.

⁶⁴ *Choppin*, 136. o.

hez hasonlóan ez is vonzotta a Habsburg-hadsereg kötelékében bevetett magyarokat. A már említett 1740-es ezredmustra kimutatása szerint akkor 14 tiszt és 254 főnyi legénység szolgált. A tisztek között magyar volt 8 fő, az alapításkor felsoroltakon kívül még egy Nagy és egy Szatmár nevű hadnagy. A legénységből 101 vallotta magát magyarnak. Az alapítás óta szolgáltakon és így fentebb már felsoroltakon kívül ezek a következők voltak:⁶⁵

név	rang	szül. hely és idő	szolgálatvállalás
Almássy Mihály	strázsamester	Komárom, 1708	1736
Ambrus János	huszár	Mosony, 1713	1736
Ábrahám Mihály	huszár	Háromszék, 1690	1736
Ábel Márton	huszár	Debrecen, 1696	1736
Árva János	huszár	Galánta, 1709	1740
Barna Ferenc	huszár	Sziget, 1706	1736
Bódy Albert	huszár	Magyarország, 1690	1740
Bogdány András	huszár	Biharudvar, 1692	1737
Boros Mátyás	huszár	Magyarország, 1718	1737
Detre János	huszár	Magyarország, ?	1739
Domokos Samu	huszár	Sárrét, 1702	1737
Förizs István	huszár	Franciaország, 1721	1740
Fülöp György	huszár	Jászberény, 1712	1736
Gazda István	huszár	Miskolc, 1710	1737
Hajdú Márton	huszár	Vágszerdahely, 1706	1736
Halas István	huszár	Nyitra, 1696	1736
Hallgató András	huszár	Tata, 1716	1736
Horváth János	huszár	Nyitra, 1680	1740
Joó Sándor	huszár	Szeben, 1700	1736
Kasziák János	huszár	Kismarton, 1713	1737
Kis Ádám	huszár	Magyarország, 1718	1740
Korsós János	tizedes	Sopron, 1708	1739
Kováts Mihály	huszár	Magyarország, 1711	1739
Krisztiánszky László	huszár	Trencsén, 1680	1740
Lajtay János	huszár	Nagyfalu, 1708	1736
Lakits Simon	huszár	Magyarország, 1714	1739
Lehotka Péter	tizedes	Buda, 1700	1740
Lovász András	huszár	Debrecen, 1681	1736
Ludvik Ferenc	huszár	Nánás, 1694	1736
Mesterházy János	huszár	Magyarország, 1720	1739
Mogyorósi Mihály	huszár	Győr, 1713	1736
Moinár János	huszár	Magyarország, 1718	1739
Nagy János	huszár	Kečskemét, 1714	1738
Nagy Mihály	huszár	Tiszafüred, 1706	1736
Pál Márton	huszár	Rozsnyó, 1714	1736
Pusztakéri János	huszár	Nyitra, 1694	1736
Samu Sebestyén	huszár	Szék, 1704	1736
Szabó István	huszár	Tállya, 1716	1737
Szabó János	huszár	Mád, 1712	1737
Szabó Mihály	huszár	Szentmihály, 1700	1738
Szathmár Ferenc	huszár	Szatmár, 1714	1736
Sztáray ?	tizedes	Magyarország, 1702	1737
Szűts András	huszár	Kisvárdá, 1700	1736
Taksony Ferenc	huszár	Esztergom, 1711	1737
Temesváry György	huszár	Temesvár, 1672	1736
Temesváry György	huszár	Temesvár, 1701	1736
Tokai Mihály	huszár	Hajdúdorog, 1696	1736
Tokaji István	huszár	Tokaj, 1686	1736
Török István	huszár	Sopron, 1715	1736
Verseghy István	huszár	Putnok, 1690	1737
Vida Ferenc	huszár	Miskolc, 1700	1740
Vladár Ádám	huszár	Szepsi, 1707	1737

⁶⁵ ASHA, Fasc. Xc—81, 82, Y8c—6, 9, 12, 23.

A magyarok száma és aránya azonban a kimutathatónál ismét lényegesen nagyobb lehetett. A 254 főnyi nyilvántartott legénységből ugyanis csak az első négy században szolgáló 124 főre vonatkozó adatok maradtak fenn, és közülük mutatható ki a 101 magyar. Vagyis ebben a négy században csak mutatóban szolgáltak más nemzetiségűek.

1741 tavaszán az Esterházy-huszárezredet az osztrák örökösödési háborúra készülődés jegyében visszavezényelték Korzikáról francia földre, és sietve beosztották abba a Rajna mellett gyülekeztetett csoportosításba, amely a bajor seregek mellé küldve, a Habsburg-birodalomba való betörést kapta feladatul. Akkor négy újabb századot állítottak fel az ezreden belül. Sajnálatos módon arra vonatkozó adat, hogy közülük hány volt ismét a magyar, nem maradt fenn.⁶⁶

A hadműveletek megkezdésekor, augusztus végén, ezrede élén Esterházy Bálint József ezredes átkelt a Rajnán. Ezt követően, más alakulatokhoz hasonlóan, az Inn folyó vonaláig való előrevonást biztosította. A bajor hadakkal való egyesülést követően elővédként nyomult előre az Enns és Duna közti területre. Míg más alakulatok tovább törtek előre, és elfoglalták a cseh fővárost, Prágát, az Esterházy-huszárezred osztrák területeken kapott összeköttetési és biztosítási feladatokat. Osztrák földön tért téli szállásra is az egység, míg az ezredtulajdonos újra hazatért Vigan-ba, az ezredet Dávid Zsigmond alezredesre bízva.⁶⁷

1742 kora tavaszán azután Esterházy Bálint József ezredes visszatért egysége élére Felső-Ausztriába. Az azévi hadjáratban kevés öröme telhetett. A császári-királyi hadvezetés ugyanis ütőképes erőket tudott összpontosítani, amelyek szívs küzdelemben lépésről lépésre szorították ki osztrák földről a francia-bajor hadakat. Az Esterházy-huszároknak pedig folyamatosan a visszavonulást kellett fedezniök. Miután teljesen kiszorultak az osztrák területekről, ugyanakkor a továbbnyomuló Habsburg-hadak egész Bajorországot megszállták, elsődlegesen felderítő portyázásokat kellett végrehajtania Esterházy ezredesnek a német-római birodalmi területeken. Jelentős összecsapásokra azonban ezen a területen nem került sor az újabb csehországi porosz támadás következtében. Így az év végén elvonták a flandriai francia erőkhöz. Téli szállásra az Esterházy-huszárezred még birodalmi területen, a határmenti Saar-vidéken vonult. Az ezredtulajdonos ezt követően ismét hazatért családjá körébe Vigan-ba és harcosait alezredesére hagyta.⁶⁸

1743 elején érkezett ismét vissza Esterházy ezredes a Saar folyó mentén táborozó egységéhez. A határ menti francia hadak parancsnoka azonnal azzal bízta meg, hogy elterelő hadmozdulatokkal fedezze a rajnai francia hadseregnek a bajor választófejedelem megsegítésére irányuló menetét. A francia hadvezetés elképzelését felismerve azonban hamarosan megindult az Osztrák-Németalföldön gyülekező angol—hannoveri—osztrák—holland csoportosítás, hogy elvágja egymástól a bajor és a francia hadoszlopokat. Így az Esterházy-huszárokat a Majna, majd a Rajna vonalára vezényelték, ahol felderítő és biztosítási feladatokat kellett ellátniok. Május 6-án Oppenheim—Worms térségében, május 20-án magánál Oppenheimnél, június 8-án Eberstadtnál, június 18-án Diebhátnál, június 26-án Mainflingennél tevékenykedtek.⁶⁹

Így az Esterházy-huszárezred is részt vett a térségben állomásozó főerők összecsapásában, a június 27-i dettingeni csatában. Erre úgy került sor, hogy az Aschaffenburgnál összevont, angol, hannoveri, császári-királyi és németalföldi erők közül álló német-római birodalmi haderő utánpótlását elválták a francia hadak. II. György angol király és hannoveri választófejedelem erre seregeivel Hanau irányában kívánt elvonulni. A 74 gyalogzászlóalj és 105 lovasszázad meg-

⁶⁶ Choppin, 136. o.; Plancke, 134. o.

⁶⁷ Mémoires, 5. o.; Choppin, 137. o.; Plancke, 134. o.; Campagnes des Messieurs les Maréchaux de Maillebois, de Broglie, de Belle-Isle, de Nogilles et de Coigny l'an 1741—1744. Amsterdam, 1773. (A továbbiakban: *Campagnes*) X. k. 79. skk. o. Lásd részletesebben: Zachar 1973, 89. o.; Zachar 1982, 386. skk. o.

⁶⁸ Mémoires, 5. o.; Choppin, 137. o.; Plancke, 134. o.; Espagnac, M.: Histoire de Maurice comte de Saxe, duc de Courlande et Sémi-galle, Maréchal-Général des Camps et Armées de Sa Majesté Très-Chrétienne. Lausanne-Neuchâtel, 1774. (A továbbiakban: *Espagnac*), I. k. 190. skk. o.

⁶⁹ ASHA, Fasc. A¹—2992.; Mémoires, 5. o.; Crousse, F.: La guerre de Succession d'Autriche dans les Provinces Belges. Campagnes de 1740 à 1748. Paris—Bruxelles, 1885. (A továbbiakban: *Crousse*), 23. skk. o.; Österreichischer Erbfolge-Krieg. Kiad.: K. u. k. Kriegsarchiv. Wien, 1901. (A továbbiakban: *Erbfolgekrieg*), V. k. 271. skk. o.

indulásáról értesülve Noailles marsall saját — 69 gyalogzászlóaljából és 68 lovassvadrónból álló — csoportosítását erőltetett menettel Dettingenhez vonta össze. Hadterve szerint a Majnába ömlő Forch torkolatánál kellett volna a folyón átkelő ellenségén rajtaütni. Június 27-én reggel az átkelés siettetésére és a szövetségesek menetének felbomlasztására a francia hadvezér heves tüzérségi csapást mért a meginduló birodalmi hadak utóvédjére. II. György ugyancsak erős tüzérségi tüzzel válaszolt, közben felismerte az ellenséges szándékot. Így a tüzérségi párbaj ideje alatt nagy erőfeszítéssel elérte, hogy egy erdő fedezetében sikerült erőit csatarendbe állítani. Ezeket az erdő előtt elvezető úton a francia lovasserők — köztük az Esterházy-huszárezred — várták. A portyázó francia kötelékeken teljesen váratlanul rajtaütött az angol-hannoveri uralkodó az erdőből kibukkanó saját lovasságával. Rendkívül heves ütközet bontakozott ki, melyet végül a csatarendben az útra lépő birodalmi gyalogság gyilkos tüze döntött el, még mielőtt a francia zöm beérkezhetett volna a csata színhelyére. A küzdő felek súlyos veszteségeket szenvedtek, a birodalmi seregtől 461 halott és 750 sebesült, míg a francia lovasságból 853 halott és 1576 sebesült maradt kimutathatóan a csatatéren.⁷⁰

Súlyos veszteség érte az Esterházy-huszárezredet, és súlyos sebesülten maradt a küzdelem színhelyén Esterházy Bálint József ezredes maga is, aki alól kilótték a lovat. Bajtársai nem tudták kimenteni a harc forgatagából. Órákig feküdt eszméletlenül a csatatéren. Csak a küzdelem elmúltával, a sebesültek összeszedésekor bukkantak rá. Visszavonuló vitézei magukkal vitték Dieburgba. Ott halt bele néhány nap múlva, eddig még pontosan nem ismert időpontban, a sebesüléseibe. Fia emlékirataiban csak annyit közöl, hogy „a csata után néhány nappal a halál napszúrás képében lepte meg.” Az emlékiratíró gyermek kéziratában egyébként a század eleji szöveggondozó, Ernest Daudet, tévesen olvasta a csata nevét és azt „dillingeni” csataként nyomtatta ki.⁷¹ Ez a tévedés átkerült a magyar szakirodalomba is.⁷² A korábbi hazai publikációkban más téves adatok jelentek meg. Hol minden indok nélkül ez az állítás: „1743 felé elhagyja ezredét”⁷³, hol az 1742-re,⁷⁴ illetve 1745/46-ra⁷⁵ datált elhalálozási időpont. Egyes francia művekben ugyancsak légből kapottan 1744-re tették Esterházy elhunytát.⁷⁶

Az osztrák örökösödési háborúban tanúsított helytállása méltó elismeréseként, a beérkezett hadijelentések alapján, XV. Lajos az elrendelt előléptetések során brigadérosná nevezte ki Esterházy Bálint Józsefet és egyúttal kitüntette a Szent Lajos-rend lovagkeresztjével. Mire azonban ez irányú pátensei megérkeztek a hadszíntérre, vitézei Esterházy Bálint Józsefet már örök nyugalomra helyezték a dieburgi kapucinusok templomában. Fia szavai szerint „úgy lehelte ki lelét, hogy nem tudott arról, milyen rangban részesült.”⁷⁷ Mindenesetre méltó elismerés koszorúzta szülőföldjén máig ismeretlen, nagyszerű franciaországi katonai pályáját.

Újabb magyar ezredtulajdonos

A dettingeni csatát követően a Rajnához visszavonuló francia erők kötelékében az Esterházy-huszárezred vezényletét a rangidős Dávid Zsigmond alezredes vette át, akinek a nevét már többször megemlítettük. Elérkezett az ideje, hogy felvillantsuk életpályáját.

⁷⁰ *Erfolgekrieg*, V. k. 289. skk. o.; *Pajol, C.*: Les guerres sous Louis XV. Paris, 1891. (A továbbiakban: *Pajol*), II. k. 317. skk. o.; *Susane, L.*: Histoire de la cavalerie française. Paris, 1874. (A továbbiakban: *Susane*), II. k. 276. skk. o., III. k. 84. skk. o.

⁷¹ *Mémoires*, 5. o.

⁷² *Forster Gy.*: Gróf Berchényi László, Franciaország maréchalja. Budapest, 1925. (A továbbiakban: *Forster*), 66. f. 186. o.

⁷³ *Kropf, L.*: Magyar eredetű francia huszárezredek. In: HK, 1894. (A továbbiakban: *Kropf*), 441. o.

⁷⁴ *Mangold*, 257. o.

⁷⁵ *Esterházy*, 150. o.

⁷⁶ *Dupon*, 26. o.; *Mayet*, 14. o.

⁷⁷ *ASHA*, Fasc. MC—2826/1.; *Mémoires*, 5. o.

Gyermek- és ifjúkoráról mindeddig semmit sem tudunk. A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó forrásokban 1708-tól kezdődően fordul elő a neve. Akkor már kapitányi rangban szolgált. Babócsay Ferenc brigadéros Bercsényi Miklós főgenerálishoz intézett 1708. december 26-án Lőcsén keltezett jelentésében a „meghitt tisztet” jelzőt alkalmazta vele kapcsolatban.⁷⁸ A további iratok tanúsága szerint a szabadságharc felső katonai vezetésének tagjai között látott el összekötő feladatot.⁷⁹

Dávid Zsigmond kapitány a szatmári békekötés időszakában, sok társához hasonlóan, lengyel földre távozott. Ott Bercsényi Miklóshoz csatlakozott, és várta az események alakulását. A remélt külföldi segítség elmaradásának hatására sem tért haza, hanem még 1712 elején is Brezányban maradt.⁸⁰ Sorsával számot vetve ezután a lengyel tengerpartra távozott. Elhatározását Szathmáry Király Ádám 1712. július 26-i naplőbejegyzése így őrizte meg: „Dávid Sigmond és Baranyai Uraimék jöttek hozzánk Jaraszlóról Danckára, kik is Párisba akarnak menni.”⁸¹

Katonaember volt és a Francia Királyságban is a hadimesterséget kívánta folytatni. Bizonyára az ő érdekében is közbenjárt a fejedelem. Így 1712. október 22-i hatállyal a szülőföldjén elért kapitányi rangban alkalmazta hadseregében XV. Lajos és beosztotta a Verseilles-huszárezred kötelékébe.⁸² Alakulatához a Rajna mellé érkezve, még részt vett a spanyol örökösödési háború utolsó hadjáratában. Jelentős haditettek azonban már nem nyílott módja, Landau és Freiberg körzetében csak találkozóharcok folytak. A békekötést követően ezredével visszavezényelték francia földre. Addigi teljesítménye elismerését jelentette, hogy nem került a szolgálaton kívül helyezettek közé; az ezred létszámát ugyanis tizenkét századról négyre csökkentették. 1716-ban azután a Verseilles-huszárezredet beolvasztotta a francia hadvezetés a Ráttky-huszárezredbe. Dávid Zsigmond kapitány így közvetlen magyar vezénylet alá került és továbbra is megtartotta kománi kapitányi beosztását. Ugyanakkor új beosztása átvételére új állomáshelyére, Itáliába távozott.⁸³

A spanyol örökösödési háborút lezáró béke döntéseinek módosítására törekvő spanyol királysággal szembeni 1718-as hadielőkészület során új ezrede kötelékében Dávid kapitányt a flandriai Philippeville-be helyezték át. Röviddel később Verdun-be ment néhány tisztársával, és az ezred hadilétszámra való feltöltésében segítkezett. Az 1719-es határháború kitorérésekor részt vett a spanyolországi benyomulásban és valamennyi ottani harcselekményben. Májusban a Vizcayai öböl menti Castel Leon és Iruñ, júniusban Fuente Arabia, júliusban és augusztusban San Sebastian, szeptemberben Urgel, végül októberben Rosas környékén tevékenykedett.⁸⁴

A rövid háborút követően 1720-ban azok közé tartozott, akiket az új huszárezred alapítását kérve Dávid Bercsényi László ezredes maga mellé kívánt venni. Június 12-i felségkérelmében így írt Bercsényi: „Ezredem első kapitányának Dávid urat, Ráttky-ezredbeli kapitányt választottam ki, akinek van szerencséje kilenc éve szolgálni a királyt ebben a minőségében. Nemzete nagyon derék és nagyon vitéz tisztje.”⁸⁵ Ez a jellemzés önmagáért beszél. A francia hadvezetés hozzájárult Dávid Zsigmond áthelyezéséhez, és szeptemberben már ő is áthajózott az Oszmán-török Birodalomba, hogy az ottani magyarok között toborozzon huszárokat a francia királynak. 1721 júliusában tért vissza francia földre, és becsülettel szolgált a Bercsényi-huszárok első kapitányaként.⁸⁶

Miután 1727-ben Kisfaludy Boldizsár főstrázsamester megvált a szolgálattól, június 15-i hatállyal az ezredtulajdonos indítványára Dávidot léptette elő a

78 AR, VI. k. 181. o.

79 Uo. VI. k. 104. o., VIII. k. 62., 63., 77. o., X. k. 37., 38. o.

80 Uo. VII. k. 96. o.

81 *Thaly K.*: (Kiad.): Szathmáry-Király Ádám Napló-könyve 1711—1717. esztendőkből II. Rákóczi Ferenc fejedelem bujdosásáról. In: Rákóczi Tár, I. k. Pest, 1866. 80. o.

82 *Choppin*, 60. o.

83 *Fieffé*, I. k. 193. skk. o.; *Choppin*, 138. o.; *Reinach-Foussemagne*, 318. o. Lásd erről bővebben: *Zachar 1980*, 525. o.

84 *Berwick*, II. k. 289. skk. o. Lásd erről részletesebben: *Zachar 1978*, 80. skk. o.

85 *ASHA*, Fasc. A¹—2770.

86 *ASHA*, Fasc. A¹—2770. Lásd erről részletesebben: *Zachar 1978*, 82. skk. o.

francia hadvezetés ebbe a rangba.⁸⁷ Choppin nyomán tévesen terjedt el, hogy kezdettől a főstrázsamesteri rangban állt a Bercsényi-huszárezredben.⁸⁸ További derekas szolgálata alapján, mivel az addigi alezredest, Esterházy Bálint Józsefet az uralkodó ezredtulajdonossá nevezték ki, 1733. április 10-i hatállyal Dávid Zsigmondot alezredesté léptette elő a hadvezetés.⁸⁹ Mivel azonban az Esterházy-huszárezred felállítására később, a lengyel örökösödési háború első szakaszában továbbra is a főstrázsamesteri rangban harcolt.

Amikor 1735. január 25-i hatállyal megalakult az Esterházy-huszárezred, az új alakulat alezredesti beosztásába került át Dávid Zsigmond. Ezzel egyidőben addigi katonai teljesítménye elismeréseként a francia uralkodó kitüntette a Szent Lajos-rend lovagkeresztjével.⁹⁰ Tevékenysége ezt követően teljesen egybefolyt Esterházy Bálint József ezredesével, így annak részletezésére itt most nincs szükség.

Közvetlen előjárója hősi halálakor, miként megbízásából korábban is több ízben, Dávid Zsigmond alezredest azonnal az Esterházy-huszárezred élére állt.⁹¹ A vesztes dettingeni csatát követő hadmozdulatok során az Esterházy-huszárokkal július első napjaiban Noailles marsall csoportosításának biztosítására a jobbszárny peremére, Bürgel térségébe vezényelték, míg a főerők a Neckar folyó vonalára, majd a Rajnához vonultak vissza. Hamarosan Dávid alezredest köteleke is követte ezeket, és július végén már a Worms előtti táborban volt. Akkor a sebesültek és a hadianyag behajózását kellett fedezniük az Esterházy-huszároknak.⁹²

Wormsban érte el Dávid Zsigmond alezredest XV. Lajos nyílt parancsa, amelynek értelmében 1743. augusztus elsejei hatállyal kinevezte ezredtulajdonosnak, és tulajdonába adta az addigi Esterházy-huszárezredet.⁹³

A hadmozdulatok közben tovább folytak. Dávid ezredest huszáraival a Rajna mentén Speyer térségébe vonta vissza a francia hadvezetés. Onnan augusztus végén a Queich folyó mentére vezényelték, majd szeptemberben a Lauter folyó partjára, hogy fedezze a főerők további hátravonását. Amikor ez megtörtént, október végén a lotharingiai határ mentén küldték téli szállásra a Dávid-huszárezredet.⁹⁴

Az egység új elnevezése csak az 1744 eleji mustrát követően vált általánossá a francia hadiiratokban, addig még gyakran az Esterházy-ezred megjelölést használták.⁹⁵ Sajnálatos módon ennek a mustrajegyzéknek mindaddig nem bukkantunk nyomára. Csak azoknak a magyaroknak a neve maradt fenn, akik még 1747-ben is szolgáltak. 1744-ben a Dávid-huszárezred előírt létszáma 39 tiszt és 624 főnyi legénység volt. A feltöltöttségi állapotot nem ismerjük. Az ezredben az 1747-es adatok szerint 1744-ben legalább 14 tiszt, 9 altiszt és 21 közhuszárral magyar volt, mégpedig a következők:⁹⁶

név	rang	szül. hely és idő	szolgálatvállalás
Almássy Mihály	hadnagy	Komárom, 1708	1736
Árva János	huszár	Galánta, 1709	1740
Balogh János	huszár	Miskolc, 1721	1743
Bartalis János	kornétás	Szék, 1710	1743
Berczik János	huszár	Lotharingia, 1712	1743
Bezerédy György	strázsamester	Vaja, 1708	1735
Bezerédy György	strázsamester	Pozsony, 1713	1735
Bódy Albert	huszár	Magyarország, 1690	1740

87 *d'Ivry, O.*: Histoire du 1er Régiment de Hussards. Valence, 1901. (A továbbiakban: *d'Ivry*), 16. o.

88 *Choppin*, 138. o.; *Reinach-Foussémagne*, 459. o.; *Kropf*, 441. o.; *Forster*, 138. o.

89 *Choppin*, 127. o.

90 *Reinach-Foussémagne*, 459. o.; *Choppin*, 138. o.

91 *Mémoires*, 5. o.

92 *Erbfolgekrieg*, V. k. 319. skk. o.

93 *Choppin*, 138. o.; *Plancke*, 133. o.; *Kropf*, 441. o.

94 *Erbfolgekrieg*, V. k. 337. skk. o.; *Campagne de Monsieur le Maréchal duc de Coigny en Allemagne l'an 1743*. Amsterdam, 1761. (A továbbiakban: *Coigny*), I. k. 85. skk. o.

95 *Les campagnes du maréchal de Saxe*. In: *Revue Militaire* (Archives Historiques, Paris), 1900/20. 885. o.

96 *ASHA*, Fasc. Y8c-6, 9, 23, Xc-81, 82, 83, Yb-594, 595.

név	rang	szül. hely és idő	szolgálatvállalás
Csanádi Péter	huszár	Magyarország, 1717	1743
Csengery ?	kornétás	Magyarország, ?	1733
Demény ?	kornétás	Magyarország, ?	1733
Dénes János	huszár	Veszprém, 1709	1743
Dévay János	strázsamester	Buda, 1706	1735
Dunai Nagy János	strázsamester	Buda, 1709	1734
Fogarassy Gábor János	hadnagy	Fogarás, 1710	1734
Fórizs István	huszár	Franciaország, 1721	1740
Hollósy István	hadnagy	Szombathely, 1717	1733
Horváth János	huszár	Nyitra, 1680	1740
Horváth Miklós	huszár	Vásár, 1706	1741
Kacsarovszky ?	hadnagy	Magyarország, ?	1733
Kádár Péter	kornétás	Debrecen, 1716	1735
Kállay Henrik	huszár	Kisújszállás, 1719	1743
Kiss Tamás	kornétás	Magyarország, ?	1733
Korsós János	tizedes	Sopron, 1708	1739
Kozáry András	huszár	Pest, 1694	1734
Krisztiánszky László	huszár	Trencsén, 1680	1740
Lajtay János	hadnagy	Nagyfalu, 1708	1736
Lehothay Péter	tizedes	Buda, 1703	1740
Márky Kelemen	huszár	Magyarország, 1719	1744
Mészáros Ádám	huszár	Győr, 1704	1744
Nagy Mihály	strázsamester	Tiszafüred, 1706	1736
Perényi Mihály	huszár	Feketeerdő, 1724	1742
Salánky ?	huszár	Magyarország, ?	1733
Simonsits Pál	kornétás	Nagyszombat, 1718	1739
Sólyom András	kornétás	Szalonta, 1708	1735
Szatmáry ?	hadnagy	Magyarország, ?	1736
Székely József	kornétás	Magyarország, ?	1742
Sztáray ?	tizedes	Magyarország, 1702	1737
Tassy Péter	huszár	Magyarország, 1721	1743
Temesváry György	huszár	Temesvár, 1701	1736
Tokaji István	huszár	Tokaj, 1686	1736
Török András	huszár	Keresztes, 1697	1735
Versegly István	huszár	Putnok, 1690	1740
Virágh István	strázsamester	Szigetszentmiklós, 1713	1735

Feltételezhetően a fenti 44 főnél természetesen sokkal többen szolgálhattak 1744-ben Dávid ezredes alárendeltségében a francia hadseregben szolgálatot vállalt magyarok közül. Ez a töredékadat is azt jelzi azonban, hogy folyamatos volt a szemben álló hadakhoz érkezés a Habsburg-seregek magyar huszárezredeiből és a szülőföldről. Ugyanakkor az is egyértelműen kiviláglik, hogy az elszármazás az ország egész területéről történt, de már vannak francia földön születettek is. Az életkort tekintve figyelmet érdemel, hogy nem csak fiatalemberek, hanem kimondottan öreg hadfiak is találhatók a Dávid-huszárok között.

Az 1744-es hadműveletek tervezése során egyébként a francia hadvezetés a fősereggel Osztrák—Németalföldre kívánt betörni. Ugyanakkor hátárbiztosításra és a főerők mozgásának fedezésére létrehozta az úgynevezett Moselle-csoportosítást, amelyet a Maas és a Saar folyó közti területre vezényelt. Ebbe osztotta be a Dávid-huszárezredet is, mégpedig Harcourt altábornagy alárendeltségében. A Moselle-csoportosítás gyülekeztetése Sedan-ban történt, így oda vonultak a Dávid-huszárok is május elején. Ott határ menti portyázási feladatot kaptak Givet, Mariembourg, Avesnes és Bavais térségében. Június elejétől a Habsburg-huszárok portyázásait kellett megakadályozniuk Valenciennes környékén, majd Maubège-nél biztosították a Lille és Douai közti összeköttetést. Miután a Habsburg-hadak, a francia seregek németalföldi előrenyomulásával nem törődve, folytatták Rajna menti hadmozdulatukat és betörték Elzászba, XV. Lajos július elején Sedan-on át Metzhez vezényelte Harcourt altábornagy erőit, így a Dávid-huszárokat is. Alig érkeztek meg, július 30-án Pfalzburgnál a Felső-Elzász és Lotharingia közti összeköttetés biztosítását kapták feladatul.

Miután a második sziléziai háború kirobbanására tekintettel a Habsburg csoportosítás megkezdte a visszavonulást, augusztus közepén Zabern—Dettweiler—Hochfelden térségében manőverezett a Dávid-huszárezred. Ennek során többször harcérintkezésbe került a császári-királyi Nádasdy-, Festetics- és Kálnoky-huszárezreddel. Miután a Habsburg-hadak átkeltek a Rajnán, az üldöző erők közé osztotta be a francia hadvezetés a Dávid-huszárokat is. Augusztus végén a stollhofeni Rajna-hidat kellett biztosítaniok, szeptember elején pedig a Kannstadt melletti táborba vonultak, és onnan hajtottak végre portyákat a Neckar folyó irányában. Freiburg ostromára készülve a francia hadvezetés onnan Villingenhez vonta őket előre. Szeptember végén azután a Dávid-huszárezredet azok közé az egységek közé osztották be, amelyek feladatául a Svábföldre való előrenyomulást szabták. Egészen Bregenzig hatolt ez a kötelék, majd visszavonult Constanzhoz, hogy elterelő hadmozdulatokkal biztosítsa Freiburg ostromát. Az erőd november 25-i feladását követően Elő-Ausztriában, a Duna menti Günsburgban tért téli szállásra.⁹⁷

Az 1745-ös hadműveletek megkezdése előtt, a megváltozott politikai helyzet miatt, a Conti marsall alárendeltségében létrehozott rendkívül erős Rajna-menti csoportosításba osztotta be a francia hadvezetés a Dávid-huszárezredet is. Így ez a kötelék téli szállásáról áprilisban elvonult a számára kijelölt Günzburg—Ulm gyülekezési körletbe. A hadműveletek megkezdésekor a Neckar folyó mentén portyáztak a Dávid-huszárok, főleg Pforzheim—Wimpfen térségében. A május 11-i, francia részről győztes Fontenoy-i csatát követően a Wimpfennél összpontosított erökhöz vezényelték el ezt az ezredet is. Onnan Conti marsall alárendeltségében a Sinsheim—Heidelberg—Leutershausen—Heppenheim—Pfungstadt—Oberrburg—Dieburg menetvonalon június elején biztosítási feladatot látott el az ezred, majd a Rajna irányában az összeköttetést biztosította Oberrburg térségében. A szemben álló hadak egyesülésekor azután június végén a Steinheimnél összpontosított erökhöz vezényelték, és onnan küldték ki az ellenséges huszárportyák megakadályozására. Miután július elején Traun tábornagy erői megindultak, és Conti marsall a visszavonulás mellett döntött, ennek fedezésében kaptak szerepet a Dávid-huszárok a Sprendlingen—Pfungstadt—Nordheim—Rheindürkheim vonalon. Közben július 19-én rajtuk ütött mintegy kétezer császári-királyi lovas és gyalogos Bobstadt nál, és az alig hatszáz fős ezredet szétugrasztotta. Azután az utóvédként utolsónak maradt Dávid-huszárezred is átkelt a Rajna balpartjára. Az év hátralevő részében Elzászban tevékenykedett, és november közepén Bellheimnél tért téli szállásra.⁹⁸

Dávid Zsigmond ezredest huszárezredével az 1746-os hadjáratot megelőzően elzászi téli szállásáról a németalföldi francia csoportosítás főparancsnokának, Szász Móric marsallnak a kérésére — más kötelékekkel együtt — e csoportosítás megerősítésére elvezényelték Flandriába. Április végétől a főerők gyülekezésének fedezésére Tervuren és Ophem között állomásoztak. Május közepén előrevonták Loeven térségébe a Brüsszelnél gyülekező főerők összeköttetésének biztosítására, majd Broekhemhez, az Antwerpent ostromló hadak fedezésére. Az erőd elfoglalását követően július elején Santhovennél Mons ostromát fedezték a Dávid-huszárok. Mons birtokba vétele után Aerschot és Sichem, majd Diest és Zeelhem között foglaltak állást, miközben a főerők csatára készültek. Augusztus elején a Dávid-huszárezredet Szász Móric marsall Cinq Étoiles térségébe rendelte erősítésként. A kisebb összecsapások azonban az egység beérkezésének idejére már véget értek. Így Jodoigne térségébe küldte tovább a főparancsnok az utánpótlás biztosítására. Augusztus 26-án az ezred Ramillies-nél megütközött egy császári-királyi kötelékkel és kénytelen volt a túlerő elől elvonulni. Ezt követően a Méhaigne folyó déli partján létrehozott csoportosításba osztották be és a Maas folyó mögé visszavonuló ellenséges erők üldözésére küldték. Szeptember elején a Méhaigne folyó mentén kellett fedeznie a Maastricht

⁹⁷ *Erbfolgekrieg*, V. k. 388. skk. o.; VI. k. 325. skk. o.; *Pajol*, II. k. 402. skk. o., III. k. 326. skk. o.; *Coigny*, III. k. 215. skk. o.

⁹⁸ *Pajol*, II. k. 492. skk. o.; *Erbfolgekrieg*, VI. k. 432. skk. o.

ostromára vonuló főerőket. Október elején a francia hadvezetés végre döntő csatára szánta el magát. Az október 11-én Rocoux-nál vívott csatában részt vett a Dávid-huszárezred is, és jelentős szerepe volt — miként a többi lovasezrednek — a győzelem kicsúkarásában. A küzdelemben az ezred öt tisztje sebesült meg, a legénység veszteségére vonatkozóan eddig nem került elő adat. A győzelem után a hadak hamarosan téli szállásra vonultak, a Dávid-huszárok ismét Elzászba, Bellheim térségébe.⁹⁹

A huszárai élén derekasan küzdő, különösen a rocoux-i csatában nagyszerű teljesítményt felmutató, már harmincöt éve francia szolgálatban álló Dávid Zsigmond ezredest, elismerése kifejezéséeként, XV. Lajos 1747. január 27-én brigadéroszá nevezte ki.¹⁰⁰

A többi franciaországi huszárezredhez hasonlóan a Dávid Zsigmond alárendeltségében álló is még mindig vonzotta a magyarokat. Az 1747-es hadrakelést megelőző mustra szerint a 39 tisztből és 771 főnyi legénységből álló Dávid-ezredben 15 tiszt és 75 altiszt és huszár vallotta magát magyarnak. A fentebb már felsorolt korábbi szolgálatokon túl ezek a következők:¹⁰¹

név	rang	szül. hely és idő	szolgálatvállalás
Baranyai János	huszár	Magyarország, 1721	1747
Batthyány Mihály	huszár	Magyarország, 1712	1745
Boday Antal	huszár	Sümege, 1725	1744
Bódy Lajos	huszár	Lotharingia, 1718	1747
Deák Márton	huszár	Mátészalka, 1720	1745
Diószeghy Sámuel	huszár	Bihar, 1719	1747
Farkas János	huszár	Kulcs, 1714	1744
Farkas János	huszár	Kassa, 1720	1746
Farkas Mihály	huszár	Szeged, 1716	1745
Fazekas András	huszár	Besztercebánya, 1711	1746
Fekete János	huszár	Kecskemét, 1706	1746
Győry Ádám	huszár	Győr, 1699	1744
Gyurkó László	huszár	Polgár, 1723	1745
Halassy János	kornétás	Kunság, 1714	1746
Hollós János	huszár	Kisasszonyfa, 1726	1746
Horváth Dávid	huszár	Hagenau (Elzász), 1722	1744
Horváth György	huszár	Óvár, 1711	1747
Kas Mihály	huszár	Lotharingia, 1716	1744
Károlyi János	huszár	Gálosfa, 1723	1746
Kiss János	huszár	Mezőkövesd, 1721	1746
Kováts Mihály	huszár	Rimaszombat, 1701	1747
Kún Gergely	tizedes	Debrecen, 1727	1746
Laczkó András	huszár	Beszterce, 1706	1746
Lakatos János	huszár	Nagykátá, 1722	1745
Makkay György	huszár	Magyarország, 1718	1745
Matolovics József	huszár	Pozsony, 1718	1746
Nagy István	huszár	Nagyszombat, 1706	1746
Petrovác György	huszár	Eszék, 1726	1746
Pék János	huszár	Franciaország, 1723	1747
Pozsonyi György	huszár	Pozsony, 1721	1747
Rácz Miklós	huszár	Pozsony, 1711	1745
Sárosi Kristóf	huszár	Franciaország, 1722	1745
Szabó Ferenc	huszár	Magyarország, 1721	1745
Szász Miklós	huszár	Hunyad, 1718	1747
Szelezky János	huszár	Buda, 1720	1746
Szombathy György	huszár	Magyarország, 1724	1746
Tomasovics József	huszár	Vác, 1722	1746
Tóth András	huszár	Zemplén, 1717	1747
Tóth Tamás	huszár	Varasd, 1725	1745

⁹⁹ Lettres et Mémoires choisies parmi les papiers du maréchal de Saxe. Paris, 1794. (A továbbiakban: *Maréchal de Saxe*), II. k. 161. skk. o.; *Erbfolgekrieg*, IX. k. 250. skk. o.; *Espagnac*, II. k. 162. skk. o.; *Pajol*, III. k. 480. skk. o.

¹⁰⁰ *Reinach-Foussemagne*, 607. o.; *Choppin*, 138. o.

¹⁰¹ *ASHA*, Fasc. Y8c-6, 9, 23, X-81, 82.

név	rang	szül. hely és idő	szolgálatvállalás
Török István	huszár	Rátka, 1721	1746
Varga Mihály	huszár	Cegléd, 1721	1746
Vatay János	huszár	Zsámbék, 1723	1745
Vámos Sándor	huszár	Karánsebes, 1721	1747
Várady László	huszár	Várad, 1719	1745
Viola Mátyás	huszár	Udvard, 1717	1745
Vitális János	huszár	Szeghalom, 1709	1747

A hadműveletek 1747-es felújításakor a francia hadvezetés Dávid Zsigmond brigadéros és a Dávid-huszárezredet is újra a németalföldi hadszíntéren kívánta bevetni, ezért Elzászból ismét oda vezényelte. Az erők gyülekeztetése áprilisban Brügge—Gent—Dendermonde térségében következett be. Dávid brigadéros — rangjának megfelelően — dandárnyi csoportosítás élére állították, míg ezredét alezredese vezényelte. A Dávid-huszárok Wawre és Hal között állomásoztak. Amint együtt voltak a seregek, megindultak, hogy birtokba vegyék a németalföldi felségterületnek számító flandriai földet. Miközben egyre-másra foglalták el a főerők az alig őrzött erődöket, Dávid Zsigmond brigadéros és a Dávid-huszárok is az összeköttetés biztosítását kapták feladatul. Ezt követően júniusban a Maastricht ellen irányuló hadmozdulatot fedezték.

A szemben álló erők is felvonultak, és július 2-án Lawfeldnél döntő csatára került sor. Az angol—hannoveri—hesseni—németalföldi—osztrák sereg 52 000 gyalogosból és 16 000 lovasból állt, míg a francia csoportosításban 60 000 gyalogost és 19 000 lovast vontak össze. A támadást a szövetségesek hadvezetése határozta el, és a meglepetésre épített. Már előző este csatarendben felvonultatta erőit, így az éjjelt a francia hadak is fegyverben töltötték. A támadást azonban a francia hadvezetés hiába várta, így reggeliszünetet rendelt el. Akkor indultak meg a szemben álló seregek. Míg a gyalogság harcrendbe állt, a francia lovasság, elsődlegesen a huszárok, igyekeztek feltartóztatni a támadókat, akik szintén lovasságot, főleg huszárereket küldtek ellenük. A huszáracsata alatt felsorakoztak a francia gyalogosok, és négy ellenséges rohamot is visszavertek. Ezután újabb lovasösszecsapás következett, ez pedig francia diadallal járt. Harcrendje megrendülését látva, a szövetséges hadvezetés félbeszakította a küzdelmet, és elvonultatta hadait. A véres küzdelemben a franciák halottakban, sebesültekben és eltűntekben 10 571 főt vesztek, míg a szövetségesek csupán 5824 főt. Az eltűntek között volt Dávid Zsigmond brigadéros is, aki valószínűleg elesett a csata hevében, majd tömegsírba került. A Dávid-huszárezred is súlyos veszteségeket szenvedett, de ennek adatai eddig még nem ismertek.¹⁰²

Turpin-, majd Chamborant-huszárok

Az ezredtulajdonos Dávid Zsigmond brigadéros hősi halálát követően az egykori Esterházy-huszárok nem kerültek újabb franciaországi magyar tiszt tulajdonába. XV. Lajos 1747. augusztus 15-i hatállyal az addig a Bercsényi-huszárezred másodezredesként tevékenykedő Louis Lancelot Urbain Baron de Turpin de Crissé (Beauce, 1716? — Németország, 1795?) ezredes tulajdonába adta az addigi Dávid-huszárezredet.¹⁰³

A barokk nevű tulajdonos után katonai egyszerűséggel Turpin-huszárezrednek nevezett egység az osztrák örökösödési háború további folyamán is a németalföldi hadszíntéren tevékenykedett. Az 1748-as békekötés a Gette és a Jaar folyó közti területen érte.¹⁰⁴

¹⁰² ASHA, Fasc. A¹—3192, *Erbfolgekrieg*, IX. k. 470. skk. o.; *Maréchal de Saxe*, IV. k. 7. skk. o.; *Pajol*, III. k. 502. skk. *Espagnac*, II. k. 293. skk. o.

¹⁰³ *Mémoires*, 7. o.; *Choppin*, 135. o.; *Reinach-Foussemagne*, 607. o.; *Boulin*, M.: *Quelques Hussards Français 1696—1830*. In: *Vivat Hussar*, No. 17. Tarbes, 1982. (A továbbiakban: *Boulin*), 94. o. Megjegyzés: *Plancke*, 138. o. tévesen datálja 1747. január 27-re, *Kropf*, 437. o. még erősebb tévedéssel 1745-re teszi ezt.

¹⁰⁴ *Espagnac*, II. 338. skk. o.; *Erbfolgekrieg*, IX. k. 635. skk. o.

A háború lezárulását követően az eredetileg muskétás-, majd vértestisztként szolgált és csak 1744-től huszárezredekben alkalmazott Turpin ezredest XV. Lajos brigadérosná nevezte ki. A béke beköszönté ugyanakkor együtt járt a francia hadsereg létszámának erőteljes csökkentésével. Így a 3900 huszárból csak 800 főt kívánt megtartani a hadvezetés. Feloszlatta a Gantér- és a Geschray-ezredet, míg a Lynden-, Bercsényi-, Beausobre-, Raugrave-, Pollereczky-, Ferrari- és Turpin-ezred létszámát erősen csökkentette. Végül azután a korábbi létszám felét, 1800 huszárt tartott meg XV. Lajos. Nagy átszervezéssel igyekezett a francia hadvezetés minél több magyart fegyverben tartani a huszárezredekben.¹⁰⁵ Így a négy századra apasztott Turpin-huszárok létszámát 248 főre csökkentették, ám a magyarok száma ugyanakkor az egységben belül 145-re nőtt. Közülük a következő 111 adatai maradtak fenn.¹⁰⁶

név	rang	szül. hely és idő	szolgálatvállalás
Almássy Mihály	kapitány	Komárom, 1708	1736
Ambrus Miklós	huszár	Szék, 1718	1745
Aradi Márton	huszár	Arad, 1720	1748
Átsi Pál	huszár	Áts, 1710	1748
Bakos Mihály	huszár	Székesfejérvár, 1721	1748
Balogh András	huszár	Déva, 1721	1747
Balogh Gábor	kapitány	Nagyréde, 1717	1742
Baranyai András	huszár	Baranya, 1726	1748
Bartalis János	hadnagy	Szék, 1710	1743
Bányai József	tizedes	Felsőbánya, 1713	1734
Bencsik András	huszár	Trencsén, 1724	1748
Bezerédy György	hadnagy	Pozsony, 1713	1735
Bodó András	huszár	Kéménd, 1720	1748
Budai Péter	huszár	Hunyad, 1708	1748
Bújdósó Mihály	huszár	Somos, 1718	1748
Csicsey János	huszár	Songóvár (?), 1723	1748
Dávid Mátyás	huszár	Léva, 1718	1748
Debreceni Mihály	huszár	Debrecen, 1725	1748
Demény ?	kornétás	Magyarország, ?	1733
Dessőffy Fülöp	kapitány	Longueville, 1724	1734 (ezredfi!)
Dessőffy Károly	kapitány	Bonay, 1720	1728 (ezredfi!)
Dévai Dávid	huszár	Buda, ?	1749
Dévay János	hadnagy	Buda, 1705	1735
Diószeghy Sámuel	huszár	Bihar, 1719	1747
Dobó Dávid	huszár	Beszterce, 1708	1748
Domokos Ferenc	huszár	Debrecen, 1721	1748
Dunai Nagy János	hadnagy	Buda, 1709	1734
Fazekas Márton	huszár	Medgyes, 1722	1748
Fekete János	huszár	Kecskemét, 1706	1746
Finta István	huszár	Késmárk, 1713	1748
Fogarassy János	hadnagy	Erdőd, 1706	1734
Galambos Ferenc	huszár	Homonna, 1718	1748
Gáspár Mihály	huszár	Nagyszombat, 1722	1748
Gyóry Ádám	huszár	Győr, 1699	1744
Halassy János	hadnagy	Kunság, 1714	1746
Harangozó István	huszár	Heves, 1719	1748
Hollósy István	hadnagy	Szombathely, 1717	1733
Horváth András	huszár	Sopron, 1712	1748
Horváth György	huszár	Óvár, 1711	1747
Horváth István	huszár	Pest, 1724	1748
Horváth István	huszár	Somlyó, 1722	1748
Jakab János	huszár	Kolozsvár, 1722	1748
Jankó Ferenc	huszár	Nyitra, 1718	1748
János András	huszár	Beszterce, 1723	1748
Jánosi György	huszár	Lovászi, 1722	1745

105 *d'Irry*, 30. ill. 325. o.; *Fieffé*, I. k. 279. o. Lásd erről bővebben *Zachar 1980*, 526. skk. o.

106 *ASHA*, Fasc. Y3e—9, 14, 15, 23, Xc—81, 82, Yb—594, 595.

név	rang	szül. hely és idő	szolgálatváltás
Juhász Miklós	huszár	Kolozs, 1724	1748
Kajari István	huszár	Szolnok, 1708	1748
Kakas Mihály	huszár	Kézdivásárhely, 1715	1748
Kádár Péter	hadnagy	Debrecen, 1716	1735
Kereki Gábor	huszár	Vas vármegye, 1718	1748
Kereszti Gergely	huszár	Hétúr, ?	1749
Király Ferenc	huszár	Mátra, 1724	1748
Kis Ferenc	huszár	Bihar, 1713	1748
Kis János	huszár	Magyarország, ?	1749
Kiss György	tizedes	Brassó, 1718	1745
Kolossi János	huszár	Debrecen, 1720	1748
Komáromi Mihály	huszár	Miskolc, 1714	1748
Kosztolányi János	huszár	Esztergom, ?	1749
Kováts István	huszár	Munkács, 1723	1749
Kováts Mátyás	huszár	Sárospatak, 1708	1748
Kováts Mihály	huszár	Rimaszombat, 1701	1746
Kozáry András	huszár	Pest, 1694	1734
Krisztiánszky László	huszár	Trencsén, 1680	1740
Kultsár Márton	huszár	Zala, 1729	1748
Kún Gergely	tizedes	Debrecen, 1727	1747
Laczkó András	huszár	Beszterce, 1706	1746
Lajtay János	hadnagy	Nagyfalu, 1708	1736
Lampir Ferenc	huszár	Pápa, 1728	1748
László János	huszár	Szerdahely, 1729	1748
Lászlóffy József	huszár	Szeben, 1723	1747
Magyar Gáspár	huszár	Gömör, 1717	1748
Magyar István	huszár	Szolnok, 1717	1748
Matiss Mihály	huszár	Solymos, 1710	1736
Matolovics József	huszár	Pozsony, 1718	1746
Márkus József	huszár	Szombathely, 1723	1748
Mezei Miklós	huszár	Békés, 1720	1748
Miklós Mihály	huszár	Szeben, 1723	1748
Moskovits István	huszár	Károly, 1718	1748
Nagy István	huszár	Gyöngyös, 1724	1748
Nagy László	huszár	Szatmár, 1711	1748
Nemes János	huszár	Magyarország, ?	1749
id. Palugyay Gábor	alezredes	Liptó, 1688	1720
ifj. Palugyay Gábor	tiszteletbeli hadnagy	Ensisheim (Elszász), 1743	1749 (ezredfi!)
Pap János	huszár	Pest, 1715	1748
Pál Miklós	huszár	Fehérvár, 1728	1748
Pozsonyi György	huszár	Pozsony, 1721	1747
Pusztai János	huszár	Nagyőr, 1713	1748
Salánky ?	huszár	Magyarország, ?	1733
Schultz Pál	huszár	Pest, 1720	1746
Sebesi Mátyás	huszár	Szombathely, 1721	1748
Simon András	huszár	Nagyvárad, 1720	1747
Sipos Miklós	huszár	Németőr, 1708	1748
Szabó Ferenc	huszár	Görbe, 1720	1748
Szabó Gergely	huszár	Borsód, 1708	1748
Szabó János	huszár	Ferenci, 1723	1748
Szabó Mihály	huszár	Kecskemét, 1728	1748
Szatmári Jakab	huszár	Tokaj, 1725	1748
Szatmáry ?	hadnagy	Magyarország, ?	1736
Szász János	huszár	Vác, 1720	1748
Szász Miklós	huszár	Hunyad, 1718	1747
Szegedi László	huszár	Szeged, 1720	1745
Szűcs István	huszár	Lövő, 1724	1748
Tompos András	huszár	Görnye, 1708	1748
Torma Ferenc	huszár	Halas, 1719	1748
Torma János	huszár	Megyer, 1723	1748
Tóth András	huszár	Zemplén, 1717	1747

név	rang	szül. hely és idő	szolgálatvállalás
Unger György Ádám	hadnagy	Selmec, 1722	1745
Varga Ádám	huszár	Heves, 1722	1748
Varsányi Illés	huszár	Korpona, 1722	1748
Váry József	huszár	Vas vármegye, 1705	1748
Vitális János	huszár	Szeghalom, 1709	1747

A békeidőszakban a Turpin-huszárokat a korábbi hagyományoknak megfelelően határ menti területeken állomásoztatták, főleg Elzászban és Lotharingiában. Így 1748—1756 között a következő helységekből tartózkodtak rövidebb-hosszabb ideig: Metz, Besançon, Haguenau, Neuf-Brisach, Mirecourt, Vesoul, Laxeuil, Vic, Richemont, Tournay és Guise.¹⁰⁷

Az utóbbi helységekből 1757-ben Sarreguemines-be vezényelték az ezredet, és — a már előző év végén kirobbant hétéves háborúra tekintettel — hadilétszámra töltötték fel. Négy svadronban, svadrononként két században, összesen 52 tisztet, 57 altisztet és 544 közhuszárt osztottak be. A következő évben tovább növelték a létszámot, akkor már 76 tiszt, 120 altiszt és 816 közhuszár szolgált.¹⁰⁸ A Turpin-huszárezred a Hannoveri megszálló csoportosításban nyert beosztást, és 1757-ben komolyabb erőfeszítés nélkül előretört a Göttingen—Northheim terépszakaszcra. 1758-ban is Hannoverben tevékenykedett az ottani kisháborús műveletekben. Ezeket követően téli szállásra az Alsó-Rajna mellé vezényelték. 1759-től azután a hesseni és vesztfáliai harcokban vetették be.¹⁰⁹

Feltétlenül figyelmet érdemel, hogy a békés és a háborús években egyaránt álltak be magyarok a Turpin-huszárezredbe. Igazában akkoriban már nem volt nagy a mozgás a magyarok részéről a francia hadsereg irányában.¹¹⁰ Mégis, 1750 és 1761 között kimutathatóan 59 magyar állt be Turpin-huszárnak, és közülük csak 10 került más franciaországi huszárezredből áthelyezve ebbe az egységbe. Két fő már francia földön született az újonnan szolgálatot vállaltak közül, a többi 47 azonban még mindig a szülőföldjéről érkezett, bár a francia hadak ebben a háborúban már a Habsburg-seregek szövetségeiként vonultak hadba. A következőkről van szó ebben az esetben.¹¹¹

név	rang	szül. hely és idő	szolgálatvállalás
Agóts János	huszár	Magyarország, 1721	1751
Almássy István	huszár	Szentmárton, 1733	1753
Ambrózy István	huszár	Eszék, 1725	1755
Arnódy János	huszár	Lotharingia, 1736	1760
Badda Gábor	kornétás	Terem (Szatmár), 1740	1752, itt 1758
Bajai Mátyás	huszár	Debrecen, 1722	1754
Baróti László	huszár	Barót, 1719	1756
Bálint Pál	huszár	Magyarország, 1730	1752
Boday Antal	strázsamester	Sümege, 1725	1744, itt 1756
Borbély Ferenc	huszár	Magyarország, 1722	1752
Borbély Mihály	huszár	Kecskemét, 1728	1754
Bújdosó János	huszár	Debrecen, 1724	1746, itt 1751
Bursa János	huszár	Marosvásárhely, 1715	1753, itt 1755
Csetényi János	huszár	Komárom, 1720	1756
Draguly József	huszár	Magyarország, ?	1750
Érsek Mátyás	huszár	Pozsony, 1723	1754
Farkas Mihály	huszár	Magyarország, 1723	1752
Forgács János	huszár	Tótmegyer, 1725	1754
Gyulai Pál	huszár	Magyarország, ?	1753
Gyurnikovics Miklós	huszár	Siklós, 1733	1754

107 Plancke, 135. o.

108 ASHA, Fasc. Y8^c—23; Choppin, 135. o.; Der siebenjährige Krieg, Kiad.: Grosser Generalstab, Kriegsgeschichtliche Abteilung, Berlin, 1903. (A továbbiakban: *Der siebenjährige Krieg*), V. k. Anlage 10. 34. skk. b.

109 *Der siebenjährige Krieg*, V. k. 83. skk. o.; IX. k. 143. skk. o. XI. k. Anlage 1. skk. o., XII. k. Anlage 11. skk. o.

110 Lásd erről bővebben: Zachar 1930, 535. o.

111 ASHA, Fasc. X^c—82, Y8^c—6, 23.

név	rang	szül. hely és idő	szolgálatvállalás
Handlé János	kornétás	Eperjes, 1715	1731, itt 1756
Hodóssy János	kornétás	Eperjes, 1712	1731, itt 1756
Horváth István	huszár	Komárom, ?	1753
Horváth János	huszár	Magyarország, ?	1750
Horváth Pál	huszár	Kaposvár, 1726	1754
Jakab János	huszár	Magyarország, ?	1752
Jáky Imre	kornétás	Pozsony, 1738	1758
József János	huszár	Kassa, 1731	1753
Katona Pál	huszár	Szeged, 1719	1754
Kádár István	huszár	Kecskemét, 1722	1754
Káldy János	huszár	Magyarország, 1724	1751
Kiss Tódor	huszár	Magyarország, ?	1750
Kós Márton	huszár	Rozsnyó, 1718	1748, itt 1754
Kotsis János	huszár	Szerednye, 1726	1754
Kováts István	huszár	Erdély, 1722	1753
Kováts Pál	huszár	Kecskemét, 1724	1754
Kováts Péter	huszár	Magyarország, 1722	1750
Márton Jakab	huszár	Magyarország, ?	1750
Mezei János	huszár	Magyarország, 1715	1750
Molnár György	huszár	Vác, 1725	1754
Molnár Sándor	huszár	Komárom, 1716	1746, itt 1750
Nagy János	huszár	Magyarország, 1726	1754
Nagy János	huszár	Kálló, 1727	1755
Németh Mihály	huszár	Magyarország, ?	1750
Nikolits Mihály	huszár	Buda, 1728	1756
Pali János	huszár	Kisszurmás, 1719	1755
Pap Gergely	huszár	Déva, 1727	1754
Pap István	huszár	Kolozsvár, 1711	1754
Pintye György	huszár	Magyarország, 1722	1752
Pollereczky Ferenc			
András	kapitány	Molsheim (Elszász) 1737	1756, itt 1758
Rimai József	huszár	Magyarország, 1727	1752
Sikelits János	huszár	Magyarország, 1724	1752
Sipos Mihály	huszár	Esztergom, 1727	1755
Szabó György	huszár	Borsod, 1721	1747, itt 1753
Szilvágyi Mózes	huszár	Magyarország, ?	1750
Szinay István	huszár	Szinye, 1722	1754
Szűts István	huszár	Magyarország, 1725	1753
Verdódy Rudolf	kornétás	Pozsony, 1740	1758
Vincze György	huszár	Miskolc, 1721	1753

A fentiekén kívül természetesen még több, már korábbról szolgáló magyar is volt a Turpin-huszárezredben. Pontos létszámuk azonban nehezen mutatható ki, mivel a legtöbb esetben hiányzik a szolgálattól való megválás időpontjának a feltüntetése.

1761-ben következett be egyébként újabb változás az ezredtulajdonos személyében. Turpin birgadérost a február elsejei előléptetések során XV. Lajos tábornokká nevezte ki. Az ezrede iránt korábban sem nagy figyelmet tanúsító tulajdonos azonnal lemondott ezredtulajdonosi jogköréről. Helyette az egykori Esterházy-, majd Dávid- és végül Turpin-huszárok élére a francia uralkodó március 17-én André-Claude Marquis de Chamborant de la Clavière (Párizs 1732—Csehország, 1805?) ezredest állította. Bár XV. Lajos hamarosan brigadérossá, majd XVI. Lajos 1783-ban tábornokká, 1784-ben altábornaggyá nevezte ki, ő megtartotta huszárezrede tulajdonját. Így a Nagy Francia Forradalom idejéig Chamborant-huszárokról szólnak a hadilevéltári források.¹¹²

A Chamborant-huszárezred az 1763-as békekötésig még részt vett a további

¹¹² *Boulin*, 68. ill. 94. o., *Plancke*, 133. o., *Spitzer* 1967, 127. o. Megjegyzés: *Choppin*, 135. o. Turpin lemondásának napját adja meg a névváltozás időpontjaként, *Mayer*, 16. o. tévesen 1762. augusztus 27-i dátumot szerepeltet, míg *Kropf*, 437. o. teljesen indokolatlanul 1758-ra datálja.

kisháborús cselekményekben a német-római birodalmi területeken. Azután egészen a francia forradalmi háborúig nem vetették be. Igaz, hogy az amerikai forradalmi függetlenségi háború támogatására küldendő segélyhadban számoltak ezzel az egységgel is, áthajózásukra azonban nem került sor.¹¹³ A béke-időszakban az ezred létszámát a francia hadvezetés kezdetben 28 tisztn és 312 főnyi legénységben, majd 28 tisztn és 696 főnyi legénységben szabta meg. Az angolok elleni háborús készülődés jegyében azután időlegesen tovább emelte a létszámot 42 tisztre és 1044 főnyi legénységre.¹¹⁴

Az 1761—1791 közti időszakban már csak néhány magyar mutatható ki a Chamborant-huszárezredben. E 31 főből is 20 már korábról szolgált, és hamarosan kivált az egységből. Az újonnan beállt 11 magyar közül is 6 fő már bizonyosan francia földön született, 4 születési helye ismeretlen, és csak 1 fő az, aki ténylegesen szülőföldjéről érkezett a francia hadsereghez.¹¹⁵

név	rang	szül. hely és idő	kimutatható szolgálat
Almássy Henrik Károly	ezredfi-kapitány	Dudensdorf, 1757	1772—1791
Almássy Mihály	kapitány	Komárom, 1708	1736—1762
Arnódy János	huszár	Lotharingia, 1736	(fogságba esett) 1760—1763
Badda Gábor	hadnagy-kapitány	Terem (Szatmár), 1740	1757—1783
ifj. Badda Gábor	ezredfi-kornétás	Dorlisheim (Elzász) 1770	(áthelyezve) 1781—1791
Ballay Ágoston	huszár	??	(áthelyezve) 1780—1791
Balogh Gábor	kapitány- alezredes	Nagyréde, 1717	1742—1776
Boday Antal	strázsamester- hadnagy	Sümeg, 1725	1754—1791
Demény ?	kornétás	Magyarország, ?	1733—1763
Dessöffy Károly	alezredes	Baulny, 1720	1761—1764
Désy Ferenc Károly	huszár	??	1782—1791
Dévay ?	hadnagy	??	1761—1765
Dunai Nagy János	kapitány	Buda, 1709	1734—1767
Fábrý János	huszár	Lotharingia, 1744	(meghalt) 1776—1791
Handlé János	hadnagy	Eperjes, 1715	1731—1776
Hódossy János	hadnagy	Eperjes, 1712	1731—1763
Hollósy István	kapitány	Szombathely, 1717	1733—1764
Horváth György	huszár	Óvár, 1711	(áthelyezve) 1747—1763
Jáky Imre	kornétás-hadnagy	Pozsony, 1738	1758—1763
Kádár Péter	hadnagy	Debrecen, 1716	1735—1762
Kertész József	huszár	Ottenburg, 1755	(fogságba esett) 1777—1791
Kéky János Frigyes	huszár	??	1780—1791
Lajtay János	kapitány	Nagyfalu, 1708	1736—1764
ifj. Palugyay Gábor	hadnagy	Ensisheim, 1743	(áthelyezve) 1749—1765
Pollereczky Ferenc	kapitány- alezredes	Molsheim, 1737	(áthelyezve) 1758—1776
András	hadnagy-kapitány	Molsheim, 1748	(áthelyezve) 1763—1780
Pollereczky János	hadnagy-kapitány	Molsheim, 1748	(áthelyezve) 1763—1780
László	hadnagy	Magyarország, ?	(áthelyezve) 1733—1763
Salánky ?	hadnagy	Magyarország, ?	1736—1763
Szatmáry ?	hadnagy	Selmec, 1722	1744—1763
Unger György Ádám	huszár	Zsede, 1741	1769—1783
Várnay Ferenc	kornétás-hadnagy	Pozsony, 1740	1758—1776

¹¹³ *d'Iroy*, 44. skk. o.

¹¹⁴ *ASHA*, Fasc. Y8c—5, 6.; *Choppin*, 135. o.; *Pascal*, A.: Histoire de l'armée et de tous les régiments depuis les premiers temps de la Monarchie Française jusqu'à nos jours. Paris, 1847. (A továbbiakban: *Pascal*), II. k. 188. skk. o.

¹¹⁵ *ASHA*, Fasc. Xc—81, 82, Y8c—5, 6, Yb—595, 599, 600.

Esterházy Bálint Józsefnek francia földön kötött házasságából egy fia és egy leánya született. A fiúgyermek, aki a keresztésben a Bálint László nevet kapta, 1740. október 22-én a Cévennes hegységbeli Vigan városkában látta meg a napvilágot. A leányka, Marianne ugyanott 1741. október 9-én született. A két gyermek kisedeként félárva maradt apjuk 1743 közepén bekövetkezett hósi halála következtében.¹¹⁶ Anyjuk 1748-ig nagy nehézségek árán biztosította nevelésüket. Akkor, a bekövetkezett békekötésre tekintettel, felkerekedett, és meg sem állt Párizsig, hogy támogatást szerezzen. Nagy szerencséjére összetalálkozott a honfitársait minden módon segíteni igyekvő Bercsényi László altábornaggyal, a francia huszárság főfelügyelőjével, akit megrendített egykori bajtársa családjának súlyos helyzete. Azonnal készséggel segítségre sietett. Indítványára XV. Lajos, Esterházy Bálint József brigadéros hósi halálára tekintettel, kegydíjat biztosított az özvegynek, aki ebből szerényen meg tudott élni, és leányát is fel tudta nevelni.¹¹⁷ A leány később apáca lett, és 1823. január 23-án hunyt el Nimes-ben.¹¹⁸

A nyolcesztendőes Esterházy Bálint Lászlót az édesanya egyetértésével saját életben maradt hat gyermeke mellé Bercsényi László örökbe fogadta, és maga gondoskodott a felneveléséről. 1754-ig saját fiaival együtt Párizsban a neves Rhombier-intézetben taníttatta.¹¹⁹ Közben már 1750. december 27-én kérvényezte a hadügyminiszternél, hogy saját huszárezrede tiszteletbeli kornétási rangját biztosíthassa a gyermeknek. Ez azonban akkor még eredménytelennek bizonyult.¹²⁰ 1752-ben siker koronázta újabb kérvényezését, augusztus 15-i hatállyal kinevezhette Esterházy Bálint Lászlót a Bercsényi-huszárezred tiszteletbeli hadnagyi rangjába.¹²¹ A katonai neveltetés érdekében a nevelőapa 1754-től a Lunéville-i katonaiskolában taníttatta tovább a gyermeket. Mivel akkoriban maga is tartósan ott tartózkodott, személyesen felügyelt fogadott fia elméleti és gyakorlati képzésére.¹²² A fiúnak ez nagy élményt jelentett. Élete alkonyán irt francia nyelvű emlékirataiban is visszaemlékezett erre az időre, és a kiemelt szavakat magyarul vetette papírra: „Csak *fiamnak* hívott, és azt akarta, hogy *atyám uramnak* nevezzem.”¹²³

A Versailles-i udvarban akkoriban már nagy tekintélynek örvendő Bercsényi László a továbbiakban is ugyanúgy törődött a kis Esterházyval, mint saját két vér szerinti fiával. A hétéves háború előkészületeit kihasználva, 1756. július 28-i hatállyal, tiszteletbeli kapitánnyá léptette elő.¹²⁴ További helytállása alapján¹²⁵ pedig 1756. október 29-i hatállyal tényleges állományba vettette a még csak tizenhat éves ifjút¹²⁶ és kinevezte a 4. század parancsnokának.¹²⁷ Akkor intézte a következő intelmet Esterházy Bálint Lászlóhoz: „Fiam ezredébe akarlak venni és azoknak a tiszteknek akarlak ajánlani, akik alárendeltségemben háborúztak. Kövesd tanácsaikat, hasznosítsd példájukat, élj istenhitben, légy engedelmes és rangidősségüknek alárendelt, legyél szelíd és előzékeny előjáróiddal szemben és igazságos alárendeltjeiddel, adj példát nekik bátorságból és jó vezetésből. Végül, Fiam, légy méltó híres őseidről örökölt véredhez, légy mindig igaz magyar és vitéz katona.”¹²⁸

A Rigny-la-Salle melletti táborban az ifjú kompániáskapitány átvette be-

116 *ASHA*, Fasc. MC—2826/1.; *Mémoires*, 4. o.; *Esterházy*, 150. o.; *Franjous*, 4. o.; Megjegyzés: *Choppin*, 219. o. teljeseen tévesen 1730. október 20-ra datálja a születés időpontját, és ezt ismétli az újabb francia irodalom is, pl. *Boulin*, 74. o.

117 *Mémoires*, 7. skk. o.

118 *Esterházy*, 150. o.

119 *Mémoires*, 9. skk. o.

120 Bibliothèque de la Ville Meaux, Manuscrits, Fasc. 110. fol. 262. skk.

121 *ASHA*, Fasc. MC—2826/1., X^c—81, 83., Y^b—506.

122 *Mémoires*, 11. skk. o.

123 Uo. 17. o.

124 *ASHA*, Fasc. MC—2826/1.

125 *ASHA*, Fasc. X^c—80.

126 *ASHA*, Fasc. MC—2826/1., Y^b—596., X^c—83.

127 *ASHA*, Fasc. Y^{8c}—2.

128 Közl.: *Zachar J.*: Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja. (Válogatott források.) Vaja, 1979. (A továbbiakban: *Zachar*, 1979), 120. o.

osztását, és készült a hadbavetésre.¹²⁹ Nagy segítséget jelentett számára, hogy 119 alárendeltjéből 32 fő magyar volt,¹³⁰ köztük beosztott tisztjei, is, akik Vancouleurs-ben a téli táborban valódi segítőtársainak bizonyultak. Így volt ez akkor is, amikor az 1757-es hadjáratban a Bercsényi-huszárok a Rajna-völgyében kaptak portyázó feladatokat, majd a szársországi előrevonás során Soubise altábornagy csoportosítását kellett fedezniök, végül Halberstadt és Magdeburg térségében kellett portyázniuk. Az első igazi erőpróbát Esterházy kapitány számára a poroszokkal vívott az évi döntő csata, a november 5-i rossbachi vesztes összezapás jelentette. Ebben derekasan helytállt a százada élén. Ezt követően Wannfriede mellett vonult téli szállásra. Az 1758-as hadműveletek során kezdetben a Harz-hegységben portyázott. Június 23-án bevetették a poroszok elleni vesztes krefeldi csatában. Ezután alakulatával Hessenbe vezényelték, és Kasselig felderítési feladatokkal bízta meg a hadvezetés. Ezúttal a Wesel folyó mellett tért téli szállásra.¹³¹

A harcselekmények szünetelése idején előjárói engedélyével először Aachenbe ment rokonlátogatásra, majd a fivéréként szeretett ezredesével, Bercsényi Miklós Ferencel németalföldi utazást tett Nijmegen, Rotterdam, Delft, Hága, Harlem, Amsterdam és Utrecht érintésével. Amikor 1759 tavaszán újra kezdődtek a harcselekmények, ismét ezrede kötelékében volt, és részt vett a kisháborús küzdelmekben Düsseldorf, Rittberg, Bernburg és Lübeck irányában. Egyre tapasztaltabb tiszt lett, ezt módja volt bizonyítani is az április 13-i győztes bergeni csatában és az azt követő, Kasselig tartó üldözésben. A további portyákból kiemelkedett a július 30-i lübecki találkozóharc. A francia hadsereget visszavonulásakor a Lahn folyó völgyében fekvő Butzbach, az Augsburg melletti Friedberg és a Rajna-menti Bingen térségében fedezte huszáraival. Bingenben vonult ezúttal téli szállásra. Az 1760-ban szintén erélytelenül vezetett hadjárat során Esterházy Bálint László kapitány a Giessen körülzárására irányuló harcokban vett részt, majd Laubach, Dillenburg és Marburg térségében portyázott. Ezután felderítésre küldték Ziegenhain, majd Emsdorf körzetében, végül Homburgnál és Kasselnél. Az év végén Göttingában tért téli szállásra.¹³²

A hétéves háború addigi hadjárataiban tanúsított magatartása alapján, kiváló képességei és fiatalon szerzett nagy tapasztalata elismeréseként, alig huszonegy évesen, 1761. február 20-i hatállyal alezredessé léptették elő. Ezzel egyidejűleg vezénylő ezredesnek áthelyezték az eredetileg atyja által alapított és éppen akkor Chamborant ezredes tulajdonába helyezett huszárezredbe. Nem érezte azonban jól magát abban a kötelékben, és kérelmére már az év május elsejével visszakerült korábbi bajtársai közé.¹³³

A Bercsényi-huszárezred kötelékében kapcsolódott be az 1761-es hadjáratba is. Most már több svadronnyi erő élén portyázott Duderstadt, Nordheim, Rotenburg és Sontheim térségében. Ez utóbbi helységnél a huszárai élén bátran rohamozó alezredes megsebesült. A harcselekmények lezárultával ismét Göttingában tért téli szállásra. Ott értesült arról, hogy az elzászi Mulhouse-ben tartózkodó közvetlen előjárója, Bercsényi Miklós Ferenc ezredes himlőben súlyosan megbetegedett. Azonnal sietett hozzá. Miután meggyőződött menthetetlen állapotáról, az ezred rangidős tisztjeként rögtön tájékoztatta erről a hadügyminisztert.¹³⁴

Rendkívüli emberi jellemvonásról tett tanúságot, amikor a tájékoztató levelében — félretéve rangidősségét és feledve rövid vezénylőezredesi beosztását — eleve elhárította, hogy a Bercsényi-huszárezredet az ő és ne az ezredben szolgáló testvér, Bercsényi Ferenc Antal kapitány kezére adja a hadvezetés. Így írt: „Eljöttem Göttingából, hogy meglátogassam. Arra érkeztem, hogy haldokolni látom. Távol állok attól, hogy az ezredet a magam számára kérjem. Arra ké-

129 *Mémoires*, 30. o.

130 *ASHA*, Fasc. Y8c-4.

131 *Mémoires*, 27. skk. o.

132 Uo. 41. skk. o.

133 *ASHA*, Fasc. MC-2826/1., Yb-596., Xc-83.; *d'Ivry*, 34. o.

134 *Mémoires*, 75. skk. o.

rem Önt, hogy a halott öccsének, az ifjabb Bercsenyinek engedje azt át. Ő jelenleg kapitány. Igazságtalanságot követnék el vele szemben, ha engem tennének ezredessé. Számomra semmilyen nehézséget sem okozna, hogy alatta szolgáljak, sőt nagyon boldog lennék, ha ily módon bizonyíthatnám hálámat, amelylyel a Bercsenyi-család iránt vagyok, amelytől oly sok jótéteményben részesültem. Annál nagyobb buzgósággal kérem ezt a kegyet, mivel nem magamért teszem, és merem állítani, hogy az ifjú Bercsenyi igen jól fogja betölteni ezt a tisztet, mivel értelme és akarata meghaladja koráét.”¹³⁵

Ez a gesztus teljesen szokatlan dolog volt az udvari intrikákhoz és törtetéshez szokott francia udvarban. A Bercsenyi-huszárezred élére ugyan valóban újra egy Bercsenyit nevezett ki XV. Lajos, de nem feledkezett meg Esterházy alezredesről sem. Az udvarban nagy tekintélynek örvendő Bercsenyi László, Franciaország marsallja indítványára az uralkodó 1762. április 12-i hatállyal a Légion Royale nevű, rendkívül előkelő lovasezred vezénylő ezredesévé nevezte ki Esterházy Bálint Lászlót.¹³⁶ Az ifjú ezredes az 1762-es harcselekményekbe való bekapcsolódása előtt a Versailles-i udvar engedélyével rokonlátogatásra a szövetséges Habsburg-birodalomba távozott, és rövidebb időt Bécsben töltött. Lehetséges, hogy diplomáciai megbízatása is volt, mert fogadta őt Kaunitz kancellár. Visszatérve, egyenesen a hadszíntérre ment, és Möringenben átvette új alakulata parancsnoki beosztását. Onnan Kassel térségébe vonult, az ottani kisháborús cselekményekbe kapcsolódott bele. Amint ezrede Henningenben téli szállásra vonult, ő újra Bécsbe tért vissza. 1763 elején Lyon-ban vette át ezrede irányítását, és ott érte a békekötés.¹³⁷

A béke beköszöntével végrehajtott első főfelügyelői szemlén a következőképpen minősítették Esterházy Bálint László ezredet: „Bátor és értelmes tiszt; jó szellemű, képzett, szorgalmas. Nagyon szereti szolgálátát, mindent megtesz, hogy alkalmazzák, és hasznosan szolgálhasson. Jól gondolkodik. Becsületos ember.”¹³⁸ Ez volt az alapja, amiért eredményes lehetett Bercsenyi László marsall újabb kérvényezése, amellyel nevelt fiát is önálló huszárezredhez segíthette.¹³⁹

A második Esterházy-huszárezred

1764. február 10-én kelt XV. Lajos pátense, amelyben felruházta Esterházy Bálint László ezredet „egy, a nevét viselő huszárezred tulajdonjogával, amely ezredet a többiből kiemelt századokból hoznak létre”.¹⁴⁰ A hír gyorsan terjedt a franciaországi magyarok között. Már 1764. március 29-én így írt haza családjának a Chamborant-huszárezredben szolgáló bodófalvi Badda Gábor hadnagy az elzászi Molsheimből: „Az udvar az mi Eszterházinknak egy katoná regimenter ígért, melly is az mi három regimentünkől fog fel épülni, mindenikből 3, 3 compániát el vesznek és abból egy 9 compániából álló regimentet csinálnak, az többi regimentjeink is tsak anynyiból lesznek.”¹⁴¹

Valóban a bekövetkezett békére tekintettel elrendelt alacsonyabb létszámra helyezés következtében a Bercsenyi-, a Chamborant- és a Nassau-huszárezredből elvontakból alakult meg 1764. május 6-i hatállyal Phalsbourgan az újabb Esterházy-huszárezred. Apja után e napon Esterházy Bálint László is a nevét viselő önálló egység élére kerülhetett. Ez a francia hadsereg 65. lovasezredként került nyilvántartásba.¹⁴²

Ezzel a második Esterházy-huszárezreddel kapcsolatosan is sok tévedés lá-

135 *ASHA*, Fasc. MC—230/1.

136 *ASHA*, Fasc. MC—2826/1., Yb—596., Xc—83.

137 *Mémoires*, 95. skk. o.

138 *ASHA*, Fasc. MC—2826/1.

139 *Mémoires*, 122. o.

140 *ASHA*, Fasc. MC—2826/1.

141 Országos Levéltár, Budapest, Károlyi-család levéltára, Fasc. P—398. Fol. 02369. A korabeli szóhasználat szerint a „katoná” lovast jelentett.

142 *Mémoires*, 123. o.; *Mayet*, 16. o.; *Spitzer*, Ph.: Historique du 3e Régiment de Hussards. In: *Vivat Hussar*, No. 4. Tarbes, 1969. (A továbbiakban: *Spitzer 1969*), 113. o.

tott már napvilágot. A korai hazai irodalom még az ezredalapító valódi személyével sem volt tisztában. Mangold teljesen légből kapottan így fogalmazott: „Esterházy Dániel egyik fia, György, 1764-ben új huszárezredet toborzott.”¹⁴³ Ugyancsak tévesen a korai francia irodalomban Pascal az ezredalapítás idejét 1766-ra teszi,¹⁴⁴ míg Reinach-Foussemagne a felállítás helyéül ugyancsak tévesen Strasbourgot jelöli meg.¹⁴⁵ Még nagyobb a zavar az újabb Esterházy-huszárezred létszámával kapcsolatban. Pascal szerint „tizenkét, egyenként húsz fős századból áll”,¹⁴⁶ Choppin szerint „nyolc, egyenként huszonöt fős századból”,¹⁴⁷ d'Ivry szerint hét századból,¹⁴⁸ míg Dupont szerint három svadronból,¹⁴⁹ a családtörténétíró Eszterházy szerint 440 főből,¹⁵⁰ míg Forster szerint három századból.¹⁵¹

Valójában az újabb Esterházy-huszárezred megalakulásakor nyolc századot szerveztek, és az egységben 27 tiszt és 739 főnyi legénység kezdett szolgálni. Közülük 18 tiszt és 81 altiszt és közhuszármagyar volt.¹⁵² Rendkívül sajnálatos módon eddig csak tizenháromnak az adatai kerültek elő:¹⁵³

név	rang	szül. hely és idő	szolgálatvállalás
András János	huszár	Beszterce, 1705	1744
Badda Gábor	hadnagy	Terem, 1740	1757
Báthory János	huszár	Eger, 1738	1764
Faber József	hadnagy	Nagyvárad, 1728	1760
Hollósy István	kapitány	Szombathely, 1717	1733
Lajtay János	kapitány	Nagyfalu, 1708	1736
Lakatos János	hadnagy	Szécsény, 1719	1747
Lakatos László	kapitány	Magyarország, ?	1759
Molnár János	tizedes	Kassa, 1707	1746
Nádasy János	huszár	Nagybodola, 1739	1764
Simonsits Pál	alezredes	Nagyszombat, 1718	1739
Szabó Ferenc	strázsamester	Szatmár, 1721	1753
Székely Mihály	kapitány	Magyarország, 1728	1758

Érdekes tény, hogy az ismert adatok szerint is akadt közöttük két fő, aki az újabb Esterházy-huszárezredben kezdte meg franciaországi katonai szolgálatát, nem más alakulatból helyezték ide át. A valódi kötelékké formálást egyébként Phalsbourgban az ezredtulajdonos személyesen irányította, csak a téli hónapokra távozott Párizsba. Az Esterházy-huszárok az elkövetkező években is határmenti területeken állomásoztak, így 1765/66-ban Mouzon-ban, 1767/69-ben Mirecourt-ban, 1770-ben Stenay-ben. Esterházy Bálint László ugyan ellátta ezekben az években az ezredtulajdonosi jogkörét, de a francia hadvezetés több alkalommal elvonta más feladatokra is. Ezek során 1765-ben hónapokat töltött német-római birodalmi területeken ottani huszáralakulatok szemlén. Így tartózkodott hosszabb-rövidebb ideig Frankfurtban, Giessenben, Kasselben, sőt Berlinben, Drezdában, majd Bécsben és különböző cseh- és morvaországi településeken. 1769-ben pedig, ma még ismeretlen megbizatással, az udvar Londonba küldte.¹⁵⁴

A békeidőszakban tanúsított tevékenysége elismerését jelentette, hogy 1770. január 3-án XV. Lajos brigadérossá nevezte ki Esterházy Bálint Lászlót.¹⁵⁵ Különös kegyét az uralkodó még azzal is kifejezte, amit emlékirataiban Ester-

143 Mangold, 267. o.

144 Pascal, II. k. 188. o.

145 Reinach-Foussemagne, 620. o.

146 Pascal, II. k. 188. o.

147 Choppin, 219. o.

148 d'Ivry, 38. o.

149 Dupont, 55. o.

150 Esterházy, 151. o.

151 Forster, 72. o.

152 ASHA, Fasc. Y8c—10.

153 ASHA, Fasc. Y8c—10, 11., Xc—83., Yb—595, 596, 602.

154 Mémoires, 124. skk. o.; Franjou, 8. skk. o.

155 ASHA, Fasc. MC—2826/1., Yb—596., Xc—83.

házy így idézett fel: „Choiseul herceg azt indítványozta nekem, hogy vigyem a trónörökös arcképét Bécsbe.”¹⁵⁶ Vagyis őt választotta ki az udvar, hogy a trónörökös Lajos királyi herceg (a későbbi XVI. Lajos) arcmását leánykérés céljából vigye el Mária Terézia magyar királynő leányához, Mária Antoinette főhercegnőhöz. Ezt közölte vele a külügyminiszter.¹⁵⁷ Az utazásra sor került, sőt nemcsak az eljegyzésen, hanem a fényes esküvői ceremónián is jelen volt Esterházy brigadéros.¹⁵⁸ A házasságkötés körüli érdemei elismerését is jelentette, hogy 1770. november 12-én átvehette a királyi és katonai Szent Lajos-rend lovagkeresztjét XV. Lajos kezéből.¹⁵⁹

A udvari intrikák következtében azonban a következő évben Choiseul már nem állt a külügyek élén. A diplomáciában is jártasságot szerzett Esterházy brigadéros, nehogy maga is a vezető diplomatához hasonlóan kegyvesztetté váljon, sietve elhagyta Versailles-t. Ezt követően ezredénél Verdun-ben, majd Strasbourgban tartózkodott. Meglepő egyébként, hogy 1772-ben és 1773-ban újra bécsi utazást tett rokonlátogatás címén, sőt első utazása során még magyar földre is eljutott. Utazásainak indítékai máig ismeretlenek.¹⁶⁰ Távolléteire tekintettel akkoriban már állandóan vezénylőezredes állt az Esterházy-huszárezred élén.¹⁶¹ Ennek az egységnek egyébként meglepően magas volt a létszáma. A 39 tiszt mellett az 1772-es mustra 1522 fő, az 1776-os mustra 1317 fő legénységet mutatott ki.¹⁶² Közülük magyar már csak 19, illetve 22 fő volt. A korábban felsoroltak két tiszt kivételével mind tovább szolgáltak. (Badda Gábor hadnagyot áthelyezték, Lakatos László kapitány pedig meghalt.) Rajtuk kívül még a következőkről van szó:¹⁶³

név	rang	szül. hely és idő	szolgálatvállalás
Báthory István	huszár	Kecskemét, 1742	1769
Dessöffy Tamás Lajos	hadnagy	Metz, 1750	1768
Devecseri Ferenc	huszár	Magyarország, ?	1776
Gál István	huszár	Szolnok, 1718	1765
Horváth József	huszár	Kecskemét, 1723	1769
Jaszlinszky János	huszár	Trencsén, 1753	1773
Kerekes Kristóf	huszár	Magyarország, ?	1770
Kis Ferenc József	huszár	Magyarország, ?	1772
Kováts Ferdinánd	huszár	Elzász, 1753	1770
Kováts József	huszár	Elzász, 1744	1765
Ősz Ferenc	huszár	Gyulafehérvár, 1751	1775
Székesfehérvár Mihály	huszár	Székesfehérvár, 1750	1773

Esterházy Bálint László brigadéros elképzelése bevált. Mivel távol tartotta magát az udvartól, nem válhatott az udvari intrikák tárgyává. 1774-ben pedig, amikor XV. Lajos halálát követően bemutatkozó magánkihallgatáson jelent meg XVI. Lajosnál, az új uralkodó emlékezett az esküvője körüli szolgálatokra. Hála kifejezéseként maga mellé vette az udvarba. A következő éveket Esterházy brigadéros így foglalta össze emlékirataiban: „Majdnem mindennap a királlyal vadásztam és a királynéval lovagoltam. A királyné hívatta Jules de Polignac gróft (a főkincstárnokot — Z. J.), és megismertetett vele. Nagyon gyakran együtt töltöttük a vacsora utáni időt a királynénál, vagy együtt színházba mentünk. Az uralkodó is eljött Párizsba, és esténként néha a királynénál volt Jules gróffal, velem és Coigny herceggel (a főlovászmesterrel — Z. J.).”¹⁶⁴

Különösen Mária Antoinette királyné tüntette ki kegyével a huszárbrigadé-

156 *Mémoires*, 148. o.

157 Tévesen datálja ezt az eseményt a családörténet szerzője 1774-re: *Esterházy*, 151. o.

158 *Mémoires*, 149. o.

159 *ASHA*, Fasc. MC—2826/1., Yb—596., Xc—83.

160 *Franjou*, 15. skk. o.

161 *Spitzer* 1969, 113. o.

162 *ASHA*, Fasc. Y8c—10, 11. Megjegyzés: Ezért elfogadhatatlan *Denison* 613. o. állítása, miszerint a négy franciaországi huszárezredben 1769-ben összesen 1750, 1774-ben pedig 1920 fő szolgált.

163 *ASHA*, Fasc. Xc—83, Yb—595, 596, 602, Y8c—10, 11.

164 *Mémoires*, 173. o.

rost. Feltűnően gyakran jelent meg vele nyilvánosan, többször megszemlélte ezredét, de nem egyszer négszemközt is fogadta. Amikor Esterházy ezredéhez távozott, akkor levélkapcsolatban állt vele a királyné.¹⁶⁵ Ezért jelentette Mercy gróf, a Habsburg-birodalom Versailles-ben tevékenykedő követe Mária Teréziának: „A királyné gyakran együtt van Esterházy gróffal, aki jelenleg ezredénél van Rocroi-ban, és amit a királyné maga mond leveleinek tartalmáról, abból látom, hogy beszámol neki az udvari hírekről, és ezek a hírek oly annyira őszinték, hogy nagy visszaéléshez vezethetnek.”¹⁶⁶ Mária Terézia teljes határozottsággal elítélte ezt a mélyen rangon aluli kapcsolatot a magyar szabadságharc önkéntes száműzetésbe vonult egykori tábornagyának unokájával. Követéhez írt levelében többször is visszatért erre a kérdésre, és így fogalmazott: „Leányomnak ezzel az Esterházy gróffal való levelezése teljesen helytelen, és nagyon félek attól, hogy ez csak sok indiszkréciót eredményez.” Egy további levelében ezt írta: „Leányomnak ezzel a léha Esterházyval való levelezése nagyon megalázó.” Később még tovább ment: „Bármennyire is meg vagyok győződve az udvar és a Strasbourgban levő Esterházy gróf kapcsolatainak ártatlanságáról, (. . .) ez az ember számomra egyre veszélyesebbnek tűnik.”¹⁶⁷

Talán mégsem volt olyan ártatlan ez a kapcsolat, Mária Terézia ugyanis 1774. április 3-i levelében egyenesen leányát figyelmeztette: „Ismerem azon kegyeséget, amellyel íranta viseltetel, és amely jó szívedet jellemzi, de az uralkodók, szerencsétlenségükre, nem követhetik hajlamaikat, legtöbb esetben kénytelenek ellene cselekedni.” Mária Antoinette május 14-i válaszában elhárította a figyelmeztetést: „Nem tehetem, hogy Esterházy sorsára ne gondoljak, úgy hiszem, hogy Felsőgedet ellene részben hamis, részben túlzott jelentések ingerelték fel.”¹⁶⁸

A francia királyné ezt követően sem zavartatta magát, Esterházy brigadérosal tovább ápolta a közeli, bizalmas kapcsolatot. Sőt Mária Terézia megdöbbenésére követe 1778. augusztus 17-én ezt a jelentést küldte Versailles-ből: „A királynénak Esterházy Bálint gróf iránti különös kegye folytán arra gondol a királyné, hogy ezt a tisztelet részesíti előnyben, és őt küldi Bécsbe, hogy megvigye áldott állapotának hírét.” Válaszlevelében Mária Terézia ezt a tervet határozott hangon visszautasította: „Egyáltalán nincs kedvemre, hogy Esterházyt küldjék ide egy ilyen fontos hírrel. Családjá nem híres, és őt magát mindig csak menekülnék tekintették. Úgy tűnik Nekem, hogy egy jónevű és francia személyiséget kellene előnyben részesíteni, semmiképpen sem egy idegent.”¹⁶⁹ A bécsi küldetés ezúttal ugyan elmaradt, de Mária Antoinette kegye a továbbiakban sem változott Esterházy brigadéros irányában. 1780. január elsején ezért a magyar királynő Mercy-hez, Versailles-ban tevékenykedő követéhez írt levelében így fogalmazott: „Kívánatos lenne, hogy Esterházy gróf hitelét veszítse.”¹⁷⁰

Az udvari élet nem teljesen töltötte ki ezeket az éveket. Esterházy brigadéros az ezredével kapcsolatos feladatokat és az esetleges egyéb hadimegbeszéléseket mindenkor becsületesen teljesítette. Az Esterházy-huszárezred ezekben az esztendőkből Joinville-ben, Saint Mihiel-ben, Soissons-ban, Metzben és Rocroi-ban állomásozott. Esterházy brigadéros útjai főleg ezekbe a városokba vezettek. De mindenhol levelezésben állt a francia királynéval, és útjai is mindig visszavezettek hozzá. Erre bizonyosan felfigyelt XVI. Lajos is. Esterházy brigadéros érdemei mellett ez is eredményezhette, hogy 1778. június elsejével felelősségteljes beosztásba helyezte, kinevezte Bretagne és Normandia helyettes lovassági vezénylő parancsnokának. A Tizenhárom Amerikai Egyesült Állammal kötött francia szövetség következtében éppen ezen a területen folyt az Újvilágba küldendő francia segélyhad gyülekeztetése és felkészítése. Ebben

165 *Mémoires*, 175. o.; *Franjou*, 17. o.

166 Közli: *Franjou*, 23. o.

167 Mindháromat közli: *Franjou*, 24. skk. o.

168 Mindkettőt közli: *Szécsen A.*: Gróf Esterházy Bálint emlékirataiból. In: *Századok*, 1877. Pótfüzet: A Magyar Történelmi Társulat vidéki kirándulása. 56. skk. o. (A továbbiakban: *Szécsen*).

169 Mindkettőt közli: *Franjou*, 27. o.

170 Közli: *Franjou*, 32. o.

jelentős szerepet játszott Esterházy brigadéros. Kiváló katonai teljesítménye elismeréseként XVI. Lajos 1780. március elsején tábornokká nevezte ki, 1780. augusztus elsején pedig a lovassági főfelügyelői beosztásba helyezte. Mivel pedig az Esterházy-huszárezred akkor már tartósan Rocroi-ban állomásozott, 1781. április 24-i hatállyal kinevezte Rocroi katonai kormányzójává is. Új beosztásában is nagyszerűen helytállt, és ezekben az években egyre közelebb került a királyhoz is. Az uralkodó különös kegyének nyilvános kifejezése volt, hogy 1783. június 8-án egyszerre nyújtotta át Esterházy Bálint László tábornoknak a Szent Mihály- és a Szent Lélek-rend parancsnoki keresztjét.¹⁷¹

Ebben az időben már egyre kevesebb ideje volt saját huszárezredére. Így 1783. február 23-tól állandó vezénylőezredesként az egység élére Károly Konstantin, Hessen-Rheinfels tartománygrófja (1752—1821) került, aki akkoriban ezredesi rangban a francia hadseregben szolgált.¹⁷² Az ezred létszámát ugyanabban az időben csökkentették, mivel colonel-général-huszárezred elnevezéssel új egységet hoztak létre a meglévő négy huszárezredből elvontakkal. Akkor már csak mutatóban maradt magyar az Esterházy-huszárok között. Korábról ismert már a még mindig szolgáló Simonsits Pál alezredes, Székely Mihály kapitány, Dessőffy Tamás Lajos hadnagy, Faber József hadnagy, Nádasdy János hadnagy, Szabó Ferenc strázsamester, Devocseri Ferenc huszár, Jaszlinszky János huszár, Kis Ferenc József huszár, Kováts Ferdinánd huszár, Ósz Ferenc huszár és Székely Mihály huszár. E tizenkét főn kívül még két, már francia földön született tiszt: Keéry Péter hadnagy (Franciaország, ?) és Pollereczky Károly hadnagy (Elszász, 1767) 1781-ben, két huszár: Hegyi János (Elszász, 1754) ugyancsak 1781-ben, Bereczky Sebestyén (Franciaország, ?) pedig 1786-ben állt be ebbe az ezredbe. Mind a 16 fő a Nagy Francia Forradalom idejébe nyúlóan az Esterházy-huszárok között szolgált.¹⁷³

Feltétlenül szót érdemel még az ezredtulajdonos magánéletének egy vonatkozása. 1784. március 23-án udvari pompához méltó körülmények között feleségül vette gróf Hallweil altábornagy tizenhét éves, Orsolya nevű leányát.¹⁷⁴ Hamarosan, 1785. március 26-án megszületett elsőszülött fiuk, Esterházy Bálint Gáspár.¹⁷⁵ XVI. Lajos még aznap a következő közvetlen hangú gratuláló sorokat intézte a boldog atyához: „Nagy örömmel értesültem arról, hogy a Maraisnegyedben (Párizs egyik előkelő városrésze — Z. J.) egy kis huszár született, és hogy az anya és gyermeke jól van. Kérem az apát, fogadja teljes gratulációmat. Egy Versailles-i lakos.”¹⁷⁶

Ezekben az örömteli hónapokban is eleget kellett azonban tennie kötelességeinek, így Esterházy tábornok az északi területeken elhelyezett lovassági alakulatok megszemlélésére eltávozott a családi körből. Givet, Maubège, Valenciennes, Lille, Rocroi és Guise volt a szemle egy-egy állomáshelye, és mindenhonnan levéllel kereste fel hitvesét. Ezek pedig figyelemreméltóak. Augusztus 2-án Givet-ből így írt, a kiemelt szót pontosan leírva a francia szövegben: „Ne felejtse el Lászlót, aki Téged teljes szívéből szeret és ölel.”¹⁷⁷ Őt további levelének a zárókifejezése ez: „Adieu, szívem.”¹⁷⁸

Nem csupán egyes magyar szavak használatáról van szó. 1785-ben lovassági főfelügyelőként újabb szemleutat kellett tennie. Július elsején útnak indulva, ezúttal nemcsak Rocroi, Maubège, Valenciennes, Lille, Tournai és Mons volt az úticéja, hanem Brüsszel is, ahol az Osztrák-Németalföldön elhelyezett szövetség-

171 ASHA, Fasc. MC—2826/1, Yb—596, 602. Megjegyzés: Ezekkel az eseményekkel kapcsolatosan a korábbi irodalomban számos tévedés szerepel. Choppin, 142. o. Esterházy Bálint László második keresztnévét tévesen Ladislas helyett Stanislas-nak (Szanizsló) írja. Reinach-Foussemaigne, 738. o. a kormányzófi kinevezést tévesen 1780-ra teszi, ugyanazt Esterházy, 151. o. szintén tévesen 1783-ra datálja. Franjou, 26. o. a tábornoki kinevezést helyezi tévesen 1778-ra. A Szent Lélek-renddel való kitüntetést Esterházy, 151. o. és Boulín, 74. o. tévesen 1784-re teszi.

172 ASHA, Fasc. Yb—602.; Boulín, 78. o.

173 ASHA, Fasc. Yb—10, 11, Xc—83, Yb—595, 596, 602.

174 Mémoires, 204. o. A korai család történet írója ezt tévesen datálja 1782-re: Esterházy, 152. o.

175 Mémoires, 206. o. Esterházy, 152. o. ezt is tévesen 1783-ra teszi, míg Szabó mellékletében ugyancsak tévesen 1786-ra.

176 A Mémoires előszavában idézi Ernest Daudet, XXVIII. o.

177 Lettres du comte Valentin Esterházy à sa femme 1784—1792. Kiad.: Daudet, E. Paris, 1907. (A továbbiakban: Lettres), 11. o.

178 Uo. 13. skk. o.

ges Habsburg-hadak nagygyakorlatát tekintette meg. Július 31-i levelében így számolt be erről feleségének: „Láttam a Wurmser-huszárok egyik svadronjának a gyakorlatát. De ami igazán örömet okozott nekem, az volt, hogy minden magyar találkozott velem. Meglátogattam őket a szállásukon, megtekintettem az istállóikat. Magyarul beszéltem velük, körülvettek, és elragadtatottnak tűntek.”¹⁷⁹ Valóban nem mindennapi élmény lehetett az Osztrák-Németalföldön szolgáló magyar huszárok számára, hogy az őket meglátogató francia tábornok egyszerűen magyarul szólalt meg, és esetleg azt is megtudhatták, hogy II. Rákóczi Ferenc küzdő-, majd bújdosótársának unokáját köszönthetik benne, aki ugyan francia földön, francia anyától született, de magyarnak tartja magát.

Még egy tény ki kell emelnünk. Esterházy tábornoknak a feleségéhez írt levelei azt is tanúsítják, hogy behatóan tanulmányozta a francia felvilágosodás íróinak a műveit. Ezeket még szemleútjaira is magával vitte. Így például 1785. augusztus 30-án azt tudatta, hogy éppen Rousseau Émile-jét olvasta.¹⁸⁰

Katonai pályafutásának a csúcára 1787. október 9-én érkezett el Esterházy Bálint László tábornok. Azon a napon XVI. Lajos kinevezte az újonnan létrehozott Udvari Haditanács tagjává. Így közvetlen beleszólása lett a Francia Királyság legfelsőbb szinten intézett hadügyeibe. Sok érdemi döntésre azonban már nem volt idő, Franciaország rohamosan közeledett a Nagy Francia Forradalomhoz. Az uralkodó bizalmasaként hamarosan politikai megbízatást is kapott Esterházy tábornok. Királyi biztosként jelen kellett lennie az 1789. május 5-én megnyílt általános rendi gyűlés ülésein. Ugyanakkor, az eseményekre tekintettel, huszárezredét is Párizsba vezényelték Rocroi-ból. Esterházy tábornok azonban a Bastille lerombolásának másnapján, 1789. július 15-én elhagyta Párizst. Valenciennes-be utazott azzal a formális megbízatással, hogy vegye át az ottani erők parancsnoki beosztását, ugyanakkor azzal a titkos küldetéssel, hogy segítse elő a királyi család tagjainak külföldre szökését.¹⁸¹

Epilógus

A Nagy Francia Forradalom eseményeinek forgatagában royalistaként és XVI. Lajos szűkebb környezetének bizalmas tagjaként Esterházy Bálint László tábornok egyre jobban kötődött az eseményeknek gátat vetni kívánó uralkodóhoz. Különösen ebben az irányban hatott az is, hogy a forradalom 1790-ben eltörölte azokat a katonai méltóságokat, amelyeket addig viselt. Így akkor már szinte összekötőként tevékenykedett XVI. Lajos és a királyi család emigráns tagjai, illetve Mária Antoinette és a bécsi udvar között. De ő igyekezett közvetíteni az uralkodó és La Fayette között is.¹⁸² A forradalmárok jelentéseiben, amikor azokról szólnak, „akik jelenleg a király bizalmasai”, első helyen említik „Esterházy grófot”.¹⁸³ Közben a családját is igyekezett biztonságba helyezni. Feleségét és gyermekeit¹⁸⁴ előbb Calais-ba, majd onnan Londonba menekítette. Még 1790-ben maga is utánuk ment, londoni utazása mögött azonban ismét titkos uralkodói megbízatást is láthatunk.¹⁸⁵ Akkor még visszatért francia földre.

1791-ben azonban, amikor felfedezték a király szökését, végleg az emigránsok közé távozott, ugyanis a szökés előkészítőinek egyik vezető egyénisége volt. Koblenzbe sietett, ahonnan Artois grófja az intervenció törekvések ösztönzésére Bécsen át Szentpétervárra küldte.¹⁸⁶ 1791. szeptember 15-én érkezett II. Katalin cárnő udvarába, ahol azonnal megkezdte az intervenció háborút célzó tárgyalásokat. Akkor még reménykedett, hogy az események lehetővé te-

179 Uo. 98. o.

180 Uo. 104. o.

181 *ASHA*, Fasc. MC—2826/1.; *Mémoires*, 216. skk. o.; *Choppin*, 280. skk. o.; *Fieffé*, I. k. 346. o.; *Franjou*, 45. o.

182 *Mémoires*, 259. skk. o.; *Szécsen*, 63. skk. o.

183 *Franjou*, 47. o.

184 Róluk lásd: *Esterházy*, 152. skk. o.; *Szabó*, melléklet.

185 *Lettres*, 188. skk. o.

186 Archives Nationales, Paris. Fasc. T—1685, No. 529., T—1686, No. 817.; *Mémoires*, 289. skk. o.; *Lettres*, 201. skk. o.

szik Franciaországba való visszatérését. Így 1792-ben a francia—osztrák háború kitörésének a hírére maga is Koblenzbe sietett, mert hadba kívánt szállni. A királyi család ott levő tagjainak azonban seregeik nem voltak. Akkor csatlódtottan tovább ment Londonba, hogy családját is Szentpétervárra irányítsa. Artois grófja ugyanis újólaj azzal bírta meg, hogy igyekekezzen rávenni II. Katalint a forradalom elleni hadrakelésre.¹⁸⁷

Visszaérkezve Oroszországba, kezdetben az udvarban tartózkodott. A francia királyi pár kivégzését követően azonban már nem is gondolt a franciaországi visszatérésre. 1793. január 24-én megérkezett Szentpétervárra a családja is. Kérelmére II. Katalin biztosította számára a letelepedést az Orosz-Lengyelországban levő Luka nevű birtokon, amelyet Esterháznak adományozott. Az 1796-ban trónra lépett I. Pál a szintén orosz-lengyelországi Grodekben biztosította a végleges letelepedést. A birtokcsere indítékai eddig még ismeretlenek. Az átköltözésre 1797 tavaszán került sor. Akkorra Esterházy Bálint László tábornok már végleg visszavonult minden nyilvános szerepléstől.¹⁸⁸ Teljes visszavonultságban 1805. július 23-án (augusztus 4-én) érte Grodekben a halál.¹⁸⁹

Nemcsak Esterházy tábornok, hanem Chamborant altábornagy is emigrált az 1791-es események hatására, őt 1791. december 24-i hatállyal törölték a francia hadsereg állományából.¹⁹⁰

A francia forradalmi hadvezetés addigra már eltörölte az egyes ezredeknek a korábbi tulajdonos szerinti megnevezését, abból az alapelvől kiindulva, hogy a hadsereg „tulajdonosa” a nép. Névmegjelölés helyett a már 1776-ban bevezetett csapatnemenkénti hadrendi számokat alkalmazta. Így a Chamborant-huszárok a 2., az Esterházy-huszárok a 3. huszárezredként szerepelnek a forradalmi háborúk forrásaiban.¹⁹¹ A köznyelv azonban továbbra is, ennek hatására pedig hamarosan a szolgálati irományok ugyancsak újra a forradalom kitörése előtti ezredtulajdonosok nevével jelölték az egyes egységeket. Napoleon hamarosan engedélyezte, hogy a hadrendi számok mellett e nevek ismét hivatalosan is megjelenjenek.¹⁹²

A franciaországi huszárezredek a lovas fegyvernem fennállásának végéig, 1941-ig tovább éltek. A Chamborant- és Esterházy-huszárok mindenkor elevenen ápolták az ezredalapító magyar apa és fia emlékét. Az ő példájuk is lelkesítette azokat a harcosokat, akik ezredük feloszlata után, nem akasztották szöggre fegyverüket, hanem bekapcsolódtak az antifasiszta fegyveres küzdelembe.¹⁹³

A felszabadult Francia Köztársaságban a huszárhagyományok őrzését az ejtőernyős csapatnem vette át. Így máig a 2. ejtőernyős ezred a Chamborant-nevet, a 3. ejtőernyős ezred az Esterházy-nevet viseli (miként az 1. ejtőernyős ezred neve is Bercsényi). Előbbi jelenleg Sourdand-ban, utóbbi az NSZK-beli Pforzheimban állomásozik, és mindkettő a csapatmúzeumban hirdeti a magyar ezredalapító dicső tetteit is.¹⁹⁴

187 *Mémoires*, 345. skk. o.; *Lettres*, 287. skk. o.

188 *Mémoires*, 347. skk. o.; *Nouvelles Lettres du comte Valentin Esterházy à sa femme 1792—1795*. Kiad.: Daudet, E. Paris, 1909., 10. skk. o.

189 *ASHA*, Fasc. MC—2826/1.; *Franjou*, 101. o.; *Esterházy*, 152. o.

190 *Boulin*, 68. o.

191 *Mayet*, 16. o.; *Spitzer 1967*, 123. o.; *Spitzer 1969*, 113. o. Megjegyzés: Az 1. huszárezred pedig a Bercsényi László alapította. Lásd erre: *Zachar 1973*, 110. skk. o.

192 *Staub, A.*: *Histoire de tous les régiments de Hussards*. Fontenoy—Paris, 1867. 11. o.

193 *Spitzer 1967*, 123. skk. o.; *Spitzer 1969*, 113. skk. o.

194 *Mayet*, 23. o.

ДВА ГУСАРСКИХ ПОЛКА ЭСТЭРХАЗИ ФРАНЦУЗСКОГО КОРОЛЕВСКОГО СТРОЯ
ПЕРИОДА 1735—1789 ГОДОВ

Резюме

Как в венгерской, так и во французской военно-исторической литературе до сего времени вызывал замешательство тот факт, что двое из гусарских полков, сформировавшихся из венгров, поселившихся в большом количестве на французской земле в ходе XVIII века, носили имя Эстэрхази, в то же время имена учредителей обоих полков были также чрезвычайно похожи: полковник Балинт Йожеф Эстэрхази и полковник Балинт Ласло Эстэрхази.

Опираясь на неизвестные до сего времени материалы венгерских и французских архивов, автор в своей статье подробно показывает учредителей обоих полков. Он рассказывает, что Балинт Йожеф Эстэрхази (1705—1743гг.) был единственным сыном маршала Антала Эстэрхази (1676—1722 гг.) игравшего руководящую роль в освободительной борьбе, возглавляемой князем Ракоци, а затем в военной эмиграции куруцев. Балинт Йожеф Эстэрхази вместе со своим отцом до конца прожил годы эмиграции на польской и турецкой земле. И лишь после того, как окончательно развеялись надежды о возобновлении борьбы за свободу, он уехал в 1721 году во Францию, где поступил в гусарский полк Берчени, организованный в основном из венгров. В статье подробно описывается его воинская карьера во Франции, где в 1733 году ему было присвоено воинское звание полковника, а в 1735 году получил возможность сформировать отдельный гусарский полк. После чего на основании сохранившихся документов автор статьи прослеживает деятельность первого гусарского полка Эстэрхази в мирное и военное время, и его командира, которому после учреждения полка было присвоено звание бригадира, вплоть до героической смерти в 1743 году.

После этого исследователь представляет читателю полковника Жигмонда Давида, возглавившего полк в 1743 году, бывшего до того времени капитаном куруцев (?—1747 гг.), о котором до сего времени военно-историческая литература почти ничего не знала. В статье подробно характеризуется дальнейшая боевая деятельность гусарского полка, возглавляемого теперь уже Давидом, вплоть до присвоения владельцу полка в 1747 году звания бригадира и последовавшей незадолго после этого его геройской смерти. В статье прослеживается судьба венгерских гусаров, служивших затем в гусарском полку, которым предводительствовал Турпэн, а затем Шамборан до начала Великой Французской Революции.

После этого автор переходит к рассмотрению деятельности второго учредителя полка. Он подробно воспроизводит жизненный путь единственного сына учредителя первого гусарского полка Балинта Ласло Эстэрхази (1740—1805 гг.), который начиная с шестнадцатилетнего возраста, вступает на поприще кадрового офицера. Исследователь характеризует те воинские заслуги, благодаря которым Эстэрхази в 1762 году получил воинское звание полковника, а в 1764 году приобрел возможность основать отдельный гусарский полк. На основании материала французского военного архива автор подробно рассматривает историю второго гусарского полка Эстэрхази, и особо выделяет вновь открытые материалы, касающиеся служивших в этом полку венгров. Исследуя историю полка, историк освещает и дальнейшую воинскую карьеру его учредителя. Балинт Ласло Эстэрхази в 1770 году получил воинское звание бригадира, в 1780 году ему было присвоено звание генерала, и наряду с занятием многочисленных высоких должностей в 1787 году он стал также членом Придворного Военного Совета.

В качестве эпилога в статье освещается деятельность французских гусарских полков, носивших имя Эстэрхази, во время Великой Французской Революции, а также характеризуется роялистская деятельность генерала Балинта Ласло Эстэрхази. В заключение автор сообщает, что оба эти гусарских полка существовали до 1941 года, до времени расформирования французской кавалерии. В настоящее время парашютные войска сохраняют гусарские традиции во французской армии. В связи с этим первые три парашютных полка являются преемниками первых трех гусарских полков и соответственно носят имена: 1 полк Берчени, 2 полк Шамборана (бывший первоначально первый полк Эстэрхази) и 3 полк Эстэрхази. А в своем войсковом музее все три воинские части сохраняют реликвии, связанные с венгерскими учредителями полков: маршала Франции Ласло Берчени, бригадира французской армии Балинта Йожефа Эстэрхази и генерала Франции Балинта Ласло Эстэрхази.

DIE ZWEI HUSARENREGIMENTER ESTERHÁZY DES FRANZÖSISCHEN
ANCIEN-REGIMES 1735—1789

Resumee

Sowohl in der französischen, als auch in der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur hat es bisher Verwirrung verursacht, daß zwei, aus den während des XVIII. Jahrhunderts in großer Anzahl nach Frankreich emigrierten Ungarn gebildeten Husarenregimenter den Namen Esterházy führten, und auch die Namen der Begründer dieser zwei Regimenter sehr ähnlich waren: Oberst Bálint József Esterházy und Oberst Bálint László Esterházy.

Der Verfasser, sich auf zahlreiche bisher unbekannte ungarische und französische Quellenmaterialien der Archive stützend, macht uns in seiner Studie mit den zwei Regimentsbegründern ausführlich bekannt. Er legt dar, daß Bálint József Esterházy (1705—1743) der einzige Sohn vom Feldmarschall Antal Esterházy (1676—1722) war, welcher eine führende Rolle im Rákóczi-Freiheitskampf und später in der Militäremigration der Kurutzen spielte. Er war in der Emigration mit seinem Vater in Poland und in der Türkei, und erst als die auf die Erneuerung des Freiheitskampfes gesetzte Hoffnungen endgültig verschwunden waren, emigrierte er 1721 nach Frankreich, um dort in das überwiegend aus Ungarn organisierte Husarenregiment Bercsényi einzutreten. Die Studie breitet sich über die militärische Laufbahn in Frankreich aus, die 1733 die Ernennung zum Obersten und 1735 die Möglichkeit zur Gründung eines selbstständigen Husarenregimentes ergab. Dann verfolgt der Verfasser auf Grund der erhalten gebliebenen Dokumente die Tätigkeit des ersten Husarenregiments Esterházy zu Friedens- und Kriegzeiten bis zum Heldentod des Regimentsbegründers im Jahre 1743, der mit seiner Ernennung zum Brigadier zeitlich fast zusammenfiel.

Im folgenden Teil seiner Studie macht uns der Verfasser mit dem Obersten Zsigmond Dávid (?—1747), dem ehemaligen Kurutzenkapitän bekannt, der 1743 an die Spitze des Regiments kam und über den die militärgeschichtliche Literatur bisher kaum etwas wusste. Der Autor legt die weitere Kriegstätigkeit des nunmehr Husarenregiments Dávid bis zur Ernennung des Regimentsinhabers im Jahre 1747 zum Brigadier, dann bis zu seinem bald eingetroffenen Heldentod ausführlich dar. Als Ausblick stellt der Verfasser das weitere Schicksal der ungarischen Soldaten in dem nun unter französischer Führung stehenden Husarenregiment Turpin, später Chamborant, bis zum Ausbruch der Französischen Revolution dar.

Danach beschäftigt sich die Studie mit dem zweiten Regimentsbegründer. Der Autor erinnert an den Lebenspfad von Bálint László Esterházy (1740—1805), dem einzigen Sohn des ersten Regimentsbegründers, der seit seinem 16ten Lebensjahr gleichfalls die militärische Berufslaufbahn einschlug. Er hebt die militärischen Tugenden hervor, die ihm 1762 seine Ernennung zum Obersten, 1764 die Möglichkeit der Gründung eines selbstständigen Husarenregimentes ermöglichten. Auf Grund des französischen Archivgutes detailliert der Verfasser die Geschichte des zweiten Husarenregiments Esterházy und betont das neuerschlossene Material bezüglich der in diesem Regiment dienenden Ungarn. Die weitere militärische Laufbahn des Regimentsbegründers zeigt er in der Geschichte des Regiments eingebettet. Bálint László Esterházy wurde 1770 zum Brigadier, 1780 zum General ernannt, und neben seinen zahlreichen hohen Posten wurde er im Jahre 1787 auch zum Mitglied des Hofkriegsrates.

Als Epilog spricht der Autor über das Nachleben der von den zwei Esterházy gegründeten französischen Husarenregimenter während der Französischen Revolution. Schließlich teilt er uns mit, daß diese zwei Husarenregimenter bis zur Abschaffung der Waffengattung Reiterei im Jahre 1941 in Frankreich existierten. Zur Zeit bewährt die Truppengattung der Fallschirmjäger die Husarentraditionen in der französischen Armee. So sind die ersten drei Fallschirmjägerregimenter die Rechtsnachfolger der ersten drei rangältesten Husarenregimenter, das erste trägt dem entsprechend den Namen Bercsényi, das zweite den Namen Chamborant (ursprünglich Esterházy) und das dritte den Namen Esterházy. Alle drei Truppenteile bewahren in ihrem Truppenmuseum das Andenken von den ungarischen Regimentsbegründern, das heißt von László Bercsényi, Marschall von Frankreich, Bálint József Esterházy, französischem Brigadier und Bálint László Esterházy, französischem General.

A 2. MAGYAR HADSEREG ELLÁTÓ SZOLGÁLATA

A „Magyar Királyi 2. Hadsereg” (a továbbiakban — 2. magyar hadsereg)¹ sorsa — napjainkban jobban, mint valaha — a közvélemény érdeklődésének homlokterében áll. Joggal merül fel a kérdés: mi okozta 150 ezer katona gyors pusztulását, tragikus és viszonylagosan teljes megsemmisülését? A témával ilyen vagy olyan formában foglalkozó szerzők igyekeznek ezt a kérdést minél mélyebben és sokoldalúbban megválaszolni.

A haderő ellátásának színvonala sohasem választható el az adott ország gazdasági helyzetétől, az állami vezetés politikai döntéseitől és más tényezőktől. Magyarországon a két világháború között alapvetően a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágak fejlődhettek, így pl. az élelmezés terén a háború legviszontagságosabb napjaiban sem alakult ki itthon rendkívüli helyzet. Ezzel szemben a hadipotenciált leginkább befolyásoló nehézipar fejlesztésére csupán a „győri program” meghirdetése után kerülhetett sor.

Az ország háborúra való felkészítése érdekében 1935 elejétől a Honvédelmi Minisztériumban a többi minisztériumtól és főhatóságtól irányított szakembergárda kezdte meg a tevékenységét. Első feladatuk az új Honvédelmi Törvény kidolgozása volt. Ennek érvénybe léptetése után az átszervezett Iparügyi Minisztérium személyzetét hadianyagok tervezésében, kikísérletezésében és gyártásának irányításában jártas szakemberekkel egészítették ki, az állami vezető szerveket pedig kiképezték az ország háborús közigazgatásának és gazdaságának irányítására.

E rendszabályok ellenére a második világháború folyamán az ország hadipotenciálja nem tette lehetővé a Horthy-haderő korszerű hadjáratokban, hadműveletekben való alkalmazását. Ez leginkább a bécsi döntések folytán végrehajtott felvidéki és kárpátaljai, továbbá az erdélyi bevonulásokban mutatkozott meg. A „győri program” kétségtelen eredményei ellenére a motorizáció és mechanizáció hiánya, de különösen a szállítóeszközök korszerűtlensége és hiánya mind az utánszállításokban, mind a menetteljesítményekben erősen éreztette a hatását. A Horthy-haderő — a rendelkezésére álló néhány év alatt — sem technikailag, sem kiképzés tekintetében nem volt képes behozni lemaradását. Egyedül a féktelen sovinizta uszítás hatásában reménykedhettek, amely a környező államok ellen irányult.

A fasiszta német haderő 1941-ben mélyen benyomult a Szovjetunió területére, látványos katonai eredményei ellenére sem tudta azonban teljesíteni hadvezetésének céljait. A „Blitzkrieg” mítosza Moszkva alatt szertefoszlott, ezért Hitler rákényszerült, hogy csatlósaitól maximális részvételt követeljen. A német követelés csapatokra és a Birodalomba szállítandó anyagi eszközökre terjedt ki. Horthyék — főleg azért, hogy a háború utáni osztozkodáshoz érdemeket sze-

¹ A *dálnoki Veress Lajos* által sajtó alá rendezett „Magyarország honvédelme a második világháború előtt és alatt” című, Münchenben 1972-ben kiadott könyvben „Don-i 2. Magyar Hadsereg” néven szerepel.

rezzenek — a felszerelésében és ellátásában korszerűtlen 2. magyar hadsereget bocsátották a német hadvezetés rendelkezésére, mégpedig olyan elképzeléssel, hogy majd a németek, a hadszíntéren — a Birodalomnak átadott anyagi hozzájárulás fejében — felszerelik és ellátják őket. Az 1942. évi nyári német offenzívához felvonuló 2. magyar hadsereget Weichs német vezéreredes hadseregcsoportjába osztották be. E hadseregcsoport feladata volt a Kaukázus és Sztálingrád irányokban előnyomuló német főerők északi szárnyának biztosítása, továbbá a Voronyezs felé előretörés és ennek a célnak az érdekében a szovjet védelem Kurszktól keletre történő áttörése. A 2. magyar hadseregnek — a német és olasz erőkkel együttműködve — Tyim térségében kellett volna vere- séget mérni az ottani szovjet erőkre.

A Weichs-hadseregcsoport feladata csak részben teljesült. A szovjet csapatok- nak sikerült a Don keleti partján — nyugati hídfőállásokkal is szilárdított — védelmet foglalni. 1942 novemberében a szovjet csapatok támadásba mentek át, bekerítették a Sztálingrád térségében tevékenykedő német és román cso- portosítást. 1943. január 12-től a magyar védelmi sáv felszámolására is sor került. A 2. magyar hadsereg tartalékok nélkül, harckocsijaitól megfosztva, re- pülőtámogatás nélkül, 40° körüli hidegben vette fel a harcot a szovjet támadó erőkkel.

A kiéhezett, lerongyolódott és testileg, lelkileg elhasználódott magyar zászlóaljok felváltása a támadás idején folyamatban volt. Miután azonban a váltó személyeknek a leváltottak fegyvereit kellett átvenniük, az egyik rész mindig fegyvertelen volt. Emellett a kiképző táborkban is a személyi állo- mányuk csupán 20—25⁰/₀-a rendelkezett fegyverrel. Az ezekből összeállított osztagok puska nélkül, 3 db kézigránáttal ellátva, megsemmisítő szovjet tü- zérségi előkészítés után szálltak szembe a harckocsikkal bőven megerősített ellenséges lövészcsapatokkal.

A témával foglalkozó — gyakran anakronisztikus — nyugati magyar szerzők a 2. magyar hadsereg tragikus pusztulásának okait — többek között — elősze- retettel vezetik ellátási (mai terminológiával: hadtápbiztosítási) tényezőkre vissza. Az ellátás hiányosságai — tisztán katonai szempontból vizsgálva — csak- ugyan jelentős mértékben hozzájárultak a hadsereg sorsának közismerten tragikus kimeneteléhez. A pusztulás legfőbb oka azonban még azelőtt hatni kez- dett, mielőtt magát a hadsereget mozgósították és a Szovjetunióba küldték, mivel ez az ok Horthyék — antikommunizmustól áthatott, országgyarapító politikájában rejtett, akik — bár ismerték katonai lehetőségeiket — mit sem okulva a magyar uralkodóosztályok korábbi baklövéseiből, ismét tragikus és vesztes háborúba sodorták a magyar népet.

*

A következőkben arra törekszünk, hogy eredeti okmányok felhasználásával bemutassuk a 2. magyar hadsereg anyagi szolgálatainak tevékenységét. A dol- gozat anyagának kifejtésénél az a módszer kínálkozott a legelőnyösebbnek, hogy először idézzük a tárgyalt szolgálati ágra vonatkozó korabeli szabályzat- pontokat, majd ezeket összehasonlítjuk azokkal a tényekkel, amelyek az idé- zett okmányokból tárulkoznak fel.

A Harcászati Szabályzat² a következőket rögzíti: „Minden parancsnoknak kötelessége, hogy a csapat anyagi ellátásáról gondoskodjék. Ismerje a csapat anyagi helyzetét, gondoskodjék a szükségletek kielégítéséről, hogy a csapat mindig jó erőállapotban állhasson helyt feladatának.” Legyen szabad ezt a ha- tározványt kiegészíteni az „Utasítás az anyagi szolgálat ellátására” című szol- gálati könyvből a következőkkel,³ „minden fontosabb katonai cselekménynek sikere lényegesen függ a célszerű anyagi előkészületektől, a szükségleteket ki- elégtítő, lelkiismeretes anyagi megalapozástól. A legkisebb részletekig menő ...

2 E—1. jelű Harcászati szabályzat (H. Sz.) III. rész. Bp. HM. 1940. 25. pont.

3 A—65. jelű Utasítás az anyagi szolgálat ellátására. I. rész. Bp. HM 1936. 1. §. 1. pont.

anyagi előgondoskodás képezi minden tervszerű intézkedésnek alapját. Az anyagi előgondoskodásokat... mindenkor jóval az események, illetve a szükségleti időpont előtt, előrelátóan foganatosítsuk”.

A szabályzatoknak ilyen egyértelmű és világos előírásaival szemben időzzünk kissé annál a kérdésnél, hogy ez a bizonyos „előgondoskodás” — amelyet a csapatparancsnokok részére oly szigorúan megszabtak — a legmagasabb katonai vezető szervek részéről hogyan valósult meg. Az ún. Hellebronth-per anyagából tudjuk⁴, hogy 1942 januárjában, amikor a magyar legfelsőbb vezetés megállapodott Keitel vezértábornaggyal, a német véderőparancsnokság vezetőjével a 2. magyar hadsereg felállításáról és alkalmazásáról, Szombathelyi vezérezredes, honvéd vezérkari főnök — többek között — a következő figyelmeztetést adta Bartha honvédelmi miniszternek, a magyar tárgyaló fél vezetőjének: a tárgyalások közepontjában ne a hadműveleti területre szállítandó magyar katonai erők mennyisége, hanem azok német részről történő felfegyverzésének kérdése álljon. „A kormányzó éppen egy éve (1941. január 12-én) fejtette ki: a honvédségnek és a légierőknek a háború végén kell ütőképes állapotban lenniük, hogy a békekötésnél súlyt adhassanak a rendszernek.”⁵ Az idézett szöveget elemezve kitűnik, hogy a magyar katonai felső vezetés — Horthy utasítására — egyáltalán nem akarta az „anyagi előgondoskodás” jegyében erőforrásait kijátszani. Sőt, Bartha vezérezredest arra bízta a továbbiakban Szombathelyi, hogy nyerve meg a németek bizalmát egyfelől azért, hogy a németek Erdélyt a háború végén ne a románoknak, hanem nekünk adják, másfelől pedig azért, hogy az addig titkolózó németek minél több dologba engedjenek betekintést, hogy azokat a magyar kereskedelmi és ipari tőke felhasználhassa.

Ezzel szemben 1942. április 11-én, amikor a 2. magyar hadsereg három szállító lépcsőben gördülő 882 száztíz tengelyes katonavonata közül az első megindult, Szombathelyi vezérezredes „bizalmas parancsá”-ban mégis a következőket rögzítette: „... az anyagi ellátás terén is minden megtörtént, hogy csapatainkat minél gazdagabban bocsájthassuk útra”.⁶ Hogy ez a „minden” a valóságban mit jelentett, célszerű röviden áttekinteni a Horthy-hadsereg akkori hátszaki rendszerét. Ismeretes, hogy Horthyék az 1941. évi katonai átszervezéssel és a legfelsőbb állami szervek háborús vezetési elveinek „tökéletesítésével” tértek át a német szervezési elvekre megfelelő, ún. „hadtest másodtörzsek” rendszerére, amely a hátszaki feladatok súlypontját képezte. 1941-ben — a gyors hadtestet és a légierőt nem számítva — kilenc hadtestet befogadó és táplálni tudó katonai körzetet állítottak fel, amelyek parancsnokságai, területarányosan, az ország legnagyobb városaiban kerültek elhelyezésre (Budapest, Székesfehérvár, Szombathely, Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc, Kassa, Kolozsvár). E vezető szervek kettős katonai funkció gyakorlására voltak képesítve: 1. a parancsnokság meghatározott szervei mozgósításkor hadiállományra feltöltötték az alárendelt dandárokat (könnyű hadosztályokat) és a közvetleneket, majd elvonultak a hadművelési területre; 2. a parancsnokság visszamaradó részlege („másodtörzse”), az ún. „beosztott tábornok” vezetésével itthon intézte a hadtest körzetében a „hátszaki” feladatokat. Alárendelt szervei és intézetei révén irányította a hadrakelt rész kiegészítését, utánpótlását, szervezte a csendőrség, a határőrség szolgálatát, a levontekniképzést, a légoltalmat, a kémelhárítást, a katonai büntetőeljárást stb. Tulajdonképpen minden hátszaki katonai szervezet (az ellátó és egészségügyi szervek is) el volt osztva a hadtestek között.

Ha figyelembe vesszük, hogy a kilenc (a gyorshadtesttel együtt: tíz) hadtestből csak három vonult el (a III. Szombathelyről, a IV. Pécsről és a VII. Miskolcra), a többinek az erőforrásai pedig itthon maradtak, egyszerű kivonással is nyilvánvalóvá válik, hogy mi az a „minden”, ami az anyagi „előgondoskodás” jegyében megtörtént. (Természetes, hogy a lényeg áttekintése esetében elkerülhetetlen a vulgarizálás. Dálnoki Veress tudniillik éppen azon kesereg,

4 Dr. Horváth Miklós: „A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp. 1958. 16. o.

5 Uo.

6 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) 1942. VKF. 174. fasc. Közli Horváth is: i. m. 54. o.

hogy kár volt a mozgósítást az „arányos területi elosztás” elve szerint végezni.)⁷ A magyar katonai felsővezetés a legnagyobb hibát azonban nem azzal követte el, hogy erőforrásait a háború végére akarta átmenteni, hanem azzal, hogy egy olyan felemás ellátási rendszert alkotott, amely eleve magában foglalta az eljövendő csődöt. A 2. magyar hadsereg ellátását ugyanis két forrásra alapozták: alapvető lett volna a német haderő anyagi-szállítási rendszere, kiegészítő pedig a magyar hátország illetékes szervei, természetesen a német szállítási apparátusnak kiszolgáltatva. Ez utóbbi forrás a sajátos nemzeti jellegű ellátmányt (ruházat, az ételmezést a hazai étkezési szokásoknak megfelelővé tevő cikkek, szeretetsomagok stb.) volt hivatva biztosítani. Hogyan jellemzi ezt a rendszert Szombathelyi⁸: „... a szükséges intézkedések a tekintetben is megtörténtek, hogy csapataink ellátását a német ellátási rendszerhez hozzáidomít-suk és abba beleágyazzuk. Természetesen anyagi vonatkozásban — korlátaink vannak ... A gépköci utánszállítás tekintetében... a német előjáró parancsnokságok segítségét kell igénybevenni, amit ők kilátásba is helyeztek. A vezetőség ... minden tőle telhető megtett, hogy kivonuló 2. Hadseregünk ... a lehető leggazdagabban induljon el”. Ezzel a magyar felső katonai vezetés megoldottnak könyvelte el a problémát és örült, hogy lerázta magáról a 2. magyar hadsereg ellátásának gondját, amelynek létszámáról — mint az előzőekben, Bartha vezéreztárs tárgyalásával kapcsolatban láttuk — nem is kívántak vitatkozni. Ember volt bőven, csak anyag nem.

Ha a bevezetőben vázolt keretek közül kiszakítva vizsgáljuk dálnoki Veress ezzel kapcsolatos álláspontját, akkor — úgy tűnik — jól itéli meg a helyzetet. Kijelenti, hogy „Magyarország katonai szövetséget Németországgal nem kötött...”, hanem csupán írásban nem rögzített, adott szóra épülő, részeiben csupán feljegyzésekbe foglalt „megállapodások” voltak „érvényben”. Természetesen a „... gentlemen's agreement gyöngéi ... azonnal kiütköztek. Annak a gyakorlatba való átvitele pontos, meghatározott dátumok és számok leszövegzése nélkül jórészt ígéret maradt, amiről a csapat már az első ütközete alkalmával meggyőződhetett, és érte drága árat fizetett”.⁹ Ez a bizonyos „gentlemen's agreement”¹⁰ az 1942. május 22-én kelt ún. „megállapodásra” vonatkozik, amelyet teljesen illetéktelen személyek „kötöttek” Budapesten és amely — a szakértők körében — „budapesti megállapodás” néven ismeretes.

Horváth Miklós adatai szerint: „A hadsereg sem a kiszállítására alatt, sem a doni védőállások elfoglalása után nem kapta meg a német hadvezetőségtől a ... megígért fegyvereket és egyéb felszerelést. A magyar katonai vezetés ezt szó nélkül tudomásul vette.”¹¹

A német szavahihetőséggel kapcsolatban megjelent kommentárokat a végtelenségig idézgethetnénk, de — végső soron — a következő két konklúzióban foglalt tényeknél többet úgy sem bizonyíthatnánk velük:

1. Az ún. „kétoldalú megállapodás” semmilyen tekintetben nem elégítette ki az „államközi megállapodás”-sal kapcsolatos kritériumokat és ez Horthyéknak így is megfelelt, mivel egyfelől teljesítették a német „óhajt”, miközben nem kívánatos elemektől szabadulhattak meg,¹² másfelől a németek prédájaként feláldozott hadsereg ellátásának összes gondját és problémáját áthárították a németek nyakába, akik egy percig sem haboztak, amikor a legszükségesebb anyagi eszközök elosztása felől dönteniök kellett.

2. A dolog természeténél fogva a „de jure” meg sem történt megállapodást, „de facto” tulajdonképpen egyik fél sem tartotta be. A német fél azért nem, mert saját csapatait — különösen válságos helyzetekben — nyilvánvalóan előnyben részesítette (és ezzel tulajdonképpen egyet is lehet érteni); a magyar fél pedig azért nem, mert továbbra is arra törekedett, hogy a háború végére

⁷ *Dálnoki Veress*: i. m. 319—320. o.

⁸ HL VKF. 1942. 14 748/ein.

⁹ *Dálnoki Veress*: i. m. 313. o.

¹⁰ Értelme: nem formaszertű, írásba nem foglalt, az adott szóra épülő, hallgatólagos, többnyire államközi megállapodás, megegyezés.

¹¹ *Horváth*: i. m. 24. o.

¹² Az utóbbi megállapítás az újabb kutatások alapján erősen vitatott.

— a Horthy-klíkk hatalmi érdekeinek alátámasztása céljából — egy viszonylag „jól felszerelt” itthoni haderővel rendelkezzen (bár dálnoki Veress szerint: „... az otthon maradt csapatokat úgyszólván kifosztotta...”).¹³

Nyilvánvaló, hogy a korabeli magyar hadipotenciál azt a kettős célt, miszerint a német ígéret be nem tartása miatt keletkezett űrt — a fizetendő ellenszolgáltatások mellett — kitöltse és a veszteségeket is pótolja, miközben az otthoni katonai szervezeteket is korszerűsítse, nem volt képes teljesíteni. Következésképpen az az egyetlen alternatíva maradt, hogy a katonai felső vezetés — a politikai vezetés hallgatolagos beleegyezésével — felrúgja a saját harcászati szabályzatának oly célszerűen megfogalmazott előírását:¹⁴ „A hadműveleteket anyagilag jól alapozzuk meg. Ne forduljon elő, hogy e téren elkövetett hibák vagy mulasztások miatt a hadműveletek megghiúsuljanak. Viszont ne erőszakoljunk olyan hadműveleteket, amelyeket anyagilag támogatni nem tudunk.”

A tisztelt olvasó egy pillanatra se gondolja, hogy a magyar legfelsőbb politikai vezetés nem fizette volna meg busásan az ún. 1942. május 22-i „szerződés”-ben foglaltak értelmében a 2. magyar hadsereg német részről való „ellátásának” ellenértékét. Clodius német külügyminisztériumi osztályvezető-helyettes 5248/E. 312 928—29. sz. táviratából tudjuk, hogy „... megfelelő politikai nyomással (vegyük észre a „politikai nyomás” hangsúlyos voltát — A szerzők) sikerült a magyar miniszterelnök ígéretét megszereznünk, hogy feltétlenül kapunk... kenyér- és takarmánygabonát... többet, mint bármely más délkelet-európai országból... Tavalyi szinten történik az állatok szállítása (56 ezer szarvasmarha, 100 ezer sertés, 50 ezer juh, 10 ezer tonna tojás), valamint a gyümölcs- és főzelékszállítás... biztosítottuk a hadifontosságú nyersanyagok fel-emelt mennyiségének beszerzését... 1 millió tonna bauxitot, 24 ezer tonna magnezitot és mangánércet... a harmadik negyedévi ásványolajszállításra 70 ezer tonnában állapodtunk meg... 1942 harmadik negyedévére további 600 ezer tonna repülőbenzin (a magyar készlet 6/7 része) és 1200 tonna benzin (a magyar hadseregtartalék 1/4 része), valamint a polgári fogyasztásban meg-takarított 3000 tonna benzin szállítását sikerült elérni.”¹⁵

Úgy gondoljuk: bennünket az sem vigasztal, hogy Clodius táviratában az is szerepel, a „... miniszterelnök... hangoztatta csalódását, hogy a tárgyalásokon... nemcsak a nyersanyagszállításokra irányuló további magyar kívánásokat utasítottuk el, hanem a korábbi német nyersanyagszállításokat is jelentősen csökkentettük”.¹⁶ „Saját háborús szükségleteink miatt a magyaroknak csökkentett német szállításokba kellett belenyugodniuk.”¹⁷

Az idézett jelentések meggyőzően (esetenként: cinikus éllel) mutatják, hogy ha a 2. magyar hadsereg elemi szükségleteit a németek nem elégítették is ki, követeléseiket a magyar kormány — a háború végére tervezett hatalommentő spekulációi ellenére — kénytelen volt teljesíteni. A németek úgy játszottak velük, mint macska az egérrel.

*

A továbbiakban a fontosabb ellátó szolgálati árak szerint, egymás után tekintsük át a bevezetőben foglalt általános anomáliák konkrét megnyilvánulásait. Ezekre az a jellemző, hogy esetenként képtelen helyzetetek és „ördögi körök” (circulus vitiosus) alakultak ki, amelyet a csapatparancsnokok nagyon jól érzékeltek, de amelyekkel szemben — a dolog természeténél fogva — tehetetlenek voltak. Ezekre az abszurdumokra, a maguk helyén, rendre rá fogunk mutatni.

Vizsgálódásainkat — az összes anyagi ellátó ágazatot átfogó, különös jelentősége miatt — a szállító szolgálat elemzésével kezdjük.

13 Dálnoki Veress: i. m. 318. o.

14 E—1. jelzésű szabályzat 36. pont.

15 „A Wilhelmstrasse és Magyarország” Budapest, 1968. 683. o.

16 Uo. 678. o.

17 Uo. 683. o.

A korabeli Horthy-haderónél az anyagszállító szolgálatot a „vonatcsapatok” hajtották végre. Ezek csapat- és seregvonatra oszlottak. A csapatvonat szállította azokat az alapvető szükségleteket, amelyekre a csapatnak ütközet alatt, menetben és pihenők közben szüksége volt. Ütközetvonatra, eleségvonatra és málhavonatra tagozódva, vételezés után juttatta el az anyagokat a végrehajtókhoz. Az ütközetvonat löszert, műszaki anyagot szállított és hozzá tartoztak a mozgókonyhák is. Az eleségvonat az élelmezési anyagellátás körébe tartozó anyagokat pótolta, a málhavonatot pedig a ruházati és egészségügyi anyagokat, az irodaszert és a magánpoggyászt mozgatta.

A seregvonatot feladata a mélységből történő utánszállítások végrehajtása volt. Az ellátás a „felülről-lefelé” szállítás elvén alapult. A csapatvonat alapvető eszközt a fogatolt jármű képezte, a seregvonatonál viszont már gépkocsik is találhatóak voltak.

Az utánszállításokat a hátszorból az elosztó vasútállomásokig a fővezérség (a hadtest másodtörzsre ruházva), innen az ellátási csoportokig (ellátóoszlopokig) a hadsereg (önálló hadtest) irányította volna. Az ellátóoszloptól a felvételező helyekig, esetleg közvetlenül a csapatokig azok a seregtest- (hadtest-) parancsnokságok lettek volna felelősek az utánszállításokért, amelyekhez az adott ellátóoszlopot beosztották. Az ellátóoszlopok a hozzájuk utalt seregtestek számára az ellátás alapvető, központi forrásául szolgáltak. Szerteágazó rendelkezésüket a szervezeti felépítésük jól tükrözte.¹⁸

A szabályzat — mind az ellátás, mind a szállítás vonatkozásában — a „súlyképzés” elvét is rögzítette, melynek az lett volna a rendeltetése, hogy „... bevetésével a parancsnok nyomatékot ad akarátának, főképpen akkor, ha a döntésért harcol; arra is szolgál, hogy előre nem látott nehézségeket áthidalhasson”.¹⁹

Mind a hazai, mind a nyugati szerzők szerint leginkább a 2. magyar hadsereg vonatszolgálatára mondott: csődött (nyilvánvalóan ez a következtetés a korabeli csapatparancsnokok jelentéseiben alapul). Horváth Miklós szerint: „... a hadsereg vonatszolgálatára bizonyult a legkorszerűlenebbnek. Általában 100—200 km-re levő vasútállomásról kellett szállítani az utánpótlást a hadosztályokhoz. A gépjárművek kevés száma, az üzemanyag hiánya, valamint az esőzésektől tönkrement utak miatt az utánszállítás teljes csődbe jutott”.²⁰ Ezt dálnoki Veress is leírja: „A fogatolt vonat a 100 km-re hátrább fekvő felvételező helyekről az ellátást ... képtelen volt megoldani. ... A 200 ezer főt kitevő magyar hadsereg egész ellátása egyetlen vasútvonalon »lógott«, s ez az egy vasútvonal még akkor sem lett volna elegendő az alapjaitól messze kitolt hadsereg ellátására, ha folyamatos működését a partizán tevékenység nem zavarja...”.²¹

Tárgyilagosan megítélve: tudnunk kell, hogy a fogatolt szállítóeszközök már az első világháborúban sem feleltek meg a kor követelményeinek. Állóharcokban még valahogy biztosítani tudták az utánpótlást. Mozgóharcban azonban képtelenek voltak a csapatokat követni, különösen akkor, ha az sikerrel járt a támadó (áttörő) fél számára. Sejtjük, hogy a magyar katonai vezetés jól ismerte a csapatok menetsebessége és az anyagi eszközök szállítási sebessége közötti megfelelésének elvét, mivel ismerjük Csatay Lajos tábornoknak a felvidéki megszállás alkalmával megfogalmazott azon megállapítását, miszerint a szállítások korszerűtlensége miatt, komoly ellenállás esetén, az egész hadművelet állásharcba merevedett volna. A katonai vezetés az 1941-ben alkalmazott gyorshadtestnél előfordult szállítási nehézségeket is komolyan figyelembe vehették, hiszen ennél a „legkorszerűbb” seregtestnél pl. a szállítások és az ellátás nehézségei miatt már a mozgósítás sem került időben végrehajtásra, melynek következtében egyes csapatok békelelétszámmal vonultak el helyőrségeikből.

Az eddigiekből az következik, hogy a 2. magyar hadsereg valamennyi hadtest-

18 E—1. jelzésű szabályzat. 5. §, B., C., D. fejezetekkel v. ő

19 Uo. 39. pont.

20 Horváth: i. m. 19. o.

21 Dálnoki Veress: i. m. 353—354. o.

jének 1—1 nagy áteresztő képességű vasútvonallal kellett volna rendelkeznie, amelyek központjából egy elosztó vasútállomásról továbbították volna az ellátmányi anyagokat a hadtestek csapatainak anyagi biztosítására hivatott ellátóoszlopokat befogadó átrakó- és felvételező állomásokra (vasúti végállomásokra). A szabályzatok előírásai szerint a vasút végállomásokról a hadtestek csapatainak a rendelkezésükre álló szállítóalegységekkel (mint mondtuk: zömmel fogatolt vonatokkal) kellett volna vételezni. Ezek napi teljesítőképességét a megtehető út és a szállítóeszközök teherbírásának viszonzyszámával határozták meg, amelyet „az ellátás határa”-nak neveztek és az ellátandóknak a vasúti végállomásoktól való eltávolodása kritériumaként kezelték.²²

Ha a szabályzatban ily módon rögzített ellátási-szállítási összefüggést a Horváthtól és dálnoki Veress-től vett adatok tükrében vizsgáljuk, olyan eredményre jutunk, amely messze elmarad attól az értéktől, amelynek keretén belül még egyáltalán valamiféle optimális ellátásról szó eshet.²³

Azon túl, hogy a német szállításvezetőség a partizánoktól állandóan veszélyeztetett, amúgy is alacsony vasúti kapacitásból a 2. magyar hadsereg részére címzett szállítmányok érdekében csak a német szükségletek kielégítése után biztosított valamit, a bekövetkezett csődnek az is oka volt, hogy a vonatalakulatokhoz mind a fogatolt-, mind a gépjárműeszközök zöme polgári szervektől került behívásra. Nyilvánvaló, hogy a magántulajdonban levő szállítóeszközök hadi használatra alig voltak alkalmasak, amely állapotot az a körülmény tetőzte be, hogy a vegyes szállítópark javításához alkatrészek sem álltak rendelkezésre (a maga helyén erről bővebben is szólunk). Ennélfogva az ellátási-szállítási problémák a hadsereg kiszállítása után (esetenként már aközben is) rögtön jelentkeztek.

A számos idevonatkozó okmány közül elegendőnek tartjuk, ha két olyan jelentést veszünk kissé részletesebben szemügyre, amelyek eléggé átfogóan jellemzik a helyzetet. Az egyik ilyen adat Dénes Jenő százados jelentése. Dénes a Hadiakadémiáról vezényelték csapatszolgálatra a 2. magyar hadsereghez, ahol különböző beosztásokban módja volt megfigyelni az események menetét. A Hadiakadémiáról vezényelt tisztekről dálnoki Veress is megemlékezett: „Külön megemlítést érdemelnek a Hadi Akadémiáról a harctérre, csapatszolgálatra vezényelt tisztek, kik a 2. hadsereg seregtesteihez éppen a legmozgalmasabb időben kerültek ki a Donra és nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a beállott nagy veszteség okozta űrt betöltsék és a gyakran megbillent egyensúlyt helyreállítsák.”²⁴

Dénes érdekes jelentéseket terjesztett fel, amelyekben — többek között — javasolta a fogatolt szállítóoszlopok azonnali törlését a szervezésből, elemezte továbbá a magyar szerelőoszlopoknál a 10—12 napig tartó javítások okait stb. Rendkívül érdekesen jelent az ún. „papírháború”-ban való tobzódás okairól és következményeiről is.²⁵ Amikor Dénes a szállító- és ellátószolgálatok tevékenységének vizsgálatával kezdett foglalkozni, szükségképpen meghökkentő és olyan súlyos következtetéseket kellett levonnia saját tapasztalataiból, amelyekhez nekünk aligha kell részletesebb kommentárt fűzni. Idézzük az 1942. szeptember 1-én a 2. magyar hadsereg parancsnoka, illetve a Hadiakadémia részére írt felterjesztésének részleteit: „... Olyan nagymennyiségű az országos készletből igénybevett fogatos jármű és szerszámzat, ezek bevonulásukkor zömükben már olyan rosszak, hogy ezek hadihasználhatóvá tétele és azon tartása erőszakkal hiányában szinte lehetetlen. A gépkocsióptálás kérdéséhez sajnos hozzászól-nivalóm nincsen, mert az anyagi alaprendelet kategorikusan kinyilvánította, hogy gépkocsi utánpótlással nem szabad számolni. E rendelet eddig pontosan be is lett tartva. A magyar 2. hadseregben, a szállító szolgálat terén, rettentés jelszó honosodott meg: »nincs, mert nincs mivel utánszállítani« (kiemelés a szerzőktől). Az egész ellátószolgálat működésének alapja a szállító szolgálat,

22 E—1. jelzésű szabályzat 52. pontjában foglaltakkal v. 6.

23 Horváth: i. m. 19. o. és dálnoki Veress: i. m. 353—354. o.

24 Dálnoki Veress: i. m. 324—325. o.

25 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. Dénes Jenő naplója. 14. sz. naplómell.

s mivel ez működik Oroszországban a legrosszabbul, ilyenformán ez a csapatok harckészségének és ütőképességének fő koeficiensévé válik.”²⁶

Vegyük észre Dénes szavaiban az egyik olyan abszurdumot, amelyek feltárását az előzőekben ígértük. Olyan logikai „ördögi kör”-re (nincs, mert nincs mivel utánszállítani) hívja fel előljárói figyelmét, amely az egész helyzetet és a benne rejlő, eljövendő tragikumot jelzi; arra tudniillik, hogy miképpen gondolták megoldani az anyagok utánszállítását, ha magát az utánszállító eszközt sem képesek rendeltetési helyére juttatni? De Dénes tovább megy. Nem rejti véka alá azt a meggyőződését, hogy az ellátó- és szállítószolgálat „... képtelen a harcot a harc eredményes megvívásához anyagilag alátámasztani, s így győzelmek helyett vérhullatás a 2. hadsereg sorsa... jól működő anyagi ellátás nélkül háborút viselni öngyilkosság. A vonataink szervezése nem biztosítja a szállító szolgálat eredményes működését. Nem lett volna szabad vállalni 200 ezer magyar feláldozását”.²⁷

Ezt a szöveget — amelyhez hozzáfűznivalónk nincs — egy Horthy-hadseregbeli várományos vezérkari tiszt írta le 1942-ben.

A második okmány, amelyet idézünk, Gödry ezredesnek, a 6. könnyű hadosztály parancsnokának 1942. május 26-án a hadseregpáncsnok részére felterjesztett jelentése. Gödry annak a németek által diktált hajszának a következményeiről számol be, amelynek célja a hadosztály részére kijelölt védőállások mielőbbi elfoglalása lett volna.

„... Az a benyomásom, hogy az anyag és csapat kimelés (figyeljünk a sorrendre és emlékezzünk Szombathelyi vezérkari főnök Bartha honvédelmi miniszterrel folytatott megbeszélésére azzal kapcsolatban, hogy a 2. hadsereg létszáma ne képezze vita tárgyát, hanem a felszerelése és a német haditechnikai titkok kifürkészése — megjegyzés a szerzőktől) itt egyáltalán számba sem jön. A hadosztály eddigi lóvesztése 120 db ló. A 22/III. zászlóaljparancsnok — akinek a hadosztályon belül a legjobb lovai vannak — jelentése szerint 14 nap pihenő és erős lótáp volna szükséges a lovak erőállapotának rendbehozatalára. A könnyű hadosztály önállóan működik. Ehhez az anyagi ellátást önállóan kellett megszervezni. Tervszerű anyagellátás így nem hajtható végre. Egyes részeket a németek a hadosztály zömétől naponta 30—35 km-re, eltérő irányokba különítenek ki, melyek megközelítése 50—60 km-es kerülőkkel lehetséges. A vasútvonaltól az utánszállítást — mivel a felkészülésre sem időt, sem előzetes értesítést nem adtak —, csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehet végrehajtani. Az utánszállítási eszközök csak fél terheléssel mozgathatók, jelenleg a gépkocsi-oszlop 2—3 napig az esőzések után nem mozgatható. A hadosztály utánszállítási útvonala 80—100 km-re növekedett, az utánszállító anyag mennyisége élelemből és lótápból napi 50 tonna.”²⁸

A jelentéskivonatot olvasva akaratlanul is eszükbe jut, hogy azt Gödry ezredes még 1942 május havában, tehát a fasiszta koalíciós haderők „diadalmas” előnyomulásának időszakában szerkesztette, amikor „az ellátás határa”-ról alkotott és az előzőekben ismertetett összefüggés feltételei sokkal kedvezőbbek voltak, mint pl. 1943 január közepétől kezdve.

*

Tekintettel arra, hogy a Horthy-haderőnél ebben az időben a gépjárműtechnika üzemképes állapotban tartása, továbbá javítása alapvetően a szállítószolgálatához tartozott, miközben az üzemanyagellátásról is ez a szolgálat gondoskodott, legyen szabad röviden ezen szolgálati ágak állapotáról is tájékozódni. Magát a szolgálatot „gépkocsizóvonat anyagi szolgálat”-nak nevezték, de — ezen belül, egyre növekvő jelentősége miatt — kiemelték az „üzemanyagpótlás”-t.²⁹ A szolgálat célszerű működtetésének elvei a már többször idézett

26 HL Uo. 37. sz. naplómell.

27 Uo.

28 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 221. naplómell.

29 E—1. jelzésű szabályzat 162. pont.

Harcászati szabályzat III. részében³⁰ pontosan szabályozásra kerültek. Az egyik legfőbb elv a gyors javítás, illetve az üzemanyaghiányok gyors pótlása lett volna.³¹ Ezzel szemben a hallatlanul nagy bürokrácia és a krónikus üzemanyaghiány teljesen megbénította ezt a szolgálatot, amelynek eleve emberfeletti feladatot jelentett az az általunk az előzőekben már említett körülmény, hogy bár a zömmel magánszemélyektől behívott és rendkívül elhasznált gépjárművek sokféle típusához alkatrészeket sem utánpótolni, sem helyszínen beszerezni (gyártani) nem lehetett, az üzemképességet mégis fenn kellett volna tartani. Ez azonban nem ment. A hibák okát a IV. légvédelmi tüzérosztály parancsnoka a következőkben látta:

„a) a gépkocsi szerelőoszlopok 70—80 km-re lemaradva működnek;

b) a javítások, cserék túl vannak adminisztrálva, s előfordul, hogy adminisztrációs okok miatt egy-egy gépkocsi hetekig áll javítás nélkül;

c) a javításokhoz nincs elegendő alkatrész;

d) a gépkocsik javításának sürgősségi sorrendjét a gépkocsi szerelőoszlop parancsnoka állapítja meg.”³²

A mondott körülmények között és okok miatt a csapatok úgy igyekeztek az üzemből tartással és javítással kapcsolatos problémáikat megoldani, ahogy az a legegyszerűbben ment. A legegyszerűbb megoldás pedig eleinte a német szerelőoszlopok igénybevétele volt valamilyen ellenszolgáltatás fejében, vagy furfanggal. Idézzük újra Dénes százados jelentését: „... a magyar gépkocsi szerelőoszlopokra igen sok panasz hangzott el, s ez innen ítélve jogos. Mindnyájan a német szerelőoszlopokat kerestük fel előszeretettel, mert egyrészt mindenük van, másrészt egyáltalán nem adminisztrálnak. A magyar szerelőoszlopoknál levő gépkocsik 10—12 napja vannak javításban, s még mindig üzemképtelenek.”³³

A csapatparancsnok és a külső szemlélő által kárhözottott bürokrácia másrészt jelentkezett a gépkocsi szerelőoszlopoknál és egyáltalán a „gépkocsizóvonat anyagi szolgálat”-nál. Ismerjük a 2. magyar hadsereg parancsnokságának „Napló”-ját és ezt tanulmányozva feltárulkozik előttünk a katonai felső vezetés közönye a hadsereg ellátási problémái iránt, amely abból a téves helyzetmegítélésből fakadt, „hogy az 1942. évi nyári hadműveletek kezdeti sikerei meghezik a győzelmet a Szovjetunió felett.”³⁴

Tudjuk, hogy Szombathelyi honvéd vezérkari főnök 1942 szeptember elején látogatást tett a hadseregpáncsnokságnál, ahol — többek között — tájékoztató megbeszélést tartott, amelyen az anyagi szolgálat vezető állománya jelentette a kialakult helyzetről. A gépkocsielőadó előterjesztette, hogy tartalék- és javítóanyagot a kiszállítás óta nem kapott, ezért a téli átállás súlyos problémát jelent. A meghibásodott gépkocsik javítását és az összes gépkocsi karbantartását 1943 tavaszig csak akkor képes végrehajtani, ha megkapja a szükséges anyagokat. A páncélosadosztályt haza kell szállítani vagy a német nyugati arcvonalon alkalmazni (?) a harcokocsik karbantartása miatt. Szombathelyi válassza az volt, hogy ő nincs amellett, hogy valaki hazamenjen. Ezután a főszállásmester megjegyzésére, melyben az jelentette, hogy mintegy 200 felterjesztés zömére nem kapott választ, a vezérkari főnök úgy reagált, hogy „ha nem kapott választ, az is válasz volt”.³⁵ Ez tehát a második abszurdum. A vezérkari főnök — aki akkor már sejtette, hogy a németek 1942-ben nem fogják legyőzni a Szovjetuniót, egyszerűen nem tudott mit kezdeni a 2. hadsereg felgyülemlett problémáival és a vezetők tudomására hozta, hogy felesleges anyagi és technikai eszközöket kérni, mert az ügyis válasz nélkül marad. Nem csoda tehát, ha pl. a gépkocsivonat anyagi szolgálata akcióképtelenné és — ennél fogva — önigazoló bürokratává vált. Az önigazolás tényének bizonyítására idézzünk a hadsereg gépkocsielőadójának nyilatkozatából: „... mint a hadsereg

30 Uo. 10. §, B. fejezet.

31 Uo. 170. pont.

32 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. Dénes Jenő szds. naplója, 19. sz. mell.

33 Uo. 13. sz. mell.

34 Horváth: i. m. 25. o.

35 HL 2. hds. pság. I. a. 854. naplómell. Az esetet *dálnoki Veress* is említi i. m. 29. o.; illetve *Horváth* a megbeszélés teljes anyagát közli i. m. 88—90. o., „Keine Antwort ist auch eine Antwort”.

gépkocsi előadója felelősségem tudatában szükségesnek tartom egyrészt saját igazolásomra, másrészt az e tárgyban lefolytatott szóbeli megbeszélések és utasítások rögzítése érdekében írásban az alábbiakat lefektetni:

A 2. hadsereg gépjármű helyzete, amely már a felvonuláskor a kiutalt gépjárművek műszaki állapota miatt igen rossz volt, a lefolytatott hadműveletek alatt bekövetkezett további leromlás miatt majdnem katasztrófálissá vált. Úgy a német utánpótlásban mutatkozó nehézségek, mint a magyar vonalról igényelt anyag késedelmes beérkezése, a jelenleg fennálló helyzet bekövetkezését előre jelezték, amit én, mint a hadsereg gépkocsi előadója már a július hóban megszerkesztett gépkocsi helyzetjelentésemben részleteztem és jelentettem.³⁶

Ezek után térjünk át az „üzemanyagpótlás” kérdésére. A Harcászati szabályzat III. rész 10. §. B. b) alfejezete szerint³⁷ egy üzemanyagjavadalmazás 100 km út megtételéhez szükséges benzin-, olaj- és zsír szükségletet fedezett. Valamely katonai kötelék teljes, szervezetszerű üzemanyagkészletét „üzemanyag alapfelszerelésnek” nevezték. Ez csapat- és sereg-üzemanyagszerelésből tevődött össze. A csapatfelszerelés négy, a seregfelszerelés kettő (egyes alakulatok után ez utóbbi: egy) javadalmazásban volt megállapítva. Az üzemanyagpótlás alapelve az lett volna, hogy a hadműveletek kezdetére az alapfelszerelést teljessé kell tenni, a továbbiakban pedig a teljesség fenntartására törekedni. A pótlásra elsősorban a helyszínen található üzemanyag felhasználásával számoltak; a hátszóról beérkező üzemanyagszállítmányokat pedig — a hadtestek igénylése szerint — rendezni, majd az ellátóoszlopokhoz továbbítani kellett volna. Az ellátóoszlopok az üzemanyagot hordozták és az „üzemanyag-felvételezőhely”-ekre szállították. Ilyeneket a gépkocsi szerelőoszlopoknak, vagy kijelölt gépkocsizó alakulatoknak kellett telepíteni.

A 2. magyar hadsereg üzemanyagpótlását — az 1942. május 22-i „egyezmény” szerint — teljes egészében német forrásokból kellett volna biztosítani. Ellen-szolgáltatásul megfelelő exportot és a magyarországi szénhidrogénmezők kiaknázásának jogát kapták. Az üzemanyagpótlás német forrása már 1942 júliusában, az urivi hídfőcsata idején, kezdett kiapadni. Ezzel kapcsolatban idézzük a hadseregparancsnokság Naplójának megfelelő részeit, amelyeket 1942. július 11-én jegyeztek be:

„9.55. A vezérkar főnökének jelentik, hogy az 1. pc. ho. üzemanyaghiány miatt áll (a 2. magyar hadsereg vezérkari főnökéről van szó — A szerzők).

12.17. Az 1. pc. ho. ismét üzemanyagot kér. Veress altábornagy közli, hogy üzemanyag és lőszer hiánya miatt nem tudja a támadást végrehajtani.

19.20. A VKF jelenti a HDS PK-nak, hogy a 19. ho. ellátása csak akkor lehetséges, ha a németek segítenek.

20.05. A HDSPK parancsa, hogy anyagi hiányok miatt a VII. hdt. addig nem mozdíthat előre, amíg a németek nem biztosítják az anyagi ellátást.

20.25. A VII. hdt-tel közli a VKF: meg kell indulni, mintha anyagi zavarok nem volnának, de ha anyagot nem sikerül holnapra biztosítani, akkor holnapután állj!”³⁸

A következőkben a harmadik képtelenség tárulkozik fel előttünk. 1942. július 25-én Gyimesy altábornagy, a VII. hadtest parancsnoka a következő táviratot küldi Kovács Gyula hadsereg vezérkari főnök saját kezébe (kivonatossal idézzük):

„Jelentem, hogy a 75. német hadosztály a VII. hadtesttől, mozgóképessége érdekében, sürgősen 60 m³ benzint és 15 m³ gázolajat kért. A hadtest szállásmester a kérést a hadsereg főszállásmesterhez továbbította. Onnan azt a választ kapta, hogy a hadtest lássa el a németeket...

Jelentem, hogy a hadtestnek kiutaltak 2-án 60 m³-t, majd ebből 35 m³-t 24-én zárolták, maradt a hadtestnek 25 m³, amely azonban még meg sem érkezett. Ezt közöltük a főszállásmesterrel, mire a válasz az volt, hogy mást nem

³⁶ HL 2. hds. pság. 1943. 1061/eln.

³⁷ E—1. jelzésű szabályzat 166—170. pontok.

³⁸ HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 152. naplómell.

tehetnek... Kérem..., hogy a főszállásmester a magyar hadtest igényeit is komolyan vegye és végre a hadtestet a nélkülözhetetlen üzemanyaggal ellássa, hogy a védelem magyar vér megtakarításával legyen megoldható. ... Ilyen intézkedés mellett, mint az, hogy előbb zárolják a végre kiutalt és meg sem kapott üzemanyagot, majd az egészet a németeknek kellene átadni (kiemelés a szerzőktől), a hadtestparancsnok nem mehet el hallgatólagosan.³⁹ A táviratban rejlt abszurdumot (add át amit meg sem kaptál, de amit zároltam!) a szerzők nem kommentálják, a szöveg önmagáért beszél.

Természetesen ez a helyzet is másként jelentkezett Sellyey vk. alezredes (előbb Makray ezredes) főszállásmesternél, mint a csapatparancsnoknál. Gyimesy altábornagy közvetlenül élte át, hogy mit jelent az ha csapatai — üzemanyaghiány miatt — manőverképtelenek és ezért ki vannak szolgáltatva az ellenség tüzeinek. A főszállásmester pedig azt érezte, hogy a németek kénye-kedvének van kitéve. Ez egyfelől ön maga fedezésére készleti, másfelől pedig lassan érzéketlenné válik a sorozatos tragédiák iránt. Közrejátszik ebben a nemzeti előjáró tehetetlenségének felismerése is (Keine Antwort ist auch eine Antwort).

Ha már üzemanyagot nem képes szerezni, akkor jelent vagy feljegyez. 1942. július 7-én, 16 000/2. hds. főszállásmester számú okmányban a következők olvashatók:

„... az üzemanyag helyzet változatlanul feszült. A kiutalt üzemanyagunk egy részét német alakulatnak kellett részben véglegesen, részben kölcsönképpen átadni. A magyar vonalról igényelt és kiutalt motorolaj nem érkezett be, miután német vonalról még a 20/0-ot sem kaptuk meg. A helyzet aggasztó.”⁴⁰

Úgy tűnik, hogy a helyzet őszig sem javult, mivel 1942. november 5-én a 13 000/2. hds. főszállásmester számú okmányban az előbbihez hasonló helyzet került rögzítésre:

„... Különös hiányok kiemelése: Üzemanyagból napi kontingensünket 70 m³-ben állapította meg a német parancsnokság, dacára a több ízben emelésre tett ígéretnek. Ezzel szemben október hónapban az átvonuló német alakulatoknak átadott üza. levonása után 52,5 m³ napi üza-ot kaptunk. Ez a hds. szükségletét nem elégíti ki.”⁴¹

Bár — a tárgy természeténél fogva — már idéztünk 1942 őszén szerkesztett okmányokból is, most ismét visszatérünk a júliusi eseményekhez, mivel az ellátás és szállítás vonatkozásában érdekes és átfogó képet nyerhetünk a már többször felhasznált hadseregparancsnoksági Napló egyik feljegyzéséből. Az történt ugyanis, hogy Jány vezérezredes, hadseregparancsnok, megelégedve a szinte minden csapattól beérkező panaszáradatot, összegyűjtötte a problémákat és beszámoltatta főszállásmesterét, abban az időben még Makray ezredest. Célszerű a „dialógus”-t teljes egészében közreadni, mivel klasszikus példája annak, hogy a felelősség áthárítása, az „előkelő idegen”-ként való hozzáállás tekintetében hová vezetett a kettős ellátási rendszer. A kérdéses naplóba 1942. július 25-én, 22.30-as időpont rögzítésével a következők kerültek bejegyzésre:”

„1. A hadseregparancsnok úr elrendelte, hogy főszállásmester jelentsen:

- a) szappan kiosztás helyzete a csapatoknál,
- b) dohányelosztásról.

Felelet: a) a szappan július óra ki lett utalva és ki lett adva. Ha a szappan a csapatoknál hiányzik, akkor a hiba ott van,

b) dohányellátás csak utánszállítás után lehetséges, arra remény kicsi a jelen közlekedési helyzetben.

2. Az 1. páncélos hadosztály helyzete

- a) a 24-én beérkezett 140 m³ üzemanyagot felemészti az átcsoportosítás,
- b) a hátralékos 340 m³ a páncélos hadosztályt 150 km út megtételére képesíti. Hadseregparancsnok közbevetése: „ez kevés”.
- c) hiányzó lőszer pótlása csak három nap múlva lehet. A páncélos hadosz-

39 HL 2. hds. pság. 1942. 239. naplómell.

40 Uo. 1943. 1061/eln. 9/b. mell.

41 Uo.

tálynak takarékoskodnia kell a meglevő üzemanyaggal, mert belátható időn belül újabb nem érkeznek.

3. VII. hadtest

a) közöltem az élelmezési nehézségeket.

b) közöltem a hadtestparancsnokság azon kívánságát, hogy lőszerartalékot kíván,

c) teljesen hiányzik a géppisztolytöltény,

d) üzemanyag hiányt kérnek pótolni.

Felelet: a) eddig 160—180 ezer személyi adag lett kiosztva. Hogy ebből a németek miért és mennyit vittek el, ma sem tudja, mert a VII. hadtest szállásmester, a sürgetés dacára sem állapíttatta meg. Hogy élelmezési nehézség van az természetes, mert az általános utánszállítási nehézség teremti meg,

b) lőszerartalékolás lehet, üzemanyag nincs,

c) géppisztoly töltényt a németek jelenleg nem adnak, nincs is készlet belőle,

d) üzemanyaghiányt részben pótolta, rosszak az utak, hiányzik a szállítóeszköz.

4. Közöltem, hogy a VII. hadtest megállapítása szerint a 75. és 336. német hadosztályoknál nincs ellátási nehézség.

Felelet: ehhez nem tud hozzászólni, mert az egyik hadosztály egyáltalán nem tartozik hozzánk ellátás szempontjából. A 75. német hadosztály is csak rövid idő óta van magyar ellátásban.

5. A IV. légvédelmi tüzerosztálynak a kiadott parancs szerint július 26-án útba kellett volna indulni a hadteste körletébe. Állítólag üzemanyag hiány miatt állva maradt.

Felelet: igen, ez a helyzet. Ezen nem is lehet segíteni, mert amit elvenne a IV. tüzerosztály mozgatására, az az általános utánszállítást borítaná fel.

6. A 101/III. légvédelmi ágyús üteg hosszabb idő óta ellátási nehézségekkel küzd.

Felelet: erről a főszállásmester nem tehet, mert a csapatnak és parancsnokainak kell törődnie azzal, hogy ilyen kis egységek ellátáshoz jussanak. A főszállásmester alosztályok ellátásával nem foglalkozik.

7. A híradó csapatoknál még mindig hiányzik az üzemanyag.

Felelet: a hadsereg híradó zászlóaljnak 9000 litert bocsátott rendelkezésére, amely gördül. Pillanatnyilag többet nem tud adni.

8. A hadsereg műszaki parancsnok a hadsereg területén előnyomulás közben visszahagyott különböző műszaki anyagok összeszedésére 12 000 l benzint, 3000 l gázolajat, 300 l motorolajat kér.

Felelet: 7690 l benzint, 1920 l gázolajat kiutaltam, több nincs.

Makray ezredes ezután még jelenti:

a) a magyar hadsereg utánszállítási eszközei csak a hadsereg közvetlen ellátására vannak megszervezve,

b) a hadtesteknél levő utánszállítási eszközök a vasúti végállomástól csak korlátolt távolságra elegendők,

c) a hadsereg egyes részei Sztárij Oszkoltól, a jelenlegi vasúti végállomástól 200 km távolságra vannak,

d) amit tehát az utánszállítás az esős időjárásban és az üzemanyag hiányában teljesített az egész hadsereg részére, az a végső erőfeszítést jelenti,

e) mivel a németek a budapesti egyezményrel ellentétben nem segítenek ki utánszállítási eszközökkel, a jelenlegi nehézségek csak fokozatosan és hosszú idő után szüntethetők meg,

f) a kurszk—kasztornojei vasútvonalon naponta mindössze 4 vonat jöhet előre. Ezt a németek a 2. német hadsereg súlyos harcai miatt jelenleg teljesen maguknak foglalják le,

g) Kertész százados július 25-én közölte, hogy a magyar hadsereg augusztus hó 2-ig bezárólag naponta csak egy-egy vonattal számolhat,

h) július 27-re ígérték, hogy a Kasztornoje—Osztrogoszk közötti vasúti forgalom megindul.⁴²

42 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. Naplóbejegyzés 1942. július 25. 23.30-kor.

Ha eltekintünk a bevezetőben vázolt helyzetből levont következtetésektől, akkor azt kell mondani, hogy Makray ezredesnek — a maga módján — igaza volt. Nem ő egyezkedett Keittel, így ami a németekre tartozott, azt — nyilvánvalóan — nem vette magára. A mikor pedig azt jelentette, hogy az utánszállítás teljesítménye „a végső erőfeszítést jelenti”, egészen biztos, hogy az „ellátás határára” vonatkozó szabályzatpontból indult ki (feltételezzük, hogy hadsereg főszállásmesterként képzett katona volt). Talán a katonai kérdésekben járatlan személy számára is könnyen belátható, hogy 200 km távolságról, zömmel fogatolt eszközök felhasználásával, felázott utakon, az utánszállítási feladatokat valóban nem lehetett teljesíteni.

Utólag, a későbbi események ismeretében, könnyű megállapítani, hogy Makray ezredes mégis tévedett, amikor „végső erőfeszítés”-ről beszélt. A magyar uralkodó körök által a németeknek prédaként odadobott 200 ezer katona — a párbeszéd időszakában — még nem kényszerült a végső erőfeszítésre. Még hátra volt a mindent elsöprő szovjet támadás, a szovjet haderő jogos bosszúja a betolakodókkal szemben. Ekkor még nyár dereka volt, az egyre rongyosabbá vált ruházat, a hiányos élelmezés, a kegyetlen hideg még nem követelte tömegesen az áldozatokat, csupán az az illúzió foszlott szét, amit Werth Henrik, korábbi honvédi vezérkari főnök szögezett le a kormány részére írt emlékiratában, az tudniillik, hogy „a bevonultatott tartalékosok a leszerelés után még az aratásra is hazatérhetnek”.⁴³ A hátszögbe azonban egyre riasztóbb „rémhírek” érkeztek, de ezt a propaganda, a sovíniszta, nacionalista és antikommunista eszmék még ellensúlyozni tudták.

Amit a főszállásmester csupán szakmai következtetésként mert megfogalmazni, azt a hadsereg vezérkari főnöke — az előzőekben közölt párbeszéddel szinte egyidejűleg — messzemenő következtetésként írta le. Az 1942. augusztus 9-i jelentésében megállapítja, hogy „A mi úgynevezett könnyű hadosztályunk bakancstalpon járó eszköz, amelynél nemcsak sok korszerű fegyver hiányzik, hanem tökéletesen hiányzik a korszerű szállítóeszköz... Az eszközt csak arra szabad használni, amire képes, vagy pedig erőlyesen és kiadósan támogatni kell. (repülő, pc-osok, tü., szállítóeszközök!)... úgy látszik, ... hogy erőnkhez nem illő nagyobb feladatot kaptunk.”⁴⁴

Ehhez hasonló tárgyilagos hangot az új főszállásmester csupán 1943. január 7-én kelt, 491/2. hadsereg főszállásmester sz. „tájékoztatás”-ában mert megütni. Ebben az okmányban a következőképpen fogalmaz: „... A keleti arcvonal anyagi ellátásának legnagyobb kérdése az utánszállítás, amitől milliók élete függ. A vasúti szállító vonalak kis száma azt sem teszi lehetővé, hogy egy hadsereg számára egy vasútvonal álljon rendelkezésre (emlékezzünk: a szabályzat egy hadtest részére írt elő minimálisan egy vasútvonalat; milyen katonaföldrajzi értékelés folyt, amikor a 2. magyar hadsereg ellátóalakulatait szervezték? — A szerzők). Ennek következménye, hogy nagyobb terjedelmű anyagnak a hátszögből a csapatig való kijuttatása, akkor is, ha az anyag és a kiutalás minden további nélkül bekövetkezik, az igényléstől számított 2—3 hónapon belül nem történhetik meg. A hadseregnek szállításra 29 gépkocsi áll rendelkezésére...”⁴⁵

Ez a tájékoztatás a seregtest-parancsnokságok vezető állománya részére készült. Úgy gondoljuk, hogy néhány nappal a szovjet támadás előtt nem válhatott kis túl nagy lelkesedést még azoknál a válogatott személyeknél sem, akiknek szánták. És ennek a témakörnek a végén vegyük egészen röviden szemügyre a legfőbb illetékesnek, Jány hadsereggparancsnoknak a meglátásait. Nevezett a hazaérkezése után, 1943. június 21-ére készítette el jelentését „A 2. hadsereg hadműveleteinek összefoglaló méltatása” címmel. Ekkor már kissé „leülepedett” benne az az anomália, amelynek egyik pólusát a szinte minden — a 2. magyar hadsereggel foglalkozó, nyugati és hazai — szerző által elemzett,

43 Párttörténeti Intézet Archivuma. XXII. 711 920/62. Megjelent: „Magyarország és a 2. világháború” Budapest, 1966. 324—328. o.

44 HL 2. bds. pság. 1942. I. a. 433. sz. naplómell.

45 Uo. 1943. 1061/eln. 9/b. sz. mell.

1943. január 24-én kelt hirdetett „Hadsereg parancs”⁴⁶ képezi; míg a másik példuson ennek az „átokszóró”, gyűlölködő hangú parancsnak a visszavonása és a katonák szerepének kissé tárgyilagosabb megítélését tükröző új parancs kiadása áll. Az ellátás helyzetét az 1943. júniusi összefoglaló méltatás IV. részében értékelte. Ebben megállapította, hogy „...nem működött, mert nem volt elég teljesítőképes vasút mögöttünk, viszont a hátsó vasúti állomásokról nem tudtuk az anyagot idejében előre szállítani, mert nem volt elég gépkocsi oszlopunk, fogatokkal a nagy távolságot áthidalni nem lehetett. Lovaink tönkrementek, legtöbb helyen szálastakarmány sem volt elég, szemes lótapot alig láttunk. Ilyen körülmények között fogyott az elrendelt élelmi tartalékunk, a novemberre igényelt 16 élelemvonatból kettőt kaptunk...”⁴⁷

Ha megfigyeljük: eddig csupán Kovács hadsereg vezérkari főnöknél és Dénes várományos vezérkari századosnál találkoztunk olyan, a konkrét anyagi csőd megállapításán túlmutató, de meglehetősen homályos következtetéssel, amelyből „kicseng” a 2. magyar hadseregre rótt képtelen feladat némi kárhoztatása is. Nem csoda tehát, ha a Nyugaton élő (élt) magyar katonaszerzők sem volt gazdáik bűneit tartják a 2. magyar hadsereg pusztulása legfőbb okának, hanem ezt az okot a csakugyan gyalázatosan működő ellátásban és szállításban mutatják ki. De ahhoz, hogy ezek a szolgálati ágak így működjenek, előbb teljesítőképtelen módon ki kellett őket küldeni a Donhoz.

*

A következőkben foglalkozunk kissé a lőszer, a tüzérségi anyag és a fegyverzet pótlásával, amelynek elveit az 1940-ben kiadott, hasonló című „Tervezet” rögzítette.⁴⁸ A tervezet nagyon frappánsan jellemzi ennek a szolgálati ágak a jelentőségét, a többtől eltérő különös vonásait:

„6. A lőszer a haderő legfőbb java, a harc legfontosabb, legértékesebb és legnehezebben pótolható anyaga...”

7. A haderőnek lőszerrel való ellátása az egész háborús gazdálkodás legnagyobb anyagi tényezője. Ellentétben a többi anyagi szükséglet zömével, a lőszer a helyszínről nem pótolható, ... mennyisége és súlya miatt az utánszállítandó anyagi szükségletnek zöme. ... az utánpótlásnak 70⁰/₀-át, a háborús összkiadásnak kb. 80⁰/₀-át jelenti.⁴⁹

A „Tervezet” a lőszerpótlás általános menetét az előzőekben, az ellátás és szállítás rendszerével kapcsolatban ismertetett móddal összhangban rögzíti. A lőszer tagozódását a csapatkörletben, a seregtettek vonatkörletében, a hadműveleti terület egyéb részein és a háterszágban levő lőszerkészletekre osztja fel. Fontos elv, hogy „a lőszer a csapatokhoz feltétlenül a meghatározott időre jusson el”, továbbá, hogy „a lőszerszállítmány mindent megelőz!”⁵⁰

A már többször idézett Dénes Jenő százados a lőszerellátás helyzetét rendkívül tömören fogalmazta meg: „...Ha a csapat löszert igényel, válasz: »nincs«, nincs mivel utánszállítani, ne lőjön a csapat olyan sokat, ne kezdeményezzen a magyar csapat. Számot kell vessünk egyenesen, kertelés nélkül: arra szerveződött-e a 2. hds., hogy itt kint vért vér után hullasson és lassan, de biztosan felőrldjék...”⁵¹

Dálnoki Veress nem látja ilyen sötéten a helyzetet. Szerinte: „...Lőszer (gyalogsági) hiány általában nem volt. Kivételt géppisztoly és a kézigránát képezett. A közepes tüzérség lőszeranyaga korlátozva volt. Napi 4—6 lövésen túl hadosztályparancsnoki engedélyhez kötött. A heti két löszervonat többet nem engedett meg. A gyéren megszállott vonalban a gyalogság saját fegyverére volt utalva, s ezzel magáramaradt...”⁵²

46 Uo. A parancsra, melynek kezdő sora szerint: „A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét...” — ellátási vonatkozásai miatt később visszatérünk.

47 Uo.

48 Tervezet. Lőszer, tüzérségi anyag és fegyverzet pótlása. Budapest, HM 1940.

49 Uo. 2. §.

50 Uo. 13—14. pontok.

51 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. Dénes Jenő naplója. 37. sz. naplómell.

52 Dálnoki Veress: i. m. 353. o.

A lőszerellátás területén a Harcászati szabályzat olyan szigorú megkötéseket írt elő, mint pl: „... a harc kezdetén az alapfelszerelés teljes legyen; a további tevékenység a teljesség fenntartását célozza. Harc közben a lőszerpótlás egy pillanatig se álljon meg. ... Lőszerrel megrakott szállítóegységek rakományukat... nehéz harchelyzetben... a csapatokig előreszállíthatják”.⁵³ A valóságot ugyanakkor a hadműveleti napló bejegyzései érkeztetik. Példaként emeljük ki az 1942. június 28-án a közismert „hídőcsaták” keretén belül indított támadás idején vezetett hadműveleti napló egy töredékét (a július 1-i napról):

... 11.10. András vk. alez. jelent:

Üzemanyag szállítást teljesíteni nem tud, mert csak 3 repülőgépe van, az lőszerzállításra kell. Vezérkarfőnök közli: csak lőszerből 15 tonnát kellene előre szállítani. Páncéltörő lőszer és üzemanyag hiány van. Kérjenek német segítséget...

11.35. Hds. pk. utasítja a főszállásmestert:

A VII. hdt. lőszerutánpótlása rep. géppel meg nem oldható. Gondoskodjék anyagi utánpótlás egyéb megszervezéséről...

12.10. Vkf. parancsa a VII. hdt. Vkf.-nek:

Lőszer kevés! csak T—34-es harcokocsikra szabad lőni. Páncélgránátból csövenként csak 28 darab van...⁵⁴

Horváth adatai szerint pl: „a III. hadtest parancsnoksága az alárendelt 20. hadosztálynak... többszöri kérésre sem adott lőszerpótlást... A sikertelen támadásba hajszolt katonák súlyos árat fizettek. A 20. hadosztály vesztesége egy nap alatt 1400 halott volt”.⁵⁵

Óhatatlanul adódik a következtetés, hogy mi lehetett később, ha már július elején sem volt lőszer? Pedig az előbbieken hivatkozott szabályzatban rögzítésre került, hogy „... Könnyű csatanapon általában fél, heves csatanapon másfél, kivételes esetekben... kettő vagy több javadalmazás elhasználásával számolunk... Mind a csapat-, mind a sereg lőszerfelszerelés... egy-egy lőszerjavadalmazást tartalmaz. Egyes csapatok csapat-lőszerfelszerelése — különböző fegyverek részére — több, mint egy javadalmazás, hogy harc közben a lőszer pótlásától huzamosabb időn át is függetlenek legyenek.”⁵⁶ Tekintettel arra, hogy a lőszerhiányok — azon túl, hogy egyfelől a németek lépten-nyomon felrúgták a budapesti „egyezmény”-t; másfelől pedig a lőszer „a haderő legfőbb java” lévén, gyártása nem volt olcsó — alapvetően utánszállítási nehézségekre vezethetők vissza, a gazdag kútforrásokból nem idézünk többet.

Ehelyett inkább legyen szabad az ennél a szolgálati ágnál is kialakult abszurd helyzetre rámutatni. Mind a hazai, mind a nyugati szerzők egyaránt példátlanak és felfoghatatlannak tartják azt a körülményt, hogy a magyar hadvezetés — dacára annak a számos jelnek, amelyekből nyilvánvalóvá vált a közeli szovjet támadás — 1943 január első napjaiban kezdte meg az „aratásra hazavárt”, elsővonalbeli állomány váltását, illetve a veszteségek pótlását. Ezt a helyzetet teljesen képtelenné tette az a további körülmény, hogy a váltás fegyver nélkül érkezett. A továbbiakban adjuk át a szót dálnoki Veress-nek: „... a beállott nagy veszteségek pótlása... egy félévig váratott magára. A karácsonyi ünnepeket követően futottak be a »váltásra« érkező egységek élszállítmányai. A váltás kb. 40 ezer főt tett ki és fegyver nélkül érkezett. Az volt az elgondolás, hogy a felváltottak átadják fegyvereiket az újonnan jötteknek. Ez az eljárás teljesen csődöt mondott...”⁵⁷ Mai hazai szerzőt ezek után nem akarunk idézni.

Ez tehát a negyedik képtelenség. Bármennyire is köti a szerzőket a téma tudományosan szenttelenséggel való kifejtésének követelménye, képtelenek vagyunk elhallgatni, hogy a „katona” fogalma elképzelhetetlen a fegyverrel való rendelkezés, mint ismérv nélkül. Ez esetben tehát a katona, mint valóságmozzanat,

53 E—1. jelzésű szabályzat III. rész. III. fejezet. 6. §.

54 HL 2. hds. pság. I. a. 1942. 94. sz. naplómell.

55 Horváth: i. m. 27. o.

56 E—1. jelzésű szabályzat 66. pont.

57 Dálnoki Veress: i. m. 355. o.

nem felelt meg fogalmának. A győzelmi hisztéria idején, amikor gyorsan be- szálltak a háborúba, arra számítva, hogy „... jutalomképpen biztosan vissza- kapjuk a történelmi Magyarország egész területét”, hiszen«... a bevonulta- tott tartalékosok a leszerelés után még az aratásra is hazaérkezhetnek...»⁵⁸ ki mert volna arra gondolni, hogy váltásra is szükség lehet. A fegyverzetrel való ellátást pedig a német ígéret szerint biztosra vették. De 1943 elején, a sztálin- grádi német katasztrófa kellős közepén, a hitlerista katonai vezetésnek kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a 2. magyar hadsereg részére fegyvert és anyagot juttasson. (Horváth Miklós adatai szerint erre korábban sem került sor.)⁵⁹

*

Térjünk át a „hadbiztossági” ügyekre. A Horthy-haderónél e szolgálat magá- ban foglalta a csapatoknak élelemmel (vizzel), ruházattal, felszereléssel és pénz- zel való ellátását, valamint a gazdasági-közigazgatási szolgálat vezetését és ellenőrzését.

A hadsereg élelemellátását a csapatok kiszállítása után alapvetően a német ellátószolgálatról, valamint helyszíni forrásokból kellett volna biztosítani. De a magyar katona képtelen volt megszokni a német „Speisezettel” (étlap) fogásait. (Nudel, immer Kartoffeln, Dörrgemüse, Generalsos stb.) Az átállás a parancs- nokok részére is problémát jelentett.

Különösen hiányoztak azok a fűszerek, amelyek az ételek magyaros ízét biz- tosították. Dálnoki Veress ezt a körülményt a következőképpen érzékelteti: „... A német élelmezés: paradicsomos norvég szardínia és hering, pudding por, hitler-szalonna (tökből készült lekvár), őrölt hal stb. a magyar gyomrot nem elégítette ki. Telítőképessége volt kevés. A napi 6 db fűzű cigaretta sem tar- tozott az élvezetek közé. A »magyaros kiegészítés« október végén érkezett meg. Hegyekben állott a fagyasztott szalonna, baromfi, féldisznó, hordószámra a pá- linka és a bor a felvételi helyeken, de annak a csapathoz való eljuttatása erő- sen az időjárástól, a hadosztályok védőállása helyétől és a parancsnokok ügyes- ségétől függött...»⁶⁰

Lehet, hogy az ellátó oszlopoknál csakugyan hegyekben állott a magyaros kiegészítés, de a csapatnál nem ez volt a helyzet. Ennek bizonyítására villantsuk fel dr. Kígyósy orvos százados később még részletesebben ismertetésre kerülő jelentésének egyik ténymegállapítását. Dr. Kígyósy 1943. január 3-án a III. had- testparancsnokság rendeletére a 20. könnyű hadosztály 14. gyalogezeredénél bekövetkezett négy haláleset okát vizsgáló bizottság tagjaként a következőket írja le: a „megbeszélésen jelen volt a 14. gy. e. két zászlóaljának vezető orvosa is, akik szintén az élelem elégtelenségét hangoztatták és véleményük szerint a jelentett négy haláleset oka közvetve az élelmezés elégtelensége volt”.⁶¹ Vagyis mivel a parancsnokok nem ügyeskedtek, az emberek éhen haltak, vagy — amint azt Kovács Gyula vezérőrnagy, hadsereg vezérkari főnök 1943. január 2-i, a főszállásmesterrel folytatott telefonbeszélgetéséből tudjuk — végelgyengülésben pusztultak el („... a 18/III. zlj-nál bármikor lehet szá- mítani 20—30 ember halálával végelgyengülés végett”).⁶²

Egyelőre azonban még az előnyomulás időszakában azt vizsgáljuk, hogy a német élelmezési források hogyan buzogtak? Ennek sejtetésére legalkalmasabb- nak véljük Szász ezredesnek, a 19. könnyű hadosztály parancsnokának az 1942. augusztus 20-án kelt jelentéséből idézni: „... a német élelmezésre való áttérés óta az illetményes napi adagot hiánytalanul még csak kevés alkalommal lehetett kiszolgáltatni... Egyes cikkekben (cukor, húspor, tojás, sajt, vaj, konzervek és

⁵⁸ Párttörténeti Intézet Archivuma. XXII. 711920/62. Megjelent: „Magyarország és a 2. világháború” Budapest, 1966. 324—328. o.

⁵⁹ Horváth: i. m. 24. o.

⁶⁰ Dálnoki Veress: i. m. 353. o.

⁶¹ HL 2. hds. pság. 1943. I. a. sz. n. (Dr. Kígyósy Lajos o. szds. kivizsgálás eredményét jelenti. A 2014/III. hdt. IV. c. 42. 12., 20. sz. rendeletére.)

⁶² HL 2. hds. pság. 1943. 1094/eln. 20. sz. naplómell.

fűszerek) csaknem rendszeres hiányok mutatkoznak. Súlyosbítja az étkezési helyzetet, hogy a legelől küzdők részére... meleg étkezést naponta csak egyszer lehet kiszolgáltatni az esti órákban... naponta 3.00-kor kerül kiosztásra a cukor hiányában élvezhetetlen reggeli, s az egész napi étkezési adag, mely a német napiadag vacsorarésze (kiemelés a szerzőktől). Ez... még akkor is kevés volna reggel 3.00-tól este 20.00-ig egy harcoló embernek, ha teljes mennyiségben és rendszeresen lenne kiszolgáltatható... ez az állapot nem tartható fenn, mert ez az állandó harcban álló egységek ellenálló erejét csökkenti, másrészt nem is tartom erkölcsösnek, hogy a harcoló csapat a számára amúgyis szokatlan, a mi ételmiszeradagunknál kisebb, kisméretű napi adagokat se kapja meg.”⁶³

De nézzük, hogy a magyar étkezési szokások megvalósításának lehetőségeiről hogyan vélekedett Szász ezredes: „... az étkezés magyarossá tételéhez szükséges fűszerek (paprika, bors, só, s egyéb fűszerek), melyek az étkezést elrendelő alaprendeletben magyar vonalról lettek kilátásba helyezve, a hadosztályhoz mindezeideig csak igen hiányosan és korlátozott mennyiségben kerültek kiszállításra. A könnyű hadosztály... szalonnát csak VIII. 17-én kapott 2286 kg kimeretben... fejenként kereken csupán 200 gr-ot tettek ki... a cukor és a dohányellátás a német vonalról igen hiányos.”⁶⁴

Ha megfontoljuk, hogy egyfelől a 19. könnyű hadosztály — bár nem az első szállító lépcsővel került ki — a csucsjei irányban került alkalmazásra, tehát súlyos harcokat vívott; másfelől pedig azt, miszerint a „Hadbiztossági szolgálat” című szabályzat 255. pontja előírta, hogy „... a döntő harcok helyén és idején álljon bőséges élelem rendelkezésre...” és mindezeket összevetjük a feltehetően szavahihető Szász ezredesnek azzal a jelentésével, hogy a magyar katonák egész napi élelelemadagja a német katonák részére kiszolgáltattott napi adagnak csupán a vacsora-hányada, akkor — úgy véljük —, hogy újabb képtelen helyzetet tártunk fel. Azért tartjuk ezt a problémát képtelennek, mert a későbbi végelgyengülések és éhenpusztulások nagy hidegben, aktív szovjet tevékenység által befolyásolva következtek be. Ezek az éhenhalások tehát, ha nem is érthetőek, de magyarázhatók. Azt viszont, hogy a nyár derekán, a győzelmi mámorban, a német ellátószolgálat éhezettette a szövetségeseket és — amit Szásztól nem is idéztünk — ételhordók hiányában még a létminimumot jelentő étkezés sem jutott el sok katonához, mégis csak abszurdumnak tartjuk. Azt már nem is forszírozzuk, hogy a valós helyzet talán a Szász ezredes kötelességszerűen fegyverzett hangvételű jelentése által tükrözöttnél súlyosabb is lehetett.

Az előzőekben már foglalkoztunk Szombathelyi honvéd vezérkari főnök 1942 szeptemberében a 2. magyar hadseregnél lefolytatott szemléjével. Az áradó panaszok és saját benyomásai folytán meggyőződhetett a sokfelé rendkívül fogyatékos étkezési helyzetről. Miután — feltehetőleg — tisztában volt vele, hogy a németeknél hiába reklamál, holott a magyarok az ellenszolgáltatásokat pontosan teljesítették,⁶⁵ szokás szerint a szenvedő alanyokat felelősségre vonó „Tábornoki parancs” kiadásával vélte saját részéről elintézni a problémát. 1942. szeptember 13-án látott napvilágot a parancs, melynek lényege a következő: „... A katonáknak mint élő embereknek, megvannak a maguk igényei, melyeket feltétlenül ki kell elégíteni. Kíéhezett és agyonhajszolt csapatokkal nem lehet eredményesen harcolni. Ezek a vezetés akaratát, ha ez mégolyan zseniális lenne is, nem képesek megvalósítani... (később azonban a humánusnak tűnő szöveget más váltja fel — A szerzők)... Felkoncolástól, kivégzéstől egy pillanattal sem szabad visszariadni, ha a rend másképp helyre nem állítható.”⁶⁶ Vagyis, ha valakinek nem tetszik, hogy tőle idegen érdekekért úgy kell küzdeni, hogy közben éheznek is, azt a személyt fel kell koncolni. Miután azonban az 1942. szeptember 1-i étkezési létszám szerint 203 248 fő zömének nem tetszett az étkezési rendszer, az igazi kiegészítés és agyonhajszolás pedig még hátra volt, a parancs nem oldott meg semmit. De ugyanúgy nem oldotta meg az ellátást az

63 HL 2. hds. pság. I. a. Dénes Jenő naplója. 17. sz. mell.

64 Uo. 18. sz. mell.

65 „A Wilhelmstrasse és Magyarország” Budapest, 1968. 683. o.-ról idézett távirat.

66 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 800. naplómell.

ugyanazon a napon kelt ún. „Búcsúparancs” sem, pedig szigorúan meghagyta benne azt, hogy „Honvédek! Kemény tél áll előttetek. Készüljétek fel. Legyetek erősek és nyugodtak”.⁶⁷

A kemény tél be is következett. A magyar ember számára szokatlan 35—40°-os hideggel „...szemben a csapatok ellenállóképességét bőséges, meleg, nagyobb zsirtartalmú étkezéssel, élelmi- és egészségügyi pótlékok engedélyezésével...” kellett volna fokozni a szabályzat előírása szerint.⁶⁸ Ezzel szemben az egyre nagyobb mértékben és egyre hevesebben kibontakozó sztálingrádi küzdelem miatt a németek úgyszólván a minimálisra csökkentették az élelem-ellátást. Ugyanakkor a helyszín már a nyáron és az őszy folyamán kifosztásra került. Korábban már említettük, hogy váltás decemberig nem volt, tartalék a „könnyű” hadosztálynál (két ezreddel) nem létezett. A személyi állomány fizikai leromlása egyre súlyosabbá vált. December végére, mivel a német főszállásmesteri törzs (Gen. Qu.) elutasított minden kérelmet, ami az élelmezés mennyiségi és minőségi javítását szorgalmazta,⁶⁹ a hadsereg főszállásmester vezető hadbiztosa kétségbeesett hangú kérést terjeszt fel a honvéd vezérkar főnökéhez. Egyelőre csupán 150 tonna szárazfőzeléket és száraztésztafélét kér soron kívül, melyet a következő szavakkal indokol:

„1. Az első vonalban alkalmazott csapatok fokozottabb igénybevétele folytán a részükre megállapított német hadiélelemadag kevés...

2. Az elől küzdő csapatok a szokatlan, zord hideg és a nagyfokú igénybevétele, fagyott földben állások, akadályépítés, hóeltakarítás, kedvezőtlen elhelyezés, fűtési nehézségek és emellett állandó harci tevékenység... miatt az illetményes elm. kiszabathnál bősegebb ellátásra szorulnak, hogy az élet fenntartásához és a végzendő munkához szükséges, lényegesen nagyobb kalóriaszükséglet fedezhető legyen.

3. ... a jelenlegi étkezés mellett... a... csapatok erőállapota aggasztóan csökkent. Abban az esetben, ha a kért elm. pótlék nem kerülne kiszolgáltatásra, az elől küzdők erőállapotában olyan további csökkenés állna be, amely küzdőképességük fenntartását lehetetlenné teszi...”⁷⁰

Ezekben a napokban egymást érték a különböző vizsgálatok, amelyekre az előzőekben már utaltunk. Tudjuk, hogy az alultápláltság következtében sokan bélhurutot kaptak, mely végelgyengüléshez vezetett. Ugyanakkor a „...teljes lőtáphiány — írja dálnoki Veress —, melyet a német szállítászervezetőség megoldani szintén nem tudott, a hadosztályok kb. 5 ezer főt kitevő lóállományának fokozatos és biztos kimúlásához vezetett”.⁷¹

A lassú agóniát a január 12-én bekövetkezett szovjet támadás oldotta meg. A már oly sokszor lapozgatott „Napló”-ban 1943. január 19-én — többek között — a következőket jegyezték be: „...a hds. erkölcsi és fizikai ellenálló ereje a folytonos harcok, ... az egyhetes igen nagy hideg és élelmezési nehézségek miatt a legkisebbre csökkent... Az anyagi ellátás terén a nehézségek... fokozódnak. Fokozta a nehézséget az is, hogy a mozgókonyhák túlnyomó zöme az ellenség kezére jutott, a legényesség elhagyta evőcsészéjét, tehát még a meglévő élelem elkészítése és kiosztása is lehetetlen...”⁷²

A hadbiztossági szolgálat másik nagy területe a *ruházattal és felszereléssel való ellátás*. Most vegyük kissé ezt a területet szemügyre.

A ruházati ellátás — tekintettel annak nemzeti jellegére — szükségképpen magyar forrásból valósult volna meg. A győzelmi hisztéria idején ugyan ki gondolt arra, hogy az „aratásra visszavárt” hadsereg részére komolyabb ruházati utánpótlás, sőt — horribile dictu — téli ruházat is szükségessé válhat. A problémára, az itthoni katonai felsővezetés, csak akkor figyelt fel, amikor Szombathelyi vezérkari főnök részére, a már többször emlegetett szeptemberi

67 Közli *Horráth*: i. m. 92. o.

68 E—hbizt. Szolg. jelzésű szabályzat 294. pont.

69 HL 2. hds. pság. 1943. 1094/eln. 11. sz. mell.

70 Uo.

71 *Dálnoki Veress*: i. m. 355. o.

72 HL 2. hds. pság. 1943. 1094/eln. (Napló 1943. január 1—április 30.)

szemle során (konkrétabban a szeptember 11-i tájékoztató megbeszélésén), a 2. hadsereg főszállásmestere és vezető hadbiztosa meglehetősen rossz ruházati helyzetről adott számot, illetve jelentették, hogy „...sem magyar, sem német vonalról nem kapunk választ... a kiutalandó téli ruhák számáról”.⁷³ Ettől kezdve — mint az a következőkből kitűnik — a tanulmányozott források el-
 lentmondanak egymásnak. Ugyanis feltehetően Szombathelyi vezérezredes in-
 tézkedésére az illetékesek (akikről közismert az ún. „gh-s szemlélet”, mely sze-
 rint jobb a raktárban elvágólag tárolt anyagban gyönyörködni és arról könnyen
 elszámolni, mint kiadással „elherdálni” és az elszámolásokkal vesződni) mégis-
 csak bevagonírozták és útbaindították a téli ruházatot. E tényről dálnoki Veress
 úgy tesz említést, hogy számos kérdés válasz nélkül marad: „Ruházat, a hazul-
 ról küldött élelemmel együtt már szeptemberben elhagyta az országot, de a vas-
 utak túlterhelése következtében a német szállításvezetőség kiszállítani éppen
 úgy nem tudta, mint minden más anyagot sem... csak november 15-én érke-
 zett ki. December közepéig minden alakulat megkapta a közismert khaki puló-
 vert, fülvédőt, báránybőrsapkát, zekét, kesztyűt, ami sokat segített, de a meleg
 alsóruha és a szőrmebunda elmaradt.”⁷⁴ Ezután így folytatja: „Az orosz tél
 különleges ruházatot követelt volna. Azt a könnyű téli ruházatot előállítani,
 mely a harcoknak a mozgást is megengedte volna, mindkét hadvezetőség elmu-
 lasztotta. A németek pehelytoll ruházata csak 1943 januárjában került kismér-
 tékben a csapatokhoz.”⁷⁵

Horváth adatai szerint „...a csapatok meleg ruhával, csereruhával és meleg
 lábbelivel *egyáltalán nem* voltak ellátva... a novemberben és decemberben(!)
 kikerkezett zászlóaljak sem voltak felszerelve megfelelő téli ruháccal”.⁷⁶ Ezek
 voltak azok a váltó alakulatok, akik fegyverzettel sem rendelkeztek.

Dálnoki Veress csak azt írja meg, hogy november 15-én „érkezett ki” a téli-
 nek mondható ruházat, de hogy „hová” érkezett, azt nem közli (elosztó állomá-
 másra?, vasúti végállomásra? stb.). Ugyanakkor nem azt írja, hogy „mindenki”
 megkapta, hanem azt, hogy „minden alakulat” megkapta. Ha ugyanis „min-
 denki” megkapta volna, akkor számos szemtanú nem számolt volna be arról,
 hogy a „visszavonulás” idején megsemmisített ruházati raktárakat látott. Ilyen
 szemtanú volt pl. Farkas Zoltán ezredes, ezredparancsnok.

A hadseregearcparancsnok november 21-én még a következőket írja: „...Téli
 holmi csak elől van meg, hátsó részek, oszlopok legénységét láthatjuk, mikor
 köpenyében védekezik a hideg ellen, míg a mellette elvonuló német vonatala-
 kulat legénysége nemezcizmában, prémes sapkával a fején hajtja lovait.”⁷⁷
 Továbbá, ha december közepéig valamelyest megoldódott volna az egyébként
 kilátástalan ruházati helyzet, akkor a vezető hadbiztos nem jelentette volna
 a hadsereg vezérkari főnökének a következőket 1943. január 9-én (3 nappal
 a szovjet támadás előtt): „...a hadsereg ruhaellátási helyzete, annak követke-
 zésében, hogy a tényleges elhasználódásnak megfelelő igényléseink csak részben
 nyertek kielégítést, rohamosan romlik... a zubbonyok 25⁰/₀-a, lábbelik 40⁰/₀-a,
 a nadrágok 50⁰/₀-a és a fehérnemű 75⁰/₀-a elhasználódott... Nyomatékosan ké-
 rem a december havi igénylésemet kielégíteni, ill. annak teljesítését következ-
 ményeinek mérlegelésével elbírálni... Az emberek egy része már ing nélkül
 jár... a németek ruházata... sokkal jobb..., s ez a legénység önérzetét
 bántja... E káros hatást minden parancsnok igyekszik azzal ellensúlyozni,
 hogy hazánk... szegénységére utal... igényét minden magyar honvéd a lehe-
 tőség határáig mérsékli, mégis feltétlenül szükségesnek tartom a mostoha hely-
 zet sürgős orvoslását, mert az értékes emberanyagunkat súlyos veszteségnek
 (... betegségeknek, fagyásoknak stb.) teszi ki...”⁷⁸

Arról, hogy — többek között — hová vezetett a ruhaellátás megoldatlansága,

73 HL 2. hds. pság. 1942. I. a., 854. naplómell.

74 Dálnoki Veress: i. m. 353—354. o.

75 Uo. 354. o.

76 Horváth: i. m. 30. o.

77 HL 2. hds. pság. 1943. 1061/eln. 9/a. mell.

78 HL 2. hds. pság. 1943. 1094/eln. naplómell.

dálnoki Veress is kénytelen emlékezni: „...hiányos táplálkozás, a hó elleni szakadatlan küzdelem, erős szolgálat, víz és fűtőanyag, alsóféhémű hiány következtében beállott eltetvesedés... 10—20%-os súlyvesztéset okozott... a... tetű egészen a zászlóaljparancsnokság vonaláig feljutott. Mosdásra, mosásra gondolni sem lehetett.”⁷⁹

A hadbiztos élelmet és ruházatot igényelt, a hadsereg vezérkari főnök pedig embereket, a véres veszteség pótlására. Úgy gondoljuk, a következő parancs bizonyítja, hogy ez utóbbi igény nem a protekciók behívása révén került kielégítésre: „...a beérkezett 701 fő megbízható és kiképzett fegyencet a főszmstr. ossza három egyenlő részre és irányítsa a hdt. kiképző táborokba... beérkezésük után... osszák be őket... puskás csatárnak... legyenek arra tekintettel, hogy arányosan elosztva kerüljenek a csapatokhoz”⁸⁰

A „Téli hadműveletek” című segédlet 2. füzetében rendkívül gyakorlatias tanácsokat találunk arra, hogy miképpen kell védekezni nagy hidegben ócska filclappal, újságpapírral, szalmával, szövet hulladékkal, spárgával, bádoggal, csikkal, nyírfakéreggel, esetleg más fakéreggel, faggyúval, zsírral, parafinnal stb.⁸¹ Annak leszögezésével, hogy Magyar Néphadseregünk szabályzatából rendkívül hiányolunk egy olyan segédletet, amely kipróbált határozványokat tartalmazna a különböző terep- és időjárás viszonyok közötti harcselekmények biztonságos folytatásának szükségmegoldásaira, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy egyfelől a Horthy-haderő vezérkara korántsem folytatott olyan precíz katonaföldrajzi értékelést a Szovjetunió területével kapcsolatban, mint azt a német szövetségesek megtették,⁸² másfelől — ismerve lehetséges katonai potenciálját — tudatosan készült arra, hogy katonai vezető állományát kiépeze az olyan szükségmegoldások alkalmazására, mint amelyeket az előzőekben felsoroltunk. Következtethetünk arra is, hogy a németek sem haditechnikai, sem katonaföldrajzi információkat nem adtak át hű szövetségeseiknek.

*

Ezek után szólunk néhány szót a szociális problémákról. Tudjuk, hogy a „Főméltóságú Asszony” „önkéntes” adományozásra szólította fel a „honvédelmi igazgatás” katonai és polgári tisztségviselőit. Miután a felszólítás csődöt mondott, a Honvédelmi Minisztérium szertvert állított fel a hadiövezetek és árvák támogatására. Ezek újabb gyűjtéseket szerveztek, de nem tudták elérni, hogy a törvényileg szavatolt kisbirtok árát valahogy biztosítsák a hadigondozottak részére, továbbá a beigért vasúti kedvezményt sem tudták „kiverelkedni”. Megkísérelték a hadirokkantotthon átépítését. Tudjuk, hogy hadirokkant nem került be az otthonba. Ezek után jelvényt adtak ki a hadiövezetek részére. De vizsgáljuk meg, hogy mi történt a hadművelleti területen? Idézzük ismét dálnoki Veress: „A... szeretetsomagok... elmaradtak. A németek tovább kapták az ő nagyobb csomagjaikat. Ez az egyenlőtlen elbánás a hangulatra károsan hatott... A »mindent Sztálingrádnak« jelszót elsősorban a magyar hadsereg szenvedte meg. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy ezek a kis csomagok az emberek tizezreiben tartották a lelket. Addig, míg naponként áradtak az arcvonalba, ez volt az egyedüli kapocs az otthoniakkal. Volt bennük...: szerelmeslevél, szalonna, kolbászdarabkák, csokoládé, snapsz, szalámi, minden, amit az otthon szeretete, gondoskodása csak nyújthatott, amire a harcosnak szüksége volt.”⁸³

*

Bár az ellátás problémájához még sok összetevő tartozna (közigazgatás, gazdaszat-közigazgatás, anyaggyűjtő-szolgálat, ellátó- és egészségügyi szervezetek

79 *Dálnoki Veress*: i. m. 354—355. o.

80 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 1583. naplómell.

81 13/44-ik. Téli hadműveletek. Budapest, HM 1944.

82 Tudjuk, hogy a német vezérkar a Szovjetunió általuk számításba vehető katonai és egyéb objektumait térképeken, légifényképeken kiemelten ábrázolta (bekarikázta) és az illetékes katonai parancsnokságok (légierő) rendelkezésére bocsátotta.

83 *Dálnoki Veress*: i. m. 354. o.

szolgálat, állategészségügy, pénzügy stb.), ezek tárgyalásától kénytelenek vagyunk eltekinteni és értekezésünket az egyik legfontosabb szolgálati ággal, az *egészségügyi szolgálattal* bezárni.

Az egészségügyi szolgálat hivatása a hadrakelt csapatok személyi állománya erőnlétének és harcképességének egészségügyi tekintetben való fenntartása, illetve helyreállítása volt. Az orvosoknak kötelességévé tették, hogy az emberek élelmezését, vízzel való ellátását, testápolását és általános testi állapotát figyeljék. Egészségügyi intézetek voltak: az egészségügyi oszlopok, tábori és tartalék kórházak, betegellátó és betegtovábbszállító állomások, valamint egészségügyi célokat szolgáló egyéb szervezetek (pl. járványkórházak, sebészállomások, vasúti sebészállomások, bakteriológiai állomások stb.).

Menetben és elhelyezésben az egészségügyi oszlopok a betegek és sebesültek részére központosan gyengélkedőházakat, a kikülönítve elhelyezett csapatok pedig gyengélkedőszobákat rendeztek be. Harc közben a sebesültek és betegek részére az elsősegélyt a csapatok egészségügyi személyzete nyújtotta. Miután tisztázódott a harc helyzet, s a sebesültek száma is indokolta, segélyhelyet telepítettek. Egészségügyi anyagpótlással az egészségügyi szeroszlopok foglalkoztak.

A Harcászati Szabályzat fő törekvésként követelte meg, hogy a csapatokat a sebesültektől és betegektől mielőbb megszabadítsák, lehetőleg abba az egészségügyi intézetbe juttatva őket, ahol a teljes felgyógyulásuk biztosítható. Legnehezebb feladatként a sebesültszállítást tételezték. A kórházak telepítésének távolsága attól függött, hogy mennyi és milyen gyors szállítóeszköz áll rendelkezésre, viszont a kezelés minőségét és tartósságát a telepítés távolsága határozta meg.⁸⁴

Szabályozták az ún. „véres veszteség” várható mértékét, amely alatt a halottak, sebesültek és betegek együttes számát értették. Ez a viszonyszám tervezési alap volt a segélyek fajtainak, az egészségügyi intézetek telepítésének és alkalmazásának, továbbá a sebesültek szállítása és elhelyezése módjának meghatározásához. E tekintetben a „két hét” választóvonal volt. Ugyanis az ezen belül gyógyulók a hadművelleti területen maradtak, a többiek pedig a hátszágba kerültek.

Már most a helyzet elemzése előtt, le kell szögezni, hogy — megítélésünk szerint — azért a 150 ezer főt kitevő „véres veszteségért” (mai napig vitatott szám), amit a 2. magyar hadsereg elszenvedett, csak kis mértékben felelős az egészségügyi szolgálat; a legtöbb orvos, illetve az egészségügyi szolgálathoz beosztott személyi állomány nagy része becsülettel végezte szakmai tevékenységét. A hadsereg egészségügyi helyzete ugyanis csak egészen kis mértékben volt e szolgálat által befolyásolható. Az eddigiekben már elemeztünk körülmények: a rendkívüli hideg, a téli ruházat hiánya, az elhelyezési viszonyok, az élelmezés alacsony színvonala, a pihenés, a tisztálkodás megoldatlansága — nem is beszélve a támadásba lendült szovjet haderő nyomasztó fölényéről, a fegyver nélkül érkező „váltás”-ról, továbbá arról, hogy a tüzéség gyakran csak „szolgálati jegy”-re lőhetett — olyan fizikai és pszichikai károsodást okoztak, amelyeket orvosi hozzáértéssel, gyógyszerekkel és kötszerekkel ellensúlyozni aligha lehetett.

Ami azonban a legfeltűnőbb és amellyel a felsőbb vezetés lépten-nyomon foglalkozott, később pedig jelentésekben, méltatásokban, emlékiratokban is visszatért, rá az a körülmény, hogy a hadsereg csapatainak egészségügyi szolgálata azoknak a katonatömegeknek a „mentsvárává” vált, amelyek — nem érezvén magukénak a háború politikai céljait — mindent elkövettek, hogy valamilyen módon kivonják magukat az előbb-utóbb biztos pusztulást jelentő frontszolgálat alól. A kiszállítás után, de még az állóharcok idején is, viszonylag kielégítő volt az egészségügyi ellátás. 1942 augusztusában — feltehetőleg a „hídfőcsaták”-kal összefüggésben — hirtelen megemelkedett a sérülések száma. Jány hadseregszolgálatnok e hó 13-i keltezéssel távirati parancsban utasította a ma-

84 E—1. jelzésű szabályzat 75—101. pontok.

gasabb parancsnokokat az öncsonkítás elleni rendszabályokra. „A tábori egészségügyi intézetekben feltűnően sok a kéz- és lábsérült. Ez csak úgy lehetséges, hogy az öncsonkítók is hátrajutnak az egészségügyi intézetekbe. A hadtestparancsnokságok... a legnagyobb eréllyel gondoskodjanak arról, hogy egyetlen egy kéz- és lábsérült sem hagyhassa el a segélyhelyeket..., amíg az öncsonkítás gyanúja tekintetében megnyugtató bizonyítékok nincsenek... A főzallásmester gondoskodik arról, hogy a... hátsóbb egészségügyi intézetekben is végrehajtsák eme parancsnom. Minden... öncsonkítót... tábori bíróság elé kell állítani és... az ítéletek végrehajtását... — az illető alakulata előtt — elretentő példaként kell végrehajtani.”⁸⁵

Abból a célból, hogy összehasonlíthassuk a szövegét Szombathelyi vezérkari főnöknek a következőkben idézésre kerülő egyik megjegyzésével, Jány fenti parancsából emeljük ki azt, hogy „... Még akkor is fenntartom a parancsomat, ha az ilyen sebesültek sokasága miatt azok orvosi kezelése és ellátása nehézségbe ütköznék”.⁸⁶ (Kiemelés a szerzőktől.) Most pedig vizsgáljuk meg, hogy röviddel e parancs napvilágot látta után, szeptember 11-én, a már több ízben felidézett tájékoztató megbeszélésen, mi került feljegyzésre az egészségügyi ellátás egyes vonatkozásairól. „... A vez. o. előadása szerint a lényeg az, hogy az eü. intézeteket a hds. területén mielőbb kiürítsük és ehhez szükséges, otthoni eszközökkel Kijevben vagy Harkovban Lazarettbasis (kórházbázis) létesítése. A hdm. területen ugyanis a... viszonyok nem engedik meg nagyobb kórházak létesítését. Sebesült torlódás esetén szükséges kiürítéshez inga-forgalomban működő kórházvonalokra volna szükség a hdm. területen. A Vkf., a vez. o. és a beosztott orvos között élénk vita fejlődik ki a betegek osztályozásának kérdésében... a Vkf. megjegyzi, hogy a honvédorvosi kiképzés csak gátolja a gyakorlati alkalmazhatóságot. *Nem az a lényeg, hogy minden súlyos beteg hátra kerüljön, hanem az, hogy csak könnyű betegek, sebesültek, légnyomásosak és öncsonkítók ne kerüljenek a hátországba.*”⁸⁷ (Kiemelés a szerzőktől.)

Következtésképpen sem Jányt, sem a Szombathelyit nem érdekelte, hogy az öncsonkítás elleni rendszabályoknak hányan esnek áldozatul azok közül, akik testi épségüket áldozták a „hazáért”, abban a háborúban, amit „ők nem kerestek”, hanem ami „Isten rendelése”, a „magyar sors” velejárója, mivel „csak aki... nem spekulál és nem okoskodik számíthat az Isten segítségére... Gyávákra otthon nincs szükség.”⁸⁸

De kísérjük figyelemmel a honvéd vezérkar főnökének további megjegyzéseit. „... A vez. o. feladata az, hogy erényesen fellépve, maga akadályozza azt, hogy egyes könnyű sebesültek csalás vagy pedig erőszakos fellépés révén a hátországba menő vonatokra felkerüljenek.”⁸⁹

Úgy gondoljuk, hogy már maga az is abszurdum, hogy az egészségügyi szolgálat munkáját rendszeti és igazságügyi megbízásokkal nagymértékben gátolják, de azt elvárni egy orvostól, aki hippokratészi esküje és a szabályzatok előírásainak teljesítése miatt — ilyen körülmények között — amúgy is túlterhelt, hogy erélyesen lökdösse le a vonatról a többszöri osztályozáson átesett sérülteket — több, mint felháborító. Ha maga a 2. magyar hadsereg vezérkari főnöke, Kovács Gyula is belátta, hogy „... Nemcsak a katonát, hanem az egész magyar társadalmat is meg kell győzni arról, hogy itt is Magyarországról és a magyarság jövőjéért küzd. Ennek felismerése a tömegekből hiányzik.”⁹⁰, akkor gyanítjuk, hogy ez a felismerés a zömmel tartalékos orvosokból összetevődő egészségügyi szolgálatot sem hatotta át maradéktalanul.

Azt a megállapításunkat, hogy az egészségügyi szolgálat zömmel teljesítette a kötelességét, támasszuk alá dr. Kigyósy Lajos orvos százados az előzőekben egyszer már részben idézett jelentése teljes szövegének közlésével. Emlékez-

85 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 521. sz. naplómell.
86 Uo.

87 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 854. sz. naplómell.
88 Horváth: i. m. 92. o. („Búcsúparancs”).

89 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 854. sz. naplómell.

90 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 582. sz. naplómell.

zünk, hogy nevezett négy haláleset okának kivizsgálásával megbízva érkezett a 20. könnyű hadosztály 14. gyalogezredéhez. A kiszállítás 1943. január 3-án — tehát 9 nappal a szovjet támadás előtt — történt. „... jelentkeztünk Miskey alezredesnél, aki elmondta, hogy a legénység egészségügyi állapotát és ételmezését mindig figyelemmel kíséri. Az ételmezést a jelenlegi fokozott igénybevétel mellett kevésnek tartja. Ezen megbeszélésen jelen volt a 14. gy. e. két zászlóaljának vezető orvosa is, akik szintén az ételmezés elégtelenségét hangsúlyozták és véleményük szerint a jelentett négy haláleset oka »közvetve« az ételmezés elégtelensége volt... Kimentünk a 14/1. szd. vonalába. Itt a század parancsnoka elmondta, hogy a legénység... igen erősen igénybe van véve... idegileg is állandóan feszült helyzetben van. Legtöbbje naponta csak négy-öt órát alszik, az is csak olyan »bunkeralvás«. Az ételmezt, amit egy napra kapnak, este egyszerre mind elfogyasztják. Ivóvizük nem lévén folyadékot csak annyit fogyaszthatnak, amennyit az ételmezés tartalmaz. Az ételmezést mindannyian kevésnek tartják. Legjellemzőbb erre a kenyér árfolyama, ugyanis egy kenyér 17 RKK-ért⁹¹ cserél gazdát. A legénység, bár zsoldját legszívesebben családjának küldené haza, nagyrésze nem küldi el, hanem fenti áron kenyeret vesz rajta... az emberek sápadtak... lesóványodottak, érdeklődésük csökkent, hangulatuk általában komoly, élcelődés iránt figyelmet nem... tanúsítanak.

Tetvesedés a legtöbb helyen előfordul. Tetvetlenítés... csak a tetű kézzel való fogásában merül ki, de ehhez is fáradtak, közömbösek.

Tisztálkodási lehetőségük igen csekély, mert kevés a hely, víz nincs közel. A hó megfelelne, de... jeges, elpiszkolódott és tele van lóporral. Székletürítés lapátra történik, s ezzel kidobják. Ruházatukból főleg a nadrágok vannak igen elhasznált állapotban.

Orvosi vélemény:

Az eddigi ételmezés többszöri számításunk szerint... napi 2800 kalóriát tesz ki. Ez csak könnyű testi munkát végző embernek elégséges.

Az egyes alosztályok időszakonkénti kivonása tisztálkodás, tetvetlenítés, testi kondíciójavítás és lelkileg való összeszedés céljából igen szükséges volna, mert enélkül egy esetleges járvány a legyengült legénységnél nagyobb veszteséggel járhat, mint amennyi a véres veszteségekből adódik.”⁹²

Az igazsághoz tartozik, hogy az eset és — feltehetőleg — Kígyósy százados jelentése, viszonylag nem maradt hatástalan, mert ismerjük Stomm vezérőrnagy, III. hadtestparancsnok felterjesztését Jány hadseregparancsnok „sk. felbontására”, amelyben viszonylagos teljességgel továbbítja — legalábbis az ételmezési helyzetről — a tényeket. Tájékozottságára jellemző, hogy a jelentését a következő javaslattal zárja: „Mintegy kérdéses, hogy az anyaország gazdasági helyzete meddig engedi meg a pótlékok kiszállítását, kérem a Keitel-féle egyezmény értelmében a német hadi élelemdagnak oly módon való megállapítását, hogy az naponként és fejenként legalább 4500 kalóriát tartalmazzon...”⁹³ Emlékezzünk Clodius táviratában szereplő tértítésre, amelyet a 15. sz. jegyzetben idéztünk.

A szállító (kiürítő) eszközök hiánya az egészségügyi szolgálatot is katasztrofálisan érintette. A szovjet támadás kezdetén a hadsereg közvetlen egészségügyi intézetek 3820 ágyából 3152 foglalt volt (holott a főszállásmester decemberben már azt jelentette, hogy az egészségügyi intézetek kiürítése alapvetően megtörtént).⁹⁴ Ugyanakkor szinte minden szemtanú elmondja azt is, hogy a „visszavonulás” időszakában az egészségügyi járművekről (szánokról) a németek egyszerűen ledobálták a magyar sebesülteket és a járműveket „elzabrálták”. Ilyen esetekről Nemeskürty István közöl adatokat a „Requiem egy hadseregért” című művében (Budapest, 1972.), de maga Jány hadseregparancsnok is jelenti a honvéd vezérkari főnökének 1943. február 9-én, hogy „... a HDS.

91 Korabeli német hadipénz.

92 Lásd a 61. sz. jegyzetben idézett jelentést.

93 Uo.

94 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 1800. sz. mell.

feladata a német egységek biztosítása, ha fegyver nincs, akkor az élő tömeg szerepeljen sebességcsökkentő ütközőként. Gk., fogat elvétel napirenden van”.⁹⁵ Ekkor már — úgy tűnik — Jány Gusztáv is másképpen látta a dolgok menetét, mint a 16 nappal korábban kiadott, hirhedett (az előzőekben egyszer már idézett) parancsában, amelyben még arról beszél, hogy „A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét...”.

E februári parancsában is „csalás”-nak fogja fel a sebesülés tényét, mert azal fenyegetőzik: „Vegye tudomásul mindenki, hogy innen sem betegség, sem sebesülés, sem fagyással el nem engedek senkit...” Az előzőekben bemutatott ruházati helyzetben még mindig úgy látta, hogy „Első a katonai külső”. Nem tűrök mindenféle ronggyal körülcsavart lábbelit (emlékezzünk a „Téli hadműveletek” című segédletre, idézve a 81. sz. jegyzetben), polgári köntöst, lehetetlen főveget...” stb. De ez nem elég. Gyűlölködésében eljut odáig, hogy már élelmet sem akar adni a katonáknak: „...annak van jussa az élelemhez, aki elől harcol, aki ... itt hátul gyülekszik, örüljön, ha annyit kap, hogy éhen nem pusztul...”⁹⁶

*

Az Oszkol folyó völgyében gyülekező csapatok 25%-ának volt csak puskája, a tüzérség teljes löveganyaga hiányzott. 1943. január 22-én megkérkezett a német parancs, mely szerint a 2. magyar hadsereg maradványait messze hátul fekvő területekre kell kivonni újjászervezés végett, a harcképes csapatok pedig maradjanak vissza az Oszkol folyó védelmére. A német hadvezetőség itt akarta „feltartóztatni” a szovjet előretörést. Az Oszkol-völgy védelmére visszamaradó mintegy 12 ezer főnyi magyar erőt a Cramer-hadtestnek rendelték alá. Január 24-én a 2. magyar hadseregparrancsnokság a Cramer-hadtest feletti, amúgyis illuzórikus parancsnokságot (ismeretes, hogy csak Hitler jóváhagyásával lehetett harcba vetni) átadta a 2. német hadseregparrancsnokságnak és kilépett az arcvonalból. A 2. magyar hadsereg maradványait 1943. április végéig hazaszállították.

*

A 2. magyar hadsereg tragédiája — mint a bevezető részben utaltunk rá — elsősorban nem ellátási, hanem katonapolitikai és alkalmazási okokkal magyarázható. A magyar legfelsőbb politikai és katonai vezetés ismerte a saját hadipotenciálját, ismerte a szövetségesek lehetőségeit is, számolnia kellett azzal is, hogy válságos helyzetben a honi terület erőforrásaitól messze elszakadó magyar haderő magára marad és martalékként kerül felhasználásra. Mindezek ellenére a magyar uralkodó klikk belement a szovjetellenes kalandba. Ez katonapolitika és nem ellátás.

A szerzők azonban távolról sem állítják, hogy a 2. magyar hadsereg törvényszerűen bekövetkezett pusztulásában az ellátási rendszernek nem volt szerepe. Hiszen dolgozatunk egész szelleme és anyaga azt tárja fel, hogy a rendkívül célszerűen megírt szabályzatok végrehajtását miként tették lehetetlenné a hibás katonapolitikából fakadó körülmények, továbbá azt, hogy milyen képtelen hibákat követtek el a főfelelősök és emiatt milyen lehetetlen helyzetekbe kerültek a csapatok, amelyek közvetlenül érzékelték az egyre fejlettebb szovjet hadművészet sikereit. Ilyenképpen teljesen nyilvánvaló, hogy a vereség példátlanul gyors bekövetkezésében, továbbá a döbbenetesen magas „véres veszteség”-ben — vezetési és morális okok mellett — az anyagi ellátási rendszer gyakori csődje nem kis szerepet játszott. Ha az olvasó úgy érzi, hogy a szerzők a dolgozatban végig (néha a tudományos tárgyilagosságon túlmutató eszközökkel) pontosan azt bizonygatják, hogy a vereség fő oka igen is az ellátás

⁹⁵ HL 2. hds. pság. 1943. 1094/eln. 322. sz. naplómell.

⁹⁶ HL 2. hds. pság. 1943. 1061/eln. 9/b. sz. mell.

csődje volt, akkor ez az érzés talán a dolgozat tárgyának alárendelt fejtegetésből fakad, mert a szerzők nem komplex oksági elemzést akartak végezni, hanem néhány ellátási problémát kifejtteni.

*

Dolgozatunkat — a fenti megjegyzéseken túl — célszerű volna néhány okos következtetéssel zárni. A legfontosabb következtetéseket azonban maguk a felelősök, egyes szemtanúk és kutatók leírták. Ezek közül idézzünk néhányat:

1. „... minden hadsereg korszerűségében van egy bizonyos határ, amin alul nem lehet menni, annak hátrányait sem erkölcsi neveléssel, sem kiképzéssel, sem vérrel ellensúlyozni már nem lehet”. (Kovács Gyula, a 2. magyar hadsereg vezérkari főnöke.)⁹⁷

2. „Eddigi megállapítások szerint a 2. hadsereg anyagiakban 75%-os veszteséget szenvedett.” (A honvédelmi miniszter 1943. II. 23-i tájékoztatója a minisztertanács részére.)⁹⁸

3. „... a magyarok katonailag teljesen csődöt mondtak... el kell kerülni, hogy a magyarokban hamis öntudatot ébresszünk...” (Ribbentrop német külügyminiszter.)⁹⁹ (E következtetés diplomáciai célt szolgált, tehát fenntartással kell fogadni — A szerzők.)

4. „Mi... az elesett magyar tízezrekre fájó szívvel gondolunk. A... szülőknek, özvegyeknek és árváknak fájdalomt enyhítse..., hogy véglegesen elpusztult az urak országa... Annak a népnek a segítségével építjük a szocialista Magyarországot, amelynek életére — megtévesztve bár — fasiszta gazdái parancsára rátört a magyar katona.” (Dr. Münnich Ferenc)¹⁰⁰

5. „Ez a hiábavaló, de mégis bekövetkezett példátlan véráldozat (az anyagiakról nem is beszélve), amelyet egyes szerzők »az igazi Mohács«-nak tartanak, arra kötelez bennünket, hogy a hagyatékukban — gyakran lakonikus rövidséggel — leírt szakmai tapasztalataikat tovább tanulmányozzuk és okuljunk belőlük.” (A szerzők, más — a tárggyal kapcsolatos — publikációjukban.)¹⁰¹

Тибор Генерал—Лайош Саутер

СЛУЖБА СНАБЖЕНИЯ 2 ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ

Резюме

Западные венгерские военные авторы охотно ссылаются в числе прочего на условия материального снабжения — как на одну из важных причин гибели 2 Венгерской Армии. Исследования убедительно подтверждают, что в стремительном развале армии и понесенных ею громадных потерях действительно значительную роль играло зачастую недостаточное, далеко отстающее от военных норм и предписаний — по своему уровню — материальное, техническое и медицинское снабжение армии. Однако главная причина гибели армии кроется прежде всего в эгоистической и авантюристской военной политике хортистской правящей клики, все остальные причины проявляются объективно лишь в подчинении этому.

Крах материального снабжения исходил главным образом из того, что венгерское политическое и военное высшее руководство основывало снабжение армии на двойную базу. Основные виды имущества (вооружение, техника, горючее, транспорт и т.д.) ожидалось от немецких органов снабжения (которые отставали по причине трианонского мира), венгерские службы снабжения обеспечивали лишь так называемое «национальное» имущество (обмундирование, венгерские продовольственные продукты и т.д.) при помощи своей заранее неправильно организованной системы тыла. О связанных с поставками обязательствах немцев межгосударственного договора заключено не было, среди военных руководителей известно было

97 HL 2. hds. pság. 1943. 1061/eln. A 2. hds-nél szerzett haditapasztalatok a vezetés szempontjából. 12. o.

98 „Magyarország és a 2. világháború” Budapest, 1959. 416. o.

99 „A Wilhelmstrasse és Magyarország” Budapest, 1968. 725—726. o.

100 Horváth: i. m. 7. o.

101 Akadémiai Közlemények. 1981. 84. sz. 154. .

всего лишь так называемое «Будапештское соглашение», положение зафиксированное главным образом устно. Авторы статьи доказывают, что несмотря на то, что венгерские правительства выплачивали высокую цену за снабжение 2 Армии, немцы — вследствие своего положения, ставшего критическим, — «взятых» на себя обязательств по снабжению в основном не выполняли. Это обстоятельство в высшем военном венгерском руководстве и в оперативном руководстве 2 Армии, а также в руководстве войск привело к бессилию, к тенденции, выражавшейся зачастую в отражении ответственности, в попытках решить проблему составлением «донесений».

Документы, составленные командирами войск и органами снабжения, вскрывают абсурдное положение. Самые крупные проблемы проявляются в *службе транспорта*, которая проявила свою несостоятельность с самого начала. Бездействие транспорта заранее предопределило положение остальных служб, так как вследствие этого имущество не поставлялось на место назначения, ибо его нечем было перевозить. Немецкое руководство транспортной службы намеренно задерживало товарные поезда; гужевой транспорт — по причине во много раз возросших расстояний и из-за отсутствия корма для лошадей — очень быстро выходил из строя; привлеченный в армию от гражданских органов машинный парк, состоявший из различных типов автомашин, также быстро становился неработоспособным из-за отсутствия запчастей. Имели место случаи, когда горючее, которого не было в течение нескольких недель, что вызывало полную недвижимость, после того, как оно было выписано, но еще не получено воинской частью, еще не доходя до места назначения, передавалось немцам.

Медицинские документы свидетельствуют о том, что причиной некоторых несчастных случаев являлась *недостаточность питания*. Норма продовольствия в большинстве случаев составляла лишь долю продовольствия, выдававшегося на ужин из сутодачи немцев. О доставке солдатам зимней одежды было отдано распоряжение лишь тогда, когда единосмысленно стало, что солдаты «не вернутся домой на уборку урожая», но так как эшелоны с обмундированием в течение месяцев задерживались немцами, имущество пришлось уничтожить вследствие наступления советских войск. Из-за отсутствия боеприпасов бои часто заканчивались огромными «кровавыми потерями»; а прибывающие на смену войска прибывали без оружия, исходя из тех соображений, что получают оружие от солдат, которых они должны сменить.

Медицинская служба выполняла предписанные обязанности, но имеющимися в её распоряжении средствами не могла помочь войскам, применявшимся в трагических условиях. В короткое время медпункты стали прибежищем членовредителей, самострелов и других солдат, стремившихся любым способом вырваться на родину, но медицина была бессильна в борьбе против вшей и эпидемий. Санитарные транспортные средства для перевозки раненых немцы зачастую отнимали силой.

Tibor General—Lajos Szauter

DER VERSORGUNGSDIENST DER ZWEITEN UNGARISCHEN ARMEE

Resumee

Die im Westen lebenden ungarischen Militärautoren erklären mit Vorliebe die Ursachen des Zusammenbruchs der zweiten ungarischen Armee unter anderen mit den Versorgungsverhältnissen. Die Forschungen beweisen aber überzeugend, daß die oft mangelhafte — das Niveau betrachtet — den Vorschriften und Kriegsnormen weit unterlegene materielle, technische und sanitäre Versorgung zwar eine wichtige Rolle in raschen Zusammenbruch und in den bestürzenden Verlusten der Armee spielte, die größte Ursache des Zusammenbruchs bestand doch in der egoistischen Abenteuerpolitik der Herrscherclique Horthys, alles anderes kommt nur dieser untergeordnet vor.

Das Versagen der materiellen Versorgung ergab sich hauptsächlich daraus, daß die ungarische politische- und Militärführung die Versorgung der Armee auf eine Doppelbase gründete. Sie erwartete die grundsätzliche Materialien (wie: Bewaffnung, Technik, Betriebsstoff, Transport) von den deutschen Versorgungsorganen (sie selbst waren nämlich wegen des Friedens von Trianon zurückgeblieben) und sie versicherten nur die sog. „nationalen“ Materialien (wie: Bekleidung, ungarische Lebensmittelartikeln usw.) durch ihr schon von vornherein fehlerhaft organisiertes System im Hinterland. Über die deutschen Verpflichtungen wurde kein zwischenstaatlicher Vertrag geschlossen, es gab nur die als „Budapester Abkommen“ bekannten, unter den Militärführern hauptsächlich mündlich festgesetzten Regeln.

Die Studie beweist, daß obwohl die ungarische Regierung für die Versorgung der zweiten Armee einen hohen Preis bezahlte, kamen die Deutschen ihren übernommenen „Verpflichtungen“ — da ihre Lage inzwischen eine kritische Wendung nahm meistens nicht nach. Dieser Umstand verursachte bei der ungarischen höheren Militärführung und bei der Operations- und Truppenführung der zweiten Armee Ohnmacht und oft den Versuch der Abwälzung der Verantwortung und der Lösung der Probleme durch „Berichte“. Aus den Dokumenten, die von den Truppenkommandanten und den Versorgungsorganen abgefaßt wurden, zeigten sich absurde Zustände. Die größten Probleme kamen bei dem Transportdienst vor, der vom Anfang an versagte. Dieses Versagen bestimmte schon vornherein die Lage der anderen Dienstzweige, da das Material nicht an seinem Bestimmungsort ankam, weil es kein Transportmittel gab, das zu liefern. Die deutsche Transportführung lies schon vorweg die Züge verspäten, die von Pferden gezogene Fahrzeuge gingen—wegen der auf vielfachste verlängerten Entfernungen und des Mangels an Pferdefutter—schnell kaputt; der von den Zivilorganisationen eingezogenen Kraftwagenpark von verschiedenen Typen versagte bald wegen des Mangels an Ersatzteilnachlieferungen. Es kam vor, daß der Empfänger den schon wochenlang vermißten und Bewegungsunfähigkeit verursachenden Betriebsstoff nach der Zuteilung noch nicht einmal übernommen hatte, bekam er schon die Anweisung, ihn an die Deutschen überzugeben.

Aufgrund ärztlicher Dokumente war die Ursache gewisser Todesfälle die ungenügende Lebensmittelversorgung. Die bestimmte Portion entsprach meistens nur dem Abendessen der deutschen täglichen Lebensmittelportion. Es wurde über die Aussendung der Winterbekleidung erst Verfügungen gebracht als es schon eindeutig geworden war, daß die Kämpfenden „für die Ernte nicht zurückkehren werden“, aber daß die Kämpfenden „für die Ernte nicht zurückkehren werden“, aber da die Deutschen die Lieferungen verspäten ließen mußte das Material wegen des sowjetischen Angriff es vernichtet werden. Wegen des Mangels an der Munition verursachten die Kämpfe oft außerordentlich „blutige Verluße“. Die Ablösungstruppen kamen ohne Waffen an, von der Erwägung ausgehend, daß sie die Waffen von den Abgelösten übernehmen werden.

Der Sanitärdienst kam seiner vorgeschriebenen Verpflichtungen nach, aber an den tragischen Umständen der Truppen konnte er — mit seinen eigenen Mitteln — nicht helfen. Bald wurde er zur Zuflucht der Selbstverstümmeler und der auf anderen Weisen nach Hause Eilenden, während er gegen die Epidemien und Läuse suchte hilflos wurde. Die Mittel des Verwundetentransportes wurden von den Deutschen oft gewaltsam weggenommen.

MUCS SÁNDOR

A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT KATONAPOLITIKÁJÁRÓL 1944—1948

1.

A Független Kisgazda, Földmunkás- és Polgári Párt (a továbbiakban — Független Kisgazdapárt) múltjából eredően már a felszabadító harcok idején jelentős politikai tényezőként lépett színre. Egyik alapítója lett a fasizmus elleni harcot és az ország demokratikus átalakítását hirdető Nemzeti Függetlenségi Frontnak, s az Ideiglenes Nemzetgyűlés létezéséig annak második legnagyobb pártja volt. 1945 nyarára pedig az ország létszámában legnagyobb pártjává fejlődött.

A pártnak ez a politikai súlya meghatározó befolyással volt a katonapolitikájának kialakítására is. A koalíció pártjainak katonapolitikája — így a Független Kisgazdapárté is — a háború befejezéséig abban jelentkezett, hogy miképpen foglalnak állást az ország részvételét illetően a fasizmus elleni harcban, miképpen segítik annak a fegyveres erőnek — a hadseregnek — a megszervezését amely e harc megvívására lesz hivatott.

A Nemzeti Függetlenségi Front által elfogadott program, amely gyakorlatilag az Ideiglenes Nemzeti Kormány cselekvési vezérfonalaként is szolgált e kérdésben, egyértelmű volt. Tevékenyen részt kell vennünk a fasizmus elleni harcban, s ennek érdekében meg kell szervezni a nemzeti haderőt. Ezt a feladatot később a Fegyverszüneti Szerződés is előírta. Mindebből következett, hogy a koalíció pártjainak minden megnyilatkozásában szerepelt ennek szükségessége. Nem volt ez alól kivétel a Független Kisgazdapárt sem.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek a nemzethez intézett szózata kapcsán elhangzott felszólalásában Balogh István, a párt egyik vezető személyisége, kifejtette: „A békét, a mindnyájunk által oly hön óhajtott békét azonban nem várhatjuk, sőt el sem fogadhatnánk a nagyhatalmaktól ajándékképpen. A békéért harcolnunk kell. Németországnak, Európa állandó békebontójának legyőzésénél ott kell lennünk, ott a helyünk a nagyhatalmak oldalán. Szent lesz ez a harc, mert az emberiség, mert a magyarság hosszú békéjét fogja szolgálni. És rövid lesz ez a harc, mert az önzés és erőszak a békevéagnak és igazságnak nem tud sokáig ellenállni. Az új magyar honvédség magyar és demokratikus szellemben alakul meg. Abban minden jó magyar hazafi tehetsége és vitézsége szerint érvényesülhet.”¹

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés december 21-i ülésén Erős János kisgazda képviselő pártja nevében elvi nyilatkozatot tett, amelyben többek között leszögezte: „... kívánjuk a német szövetségből való azonnali kiválást, kívánjuk a német rablók és fosztogatók azonnali kiverését az ország területéről és ha ez nem megy másképp, hadbalépés útján is”.²

¹ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója, 1944. december 21-i ülés. Országgyűlési Könyvtár.

² Uo.

A hadbalépést elvileg kimondó kormánynyilatkozatra december 28-án került sor. 1945. január 20-án pedig aláírták a szövetséges hatalmak és Magyarország között a Fegyverszüneti Szerződést, amelyben a kormány nyolc hadosztály felállítására és a fasizmus elleni harcra való bevetésére kapott lehetőséget. Január 30-án megjelent az utcákon a kormány toborzási felhívása, amely a hadsereg szervezésének kezdetét jelentette.

Február 11-én Budapesten a demokratikus pártok által szervezett nagygyűlésen, amely gyakorlatilag a toborzó munka eredményességét volt hivatva szolgálni, a Független Kisgazdapárt szónoka, Varga Béla, többek között arról szólt, hogy: „A legsürgősebb magyar feladat most, hogy ezt a kicsiny magyar hadsereget felszereljük és minél előbb — mert minden napi, percnyi késedelemben halál rejlik a nemzet számára — harcra vessük. Ott akarunk állni a háború győzelmes befejezésekor fegyverrel a kezünkben.”³

A demokratikus pártok azon törekvésében, hogy a hadsereg megszervezése és felszerelése egy percnyi, egy napi késedelmet sem szenvedjen, a Független Kisgazdapárt jelentős szerepet játszhatott volna. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányban ugyanis a párt jelentős pozíciókat kapott. A Honvédelmi Minisztériumban B. Szabó István, a párt egyik vezető egyénisége töltötte be a minisztérium politikai államtitkári funkcióját, tehát gyakorlatilag a honvédelmi miniszter és a vezérkar főnöke után (mivel mind a két tisztséget Vörös János töltötte be) a második személy volt. Funkciója — és ezt hangsúlyozni kell — elsősorban politikai funkció volt. De hát a hadsereg léte vagy nemléte ekkor elsősorban politikai kérdés volt. Nincsenek adataink arra vonatkozóan, hogy a politikai államtitkár mennyire szólhatott bele a hadsereg szervezésének konkrét kérdéseibe. Az viszont tény, hogy a Független Kisgazdapárt elvi állásfoglalásait a fasizmus elleni harcot illetően — a többi pártoktól eltérően — a gyakorlatban alig követték konkrét lépések. Ennek magyarázata csak az lehet, hogy az országos politikai életben olyan dolgok történtek, amelyek inkább lekötötték a párt figyelmét, mind a hadsereg. Napirendre került a földbirtokreform, az üzemi bizottságok és a nemzeti bizottságok kérdése, amelyekben már a magyar társadalom háború utáni fejlődésének útjai, módjai voltak kitapinthatók.

A koalíciós pártok, amikor állást foglaltak a fasizmus elleni harc és az új hadsereg megszervezésének kérdésében, kinyilvánították elképzeléseiket a hadsereg háború utáni fejlesztésének, illetve politikai arculata kialakításának mikéntjét illetően is. A Független Kisgazdapárt ezt abban a dokumentumban tette meg, amelyet Nagy Ferenc állított össze 1945 elején, s amely gyakorlatilag a párt új programjaként jelent meg. Ebben a dokumentumban a „Milyen hadsereget kíván a Független Kisgazdapárt” c. külön fejezet megállapította: „Bár nyilvánvaló, hogy az európai háború örök tűzfészke. Németországnak a legyőzése után, hosszú ideig nem lesz háború, a hadsereg szervezésére mégis gondolnunk kell. Először is gyors program alapján meg kell szervezni a németek elleni háború céljaira az új magyar honvédséget, majd gondolnunk kell a békeidők hadseregének felállítására is. Az új magyar hadseregnek valóban népi hadseregnek kell lennie. Nem szabad válaszfalakat építeni a hadsereg és a nép közé. Meg kell szüntetni a tisztikarnak a polgári társadalomtól való elnevelését, és éppen ezért meg kell szűnni az előzetes tisztképzésnek. Mindenkinnek honvédként kell bevonulni a hadseregbe, és azután a valóság alapján, az iskolai végzettségre való tekintet nélkül kell kiválasztani a leendő tiszteket. A karpaszományos jogot el kell törölni.⁴ Katonatisztek és katonák számára el kell tiltani a politikával való foglalkozást. Háborúban és békében el kell törölni a tiszti étkezdet, s meg kell szüntetni a feljebbvalókkal szemben való megalázkodás kötelességét. Intézményesen biztosítani kell az alárendeltek panaszjogát.”⁵

³ Szabadság, 1945. február 13.

⁴ A Horthy-hadseregbe bevonult érettségizett fiatalok zubbonyuk ujjára megkülönböztető jelzést, paszományt kaptak. Ezek a személyek a katonai szolgálat alatt többségükben tiszti rendfokozatot érthettek el.

⁵ Az MSZMP Párttörténeti Intézetének Archivuma, 285. f. 2/7. ó. e. 230—231. o.

A programnak ez a katonapolitikai vonatkozása két figyelemre méltó gondolatot tartalmaz. Az egyik a tisztikar jövőbeni kialakításának az útja, a másik, a politikamentes hadsereg képe. Ami az előbbit illeti: a párt tisztában volt azzal — s ezt a későbbiek során világosabban ki is fejtette —, hogy az új hadsereg tisztikarát más társadalmi osztályokból és rétegekből is kell szervezni, mint a régi hadseregét. Az új tisztikar kialakításának a régihez képest más útjairól alkotott kisgazdapárti vélemény abból az elemzésből fakadt, amit a párt 1944. október 15-e, a háborúból való kiugrás horthysta kísérletéről készített. Ezen elemzés szerint „a legsúlyosabb vétket a hadsereg követte el. Mélyen megbecsüljük azokat a tiszteket, akik örvendetes kivételt jelentenek ezen a téren, de még nem történt meg egyetlen országban sem, hogy legyen az országnak hadserege, de annak tisztikara mindenre használható, csak a nemzeti ügy szolgálatára nem. Tisztikar, amely amikor megkapja a parancsot legfőbb hadurától, szembefordul vele és árulóvá lesz, hitvány, idegen-bérenc, eladja az országot és hozzájárul romlásához! Október 15-ének tragédiája itt van. Abban, hogy nem ismétlődött meg az 1848-as eset, nem álltak a tömegek és a csapatok élére hűséges jó magyar tisztek, hanem kevés tiszteletre méltó kivétellel mind gyáván megbújt, vagy kereste az árulók kegyeit.”⁶ Az a megfogalmazás azonban, amely a tisztí utánpótlásra vonatkozóan itt szerepel, megoldhatatlan. A szervezett tisztképzést nem nélkülözhatték, sem az akkori, sem az előző korszak hadseregei. A politika nélküli hadsereg igénye pedig ebben az időben már csak óhaj volt, mert egyrészt politikai nevelés a hadseregben — éppen a koalíciós pártok megegyezése alapján — már létezett, és a koalíció többi tagjai nagyon határozottan álltak ki amellett, hogy a hadseregben legyen is politikai nevelés. A politikamentes hadsereg hangoztatása egyébként tipikus polgári jelszó annak érdekében, hogy a hadsereg nagyon is politikai — a burzsoá uralgó osztály érdekében kifejtett — tevékenységét elleplezzék, s úgy igyekezzenek beállítani, mintha a hadsereg az osztályokon, az osztályok politikai küzdelmén felül állna. A történelem viszont számtalan esetben bizonyította ennek ellenkezőjét. A hadsereggel kapcsolatos fentebbi gondolatokat Nagy Ferenc — mint a kormány tagja — 1945. május 27-én Cegléden tartott beszédében újlá elismételte.⁷

1945 augusztusában ülésezett a Független Kisgazdapárt nagyválasztmányi ülése, ahol megerősítették a párt által eddig követett irányvonalat. Az elfogadott program Vida István értékelése szerint „...a tőkés társadalmi rend továbbélésének feltételezéséből indul ki... Nem kívánja korlátozni az ipari nagyburzsoázia gazdasági és politikai uralmát, semmilyen tökeellenes intézkedést nem vet fel.”⁸ Ez a program ugyan nem szól a hadsereggel összefüggő kérdésekről, de a párt vezetőinek további megnyilatkozásai nem hagynak kétséget afelől, hogy itt lényeges változás nem következett be. Ezt igazolta Nagy Ferenc előadása a Honvédtiszti Szabadegyetemen, ahol többek között kijelentette: „Sajnos, a magyar tisztikar jelentékeny százaléka helyeselte a magyar néptől teljesen idegen külpolitikai vezetést. Ebben az idegen származás körülményei is közrejátszottak.

Az új magyar hadseregnek valóban népi hadseregnek kell lennie... Ha a magyar nép és a magyar hadsereg tökéletesen összeforr, akkor megvalósul az igazi demokrácia a honvédségben is. Egymást megbecsülve, egymás iránt feltétlen bizalommal viseltetve az új magyar hadsereg minden tagjának arra kell törekednie, hogy a honvédség és az ország dolgozó polgársága között minden különbséget megszüntessen és teljes mértékben kiérdemlje a magyar társadalom osztatlan szeretetét.”⁹ A szavak valóban figyelemre méltóak. Csupán a tettekhez vezető utak, módok megjelölése hiányzik. Mi kell ahhoz, hogy a nép és a hadsereg tökéletesen összeforrjon, mi kell ahhoz, hogy a honvédség és „az ország dolgozó polgársága között” minden különbség megszűnjön? E kérdések megválaszolására Nagy Ferenc nem vállalkozhatott. Nem is tudott vál-

⁶ Uo. 201. o.

⁷ *Kis Újság*, 1945. május 29. 5. o.

⁸ *Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944—1945.* Budapest, 1976. 74. o.

⁹ *Kis Újság*, 1945. október 21.

lalkozni, mert akkor olyan gondolatokkal kellett volna előhozakodnia, amelyek ellentétben álltak a párt alapvető programjával.

2.

Az 1945. november 15-i országgyűlési választásokon a Független Kisgazdapárt megszerezte a szavazatok 57,03⁰/₀-át, s ezzel a nemzetgyűlésben abszolút többségbe került. A baloldali pártok együttesen a szavazatok 43⁰/₀-át mondhatták magukénak. Ez azt jelentette, hogy a Független Kisgazdapárt abszolút többsége mellett olyan jelentős politikai erőt képviseltek, amelyet már nem lehetett figyelmen kívül hagyni az országos jelentőségű politika alakításában. A választási eredmények a pártok politikai célkitűzéseit alapján véve nem befolyásolták. Tény, hogy a baloldali pártoktól a tömegekkel való még szorosabb kapcsolatot, a reakciós erőkkel szembeni még határozottabb együttes fellépést igényelték. A Független Kisgazdapártban tömörült retrográd erők ugyanis, amelyeknek ekkor a pártban meghatározó szerepük volt, a párt „választási győzelmével lezártnak tekintették a magyar társadalom demokratizálásának folyamatát, s nem kívántak tovább lépni. Nem csupán a fennálló politikai viszonyok konszolidálására, hanem a polgári demokrácia felé való visszatérésre vettek irányt.”¹⁰

A Kisgazdapárt választási győzelme, valamint a jobboldal erős befolyása a párton belül, meglehetősen negatívan hatott a párt katonapolitikájának alakulására is. A választások után megalakult Tildy-kormányban a honvédelmi miniszteri tárcát a Független Kisgazdapárt kapta meg, s annak élére Tombor Jenő altábornagyot nevezték ki. Tombor Jenő még az első világháború előtt lett hivatásos tiszt, s a Tanácsköztársaság idején szerepet vállalt a Vörös Hadsereg szervezésében és tevékenységében. Ezért a munkáshatalom leverése után a horthysta katonai bíróság megfosztotta rendfokozatától és kicsapták a hadseregből. A felszabadulás után katonai vonalon is rehabilitálták, s figyelembe véve azt, hogy ha tényleges katonai szolgálatot teljesít, milyen rendfokozat elérésére lett volna módja, altábornagyi rendfokozatba léptették elő. Tombor személye tehát Vörös Jánoséhoz viszonyítva bizonyos fokú barátságos jellegű volt a HM élén, ám a katonapolitika párton belüli alakításában döntő szava neki nem volt.

Itt csupán jelezzük, hogy változás történt a HM egy másik jelentős posztján is a Tildy-kormány megalakulása után. A politikai államtitkári funkciót B. Szabó István helyett Zentai Vilmos, a Szociáldemokrata Párt egyik vezető személyisége kapta meg. Ez a kinevezés ismételten a baloldali erőknek kedvezett.

A Független Kisgazdapárt katonapolitikájához visszatérve, amint említettük, azt nem a demokratikus továbbfejlődés, hanem a megtorpanás, sőt a visszafelé tekintés jellemezte. Erre utalnak Varga Béla és B. Szabó István felszólalásai a kormányprogram vitájában. Varga Béla a tisztikar vonatkozásában úgy nyilatkozott, hogy „Ha azt akarjuk, hogy legyen magyar szellemű hadsereg, akkor ehhez az első lépés az, hogy tisztjeit a magyar parasztságból és magyar munkáságból vegye, onnan regenerálódják és akkor egy lesz vele az egész nemzet.”¹¹ Ezzel szemben B. Szabó István a hivatásos tisztek mellett állt ki. A helyzet ugyanis ebben az időben az volt, hogy a hadseregben egyre többen kaptak beosztást olyan tisztek, akik a Szálasi-féle hadseregben, a Vörös Hadsereggel szemben harcolva, nyugatra vonultak, s onnan a háború után, 1945 nyarán és őszén, kezdtek visszaszállingózni. Beosztásukat pedig azoknak a tartalékos tiszteknek a rovására kapták meg, akik önként jelentkeztek a fasiszmus elleni harcra, s a háború befejezése után is becsülettel szolgáltak a hadseregben. A HM vezetésének ez a törekvése társadalmi botránnyá dagadt. Tiltakoztak ellene a baloldali pártok központi és helyi sajtóorgánumai, a csapatok demokratikus és baloldali érzelmű állománya pedig tiltakozó memorandumot juttatott el a kér-

¹⁰ *Vida István*: i. m. 127. o.

¹¹ *Nemzetgyűlési Napló*, 1945—49. I. k. 1—30., 63. o.

désben a miniszterelnökhöz és a honvédelmi miniszterhez. Szót emeltek az ellen a tevékenység ellen a baloldali pártok képviselői is a kormányprogram vitájában. Ezekre a felszólalásokra reagált B. Szabó István, és többek között kijelentette: „... az a vád is elhangzott, hogy a tartalékosokat le akarják szerelni és csak a reakciós tisztek maradnak meg. Tény, hogy a háború befejezésével a honvédséget teljes egészében ellepték olyan emberek, akik ott akarták megtalálni a magánélet helyett a megélhetésüket. Amikor ma az ország egészen kevés honvédséget tud tartani, amikor a létszám számszerűleg meg van állapítva, igenis indokoltnak tartom, hogy ha már a honvédség fenntartására az ország pénztárából nagy összeget fizetünk, ne nyugdíjasok szaporításával érijük ezt el, hanem elsősorban a tartalékosok menjenek vissza privát foglalkozásukhoz, a tényleges tisztek között bizonyára van annyi demokratikusan gondolkozó tiszt ebben az országban, amennyi kiteszi ezt a kis létszámot.”¹² Figyelemre méltó, hogy B. Szabó felszólalásában — akárcsak a kormányprogramban — szó sincs az új tisztikar kinevelésének szükségességéről. Felszólalásának egy másik gondolatában viszont B. Szabó ellentmondott a pártprogram azon kitételének, hogy a hadsereg tagjainak meg kell tiltani a politikával való foglalkozást. B. Szabó most úgy fogalmazott, hogy az új honvédség ugyan politizálhat, de vigyázni kell rá, hogy „napi politikai ellentéteket ne szítsanak a katonák között.” Ő, mint volt HM politikai államtitkár, ugyanis nagyon jól tudta, hogy a politikát már nem lehet száműzni a hadseregből. Annak a koalíciós pártok közötti korábbi megegyezésnek a felelevenítése viszont, miszerint a hadseregben nem lehet pártpolitikát folytatni, B. Szabó részéről nem volt véletlen.

1946. február 7-én új kormány mutatkozott be az országgyűlésben, amelynek elnöke Nagy Ferenc, a Független Kisgazdapárt vezetője lett. A változást, mint ismeretes, az hozta magával, hogy február 1-én Magyarország államformája köztársaság lett, s az addigi miniszterelnököt, Tildy Zoltánt választották a köztársaság elnökévé.

Nagy Ferenc kormányának programja katonapolitikai vonatkozásban az előző kormányéhoz képest új momentumokat nem tartalmazott. A miniszterelnök elismerte ugyan, hogy sehol nincs szükség akkora átalakulásra, demokratikus irányú fejlődésre, mint éppen a hadseregnél, ám az elérendő célok konkrét részletezésével a kormány ismételtén adós maradt. Nem is lehet csodálkozni, hogy a kormányprogram feletti vitában csupán egy képviselő foglalkozott a hadsereg kérdésével, sürgetve az új tisztikar kiképzésének mielőbbi megkezdését a dolgozó osztályok köréből.

A Baloldali Blokk megalakulása 1946 márciusában és politikai ellentámadása a reakciós erők azon törekvése ellen, hogy a magyar társadalom további demokratikus fejlődését megakadályozzák, sőt bizonyos vonatkozásokban visszafejllesszék, közvetlenül érintette a Független Kisgazdapártot. Ezek az erők ugyanis — mint erre már az előbbieken utaltunk — főképpen a párt jobbszárnyán helyezkedtek el és nagy befolyással rendelkeztek a párton belül. A kibontakozott politikai küzdelemben a Független Kisgazdapárt kevésbé tudott odafigyelni a hadseregére. Ám mégis voltak olyan megnyilvánulásai a pártnak, amelyek arra mutattak, hogy azért ez a vonal sem esett ki a látószögéből. Igaz ezek a megnyilvánulások nem központi jellegűek, de mégis jellemzőek voltak.

Tombor Jenő honvédelmi miniszter március 28-án előterjesztéssel élt a Minisztertanácshoz, hogy az foglaljon állást: a honvédség hivatásos állományába tartozó személyi politikai pártban valamilyen tisztséget elvállalhat-e vagy sem. Tombor az előterjesztésben elismeri, hogy az érvényben levő rendelkezések „nem zárják ki ugyan azt a lehetőséget, hogy hivatásos állományú személyek politikai tisztséget viseljenek. Mégis megfontolandónak mutatkozik, hogy vajon a párttisztség vállalását célszerű-e megengedni és a fokozott párttevékenység nem fogja-e hátrányosan befolyásolni a katonai személyeket abban, hogy teljes munkájukat hivatásuk maradéktalan teljesítésére fordíthassák.”¹³ Az

¹² Uo. 106. o.

¹³ Hadtörténelmi Levéltár, HM elnöki iratok, 1946/9. 94.

ügyben a Minisztertanács úgy foglalt állást, hogy „...nemkívánatos, hogy a honvédség hivatásos állományú személyei politikai pártban tisztséget viseljenek.” A megfogalmazásból látható, hogy a Minisztertanács a kategórikus tiltást nem tette meg, ami pedig, a Független Kisgazdapártnak az eddigi állásfoglalásaiból következőre, kedvezőbb lett volna a számára. A párt nagyobb politikai demonstrációkon is igyekezett szemléltetni a hadsereggel való kapcsolatát olyan formában, hogy azokra a helyekre, ahol ezekben a hónapokban Nagy Ferenc tartott gyűléseket, a honvédelmi miniszter mindig elkísérte.

Nem maradtak el a Független Kisgazdapárt egyes szervezeti és a párt irányítása alatt levő Parasztszövetség részéről a hadsereggel kapcsolatos durvább megnyilvánulások sem. A Parasztszövetség Országos Központja pl. 1946. április 1-én a földművelésügyi miniszterhez írott előterjesztésében arra kérte a minisztert, hogy járjon közbe a honvédelmi miniszternél az egész parasztság katonai szolgálat alóli mentesítése érdekében.¹⁴ A Szövetség a kérelmet azzal indokolta, hogy a parasztságnak szüksége van birtokvédelemre, s azt csak akkor teheti meg, ha odahaza tartózkodik. Mondani sem kell, hogy az ilyen jellegű gondolat megszületése egyenlő a teljes abszurditással, s ellenkezett magának a parasztságnak az érdekeivel is.

Nehezen tudta megemészteni a párt azt az 1945 végén — a társadalmi felzúdulás hatására és a SZEB intézkedésére — hozott határozatot, hogy a volt nyugatos tiszteket el kell bocsátani a hadseregből. A párt győri szervezete még 1946. áprilisában is levélben fordult e kérdésben a miniszterelnökhöz és kifejtette, hogy ez a lépés elhamarkodott volt. Kéri, a miniszterelnök hasson oda, hogy vegyék revízió alá ezt a rendelkezést. „Tudjuk biztosan — írták a levélben —, hogy a fentiek orvoslása is hozzá fog járulni ahhoz, hogy az a bizalom, amely a kisgazdapárti tagoknál az utóbbi események következtében országosan megrendült, újra erősödni fog.”¹⁵

Az eddig elmondottakból világosan láthatók a Független Kisgazdapárt háború utáni katonapolitikájának főbb vonásai. A hadsereg demokratizálása ugyan szükséges, de csak olyan mértékig, ameddig azt a párt programja megkívánja. Az új tisztikar kinevelése a dolgozó osztályok köréből csak elvétve történik fel. A tisztikar biztosítását továbbra is a régi tisztikarból kívánják megoldani, s az új viszonyoknak megfelelően egy kissé demokratikusabb eszmékkel ellátni. A hadsereg politikai tevékenységét a legkategórikusabban ellenzik, s amikor ezt már sehogysem tudják keresztülvinni, akkor a pártot politikai tevékenységét kívánják korlátozni. Ezeken a katonapolitikai nézeteken a párt csak nehezen, a nagypolitika síkján elszenvedett vereségek hatására volt hajlandó némiképpen változtatni.

Az 1946-os év első fele a hadsereg politikai arculatának demokratikus, baloldali fejlődésében jelentős eredményeket hozott. Ezek az eredmények szervezeti és politikai síkon egyaránt jelentkeztek.

1946. márciusában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB), figyelembe véve az ország nehéz gazdasági helyzetét, úgy döntött, hogy a hadsereg létszámát 25 ezer főre kell csökkenteni. A kormány viszont, figyelembe véve a gazdasági stabilizáció érdekében tervbe vett intézkedéseket, azt kérte, hogy a létszám mindössze 20 ezer fő legyen. Ez a csökkentés önmagában is a további demokratizálási folyamatot segítette elő, mert a tisztí és a tiszthelyettesi karból elsősorban azok kerültek elbocsátásra, akik nem akartak, vagy nem tudtak egyetérteni a demokratikus fejlődéssel. A B-lista kiterjesztése a hadseregre pedig tovább erősítette ezt a folyamatot.

A létszámcsökkenéssel egyidőben jelentős szervezeti változásokra is sor került. A határporlyázó századokat kivonták a Honvéd Kerületi Parancsnokságok alárendeltségéből és az újonnan megszervezett Határőr Parancsnokság alá rendelték. A Határőrség parancsnoka Pálffy György ezredes lett, akit hamarosan vezérőrmaggyá léptettek elő. Ez a szervezeti változás azt jelentette, hogy

14 Uo. 1946/13. 832.

15 A Minisztertanács irattára, XXIII—c 4635/1946.

a hadsereg állományának mintegy a fele — tizennégy zászlóalj — kommunista parancsnok irányítása alá került.

A baloldali erők jelentős győzelmüként könyvelhették azt a tényt is, hogy a Minisztertanács 1946 nyarán végül is elfogadta a nevelőtiszti intézmény szer-
vi határozványát, s ezzel ez az intézmény most már állami szinten, jogilag is
elfogadott lett a hadseregben. 1946 őszén már megindulhatott az első központi
nevelőtiszti tanfolyam is.

Ezekre a változásokra — amelyek kétségtelenül a baloldal pozícióit erősítet-
ték a hadseregben — a Független Kisgazdapárt csak késve, 1946 nyarán reagált
hivatalosan. Ennek fő oka valószínű abban keresendő, hogy a Baloldali Blokk
pártjaival vívott politikai küzdelem és a párton belüli politikai harc közepette
erre a területre nem maradt ideje. Arról nem lehet szó, hogy ezekről a válto-
zásokról nem tudott, hiszen a döntések olyan szinteken történtek, amelyeken
a pártnak is ott voltak a vezető emberei. Valószínű az is, hogy a döntések sú-
lyát a Független Kisgazdapárt nem mérte fel eléggé. A hadsereggel kapcsola-
tos bizodalma abban volt, hogy a kisgazda honvédelmi miniszter és a hivatásos
tisztikar pozíciói elegendők lesznek annak a katonapolitikának az érvényesítésé-
re, amely a párt programjából következett.

A helyzet azonban, mint később kiderült, nem volt ennyire egyértelmű. A
baloldal befolyása erre az időre nem csak a társadalom széles rétegeiben nőtt
meg, hanem a hadseregben belül is. A kisgazdapárt vezetése — ha késve is —
de felfigyelt erre a jelenségre. Létrehozta saját katonai bizottságát,¹⁶ amely —
amint az tevékenységéből kiderült — több esetben elemezte a honvédség hely-
zetét, abból következtetéseket vont le és javaslatokat tett a vezetés felé a konk-
rét katonapolitika kialakítására. Az első ilyen helyzetelemzés 1946 júniusában
készült el.¹⁷

Ebben az elemzésben a Véderő Bizottság abból indult ki, hogy „A honvéd-
ség ügye hosszú időn át háttérben maradt — annak ellenére, hogy a honvédel-
mi tárca a párt kezében van, jelentősége a rendőrség ellensúlyozására, a kor-
mányzat rendelkezésére álló karhatalom szempontjából nagy és nem nélkülöz-
hető.” A honvédség szervezeti helyzetéről szólva megállapítja, hogy az „az ön-
kéntes leszerelés képét mutatja”, mert a fegyverszüneti szerződésben engedé-
lyezett nyolc hadosztálynyi erő helyett csak 20 000 főt tesz ki. A honvédség poli-
tikai befolyásoltóságát vizsgálva úgy látja, hogy „Ma már a honvédség irányítá-
sa is a MKP kezében van.”

A baloldal, a kommunisták befolyásának bizonyítására az elemzés elmond-
ja, hogy „A honvédelmi minisztérium személyügyi, katonapolitikai osztálya, a
nevelői intézmény, amely a MKP kezében (van), a honvédség korlátlan irányítá-
sát jelenti.” Megállapítása szerint a pártok megoszlása a kulcspozíciókban a
következőképpen alakult: Kisgazdapárt 5%, MKP 60% (ebből 15% MKP ér-
zületű pártonkívüli), SZDP 30% és egyéb 5%. Ehhez hozzáteszi, hogy a fenti
megoszlás nagyjából az egész honvédség százalékos képét is mutatja, mivel a
beosztottak párttagsága nagyjából azonos a parancsnokéval.

A helyzet illetően alakulásának okát a Véderő Bizottság több dologban
vélte felfedezni. Először is abban, hogy a honvédségben, annak megalakulá-
sától kezdve, gyakorlatilag két erő működött. Ezek közül az egyiket azok al-
kották, akik „egyik párthoz sem tartoztak, politikai terv, térhódításra való
pozíció harcra való felkészülés nélkül végezték munkájukat.” A másikba pe-
dig a „minden pozícióért végsőkig küzdő, minden politikai eszközt igénybe ve-
vő munkáspártiak tömörültek, akik az első alkalomtól kezdve, lépésről lépés-
re rendszeres és tervszerű előretörésben vannak.” A Véderő Bizottság vélemé-
nye az, hogy a hadseregben a „pártérdekek” kerültek előtérbe és fokozato-
san kiszorították a „honvédség szempontjait.” Az okok közé sorolja továbbá,
hogy „kiszelektálnak minden régi, szakképzett tisztet és helyüket »megbízható«
párttagokkal töltik be.” Ide sorolják a kötött előléptetési rendszer hiányát, mert

16 A Kisgazdapártban ezt Véderő Bizottságnak nevezték. Megalakulásának idejéről nincsenek pontos adataink.

17 A Belügyminisztérium Irattára. A Véderő Bizottság helyzetelemzéseinek teljes szövegét *Vida István* bocsátotta rendelkezésünkre, amiért ezúton is köszönetet mondok.

„ennek következtében történnek a vezető állások betöltése és a gátlás nélküli előléptetések.” Hasonlóan vélekednek a tiszthelyettesek előléptetéséről is, ahol „zömmel a tiszta kommunista irányelveket és célkitűzéseket képviselő »nevelői tanfolyamot végzett« személyek jönnek számításba.” A helyzet ilyen alakulásának okaként említik Vörös János első honvédelmi miniszter „megalkuvó, felelősséget nem vállaló, kiszolgáló politikáját” is.

A helyzetelemzés alapján és az okok vélt feltárása után a Véderő Bizottság javaslatokkal élt a pártvezetőség felé, amelynek megvalósításától a vázolt helyzet megváltoztatását remélték. Mindenekelőtt azt javasolták, hogy a B-lista bizottságokban érvényesíteni kell a többségi párt (a Kisgazdapárt) kívánságait, továbbá haladéktalanul át kell térni a kötött előléptetési rendszerre, a kulcspozíciók fokozatos, tervszerű arányosítására pedig meg kell tenni az első lépéseket. Ugyanakkor a köztársasági elnök jogkörébe kell vonni a hivatásos tisztek kinevezését, az előléptetéseket, valamint a csapattest- és ennél magasabb parancsnokok kinevezését. Felmerült az a gondolat is, hogy egy polgári honvédelmi miniszter talán jobban ellen tudna állni a kül- és belpolitikai nyomásnak. Más szóval, talán jobban ellen tudna állni a baloldali pártok térhódításának a hadseregben és a SZEB hadsereggel kapcsolatos intézkedéseinek.

Végezetül — mintegy a javaslatok nyomatékaként — leszögezték: „Központi hatalom, kül- és belpolitika, csak megfelelő fegyveres erő birtokában képviselhető el. Minden demokratikus többség szertefoszlik, ha a karhatalom problémáit nem sikerül megoldani.”

Szükségesnek látszik, hogy a Véderő Bizottság helyzetelemzésével kapcsolatban néhány gondolatot elmondjunk. Ami a honvédség létszámviszonyainak alakulását illeti, az nem a baloldal tevékenységének volt a következménye, hanem a SZEB intézkedésének a Fegyverszüneti Szerződés azon rendelkezése végrehajtására, miszerint a háború befejezése után „a magyar fegyveres erők leszerelendők és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alatt békeállományba helyezendők.”¹⁸ Így az a kérdés, hogy a magyar hadseregnek a békeszerződés életbe lépéséig mikor, milyen létszáma lehet, az kizárólag a SZEB-től függött. A baloldali pártok természetesen nem tiltakoztak a létszámcsökkenés ellen. Ez ugyanis, amellet, hogy jelentős anyagi terheket vett le az állam válláról, azt is jelentette, hogy segítette a baloldal katonapolitikájának azon alap-tételét megvalósítani, hogy a hadsereget meg kell tisztítani a retrográd erőktől. Meglehet, a Kisgazdapártot fájdalmasan érintette minden olyan „régí szak-képzett tiszttel szelektálása” akik valószínűleg e párt politikai célkitűzéseinek lettek volna támogatói. Am ebből az alapállásból kiindulva a baloldali pártok azon törekvését sem lehet elítélni, amellyel ők pedig olyan tiszteket akartak pozíciókba juttatni, akik az ő politikájukat képviselték. Mindegyik politikai erő küzdött saját pozíciójának megtartásáért, illetve újabbak megszerzéséért.

A Kisgazdapárt abban tévedett, hogy szinte magától értetődőnek tartotta az — úgymond — régi szakemberek megingathatatlanak tartott pozícióit a hadseregben. Pedig a baloldali pártok nem rejtették véka alá a hadsereggel kapcsolatos terveiket és tettek is azért, hogy azok valóra váljanak.

A Kisgazdapárt is tudatában volt a hadsereg jelentőségének az adott viszonyok között. Ezt a szóban forgó helyzetelemzés bevezető és záró gondolatai világosan mutatták. A probléma a részükről abban volt, hogy a programjukból kiindulva nem tudtak más katonapolitikát kidolgozni mint azt, amiről eddig szóltunk. Ezt azonban akkor sem a magyar társadalom többsége — beleértve a párt paraszti tömegeinek nagyobb részét is — sem a hadsereg többsége nem fogadta el. Ezt erősítik meg a Véderő Bizottság további helyzetelemzései és javaslatai is.

A Független Kisgazdapárt Véderő Bizottságának ez az aktivitása a hadsereg-re gyakorolt befolyás megszerzéséért azzal a politikai ellentámadással függött össze, amelyet a párt kezdett a Baloldali Blokk pártjai ellen annak érdekében, hogy megakadályozza azok további előretörését, lehetetlenné tegye a gazdaság

¹⁸ Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948. A magyar és a szovjet külügyminisztériumok közös kiadása. 36. o

állami szektorának bővítését. A Független Kisgazdapártnak ez a politikai tevékenysége a koalíció válságához és kormányzati válsághoz vezetett.

A Baloldali Blokk pártjai azonban, igen bonyolult körülmények között, de ellen tudtak állni a Kisgazdapárt jobboldala által szított válságnak, sőt mind politikai, mind gazdasági téren előre tudtak lépni. A Független Kisgazdapárt Véderő Bizottsága akciójának sem lett foganatja. Különösen balul ütött ki az a törekvésük, hogy a B-listázás során munkaspárti tisztakat buktassanak ki a hadseregből, s így megerősítsék saját hivatásos tisztjeik pozícióit. A baloldali pártok ugyanis következtesen ragaszkodtak a rendelkezések végrehajtásához és nem erőszakolták saját embereik megtartását, ha a helyzet úgy követelte. Ennek következtében a Független Kisgazdapárt sem tudott tenni semmit saját embereinek megtartása érdekében. Az eredmény pedig az lett, hogy az arányok a tisztí és tábornoki pozíciók vonatkozásában nem hogy romlottak volna a baloldal kárára, hanem inkább tovább javultak.

1946 júliusában hirtelen meghalt Tombor Jenő honvédelmi miniszter. Utóda, a Független Kisgazdapárt javaslatára, Bartha Albert vezérezredes lett, aki eddig a Párton belül a Véderő Bizottság elnöke volt. Bartha politikai pályafutása nagyban hasonlított Tombor Jenőéhez. Ő is az első világháború előtt került a tisztikarba, majd a polgári forradalom idején a Károlyi-kormány hadügyminisztere lett. A fehérterror győzelme után őt is kicsapták a hadseregből. Rehabilitációja a felszabadulás után történt meg, s ekkor kapta meg rendfokozatát is. Karaktere azonban inkább elődjétől. Megnyilatkozásaiban határozottabb volt, s tevékenységében inkább a párt jobboldali elemeinek politikáját támogatta. Ez tükröződött már a minisztériumi beiktatásakor elmondott beszédében, amelyben a pártnak a hadsereggel kapcsolatos egyik alaptételét hangoztatta. „Le kell szögezmem — mondotta —, hogy a hadsereg a magyar köztársaság hadserege, amely felül áll minden pártterdeken... a katonai épületek kapuin belül párttorzalkodást nem tűrhetek.”¹⁹ Úgy tűnt, Bartha kinevezésével a párt megfelelő emberre talált tervei végrehajtására.

1946 nyarán, az ország politikai helyzetéből fakadóan, a Kisgazdapárt elkészítette új programtervezetét, amely azonban nem került komolyabb pártfórumok elé. A programtervezet Honvédség címszó alatt foglalja újólag össze a párt katonapolitikai elveit. „Az új demokratikus magyar honvédség célja az — mondja a dokumentum —, hogy nyomatékos és tekintélyt adjon a magyar államhatalomnak, védje a demokráciát, járuljon hozzá annak feltétlen szilárdságához, végezze el a határőrzés feladatait.

Ennek a honvédségnek a szervezésében, szabályzataiban, szellemében magyarnak és valóban demokratikusnak kell lennie, s magatartásában olyannak, hogy egész népünk megszeresse és önmagáénak tarthassa.

A honvédség létszámát és felszerelésének mértékét a békeszerződések fogják megszabni. E kereten belül is arra kell törekedni, hogy kezdetben kicsiny létszámú, jól képzett, jól ellátott és magasrendű fegyelemmel átitatott honvédségünk legyen, s ez a szellemében tiszta és elsőrendűen organizált honvédség fejlessze ki önmagát tisztikarában és legénységében megengedett létszámgigéig.”²⁰

A programtervezetben az előbbiekhöz képest szembeűnő, hogy abban nincs szó sem a politikamentes hadseregről, sem a hadseregen belül a pártok politikája népszerűsítésének tilalmáról. A fogalmazók nyilvánvalóan a hadseregben meglevő tényleges állapotból indultak ki.

A párton belüli irányzatok küzdelme azonban még nem ért véget. Sőt, a retrográd erők magatartása 1946 végére komoly koalíciós válságot robbantott ki. Minden valószínűség szerint ezen irányzat egyik képviselője készítette el azt a javaslatot, amelyet a „politikai kibontakozás megoldására szánt”, s amelyben a hadsereggel kapcsolatos álláspontját kifejtve így ír: „A Kisgazdapártnak elejétől fogva arra az álláspontra kellett volna helyezkednie, hogy a köztisztvi-

¹⁹ *Kis Újság*, 1946. augusztus 24. 4. o.

²⁰ Az MSZMP Párttörténeti Intézetének Archívuma, 285. f. 2/7. ö. e. 92. o.

selők, a hadsereg, a rendőrség az állam szolgálatában állnak és sorukban semmiféle pártfelfogás nem érvényesülhet...

A pártszempontoknak a közigazgatásba való bevitele mindenestre a jog-egyenlőség és az állampolgári szabadság elveinek megcsúfolása...²¹ A harcot tehát folytatódott a párton belül is.

A júniusban kidolgozott katonapolitikai vonal megvalósítására nagyobb reményeket jelentett az a tény, hogy a Véderő Bizottság addigi vezetője, Bartha Albert lett a honvédelmi miniszter. Ez maga után vonta a Véderő Bizottság átszervezését is. Az új elnök B. Szabó István lett, a titkár pedig továbbra is Jackó Pál maradt. Tagjai között polgári politikusok és rendőrtisztek voltak. Hivatásos katonatiszt tagja ugyan nem volt a bizottságnak, de mint tanácsadók, közreműködtek munkájában.

Az új összetételű Véderő Bizottság októberben ismételtén foglalkozott a honvédség helyzetével,²² s megállapításairól újabb jelentést készített a pártvezetőségnek. Ebben mindenekelőtt azt volt kénytelen megállapítani, hogy a hadsereg helyzete a júniusi felmérés óta nem javult, hanem romlott. „A hanyatlás általános tünetei mutatkoznak.” A hanyatlás tüneteit a bizottság olyan tényekben vélte felfedezni, mint hogy „most immár minden kulcspozíciót a túloldal tart kezében”, hogy a honvédség 11 tábornoka közül csak kettő nem munkáspárti és a nem munkáspárti vezérkari tisztek zömét terrorral félreállították. Végezetül megállapították, hogy a HM egyes osztályai tevékenységének eredményeként — amelyek élén kommunista tisztek és tábornokok voltak — a honvédség „egyre marxistább színezetet kap.”

A bizottság azon véleményének adott kifejezést, miszerint az a tény, hogy a honvédség egy év alatt 38 000 főről 13 000 főre apadt, a szakszerűség rovására ment, s ugyanakkor nőtt a belső politizálás erőssége. Kifejtette azt az álláspontját, hogy ez azért következett be, mert a parancsnoki állások betöltésénél egyedül a pártok valamelyikéhez való tartozás lett a döntő. Úgy ítélték meg, hogy ebből a jelenségből fakadtak a „fékevesztett előléptetések” és az, hogy a „szolgálati beosztásokat nem a rendfokozatoknak megfelelően töltik be, hanem egyedül pártszempontok szerint.”

Elismerte a bizottság és sajátos szóhasználatával meg is fogalmazta: „A pártok versenyében természetesen a nagyobb agresszivitással dolgozó munkáspártok tudnak és tudtak kimutatni legtöbb sikert.”

A helyzetelemzés után a Véderő Bizottság megfogalmazta azokat a tennivalókat, amelyek megvalósítása a helyzet javulását segítheti elő. E javaslatoknak egyetlen fő gondolata volt. Nevezetesen az, hogy a „szakszerűség” visszaállításával és a politikai tevékenység korlátozásával, az arányosítás érvényesítésével a munkáspártok befolyását csökkenteni, netán megszüntetni a hadseregben. Ezt a következő módon kívánták elérni: Mindenekelőtt „a B-lista során ok nélkül félretettek minden erővel, minél nagyobb számban visszavenni, hogy a romlás megállítható legyen. A kirosztált *szakembert* fokozatosan felelős beosztásba a pártember helyébe! A *B-lista revízió során visszavetteket azonnal akármilyen beosztásba és minél előbb felelős beosztásba!* Nem várni a SZEB engedélyére, azonnal be kell tenni őket olyan üres helyre, ahol nem kell orosz engedély.” A júniusi javaslathoz képest, miszerint az előléptetéseket csak az úgynevezett kötött formában lehet eszközölni, most azt javasolták, hogy „minden előléptetést azonnal be kell szüntetni”, de a Kisgazdapárt felé e vonatkozásban is legyen „nyitott kapu.” Felújították azon javaslatukat is, hogy az összes tisztek előléptetési jogát a köztársasági elnök jogkörébe kell utalni, hogy az ilyen jellegű politikai harcoktól a honvédelmi minisztert megóvják. Javasolták a szakképzetlen személyek kiképzés alá való vonását, levizsgáztatását, és ha nem felelnek meg, „könyörtelen” eltávolítását!

Elítélőleg nyilatkozott a bizottság arról a jelenségről, hogy a katonák az egyes pártok nyilvános megmozdulásain sokszor zárt alakzatban jelennek meg.

21 Uo. 287. f. 2/9. ö. e. 285. o.

22 A Belügyminisztérium Irattára.

A honvédség egysége véleményük szerint „szinte csak az egyenruhában nyilvánul meg. Ilyen helyzetben — hangzik tovább a bizottság véleménye — elvész a honvédségnek, mint fegyveres testületnek a szeme elől az állami célok megvalósítása, a belső rend biztosítása, a végrehajtó hatalom tekintélyének fenntartása stb.” Ezért javasolták: „A honvédség politizálását azonnal a négy fal közé kell visszazoritani. Nyilvános politikai megmozdulásokon ne vehessenek részt, különösen nem politikai felvonulásokon.” Ehhez a gondolathoz tartozott az a javaslat is, hogy a nevelőtiszti és a demokratikus átképző tanfolyam parancsnoka helyett, aki pártember, „komoly katonát kell kinevezni”. Kifejezték azon óhajukat is, hogy „A nevelőtiszti intézményt — ha nem alakítható át — legalább megbízható irányba kell terelni.”

A Véderő Bizottság úgy látta, hogy az általa tett javaslatok részben a honvédelmi miniszter hatáskörében végrehajthatók.

Néhány megjegyzést a Véderő Bizottság ezen helyzetelemzéséhez is meg kell tennünk. A munkáspártok befolyásáról elmondottak a valóságos képet mutatták. Ám ennek okait leszűkíteni csupán a munkáspártok agresszivitására, a dolgok leegyszerűsítését jelenti. A bizottság többször is elismerte, hogy a hadseregben is folyt a pártok közötti verseny. Annak, hogy e versenyből a munkáspártok kerültek ki győztesen, több oka volt, mint az agresszivitás! Itt most csak arra utalunk, hogy a munkáspártok egy új típusú demokratikus néphadseregért küzdöttek, amelynek vezető testülete, tábournoki, tiszti és tiszthelyettesi kara a dolgozó nép széles tömegeiből kerül ki, amely hallatja szavát politikai kérdésekben is. Ezt a hadseregideált el tudták fogadtatni a dolgozó tömegekkel és a hadsereg állományának zömével, s ennek megteremtéséhez tőlük támogatást is kaptak. A Kisgazdapárt nem tudott ilyen hadseregideált felmutatni. Ugyanakkor még nagyon közel volt és még mélyen élt a tömegekben a Horthy-hadsereg tisztikarának a képe ahhoz, hogy bármilyen szakszerűsége hivatkozva is egy olyan típusú tisztikart támogattak volna.

Nem állja meg a helyét a bizottságnak azon véleménye sem, hogy az a tiszt, aki belépett valamelyik munkáspártba, veszített volna a „szakszerűségéből”. A politizáló hadsereg sem veszítette el szeme elől az állami célok megvalósítását, a belső rend biztosítását. A hadsereg fennállásának a jelentés elkészítéséig eltelt közel két évi története igazolja ezt! Utalunk csupán annak az országy újjáépítésében végzett munkájára, a hidak, vasutak, híradóvonalak helyreállítása érdekében kifejtett tevékenységére, az ország területének akna- és lőszermentesítésére, valamint a határőrségnek a csempészek és politikai bűnözők elleni harcára. Ekkor ezek voltak a legfőbb állami célok. Végrehajtásuk pedig az úgynevezett szakképzetlen tisztek és tiszthelyettesek vezetésével történt.

Ezeknek a jelzőknek a használata a bizottság részéről nem is e tények nemismeréséből fakadt, hanem inkább abból a tehetetlenségből, hogy a kialakult helyzetben már „segíteni csak tervszerűen és fokozatosan lehet.” Hozzátehetjük: valóban csak lehetett volna, ha más lett volna a párt öszszpolitikája.

A Véderő Bizottság november elején visszatért júniusi és októberi javaslatai végrehajtásának helyzetére²³ és keserűen állapította meg, hogy „a honvédség általános helyzetében javulás nem tapasztalható.” A B-lista revízió során nem került sor, a párt exponált embereinek visszavételére és funkcióba állítására, de a miniszter közlése szerint ez a továbbiakban is bizonytalan. Ennek kapcsán megfogalmazták, hogy nem csak a „HM személyügyi osztály vezetője, hanem teljes személyi összetétele a mi szempontunkból megbízhatatlan és ennek eddig a változtatására kísérletet sem tettünk.” Megemlítik, hogy újabb tábournoki kinevezések vannak folyamatban és ugyanakkor olyan kiváló tábournokok vannak beosztás nélkül, mint Istóka és András vezérőrnagyok, akik a párt emberei. Továbbra is sürgetik, hogy a tiszti kinevezéseket vonják az államfő jogkörébe, az áthelyezési jogot pedig a miniszter kezébe kell adni, elvéve azt a honvédség felügyelőjétől és a kerületi parancsnokoktól „mert ők mindent munkáspárti vezényszóra végeznek és a kisgazdapárti miniszterrel mit sem törődnek.”

Végezetül a bizottság kifejti abbéli véleményét, hogy „A honvédségben a romlás megfékezése a jelenlegi helyzetben kilátástalannak látszik.” Kijelenti: „A Véderő Bizottság a jelenlegi körülmények között segíteni nem tud, mivel a bizottság munkáját a valóságos honvédségi politikával nem sikerült gyakorlati összhangba hozni. Ezért a helyzetet a pártvezetőségnek jelenti.”

Nem tudni, hogy a Kisgazdapárt legfelső vezetése, a Politikai Bizottság, mennyire azonosította magát a Véderő Bizottság katonapolitikai nézeteivel. A különböző dokumentumok — az október 20-án nyilvánosságra hozott új pártprogram, valamint a párt október 24-i levele a Baloldali Blokk követeléseire — azt sugallják, hogy nem maradt rájuk hatás nélkül. Az is egyértelmű, hogy a pártvezetés a felszabadulás után alapvetően megváltozott politikai helyzetben is ragaszkodott az 1943-as pártprogramban megfogalmazott katonapolitikai koncepció fenntartásához, miszerint: „Az ország védelmének biztosítása érdekében szükségesnek tartjuk a nemzeti társadalommal lélekben teljesen összeforrott és minden pártpolitikától megóvott nemzeti hadsereg teljes kiépítését és korszerű felszerelését.” (Kiemelés tőlem — M. S.) A hadsereg pártpolitikától való megóvása a negyvenes évek első felében feltétlenül haladó gondolat volt, hiszen kimondatlanul is a nyilas befolyás erősödése ellen emelt szót. Am ugyanennek a gondolatnak a fenntartása 1946-ban már nem volt elfogadható, mert ekkor már a társadalom haladó erőit képviselő munkáspártok befolyása ellen irányult.

Amikor 1945-ben, a választások után, a Kisgazdapárt a belügyi tárcát nem tudta megszerezni, a honvédelmi tárcát nem vagy meglegeződéssel fogadta. Bár lehetséges, talán nem is annyira tudatosan megfogalmazva, ahogy azt a Véderő Bizottság júniusi helyzetelemzésében tette, de ott lehetett az a gondolat, hogy ha a Belügyminisztérium a baloldal kezében van, akkor viszont a többségi párt a HM birtoklásával legalább részben ellensúlyozni tudja a fegyveres erők másik részének a tevékenységét. Ezt a gondolatmenetet látszik igazolni az, hogy miután a kisgazdapárti vezetés 1946 végén azt tapasztalta, hogy a fenti elgondolás nem jött be, igyekezett megszabadulni a HM vezetésétől.

A koalíción belül hetekig folyt a vita arról, hogy a Nemzeti Parasztpárt cserélje el a kultuszminiszteri tárcát a HM tárcával. Ezt az elgondolást a munkáspártok is támogatták. Az elgondolás azonban a Nemzeti Parasztpárt ellenállásán és a közbejött más belpolitikai események következtében nem vált valóra. A tárcacsere a Kisgazdapártnak a fent említett ok mellett azért is jó lett volna, mert a hadsereggel kapcsolatos bírálatait nyilván szélesebb körben tehetné volna meg, mint saját miniszterének az idejében.

Igy azonban minden maradt a régiiben, s nem változott a párt katonapolitikája sem — legalábbis egyelőre. Az október 20-án nyilvánosságra hozott új pártprogram tervezete többek között kimondta: „... honvédségünk a magyar nép hadserege legyen. Erről a területről minél hamarabb számúzni kell a pártpolitikát.”²⁴ Hasonló szellemben foglalt állást a fegyveres erők kérdésében az a levél is, amelyt a Kisgazdapárt vezetősége adott át a Baloldali Blokk pártjainak október 24-én, amelyben a párt a Baloldali Blokk követeléseire reagált. „A közigazgatás, a rendőrség és a honvédség területén — hangzik a levél — a megnyugtató arányosításokat sürgősen végre kell hajtani és utána ezekből a szervekből a pártpolitikát is ki kell küszöbölni.”²⁵

E témával kapcsolatban az 1946. október 30-i pártközi értekezleten — amelyen a pártok a Kisgazdapárt levelét tárgyalták — felszólalásában Szakasits Árpád, a Szociáldemokrata Párt főtitkára, arra figyelmeztetett, hogy „Megszűnt a Horthy-hadsereg, de itt vannak a volt Horthy-tisztek, itt van az egész reakciós tömb, és nem passzíve viselkedik, hanem egyre vakmerőbben jelentkezik ott, ahol tud. És sajnálatos, hogy a Kisgazdapárt nem adja tanújelét annak, hogy felismeri ezeket a tényeket, nincs veszélyérzet, amelynek meg kellene lenni minden igaz demokratában ...”²⁶

²⁴ *Kis Újság*, 1936. október 22. 2. o.

²⁵ *Kis Újság*, 1946. október 24. 2. o.

²⁶ Az MSZMP Párttörténeti Intézetének Archívuma, 274. f. 154. 5. e. 20. o.

A Független Kisgazdapárt hadsereggel kapcsolatos politikáját volt hivatva propagálni — ha közvetett formában is —, hogy 1946 végén a köztársaság elnöke részt vett az 1., és a 6. gyaloghadosztály újoncainak eskütételén. Tildy Zoltán beszédei, amelyeket ezeken az ünnepeken elmondott, jóval visszafogottabbak voltak, mint a párt hivatalos megnyilatkozásai, de az alap gondolat gyakorlatilag ugyanaz volt.

Igyekezett a Független Kisgazdapárt azoknak a tartalékos tiszteknek is a bizalmába férkőzni, akik a hadsereg létszámának csökkentése miatt voltak kénytelenek megválni beosztásuktól. A párt központi lapja, a Kis Újság december 10-i száma nagyobb cikket közölt a tartalékos tisztek védelme érdekében. Nem azon sajnálkozott, hogy ezek kikerültek a hadseregből, hanem azon bántódott, hogy ezek az emberek január 1. után már nem kapnak fizetést. A cikk elismerte, hogy a tartalékos tisztek zöme a fasizmus elleni harcra önként jelentkezett, igazi demokraták, „akik között még véletlenül sincs egyetlen nyugatos sem” és két évig becsületesen dolgoztak — de hát mit lehet tenni? Bizni kell Bartha Albertben, aki majd revízió alá veszi ezt a rendeletet (ti., hogy január 1-től már ne kapjanak fizetést — M. S.) és vagy türelmi időt vagy megfelelő végkielégítést fog adni.” Ez ugyan kevés vigasznak bizonyult, de mennyire más ez a hang, mint amilyen éppen a tartalékos tisztek kérdésében B. Szabó István szájából egy évvel ezelőtt elhangzott!

A köztársaságellenes összeesküvés leleplezésének bejelentéséről szóló 1947. január 7-i belügyminisztériumi közlemény és a foganatosított letartóztatások nehéz helyzetbe hozták a Kisgazdapártot, és közelebről a Véderő Bizottságot is.²⁷ A gyanúsítottak között szerepelt ugyanis Jackó Pál, a Véderő Bizottság titkára is. Ez a tény — annak ellenére, hogy a Népbíróság Jackót több társával egyetemben felmentette az összeesküvésben való részvétel vádjáról — kétségkívül hatással volt a Kisgazdapárt Véderő Bizottságának további tevékenységére és a párt katonapolitikájának alakulására.

Az összeesküvésnek, amelyet a Magyar Közösség nevű illegális szervezet indított el és a jelzett időben még csak a kezdeti stádiumában volt, létezett egy katonai vonala is, amely dálnoki Veress Lajos volt horthysta vezérezredes vezetésével ún. Földalatti Fővezérséget hozott létre és kidolgozta azokat a tennedőket, amelyeket katonai vonalon kellett volna megvalósítani. A katonai szervezkedés „... lényege nem az volt — vallotta a bíróság előtt Donáth György, az ügy egyik fővádottja —, hogy földalatti alakulatokat szervezzünk, amelyekhez legénységre van szükségünk, hanem az volt a lényeg, hogy a meglévő fegyveres alakulatok kulcspozícióit adott esetben a magunk embereivel tudjuk betölteni.”²⁸

Mint ahogy az összeesküvés egészéről, annak katonai vonaláról sem voltak ismeretei a Kisgazdapárt vezetőségének. Az közvetlenül nem érintette a hadsereget sem. A Földalatti Fővezérség tagjai között hivatásos tisztek nem voltak, de gyanúba keveredtek olyanok, akik nemrég még hivatásosként szolgáltak a hadseregben.

Az összeesküvés és a bírósági tárgyalás során kibontakozott politikai harc hullámai ugyan mélyen érintették a Kisgazdapártot, de ez nem jelentette azt, hogy a párt a továbbiakban nem hallatta volna szavát a hadsereg kérdésében. Hiszen az országban még ezek után sem dől el a hatalom kérdése, s nem zárult le a Kisgazdapárton belül sem a különböző irányzatok küzdelme egymás ellen.

3.

A Független Kisgazdapárt első megnyilatkozására a hadsereg kérdésében az összeesküvés leleplezése után 1947 márciusában került sor, amikor is a nemzetgyűlés napirendre tűzte az 1946/47. évi honvédségi költségvetés tárgyalását.

²⁷ A részletes kifejtést lásd: *Vida István*: i. m. 244—261. o.

²⁸ Uo. 248—249. o.

Ezen az ülésen azonban már nemcsak a költségvetés számszerű összege került terítékre, hanem a hadsereg léte vagy nem léte, illetve az, hogy ha kell az országnak hadsereg, akkor az milyen szellemű legyen. A hadsereg szükségessége körüli vitát, még a költségvetés általános tárgyalásának elején, Szentgyörgyi Albert felszólalása váltotta ki, aki tagadta a hadsereg szükségességét és olyan javaslatot tett, hogy a kormányzat a tervezett honvédségi költségvetés felét a kulturális tárcának adja át, a másik feléből pedig a hadsereg végezze el az önfelszámolást. A honvédségi költségvetés vitájában tehát minden párt ki nyilvánította ezzel kapcsolatos véleményét, köztük a Független Kisgazdapárt is.

A honvédelmi költségvetés előterjesztője a kisgazdapárti Andrassy Dániel volt. Előterjesztésében határozottan amellett foglalt állást, hogy Magyarországnak szüksége van hadseregére. Ez a hadsereg — mondta többek között a szónok — „Legyen áthatva demokratikus szellemtől, tudja azt, hogy most már a nép honvédsége a honvédség, és tudja azt, hogy egy olyan demokratikus állam védője, amely demokratikus állam egyenlő feltételeket biztosít minden megszületett magyar csecsemőnek az életben való boldoguláshoz”.²⁹

Ugyanakkor nem mulasztotta el a szónok azt sem, hogy felemlítse a párt jel-szavát: a hadseregben ne érvényesüljön a pártpolitika; s nem minden meggondolás nélkül szólt arról is, hogy 1944. október 15-ért nem lehet az egész tisztikart hibáztatni.

Pesta László, a Független Kisgazdapártnak az ügyszó kijelölt szónoka, azzal kezdte beszédét, hogy sem ő, sem pártja nem ért egyet a Szentgyörgyi Albert által kifejtett nézetrel. „A magyar demokráciának igenis szüksége van a békeszerződés keretei között szervezett, a népből származó s a néppel érző, korszerűen felszerelt, magas fokon kiképzett, demokratikusan gondolkozó, fegyelmelt, jól ellátott, a független magyar köztársasághoz hű honvédségre” — mondta a szónok. Felszólalásának további részében szembeszállt azokkal, akik a hadsereget reakciónak tartják, s kijelentette, hogy az már jelentős mértékben demokratizálódott. Tagadta azt is, hogy a honvédség kommunista párthadsereg, s megjegyezte: „... ha valaki egy vagy két évet a honvédségnél tölt el, nem lehet kívánni tőle, hogy most már szűnjék meg politikai meggyőződése”. Végezetül elismerőleg szólt azokról az eredményekről, amelyeket a hadsereg az újjáépítés nehéz munkájában elért.³⁰

Felszólt a vitában Czövek Jenő ugyancsak kisgazdapárti képviselő is. Mondanivalója azonban egy kissé eltért a párt hivatalos szónokának gondolataitól amikor kijelentette: „Az én felfogásom szerint ne politizáljon a hadsereg.” Álláspontját azzal indokolta, hogy a koalíciós pártok politikájának bevitele a hadsereg megosztását idézné elő. Ha politizál a hadsereg, mondotta, „előbb vész össze önmagával, minthogy ha kell, a határok védelmére tudjuk beállítani” Ugyanakkor szükségesnek tartotta, hogy a hadseregben ne csak regulákra, hanem szakmai ismeretekre is tanítsák meg a parasztfiatalokat.³¹

Március első felében Bartha Albert, az összeesküvésben gyanúsított tisztai személyekkel tartott kapcsolat miatt kompromittálva — bár ő nem tudott az összeesküvésről —, a baloldali pártok követelésére kénytelen volt megválni beosztásától. A Független Kisgazdapárt a miniszteri székbe utódaul Dinnyés Lajost jelölte, akinek személyével a koalíciós pártok is egyetértettek. Dinnyés Lajos nem volt katonaember, politikus volt, méghozzá a Független Kisgazdapárt baloldali csoportjához tartozott, s jó kapcsolatai voltak egyes kommunista vezetőkkel is. Az a tény, hogy ebben az időszakban polgári politikus vette át a honvédelmi tárca irányítását, nyilván azzal magyarázható, hogy a hadsereg ügye továbbra is elsősorban politikai kérdés volt. Igaz, ekkor már ismert volt a magyar hadsereg létszámának és szervezeti kereteinek lehetősége, hiszen februárban aláírták a párizsi békeszerződést, amely meghatározta ezeket, de a fejlesztés távlatairól még csak halvány elképzelések voltak.

29 Nemzetgyűlési Napló, 1945—47. V. k. 146—150. o.

30 Uo.

31 Uo.

Azt, hogy a hadsereg ügye elsősorban politikai kérdés, Dinnyés Lajos világosan értette. Ezt igazolják azok a megnyilatkozásai, amelyeket e miniszteri funkció felvéves betöltése idején tett. Két dolgot e funkcióban tudomásul vett. Az egyik az volt, hogy a katonai, úgymond szakmai posztokon olyan kiváló tábormokok dolgoztak már ekkor, mint Pálffy György a határország élén; Sólyom László a HM katonai csoportjának (ez gyakorlatilag ekkor a vezérkar funkcióját látta el) volt a vezetője, Illy Gusztáv pedig a HM személyügyi osztályát vezette. Mellettük jelentős beosztásokat foglaltak el a baloldali pártok tagjai is. A másik, amit Dinnyés nem csak tudomásul vett, hanem teljes erejével támogatott is, hogy a hadsereg politikáljon, s hogy a benne folyó politikai nevelés e szervezet további demokratikus fejlődésének az alapja. Ez a két dolog határozta meg tevékenységét. Am ezeket figyelembe véve Dinnyés a saját pártjának politikáját igyekezett érvényesíteni a hadseregben.

Ez a törekvése kiderül a Kiszgazdapárt Politikai Bizottságának 1947. április 2-i és 23-i ülésein elhangzott megnyilatkozásaiból is. Az első ülésen, ahol a Politikai Bizottság az új minisztereket számoltatta be, elmondta, hogy a minisztérium munkamorálja kritikán aluli, sok a gazdasági visszaélés. Jelezte, hogy a Katonapolitikai Osztály — amely Pálffy György parancsnoksága alatt dolgozott — „nagy hatalomra tett szert”. Jelentette Dinnyés azt is, hogy több, az összeesküvésben részt nem vett, de azok tagjaival baráti kapcsolatban állt tisztet menesztett a hadseregből.

A hadsereg politikai hovatartozását felvázolva a miniszter úgy értékelte a helyzetet, hogy „A vidéki katonaság, de a pesti is igen nagy részben nálunk van [azaz a Kiszgazdapártot támogatja], itt érzi magát”. Ugyanakkor problémaként említette, hogy „nem tudja őket összefogni szervezeten. Miután segítséget nem kapnak tőlünk és nagyon ritkák a soraink — jelen pillanatban 10⁰/₀-ra sem lehet számítani, akinél kimutatható a Kiszgazdapárthoz való tartozás —, hogyan vigyem bele a pártunk kötelékébe a legénységet?”³²

A Politikai Bizottság április 23-i ülésén ismételtén felmerült a hadsereg kérdése, s újólág kifogásolták a hadsereg — nyilván baloldali — szellemét. Dinnyés ezekre reagálva elmondta, hogy szerinte „nem olyan sötét a helyzet a honvédségnél, mint ahogy az az ország közvéleményében elterjedt.” Ennek bizonyítékául megemlítette, hogy nem régen volt csapatzászló avatás, Szűz Máriás zászlóval, s ez szerinte „nem mondható rossz jelnek.” Elmondta továbbá azt is, hogy sok MKP tag tiszt a magánbeszélgetések során elmondta neki, hogy a „polgári gondolkodás talaján állnak.” Végül hivatkozott arra, hogy „a legénység 90⁰/₀-a parasztyerek és éppen ezért ezt a vonalat nem veszítettük el, itt még van lehetőség arra, hogy eredményeket érjünk el.”³³

Dinnyést tehát foglalkoztatták azok a gondolatok, hogy miként lehet a hadsereg tömegeibe belevinni a Kiszgazdapárt eszméit. De nála már nem a Kiszgazdapárt összeesküvés előtti eszméiről volt szó!

1947. május 3-án avatták fel az első nevelőtiszti tanfolyam hallgatóit. Az avatáson Dinnyés Lajos beszédet mondott, amely jelentős kiállás volt a demokratikus, politikáló hadsereg mellett. Ezeket mondotta többek között: „Boldog vagyok, mert nekem jutott ez a szép feladat, hogy titeket pályátokra elindíthatlak. Szép lesz ez a pálya, de nehéz és göröngyös. Meg kell nyernetek a kezetek alá kerülő bajtársak lelkét a demokrácianak és ezen keresztül kell szolgálnotok a magyar népet... Azzal bocsátalak el titeket, hogy arra a bizalomra, amellyel a magyar nép ezzel az új tiszti rendfokozattal kitüntetett, mindig méltók legyetek. Harcoljatok a sötétség, a reakció és a korrupció ellen, a demokrácia megerősödéséért, sokat szenvedett népünk jövőjéért.”³⁴ Hasonló megnyilatkozásai voltak miniszternek a csapatoknál tett látogatásai során is.

1947 májusában az összeesküvők bírósági tárgyalása idején elhangzott olyan megállapítás, hogy Nagy Ferenc miniszterelnök is tudott az összeesküvésről.

32 Az MSZMP Párttörténeti Intézetének Archivuma, 285. f. 1/5. ö. e. 175—176. o.

33 Uo. 58. o.

34 Új haza, új hadsereg. Budapest, Felkai Dénes ny. ezds. visszaemlékezése. 115—116. o.

A kormány ezért kérte, hogy jöjjön haza és tisztázza magát. (A miniszterelnök ekkor Svájcban tartózkodott.) Nagy Ferenc a hazatérést megtagadta. Ezután a kormány nevében Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes őt lemondásra szólította fel. Ennek Nagy Ferenc a köztársasági elnökhöz írott, július 1-én kelt levelében eleget tett azzal a megjegyzéssel, hogy „semmiféle összeesküvésről annak rendőrségi megállapítása előtt nem tudtam, sem a koalíció, sem a megszálló hatalom ellen sem szóval, sem tettel nem vétettem.”³⁵ Lemondatása következtében új miniszterelnök megválasztása vált szükségessé. A koalíciós pártok egyetértésével a Kisgazdapárt erre a funkcióra Dinnyés Lajost jelölte. Dinnyés Lajos miniszterelnöki posztja mellett megtartotta a honvédelmi tárca vezetését is

Minden valószínűség szerint ez a tény is közrejátszott abban, hogy a kormányprogram³⁶ meglehetősen nagy teret szentelt a hadsereggel összefüggő kérdéseknek. Másrészt figyelembe kellett venni azt is, hogy a párizsi békeszerződés aláírása óta ez volt az első lehetőség, hogy a kormány is megnyilatkozzon ebben az ügyben.

Szólt a miniszterelnök arról, hogy a honvédség fejlesztését a hároméves tervben már figyelembe vették. „A fejlesztés során — hangzott a kormányprogram — elsősorban arra törekszik a honvédelmi kormányzat, hogy megfelelő ruházattal lássa el a honvédeket, mert a magyar demokrácia nem tűrheti, hogy a honvéd a demokrácia rongybanjáró számkivetettje legyen. A fejlesztés, amely tervbe van véve, szigorúan ragaszkodik az ország pénzügyi helyzetéhez és az elkövetkezendő költségvetési évben a polgári alkalmazottakkal együtt a honvédség az engedélyezett 20 000 fő helyett (ezt a létszámot még a SZEB engedélyezte — M. S.) mindössze 18 000 főt fog számlálni. A honvédség féltő gonddal őröködik afelett, hogy a honvédség fejlesztésére előirányzott pénzt az utolsó fillérig rendeltetési helyére juttassa...” Meghatározta a kormányprogram a hadsereg hármaskérdését is. „Legfontosabb feladata határaink biztosítása, ami abból áll, hogy megakadályozza az országunkba jövő és kimenő csempészek káros tevékenységét, s hasonlóképpen gátat vet különböző nemkívánatos elemek be- és kiszivárgásának; második feladata a katonai épületek, vagyontárgyak és honvédségi értékek őrzése, míg a harmadik feladat a honvédség keretében a katonai kiképzés biztosítása és ezzel kapcsolatban részvétel az újjáépítés nagy munkájában”.

Kemény kritikát mondott a kormányprogram a volt hadsereg tisztikaráról, amelynek „körülbelül 80 százaléka nyugatra menekült s ezzel tanújelét adta német- és fasisztabarát érzelmeinek”. E tisztikarral szemben a kormányprogram alternatívaként jelezte, ezek helyett a tisztek helyett „a honvédség új tisztikart fog nevelni és a tisztképzés már októberben megkezdődik a Kossuth — volt Ludovika — Honvéd Akadémián. Céltudatos és fokozott munkával a hiányokat rövidesen pótolni tudjuk és a lefektetett alapelvek szerint a munka folyamatosan tovább halad a demokratikus honvédség fejlesztése terén.”

1947 nyár elején — miután gyakorlatilag eldöntött volt az új választások megtartása augusztus hónapban — a Kisgazdapárt új programtervezet kidolgozásához fogott hozzá. De ezt a lépést követelte a párton belüli hatalmi kérdések átbillenése is a haladóbb erők javára. A régi program már nem minden vonatkozásban tükrözte az új vezetés politikáját. Emellett a pártból kiszorított, vagy önként kilépett erők új politikai csoportosulásokat, pártokat hoztak létre. A pártnak ezekkel szemben is új programra volt szüksége.

Az új programtervezet³⁷ az eddigiekhez viszonyítva nagyon részletesen szólt a hadsereg kérdéseiről is, új módon próbálta megfogalmazni a párt katonapolitikáját. A VII. pont „Demokratikus honvédséget akarunk” címszó alatt fogalmazta meg a párt akkori és a jövőben követni kívánt katonapolitikáját.

Tekintettel arra, hogy a pártnak ez az egyetlen olyan programtervezete,

35 História, 1982. 6. szám. 35. o.

36 Nemzetgyűlési Napló, 1945—1947. VII. k. 113—132. o.

37 Az MSZMP Párttörténeti Intézetének Archivuma, 285. f. 1/7. ö. e. 68. o.

amely ennyire mélyen foglalkozik a hadsereggel, érdemesnek tartjuk teljes egészében közölni. Annál is inkább tesszük ezt, mert a végleges, a nyomtatásban megjelent programhoz képest ez sokkal részletesebb és sokoldalúbb. A kéziratos tervezet 10 pontban sorolja fel a párt kívánalmait a hadsereggel kapcsolatban. (A pontok számai folytatólagosak a programtervezet többi pontjaihoz.)

„106. Új magyar demokratikus honvédséget akarunk, amelynek célja az, hogy védje a demokráciát, járuljon hozzá annak feltétlen megszilárdításához, végezze el a határőrzés feladatait és végső biztosítéka legyen a törvényes rend uralmának az ország határain belül.

107. Kívánjuk, hogy a honvédség szervezetében, szabályzataiban és szellemében valóban magyar és valóban demokratikus legyen, magatartásában pedig olyan, hogy egész népünk megszeresse és magáénak vallja. Eppen ezért nem lehet a pártok politikájának eszköze és egyetlen pártnak és irányzatnak sem a kiszolgáltatottja.

108. Kívánjuk, hogy a kormányzat a magyar honvédséget megfelelő ruházattal és felszereléssel lássa el és ellátásáról megfelelően gondoskodjék, hogy a magyar nép fiai a honvédséget megszeressék, ahol szellemi továbbképzésben részesülnek, akaraterőre, jellemzilárdságra és közösségi szellemre neveljék.

109. Kívánjuk, hogy a hadsereg szervezéséből, mint a katonai nevelésből gyökeresen kiirtassék minden káros idegenség, félszegség, irodai és papírszellem.

110. Kívánjuk, hogy sürgősen és radikálisan magyar vérrel telítsék az új magyar tisztikart s éppen ezért középosztályunk nagyfokú idegenvérűsége miatt elsősorban a színmagyar parasztság erős, gerinces és katonai készségekkel dúsan megáldott fiainak a tisztikarba való minél nagyobb arányú bevonultatásával lehet és kell ezt a célkitűzést elérni.

111. Kívánjuk, hogy a tisztii alsó és felső iskolákba való felvételnél elsősorban a parasztság fiai részesüljenek előnyben.

112. Kívánjuk, hogy a kiválasztás eszközeül építsék ki híd a légénységi állományból és az altisztikarból a tisztikarba való kivételes átmenet számára.

113. Kívánjuk, hogy az új demokratikus szellemű tisztikar nevelése céljából a honvédekadémia kezdje meg működését.

114. Kívánjuk, a honvédekadémia nevelési és kiképzési reformját, a szolgálati szabályzatnak korszerű átalakítását, a tisztikar és a légénység közötti me revség megszüntetését, a közösségi szellem kialakítását.

115. Kívánjuk a honvédség és a polgári lakosság közösségi szellemének összehangolását s e célból a honvédelmi kormányzat vonja be a honvédséget az új-jáépítés nagy munkájába, hogy a polgári lakosság a honvédségben segítő-társát és támogatóját lássa és szeresse meg”.

A fentiekből kitűnik, hogy a Kisgazdapártnak a hadsereggel összefüggő programja e pontok megfogalmazásában átgondoltabb, megfontoltabb, mint azt az előzőekben tapasztalhattuk. Sok kérdésben közelített a baloldali erők álláspontjához. Az, hogy a párt továbbra is ragaszkodott a pártpolitika kizárásához a hadseregből, a koalíció meglétéből fakadt. Ám az előzőekben láttuk azt is, hogy ez a párt is megpróbálta kiterjeszteni befolyását a katonák széles tömegeire. Márpedig ahol párttagok, pártszervezetek vannak, ott elképzelhetetlen, hogy az adott pártok politikáján alapuló vitában nézeteltérés ne legyen.

A program végleges megfogalmazásakor a kisgazdapárti vezetés erősen csökkentette a hadsereggel kapcsolatos mondanivalóját. A nyilvánosságra hozott, nyomtatott szövegben ugyanis ez a szövegrész mindössze három bekezdést tesz ki.³⁸ Az előbb idézett szöveg fő mondanivalóját igyekezvén megfogalmazni a programtervezet XI. fejezete így szól:

„Az új magyar demokratikus honvédség célja az, hogy nyomatékot és tekintélyt adjon a magyar államhatalomnak, védje a demokráciát, járuljon hozzá annak feltétlen megszilárdításához, végezze el a határőrzés feladatait és végső biztosítéka legyen a törvényes rend uralmának az ország határain belül.

A honvédségnek szervezetében, szabályzataiban és szellemében magyarnak és valóban demokratikusnak kell lennie, magatartásában olyannak, hogy egész népünk megszeresse és magáénak vallja. Eppen ezért nem lehet a pártok hatalmi játékaának eszköze és egyetlen pártnak vagy irányzatnak sem a kiszolgáltatottja.

Létszámát és felszerelésének mértékét a békeszerződés határozta meg. Kiépítésének ütemét az államháztartás helyzete befolyásolja. Arra kell törekednünk, hogy jól képzett, jól ellátott és magasrendű fegyelemmel, demokratikus öntudattal telített honvédségünk legyen, s ezt abból a kicsiny magból kell kifejlesztelnünk, amit mai szűkös lehetőségeink között meg tudunk szervezni.”

Amint látható, a programtervezet kézirati és végleges szövege között lényeges eltérések vannak. A feladat meghatározása és a pártpolitikától való távol tartása megmaradt, ám a végleges szövegben nincs szó az új demokratikus tisztikar kinevelésének fontosságáról és szükségességéről, s csak halvány utalás maradt meg a hadereg és a nép kapcsolatának szükségességéről is. Úgy véljük, hogy ezek a különbségek a párton belüli még mindig meglévő különböző irányzatok harcát tükrözték.

1947 augusztusában új országgyűlést választott az ország. A választásokon a baloldali pártok — főképpen a Kommunista Párt — jelentősen megerősítették pozícióikat. A Független Kisgazdapárt elvesztette az 1945 őszi választásokon szerzett abszolút többségét. Ennek ellenére a koalíció, hosszantartó vitában úgy döntött, hogy ismételten Dinnyés Lajos alakítsen kormányt. A kormányprogram előterjesztésére október 7-én került sor.

Az új Dinnyés-kormány programjának katonai része³⁹ gyakorlatilag azokat a gondolatokat fogalmazta újra, amelyekkel a júniusi kormányprogramban találkoztunk. Különbség csak annyiban fedezhető fel, hogy most a miniszterelnök nagyobb teret szentelt annak a munkának — konkrét tényeket felsorakoztatva —, amit a hadsereg az újjáépítés területén végzett. Jelezte ugyanakkor, hogy a békeszerződés hatályba lépésével időszzerűvé vált egy új magyar demokratikus véderőtörvény megalkotása, amelynek előmunkálatait a tárca rövidesen meg fogja kezdeni.

Az új kormányban a honvédelmi tárcát a Nemzeti Parasztpárt elnöke, Veres Péter kapta meg. A Független Kisgazdapártnak tehát megszűnt a hadseregre gyakorolható közvetlen befolyása. Ám ez a továbbiakban sem jelentette azt, hogy a párt a különböző fórumokon, központi sajtójában, dokumentumaiban ne hallatta volna szavát a hadsereg kérdésében.

A párt első hivatalos megnyilatkozása e kérdésben a honvédelmi tárca elvesztése után az országgyűlés 1948. február 18-i ülése volt, amikor a képviselők a honvédelmi tárca 1947/48. évi költségvetését tárgyalták. A Független Kisgazdapárt részéről Pártay Tivadar képviselő szólalt fel, s örömmel állapította meg, hogy „a múlt szomorú tapasztalataival ellentétben a demokratikus magyar honvédség sokban különbözik az elmúlt rendszer honvédségétől”. E változásokat abban látta, hogy a honvédség nem a szervilizmus melegágya, hogy nincs testet és lelket ölö drill, a tisztikar pedig nem kardesörtető, s a honvédség összességében nem fenyegető jellegű szomszédaink felé. Felszólalásából ugyanakkor már kitapintható, hogy a párt bizonyos ellenzékiiséget tanúsít a honvédelmi tárca tevékenységével kapcsolatban, mert néhány olyan jelenléte, amely már az előző kisgazda honvédelmi miniszterek funkcionálása idején is megvolt, most bírálóat tárgyává tett. Alapvető kifogása az volt, hogy aránytalanság van a legénységi létszám és a tisztikar létszáma között, azaz több a tiszti létszám, mint kellene. Ugyancsak vizsgálatot kért abban az ügyben is, hogy a tisztikarban miért nagyobb a magasabb, mint az alacsonyabb rendfokozatúak aránya.⁴⁰

³⁹ Országgyűlési Napló, 1947—1951. I. k. 1—24. o.

⁴⁰ Uo. 46—60. o. III. k.

Az április 4-i ünnepségről viszont — amelynek kiemelkedő eseménye volt a Szovjetunió által visszaadott 1848/49-es szabadságharcos zászlók átvétele a magyar hadsereg képviselői által — a párt központi lapja fenntartás nélkül szőlt a honvédségről. „Még szebbé, még jelentősebbé tette ezt a nevezetes napot — írta a lap —, hogy a főváros utcáin most vonultak fel először a felszabadulás óta az új, magyar honvédség alakulatai. A nép hadserege menetelt az ünneplő utcákon, a demokratikus honvédség, olyan korszerű felszereléssel, olyan fegyverkezettel és annyi öntudattal, hogy önkéntelenül is tapsra verődtek össze a tanyerék. A felszabadulás harmadik évfordulóján megnyugvással és elégtétellel láthatta a főváros ünneplő népe, hogy a szuverén országnak kitűnő honvédsége és rendőrsége áll készenlétben a rend és a béke megvédésére.”⁴¹

1948 júniusában egyesült a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt. Megszületett a magyar munkásosztály egységes marxista—leninista pártja, a Magyar Dolgozók Pártja. Ez a tény mintegy befejező aktusa volt annak a több mint hároméves küzdelemnek, amelyben a magyar forradalmi erők gazdasági és politikai győzelmet arattak azon erők fölött, amelyek Magyarországon a felszabadulás után a kapitalista társadalmat kívánták konzerválni. Magyarországon létrejött a munkáshatalom, győzött a szocialista forradalom. Az ország elindult a szocializmus építésének útján. A hadsereg felett a közvetlen ellenőrzést az MDP vette át. Szeptemberben a párt egyik főtítkárhelyettesét, Farkas Mihályt nevezték ki honvédelmi miniszterré.

A Független Kisgazdapárt, miután önmagát megtisztította a visszahúzó reakciós erőktől, s vezetésében véglegesen a baloldali erők vették át az irányítást, egyetértett a magyar társadalom szocialista fejlesztésének útjával, s ebben tevékeny részt kívánt vállalni.

Fordulat következett be a pártnak a hadseregről vallott politikájában is. Ezt már a szeptember hónapban megrendezett hadseregünnepekről szóló sajtótudósítások és érzékeltették. A Kis Újság szeptember 11-i száma nagy cikkben köszöntötte a „Száz éves a Honvédség” ünnepségsorozat résztvevőit és többek között a következőket írta: „Ma, száz év után, a honvédség újra a népe, ahogy Kossuth lángelke megálmodta és meg is valósította. Egyre fejlődő néphadseregünk nemcsak legénységében, hanem a Kossuth Akadémia révén immár tisztikarában is népi származású és a legfőbb vezetést ugyanaz a szellem hatja át, ugyanazok a célok lelkesítik, mint a legalsóbb szolgálattevőt: örködés a békén, a demokrácián és minden vívmányának éber megvédése külső és belső ellenségekkel szemben.”⁴² A továbbiakban a párt központi lapja rendszeresen közölt riportokat a hadsereg megváltozott életéről és az újabb tisztképző tanfolyamok megindításáról.

1948. október 28—29-én ülésezett a Független Kisgazdapárt ún. második balatonkenesei értekezlete. Ezen az értekezleten a párt nemcsak tudomásul vette az országban bekövetkezett politikai változásokat, hanem egyetértését fejezte ki a szocializmus építésének programjával is. Elismerte továbbá, hogy a szocializmus építésében a munkásosztályt illeti a vezető szerep.

Az értekezlet határozata szőlt a honvédség kérdéséről is. Kinyilvánította, hogy „Független Kisgazdapárt országos értekezlete üdvözli a honvédség újjászervezését, és ennek máris szemmel látható eredményeit.

Magyarország a béke arcvonalán áll a világpolitika frontján, de világosan látja azokat a veszélyeket, amelyek az imperialista háborús fenyegetésekben rejtőznek és azt, hogy a fenyegetések a nagy és kis népek békességét, biztonságát, függetlenségét, fejlődését és létét egyformán veszélyeztetik.

A magyar népi demokrácia kormánya helyes külpolitikájával szolgálja a nemzet létérdekeit. Ezt a helyes külpolitikát megfelelő belpolitikával, a pénzügyi, gazdasági, társadalmi, nevelési, szociális reformokkal és korszerű, erős néphadsereggel kell alátámasztani. A honvédség legyen megbízható fegyveres támazsa a köztársaságnak és a népi demokrácia vívmányainak és az állam rendjé-

41 *Kis Újság*, 1948. április 6. 1. o.

42 *Kis Újság*, 1948. szeptember 11. 3. o.

nek, erejével, példaadásával, tagjainak testületi és egyéb magatartásával növelje az egész nemzetben az önbizalmat, a biztonságérzetet és fejlessze az önvédelem elhatározottságának szellemét.⁴³

A Független Kisgazdapártnak ez volt az utolsó hivatalos megnyilatkozása a hadsereg kérdésében. A párt tevékenysége az elkövetkezendő hónapokban egyre jobban visszaesett, majd meg is szűnt.

*

A Független Kisgazdapárt katonapolitikáját végigtekintve a felszabadulástól a párt működéséig megállapítható, hogy az ugyanolyan ellentmondásos volt, mint a párt egész tevékenysége. Agitációs munkájával segítette az új hadsereg megszervezését, ám a háború befejezése után a benne tömörülő polgári erőknek a polgári társadalom konzerválására irányuló tevékenysége nagymértékben befolyásolta a haladóbb katonapolitika kialakítását is. A párt Véd-erő Bizottságának az a törekvése, hogy a polgári társadalomra jellemző katonapolitikát dolgozzon ki és fogadtasson el az egész pártvezetéssel, nem járt sikerrel. Ugyanakkor annak megvalósítása érdekében kifejtett gyakorlati tevékenysége nagyon megnehezítette a baloldali erőknek a hadsereg demokratikus átalakítása érdekében kifejtett munkáját.

Elismerés illeti a párt azon tagjait, akik elfogadták a baloldali pártok segítőkészségét és velük együtt képesek voltak a pártot megtisztítani a reakció erőitől és végül is a társadalom fejlődésének törvényét megértve magukévá tudták tenni a szocializmus építésének eszméjét.

E harcral párhuzamosan formálódott a párt katonapolitikája is. Dinnyés Lajos honvédelmi miniszter tevékenysége már a pozitív katonapolitika kialakulásának jelentős állomása volt. A párt utolsó megnyilvánulása a hadsereg kérdésében a második balatonkenesei konferencián pedig teljes egészében egybeesett a forradalmi erőknek a hadsereggel kapcsolatos nézeteivel. A Független Kisgazdapárt katonapolitikája 1945 és 1948 között összességében része annak a politikának, amely a haladó és a retrográd erők között a hadsereg megnyeréséért folyt.

Шандор Муч

О ВОЕННОЙ ПОЛИТИКЕ НЕЗАВИСИМОЙ ПАРТИИ МЕЛКИХ ЗЕМЛЕВЛАДЕЛЬЦЕВ В ПЕРИОД 1945—1948 ГГ.

Резюме

Независимая партия мелких землевладельцев, как одна из самых крупных по численности партий сформировавшегося в конце 1944 года коалиционного правительства Венгрии — аналогично другим коалиционным партиям — поддерживала формирование и введение в бой новой венгерской армии против фашистской Германии и её венгерских сателлитов.

После окончания войны военная политика этой партии, исходя из ее государственной программы, значительно отклонилась от политики остальных партий коалиции. Партия мелких землевладельцев, провозглашавшая программу умеренных буржуазных реформ, не стремилась к радикальным преобразованиям и в армии. Здесь её опору составляли прежде всего оставшиеся от старой армии, относительно более прогрессивные офицерские и унтер-офицерские кадры. Партия надеялась, что её военно-политические соображения будут содействовать претворить в жизнь и тот факт, что с конца 1945 до конца 1947 года её ставленником был министр обороны страны.

Однако к лету 1946 года демократические, революционные силы — прежде всего Коммунистическая Партия и Социал-демократическая Партия — получили значительные позиции в армии и стали располагать большим политическим влиянием и в кругу личного состава. Это положение существенно препятствовало осуществлению военно-политических принципов Партии мелких землевладельцев.

43 *Balogh—Izdák: Pártok és pártprogramok Magyarországon. (1944—1945) Budapest, 402—403. o.*

Принимая во внимание этот факт, Комитет вооруженных сил Партии мелких землевладельцев в течение 1946 года неоднократно рассмотрел вопрос о политическом положении в армии и вынес предложения для своего партийного руководства в интересах расширения влияния партии в вооруженных силах.

В статье детально излагаются и анализируются эти предложения Комитета вооруженных сил. Автор показывает, что Партия мелких землевладельцев не могла разработать такой военной политики, которая получила бы поддержку со стороны гражданских элементов и широких, демократических масс армии.

Военная политика Партии мелких землевладельцев начала радикально изменяться только тогда, когда сама партия освободилась от ретроградных сил и стала способной выработать более прогрессивную государственную программу.

Борьба за власть, проходившая в Венгрии в период 1945—1947 годов, не могла обойти и армию. Армию, как свое орудие политики, каждая партия стремилась подчинить своему влиянию. Однако Партии мелких землевладельцев не удалось достичь этой цели.

Sándor Mucs

ÜBER DIE MILITÄRPOLITIK DER UNABHÄNGIGEN PARTEI DER KLEINLANDWIRTE 1945—1948

Resumee

Die Unabhängige Partei der Kleinlandwirte, als eine der in Mitgliedzahl größten Parteien der am Ende 1944 gebildeten Koalition — genauso wie die anderen Koalitionsparteien — unterstützte die Organisation einer neuen ungarischen Armee und ihren Einsatz gegen das fasistische Deutschland und ihre ungarischen Mitläufer.

Nach dem Ende des Krieges weichte die Militärpolitik der Partei, aus ihrem Langesprogramm ergebend, von der der anderen Parteien bedeutend ab. Die Mäßige bürgerliche Reformen verkündende Partei der Kleinlandwirte bestrebte sich auch in der Armee nach keinen fundamentalen Änderungen. Sie wollte ihre Base auf das aus der alten Armee übernommene, relativ fortschrittlichere Offiziers- und Unteroffizierskorps gründen. Sie hoffte, daß die Verwirklichung ihrer militärpolitischen Vorstellungen auch durch die Tatsache gestützt wird, daß sie die Verteidigungspartefeuille vom Ende 1945 bis zum Ende 1947 in der Hand hatte.

In Sommer 1946 gelangen aber bedeutende Positionen in der Armee in den Besitz der demokratischen, revolutionären Kräfte, vor allem der Kommunistischen und der Sozialdemokratischen Partei, und sie hatten einen großen politischen Einfluß auch im Kreis des Personalstandes. Diese Lage verhinderte die Verwirklichung der militärpolitische Vorstellungen der Partei der Kleinlandwirte wesentlich.

Unter Berücksichtigung dieser Tatsache überprüfte das Wehrmachtkomitee der Partei der Kleinlandwirte die politische Lage der Armee während des Jahres 1946 mehrmals, und stellte Anträge an die Parteiführung im Interesse der Erweiterung ihres eigenen Einflusses.

Die Studie legt ausführlich dar und analysiert diese Anträge des Wehrmachtkomitees. Der Autor weist darauf hin, daß die Partei der Kleinlandwirte keine Militärpolitik ausarbeiten konnte, die von den breiten demokratischen bürgerlichen und militärischen Massen eine Unterstützung gehabt hatte.

Die Militärpolitik der Partei der Kleinlandwirte begann sich erst grundsätzlich zu ändern, als sich selbst die Partei von den retrograden Kräften losgemacht hatte und für die Ausarbeitung eines fortschrittlicheren Landesprogramms fähig war.

Auch die Armee konnte den Kampf für die Macht in Ungarn in den Jahren 1945—1947 nicht vermeiden. Alle Parteien wollten die Armee, als das Mittel der Politik, unter ihren eigenen Einfluß bringen. Der Partei der Kleinlandwirte gelang es nicht dieses Ziel zu erreichen.

OKMÁNYTÁR

DÁVID GÉZA—FODOR PÁL

MAGYAR VONATKOZÁSÚ TÖRÖK ÁLLAMIRATOK A TIZENÖTÉVES HÁBORÚ KORÁBÓL

I. RÉSZ*

Az oszmán birodalom mechanizmusának működéséről mind többet és többet tudhat meg ma már az érdeklődő, nem turkológus szakember. Sorra jelennek meg az egyes szandzsákokról készített török adóösszeírások, a szultáni tanács jegyzőkönyvei alapján írott feldolgozások, s emellett — bár inkább törököül — új krónikaszovegek és elbeszélő művek is napvilágot látnak.¹ Mindezek sok, hallatlanul fontos ismeretet nyújtanak az átlagember mindennapi életének gazdasági hátteréről, demográfiai, katonai, politikai, közigazgatási kérdésekről, a döntéshozatal alsó és középszintű szféráinak tevékenységéről. Sőt a szultáni tanács, amely kvázi-parlamentnek is tekinthető, már a legfelső vezetéshez visz közel bennünket, de a munkájáról fennmaradt dokumentumok csak a kész, kimenő döntések fogalmazványait tartalmazzák, a vitákról, az esetleges kullisszák mögötti megbeszélésekről semmit nem tudunk meg belőlük. A legmagasabb szintű határozatok megszületésének körülményeiről a 16. század végéig lényegében néhány bizalmas levél sovány tájékoztatásával kell beérnünk.²

Jelentős fordulat következett viszont be III. Murád uralkodásától kezdődően. Míg korábban a nagyvezír előszóban tájékoztatta az uralkodót a legfontosabb kérdésekről, ettől fogva előtérbe került az információk írott formában, ún. telhiszként (beadvány, előterjesztés) történő benyújtása, amire a szultán aztán tetszése szerint reagált. Itt tehát — legalábbis elvileg — már igazi államtitkokkal, a birodalom első két emberének bizalmas gondolatcseréjével van dolgunk. Más kérdés azonban, hogy pont ekkortájt nő meg a szeráj egyes belső szolgálattelvéinek a szultánokra gyakorolt hatása, tehát abszolút bensőséges, senkivel meg nem osztott döntésekre nem számíthatunk; mégis, e beadványok az előbbi forrásoktól szögesen elütő kategóriába tartoznak, hisz a bennük foglaltakról kívülálló hivatalosan nehezen értesülhetett. Valóban, a telhiszeken kívül

* Az okmánytár befejező részét a következő számunkban közöljük. — A szerk.

¹ L. például *Fekete Lajos*: A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jászberény, 1968.; *Káldy-Nagy Gyula*: Kanuni devri Budin tahrir defteri (1546—1562) [A kánuni korának budai tahrir defterei]. Ankara, 1971. (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 177.); *Káldy-Nagy Gyula*: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest, 1977. (Pest Megye Múltjából 3.); *Vass Előd*: A mohácsi szandzsák 1591. évi adóösszeírása. Baranyai Helytörténetírás, 1980. Pécs, 1980.; *Dávid Géza*: A simontornyai szandzsák a 16. században. Budapest, 1982. A feldolgozásokra: *Káldy-Nagy Gyula*: Magyarországi török adóösszeírások. Budapest, 1970. (Értekezések a történeti tudományok köréből 52.); *Káldy-Nagy Gyula*: The First Centuries of the Ottoman Military Organization: Acta Orient. Hung. XXXI(2), 1977. 147—183. o.; A szövegkiadásra: Gazavat-i Sultán Murád b. Mehmed Han — Izladi ve Varna savaşları (1443—1444) úzerinde anonim Gazavatnâme [Anonim „hitharcok könyve” az izladi és a varnai csatáról]. yayinl. Inalcik, H.—Oğuz, M., Ankara, 1978.

² L. pl. *Ulucay, Ç.*: Haremde mektublur [Levelek a háremből]. Istanbul, 1956.; *Kurtoğlu, F.*: Hadim Süleyman paşanın mektupları ve Belgrad'ın muhasara planı [Hadim Szülejmán pasa levelei és Belgrád ostromának terve]: Belleten, IV/13 (1940), 53—87. o.; *Gökbilgin, M. T.*: Arz ve raporlarına göre İbrahim paşa'nın Irak'ta seferindeki ilk tedbirleri ve fütuhati [İbrahim paşa első intézkedései és hódítása az iraki hadjárataiban, jelentései és beszámolói alapján]: Belleten, XXI/83 (1957), 449—482. o.

nemigen várható olyan levéltári anyag felbukkanása, amely még intímebb vagy lényegesebb államtitkokról tudósítana.

Alapvető jelentőségük ellenére a telhiszekről a legutóbbi időkig alig-alig esett szó. 1967-ben védte meg e témakörben elkészített doktori disszertációját Suraiya Faroqhi, s munkája bevezetőjében addigi publikációként szinte semmit nem tudott megemlíteni, még részkiadást is épphogy egy-kettőt.³ Végül ő maga sem közölt egyetlen iratot sem teljes terjedelemben, hanem tematikus egységek szerint egyfelől datálásuk nehézségével, másfelől mint a nagyvezíri hivatal (ügyosztály) működését tükröző forrásokkal foglalkozott velük. 1970-ben aztán Cengiz Orhonlu isztanbuli professzor egy teljes kötetnyit adott ki belőlük,⁴ köztük számos magyar vonatkozásút is. Jelen közleményünk az utóbbiak magyar fordítását tartalmazza.⁵ Azóta megint lanyhult az érdeklődés; tudunkkal csupán egy cikk jelent meg e tematikában, az is inkább a reformiratokkal egy családba tartozó, de telhisznek aposztrofált néhány előterjesztés kiadására szorítkozik.⁶

Meglehetősen hiányosak tehát az előmunkálatok, s mivel az effajta iratok még csekély számban állnak rendelkezésre, rájuk vonatkozó ismereteink eléggé korlátozottak; így egyelőre csak nagy vonalakban lehet felvázolni azt is, hogy mit nyújthat e forrásfajta a történeti kutatás számára.

Hogy bennük — olykor akár tetszett, akár nem — tényleg a legrejtettebb dolgokat is le kellett írni, arra jó példa az alábbi nagyvezíri beadvány, amely Lala Mehmed pasa tollából való: „Nagyságos padisahom! Bár nem szününk meg a bejelentendő dolgokat megírni és [felséged] szent, nagyúri kengyeléhez jelenteni, de van néhány olyan ügy, amelyet nagyságos padisahomnak szóban kell[ene] előadnom és négyszemközt elmondanom. Ha [felséged] ma magas parancsot adna ki, a díván [ülése] után [felséged] e szolgája elmenne, a nagyúri pavilonban boldogságos padisahom nagyúri kengyeléhez dörzsölné arcát, hogy az ügyeket, amelyeknek elmondása szükséges és fontos, bejelenthesse. Ebben az ügyben a parancs és a rendelkezés [fenséges padisahomé — Orhonlu kiegészítése]”. Erre a kihallgatást kérő levélre a rövid, de velős szultáni válasz így szólt: „Papíron tudasd!”⁷ Abból viszont, hogy hasonló kérés máskor is előfordult, arra következtethetünk, hogy időnként mégis sikerrel járt a nagyvezír hasonló próbálkozása.⁸

Mivel az érintkezés eme formája kezdetben nagy többségében az uralkodó és a nagyvezír között volt szokásos, egyes szerzők nem is vonnak jellegükben, sőt címükben is azonos más iratokat a telhisz kategóriába.⁹ Pedig Orhonlu kiadványában a sejhüliszlám, a főfejterdár, a kajmakám pasa, a jemeni beglerbég, az anatóliai szerdár, Belgrád védője és mások is telhisz-íróként tűnnek fel.¹⁰ Máskor a nagyvezír csupán közvetítette beosztottai leveleit és beszámolóit — a megfelelő dokumentum neve még mindig telhisz.¹¹ Harmadik típusként bekerültek e kéziratgyűjteményekbe (mert az eredetük nem, csak összetett másolataik maradtak ránk, ahol azért más írástípussal írták le az előterjesztés szövegét és mással a szultán válaszát) különböző „levél”, „jelentés” néven futó vagy teljesen cím nélkül hagyott iratok, illetve kizárólag a szultán megnyilatkozásait magába foglaló par excellence hatt-i hümajunok is.¹²

Maga a telhisz szó jelentése egyébként összefoglalás, kivonatolás — bár a szükségesség nem éppen jellemzője ezeknek a dokumentumoknak. Sőt, inkább terjengősnek, fölös ismételtgetésektől terheseznek érezzük őket. Mintha szóban

3 Faroqhi, S.: Die Vorlagen (telhisze) des Großvezirs Sinan paşa an Sultan Murād III. Hamburg, 1967. 15. o.

4 Orhonlu, C.: Osmanlı Tarihine Aid Belgeler—Telhisler (1597—1607) [Az oszmán történelemre vonatkozó dokumentumok — telhiszek]. Istanbul, 1970. (Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1511.)

5 Az a gondolat, hogy ezeket a magyar közönség számára hozzáférhetővé tegyük, mindkettőnkben felvetődött, ezért közös munkára szántuk el magunkat.

6 Murphey, Rhoads.: The Velîyüddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings: Belleten, XLIII/171 (1979), 547—571. o.

7 Orhonlu: i. m., 128. sz. telhisz.

8 Uo., 147. sz. és részben 159. sz.

9 Faroqhi szerint (i. m., 18. o.) Fekete Lajos és M. Guboglu.

10 Orhonlu: i. m., 2., 4., 15., 51., 59., 104. sz.

11 Uo. 22., 81., 87., 115., 123. sz.

12 Uo., 16., 31., 38., 99., 107., 126. sz.

igyekezne valaki egy másik személyt rávenni valamire. Több oldalról is megközelíti, körüljárja a problémát, hogy aztán csak sugallja a döntést — a sztereotíp záróformula mindig ez: „a parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé.” A rövidség inkább a szultán sajátja volt, néha már-már bosszantóan kurta válasszal intézte el a mai szemmel is rendkívül fontos kérdéseket. Nem tudni, hogy egy korábbi fázisban, amikor az uralkodó még a kihallgatási teremben a nagyvezír jelenlétében intézkedett,¹³ ilyen felelőtlen és kiismerhetetlen feleleteket adott-e, a személyes találkozás hiánya azonban nagyban megkönnyítette a fricskaszerű, éppenhogy odavetett reagálások gyakorlatát.

Mínthogy a nagyvezír a birodalom polgári és katonai irányítását egyaránt kézben tartotta, s a hozzá kerülő ügyek az élet szinte minden szeletét átfogták, magától értetődik, hogy a telhiszek is a korabeli viszonyok számos mozzanatát visszatükrözik, a nagypolitikától a kisebb jelentőségű belső ügyekig.¹⁴ A tartalmi változatoság mellett a telhiszek másik fő jellemzője a kérdések — természetesen a korhoz mérten — reális megközelítése, s éppen ez az, ami értéket még tovább növeli. Egy olyan időszakra vonatkozóan, amit korábban főleg a király- és vezír-tükrök, a változások miatt érzett aggodalomból keletkező reformiratok,¹⁵ tehát valamiképpen „ideológikus” források alapján ismerünk, nyilvánvalóan elsőrendű fontossággal bírnak azok a dokumentumok, amelyek nem az ideálshoz, hanem a valóságshoz viszonyítanak. Ez még akkor is így van, ha a telhiszek sem mentesek itt-ott a célzatosságtól, az önigazolástól, a cselekedetek vagy éppen az el nem végzett feladatok „megmagyarázásától.” Ha például csupán a 25. sz. telhisz alapján kellene képet alkotnunk Esztergom 1604. évi török ostromának körülményeiről, azt hihetnénk, a sikertelenség előidézője a megvádolt öt főtiszt volt, holott kizárt, hogy más tényezőknek is — köztük a nagyvezírnek — ne lett volna benne része.

Az iratok hiányosságai vagy gyengéi azonban maguk is jellemzőek lehetnek. Aligha véletlen például, hogy a telhiszeknek úgyszólván semmiféle egyedi jellegük nincs. Ha nem lennének névvel ellátva (mint ez más telhisz-gyűjteményeknél előfordul¹⁶), az egyes nagyvezírek iratai önmagukban megkülönböztethetetlenek lennének. Ennek nem csupán a kifinomult bürokratikus gyakorlat volt az oka, hanem más egyéb is. A nagyvezír egy meghatározott rendszer, a despotizmus kiszolgálására és fenntartására kifejlesztett katonai rabszolgaság neveltje és képviselője volt, akinek élethivatása ennek megfelelően abban állt, hogy személyes érdekeit félretéve, „test nélküli szolgaként” fáradozzon a „szultáni érdekekért”. A telhiszekben megragadható szellemiség és mentalitás tehát az egész birodalmat irányító elit gondolatvilágának, szemléletének kifejezéséként is felfogható. S noha e sokat vádolt és valóban egyre anakronisztikusabbá váló vezető réteg igazán nem szorul védelemre,¹⁷ egyes telhiszek (pl. a 33. sz.) alapján az a benyomásunk támad: legjobb képviselői esetenként sokkal inkább maguknak érezték az alattvalók sorsát, mint maga a szultán.

A válogatásunkban szereplő magyarországi vonatkozású iratok tartalmilag több csoportra oszthatók. Az egyik legfontosabb egységet az Erdéllyel foglalkozók alkotják. A Báthory Zsigmonddal, Székely Mózzal vagy Bocskai Istvánval kapcsolatos dokumentumokon egyaránt az a gondolat vonul végig, hogy alapvető követelmény Erdély megtartása a birodalom függőségében, mert esetleges elszakadása a vazallus oláh vajdaságok elvesztését is maga után vonná, s ez együttesen túl nagy fenyegetést jelentene a birodalom északi hatáira. Az egyik szultáni megnyilatkozásból az is kiderül, hogy a porta a legjobb megoldásnak azt tartotta, ha Erdélyt a török iránt lojális erdélyi uralkodó kormá-

13 Rührborn, K.: Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte. Berlin—New York, 1973. 15—16. o.

14 Orhonlu szerint még a kisebb kinevezéseket is ebben a formában kellett elintézni. A tizenöt éves háború időszakából ránk maradt telhiszekben ennek nemigen látni nyomát, legfeljebb szandzsákbég-i kinevezéssel találkozunk; v. ö. a 126. sz. irattal.

15 Pl. *Aynı Ahî*. Kanunname-i âl-i Osman — Osmanlı devleti arazi kanunları. ed. Tuncer, H. Ankara, 1962.; Kıtáb-ı müstetáb. yayinl. *Fücel*. F. Ankara, 1974. (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I.); Kocî Bey risalesi. yayinl. *Aksüt*, A. K. Istanbul, 1939. Mustafa Âli's Counsel for Sultans of 1581. ed. Tietze, A. Part I. Wien, 1979.; Part II. Wien, 1982.

16 Mint például a Faroqhi által vizsgáltknál, v. ö.: i. m., passim.

17 Egy kirívó példát egyes tagjainak gátálatlanságára l. a 11. sz. iratban.

nyozza. Mindezek ismeretében nehezen lehetne tagadni, hogy a törökbarát politikának Erdélyben megvoltak a szilárd, objektív alapjai. Az ide tartozó iratok közül külön fel kell hívnunk a figyelmet a 2. és a 34. sz. alatt közölt telhiszekre. Ezek ugyanis két, eredetileg talán magyar nyelven írt erdélyi államiratot őriztek meg török fordításban; az egyik — legalábbis a dátum alapján — Jósika István kancellártól, a másik pedig Bocskai Istvántól származik, s fennmaradásuk éppen annak köszönhető, hogy telhiszként a szultán elé terjesztették őket. Jósika a levélben a portai angol követ közbenjárását igyekezett biztosítani az erdélyiek számára megfelelő békefeltételek elismertetéséhez, Bocskai pedig a porta iránti hűségének kinyilvánítása mellett Tokaj megszerzéséről számolt be a szultánnak.

Az iratok java a magyarországi hadi eseményekkel, a birodalom katonai helyzetével, a hadsereg, a végvári rendszer ellátásával, illetve a török—magyar—Habsburg viszonyral foglalkozik. Plasztikusan bonatkozik ki belőlük az a nyomasztó helyzet, amibe az oszmán hatalom a kétfrontos háború folytán került. Ennek az időszaknak legfőbb jellemzője a krónikus pénzhiány, s csaknem valamennyi irat alaphangját a zsoldfizetéssel összefüggő súlyos gondok adják meg. Ugyancsak visszatérőek a panaszok a hadsereg létszámának elégtelenségéről, s több előterjesztésben kénytelenek szembenézni azzal az újszerű ténnyel is, hogy az oszmán hadsereg szerkezete és fegyverzete kezd elmaradni a kor követelményei mögött. A diplomáciai kérdéseket érintő, valamint a ellenfelek és partnerek belső viszonyait taglaló néhány irat nem annyira az információk gazdagsága, mint inkább amiatt érdemel figyelmet, hogy érdekes képet rajzol a török vezetés ismereteiről és helyzetmegítéléséről. A 27. sz. telhiszből például jól kiviláglik, hogy a birodalom irányítói nem nagyon értették a magyarországi vallási küzdelmek dogmatikai és rítusbéli vonatkozásait, azt azonban jól érzékelték, hogy a háttérben egészen profán folyamatok is zajlanak: „Minden hitetlen a világi élet felé hajlik” — olvashatjuk az említett iratban, s a folytatás is lényeges mozzanatot emel ki: „rendkívül mohón vágyanak a pénz és a birtok után.”

Külön egyiséget alkotnak azok a dokumentumok, amelyek a tatárok magyarországi szerepléséről adnak számot. A tatár kán, vagy az oszmán tisztségviselők jelentései mintegy „belülről” mutatják meg teljes valóságában azt, hogy a hosszú háború résztvevői közül Magyarország népe számára miért a tatárok jelentették a legnagyobb veszélyt. Míg a török, Habsburg vagy magyar hadak stratégiai megfontolásokkal, a hódítás és a megtartás céljával léptek az ország területére, vagy tartózkodtak ott, addig a tatár sereg, a katonai megfontolásoktól majdhogynem függetlenül, jelenlétét mindenekelőtt rablási, zsákmányolási alkalomnak tekintette. Saját szándékán kívül erre predesztinálta a fejlődés iránya is; a harcmódorát és felszereltségét tekintve egyre elmaradottabb tatár hadat az oszmán hadvezetés éppen erre a feladatra, az ellenfél háterszágának pusztítására, bomlasztására használhatta a legjobban, közvetlen harci értéke ugyanis egyre csökkent. Maga a tatár kán írta: „...a tatár sereg pedig az ágyúknak és puskáknak nem fog tudni ellenállni...” E tényezők hatására a tatár sereg tevékenysége szinte teljes egészében a pusztításra koncentrálódott, s ennek köszönhető az a szomorú eredmény, amellyel a tatár kán eképpen dicsekedett egyik jelentésében: „[Felséged] e szolgája olyan helyekre jutott el, ahová eddig még senki...”, azaz olyan területekre is kiterjesztette a rombolást, amelyeket az addigi háborúk megkíméltek. A tatárok azonban időről időre magának az oszmán vezetésnek is gondot okoztak. Amikor elegendő zsákmányra tettek szert, vagy éppen nem jártak a remélt sikerrel, a szokásosnál is nehezebben lehetett kezelni őket. Előfordult, hogy minden indoklás és engedély nélkül egyszerűen hazamentek.

Vannak olyan iratok is, amelyek egyik csoportba sem illeszkednek, de jól kiegészítik valamilyen szempontból a többi telhiszből kibontakozó képet. Kifejezetten ilyen céllal válogattuk be például a 33. sz. telhiszt, mert közvetve jól

megmutatja, hogy a porta Erdéllyel — függősége ellenére — soha nem bánhatott úgy, ahogy itt a moldvai vajdával tette.

Végezetül néhány szót kell szólnunk a dokumentumok közlési módjáról. Az iratokat újrászámoztuk, de az azonosíthatóság érdekében, a dátum után, szögletes zárójelben megadtuk az eredeti, Orhonlu kiadásában szereplő sorszámot is. A kétféle számozás közötti jelentékeny eltérés abból fakad, hogy míg Orhonlu nem fordított különösebb gondot az időrend megállapítására, addig mi igyekeztünk az iratok abszolút és relatív kronológiáját a lehetséges mértékben meghatározni. Ennek ellenére napra pontos dátumot mindössze egy iratnál tudtunk megadni — ez tartalmazott egyedül ilyet —, a többinél vagy olyan időhatárokat rögzítettünk, amelyek között az irat keletkezett, vagy csupán egy terminus post quemet avagy ante quemet, amiből a dátumra következtethetünk. A datáláshoz felhasználható fogódzókat általában az iratokban szereplő személyek, események, itineráriumok, a hivatalviselés időpontjai stb. szolgáltatják, de előfordult, hogy „külső” forrásokat (pl. Bocskai levelezését) kellett segítségül hívni. Egy-két beadvány esetében mindenféle támpont hiányzott, ezért ezeket az utolsó helyre tettük az egyazon nagyvezír időszakából származó iratok sorában.

Az adódó vagy általunk valószínűnek ítélt dátumot a sorszám után, a datálás alapjául szolgáló adatokat és — szükség esetén — a kiegészítő magyarázatokat a dátumhoz fűzött jegyzetben adtuk meg. Ezek a többnyire rövidre fogott megjegyzések azonban rendszerint az adott telhisz szövegén alapulnak, így a datálás „megoldása” végső soron csak az irat elolvasása után válhat értetővé.

A telhiszekben előforduló számos helynevet mai alakjában írtuk, azonban az első előfordulásakor zárójelben megadtuk az eredetiben szereplő, pontosabban az Orhonlu által közölt formát. Ha a török írásmód váltakozott, az új alakokat mi is minden esetben közöltük. Ahol a török forma túlságosan eltért a magyartól és ez nem is közismert, vagy a helynév azonosítása kétséges lehet, ott az eredeti alakot hagytuk meg, és jegyzetben magyaráztuk, vagy próbáltuk azonosítani.

A személyneveket szintén mai és magyaros alakjukban közöltük, de — a török neveket kivéve — zárójelben ezeknél is megadtuk az eredeti török változatot.

A török terminus technicus-ok (tisztiségek, intézmények stb. neveinek) nagy részét nem fordítottuk le, viszont az érthetőség kedvéért első előfordulásukkor jegyzetben megmagyaráztuk őket. Változatlanul hagytuk és nem is értelmeztük külön a jól ismert „nemcse” és „frenk” szavakat, mert a „nemcse” sokkal jobban kifejezi a Habsburgok birodalmának képviselőit és alattvalóit, mint az „osztrák” vagy a „német” szavak, a „frenk” viszont szélesebb értelmű, mint ha azt mondanánk: (nyugat-)európai.

A szögletes zárójelben álló szavak kiegészítések; vagy a jobb megértés előmozdítására hivatottak, vagy pedig olyan hiányokat pótolnak, amelyek az eredetiből nyilvánvaló figyelmetlenség, pongyolaság miatt maradtak el. Kivételt ez alól csak az évszámok képeznek, ezeket legtöbbször eredetileg sem akarták beírni.

Alkalmanként korrigáltuk a közreadó apróbb olvasati tévedéseit; nagyritkán, a nehezen értelmezhető helyeken, az eredetiek hiányában a fordítás bizonytalan maradt.

Néhány esetben a = jelet alkalmaztuk ott, ahol a telhiszt az előterjesztő nem formálta egységes írássá, hanem a mástól kapott jelentést változatlanul továbbította és csupán saját megjegyzéseivel látta el; ezt a két világosan elváló részt különítettük így el egymástól.

A jegyzetek jelentős részéhez olyan alapvető kronológiai kézikönyveket és feldolgozásokat használtunk, mint pl. a négy kötetes magyar történeti kronológia ide vonatkozó része (Magyarország történeti kronológiája II. 1526—1848.,

főszerk. Benda Kálmán, Budapest, 1982.) Ismail Hanni Danişmend (Izahli osmanli tarihi kronolojisi, Istanbul, 1947—1961. IV. kötet) és Ismail Hakkı Uzuncarsili (Osmanli tarihi, III/2. Ankara, 1973.²) művei stb. Ezekre külön sehol nem hivatkoztunk. Kivételt csak az Orhonlútól átvett adatok esetében tetünk. A felhasznált irodalmat általában akkor idéztük, ha egy kérdés megoldásához más jellegű anyagra volt szükség.

1.
1595 január—február¹
[Orhonlu: 2. sz.]

A mufti efendi² által Murád szultánnak³ küldött előterjesztés.
Telhisz

A magas trónushoz — tegye nagyvá az Úr — ezt terjesztjük elő: Tegnap este Erdély követe⁴ távol maradt; milyen furcsa, hogy nincs igyekezet emberek kiküldésére a környékre és a vidékre, hogy őt megtalálják. Az elhatározása azt mutatja, hogy Erdély fellázadt. Azt is lehetett hallani, hogy a magyar királlyal szövetségelt. Nemrégiben onnan házasodott,⁵ már akkor jelentettem, hogy meg kell akadályozni, de senki sem törődött vele. Ha Erdély fölkel, akkor Havasalföld és Moldva is föl fog lázadni, most kell megtenni a szükséges előkészületeket. Ezekkel a dolgokkal padisahomnak személyesen kell foglalkoznia. Az iszlám országának védelme padisahom feladata. Havasalföld és Moldva felé, védelmükre, bizonyos mennyiségű katona kell, az elhanyagolás nem megoldás. Bár az ilyen dolgok említésével gondot okozunk, de mit tegyünk, az iszlám országának védelme szükséges; a padisah vallását és birodalmát meg kell nekünk őrizni. Ezeket a dolgokat hány-szor előterjeszttük, hány-szor vettük a bátorságot, nem talált meghallgatásra. „Miért nem tudatod a helyzetet?” — mondván, eme [felségedért] imádkozó alattvalójának szemrehányást tesz [szultánom], miért nem fogadja el hát [amit előterjeszték]? A parancs és a rendelkezés a kegyes Úr öfelségéé.

Az elhunyt és megboldogult Murád szultán öfelségének nemes válasza:

Szívesen vett szavait mindenképpen szívből fogadjuk. Az isteni sugallatok [közvetítésétől való] elállása a hatalmas Úrtól van. Bármilyen történet, teljesedik be.

2.
1597 április—május⁶
[Orhunlu: 80. sz.]

Az elhunyt és megboldogult nagyvezír, Jemiscsi Hasszán pasa⁷ telhisze

Az erdélyi kancellár⁸ által a magas portán tartózkodó angol követnek⁹ küldött levél fordítása:

Uram, minthogy tudomásomra jutott rendkívüli barátsága Erdély uralkodója és Erdélyország irányában, kötelességünknek éreztük, hogy levelünket és üdvözlötünket küldjük kegyelmednek. Egyben alázatosan kérem, szolgálatait ezután is biztossítsa számunkra. Szolgáljon szíves tudomására, hogy uram öfelségével Rudolf császárhoz

1 Terminus post quem: 1595. január 28.; szövetségkötés Báthory Zsigmond és I. Rudolf között.
Terminus ante quem: 1595. február 16.; III. Murád szultán halálának napja.

2 Bosztanzáde Mehmed efendi, sejhüliszlám 1589—1592 és 1593—1598 között.

3 III. Murád, uralkodott 1574—1595 között.

4 Feltehetőleg az 1594 júliusától a portán tartózkodó Ravaszdi György udvari ügyvivőről van szó; v. ö. *Biró Vencel*: Erdély követei a portán. Kolozsvár, 1921. 116. o.

5 A Mária Krisztiánával való házasságkötésről 1595 januárjában jött létre előzetes egyezség (a házassági szerződést március 5-én írták alá), az egybekelésre azonban csak 1595. augusztus 6-án került sor.

6 Terminus post quem: 1597 március vége—április eleje; Báthory Zsigmond visszaérkezik Erdélybe prágai tárgyalásairól; v. ö. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, szerk. Szilágyi Sándor, 4. k. Budapest, 1878. 9—10. o.

7 Jemiscsi Hasszán pasa, nagyvezír 1601. július 10—1603. október 4. között. A telhiszt nagyvezírként semmiképpen sem terjeszthette elő, valószínűleg a későbbi másoló elírása folytán szerepel már ekkor ezzel a címmel.

8 A telhisz dátuma alapján Jósika Istvánnak kell lennie, aki 1594—1598 között volt erdélyi kancellár.

9 Sir Henry Lello, 1597—1599 között ügyvivő, 1599—1607 között hivatalos portai angol követ.

mentünk¹⁰ olyan szándékkal, hogy a boldogságos s a világnak menedékkül szolgáló padisah öfelségével való barátkozásához utat találjunk. Eközben érkezett ide Ali csaus¹¹ a boldogságos padisah felséges levelével, valamint a hatalmas nagyvezír, Ibrahim pasa öfelsége,¹² a másodvezír, Mehmed pasa öfelsége,¹³ továbbá kegyelmed leveleivel; a [szultáni] irat s e levelek tartalmából láttuk, hogy a megbékéléshez a nemes hozzájárulás megtörtént. Nekünk is ez a szándékunk. Hogy megerősítse ezt a szándékunkat, urunk a magas portára küldte Bányay Márton (Martiz Banyay)¹⁴ nevű kiváló emberét. Nagyköveteink közül Atori¹⁵ az, akiről kívánnánk, hogy a béke ügyében odaküldessék. Megbíztuk [Bányayt], hogy boldogságos padisahomtól menlevelet kérjen [számára]. Urunk említett embere kegyelmednek majd minden ügyünkről beszámol, kegyelmedtől pedig azt kérjük, hogy tanácskozza meg vele, miként alakulhat a béke ügye. A békéért tett erőfeszítései és fáradozásai miatt szívesen láttuk Ali csaut ezen a részen. Hüsejzn csaussal és kegyelmed itt tartózkodó szolgájával tisztelettel bánunk, urunk nagyköveteivel együtt küldenénk a boldogságos udvarba. Szükséges, hogy az urunk részéről most elküldött ember sietve visszaküldessék, hogy nagyköveteink mielőbb odaérhessenek. A béke és a megegyezés feltételei (hogy ti. a boldogságos padisah urunkkal való béke és egyezség érdekében a várakat, amiket elvettünk, a boldogságos padisahnak adjuk vissza, s az ellenségeskedés megkezdése előtti helyzet és állapot állíttassék vissza, a bécsi királlyal pedig a jelenlegi helyzet tartassék fenn) többé-kevésbé ismertté váltak előttünk. Méltóztassék megítélni, milyen súlyosak e feltételek. Így akár a bécsi király is követelhetné a Győr (Janik) és Eger (Egri)¹⁶ nevű várakat. A tőlünk elvett várakért s az adótöbbletért, amit a megboldogult Szülejmán szultán ahdnáméi el lenére vettek meg rajtunk, mi is kárpótlást remélünk, és kérjük, hogy a havasalföldi és a moldvai vajdák s tartományaik, amint eddig is lenni szokott, keresztény bégjeik irányítása alatt maradjanak. Néhány vár, ami jelenleg a kezünkben van, a megboldogult Szülejmán szultán és a megboldogult Szelim szultán hán kegyes idejében a mi birtokunkban volt, és akkoriban 10 ezer vert forintot kellett adnunk. Határaink a Duna és a Tisza nevű folyóknál húzódtak; e tartomány egész népe annyira ki lett már fosztva, hogy legalább a régi helyzet szerint maradjanak. Kegyelmedtől tehát alázatosan kérjük: alaposan járjon utána ennek az ügynek, s tudassa velünk, milyen módon volna lehetséges [kivitelezése], hogy a boldogságos udvarba küldendő követeinket annak megfelelően készítsük fel és lássuk el utasításokkal. A boldogságos padisah vezíreivel közölje, hogy ilyen nagy és boldogságos padisah öfelsége számára nem túl nagy dolog két-három váracsukat adományozni régi szolgáinak. Ilyen módon a végeken mindenféle veszély elháríthatnák, megakadályoztatnák, a boldogságos padisah öfelsége pedig a bécsi királlyal és a többi közelben levő szomszédos keresztény béggel nyugalomban és békességben lehetne. De ha kegyelmed úgy látná, hogy ily nagy ügy véghezvitelére kevés az idő, úgy egy évig mindkét fél részéről a fegyverek használata szüneteltessék, az ellenségeskedés hagyassék abba, s egy évig nyugalom lévén, közben mindkét részről követek jöjjenek és menjenek, hogy a béke és egyezség dolgát megbeszéljék és dülőre vigyék. Mielőbbi kedvező választ várva [jól] egészséget kívánunk és üdvözlésünket küldjük kegyelmednek. — Ily módon tudatja — azzal, hogy a levél megírása óta 35 nap telt el.

3.

1601. december¹⁷

[Orhonlu: 52. sz.]

A megboldogult nagyvezír, Jemiscsi Haszán pasa telhizse.

A hitvány szolga jelentése a következő: Boldogságos padisahom! Mivel előzőleg az iszlám sereggel Székesfehérvárott (Isztolni Belgrád) állomásozván a Mindenható

10 Báthory 1597 január—februárban folytatott tárgyalásokat Prágában.

11 Ali csaus 1596-tól jelentős szerepet játszott a porta és Erdély közötti diplomáciai érintkezésekben; v. ö. Török-magyarokri államokmánytár (TMAOT), szerk. Szilágyi Áron és Szilágyi Sándor, 3. k., Pest, 1868. 37—39. o.

12 Damad Ibrahim pasa, nagyvezír 1596-ban, 1596—97-ben és 1599—1601-ben.

13 Dzserráh Mehmed pasa, másodvezír 1598 májusáig, nagyvezír 1598—99-ben.

14 Báthory Prágából való visszaérkezése után küldte el Bányayt követségbe, aki 1598 nyarán tért vissza Isztanbulból; v. ö. TMAOT 3. k., 38. o. Bíró Vencsnél (i. m. 116. o.) ebben az időben nem szerepel.

15 Az Orhonlu által közölt forma alapján nem azonosítható. Ehhez hasonló név Bíró Vencsnél sem található. (Talán Báthory?)

16 Győr 1594. szeptember 29-től 1598. március 29-ig volt török kézen, Eger pedig 1596. október 13-án esett el.

17 Terminus post quem: 1601. december 7.; az iratban említett [1010.] dzsemáziuláhir 11., a nagyvezír Belgrádba érkezésének napja.

akarataból kemény tél tört ránk, [nagy] esők és havak estek, s Kanizsáról folytonosan segélykérők érkeztek, fontos volt, hogy a katonákkal való tanácskozás és egyetértés után a nagy ágyukat minél előbb kivontassuk és **rendelhetési helyükre** eljuttassuk, s Kanizsa várának segítséget nyújtunk. [Ezért] az említett helyről felkerekedtünk, az ágyukat Budára (Budin) küldtük, s előbb a pozsegai és izvorniki szandzsákok serege, majd mi magunk is Kanizsa megsegítésére igyekeztünk. De azzal a megfontolással, nehogy a kevés idő és a rosszra fordult idejéről miatt, s az okból, hogy elérkezett a hadjáratból való visszatérés ideje, a katonák egymást föltüzeljék és elmenjenek, azon a helyen nem közöltük velük, hogy Kanizsára tartunk. Mikor a Mohács nevű helyre értünk, a seregben kihirdettük, hogy Kanizsa megsegítésére igyekszünk, s akik jönni akarnak, jöjjenek, akik nem akarnak, távozzanak. [Felséged] e szolgája a nevezett helyről Kanizsa felé vette az útját, s előbb Pécsre (Pecsuj), onnan pedig Szigetvárra érkezett. A korábban elküldött boszniai beglerbég a boszniai sereggel a Kanizsához közeli Tomasin¹⁸ nevű helyre vonult, magunk pedig megkezdtük a Kanizsára való menetel előkészületeit. A seregből önkénteseket írtunk össze, s a velünk lévő száz —kétszáz főnyi tatár seregből kiválasztottunk egy csapatot, s ezt magunk előtt a Kanizsát ostromló alávaló hitetlenek ellen küldtük. A nevezettek, elmenve, az átkozottak ostromsáncaira rontottak, számos átkozottat megöltek, és mintegy negyven-ötvenet foglyul ejtettek. Eppen visszafelé igyekeztek velük, mikor a mögöttük lévő táborból nagyszámú alávaló hitetlen tört elő, az innen érkezetteket elűzte és a szerzett foglyok nagy részét kiszabadította; [a hitetlenek] vértanúvá tettek egy tatár herceget és néhány tatárt élve elfogtak. Mikor megkérdezték tőlük, honnan jöttek, a nevezettek elmondták, hogy a szerdár¹⁹ az iszlám sereggel Szigetvárra érkezett és ellenük készül; ők pedig azért jöttek előre, hogy nyelvet fogjanak. Amint az átkozottak meghallották, hogy [felséged] e szolgája útban van és közeledik az iszlám sereggel, nagy zavargás tört ki közöttük; vezéreiket — a generálist, Zrinyit (Zirin oglu), a Fekete Herceget²⁰ és a frenektől jött kapitányokat — megrohanták azzal, hogy feltétlenül szedelőzködjének és menjenek el. Az isteni bölcsesség ekkor olyan esőt, majd havat zúdított a földre, hogy az itteni végváriak egyöntetűen állították: ötven—hatvan éve nem volt ilyen tél ezen a tájon. Ilyen tében az átkozottak ágyúikat nem voltak képesek elvontatni, s negyvenkét páratlan, várvívó nagy badzsaluska ágyújukat otthagya, sátraikat, felszerelésüket, élelmüket és rengeteg lóporukat mind hátrahagyva elmenekültek, miközben a várból kijövő iszlám katonák nagy hat—hétezeret levágtak belőlük, és a [levágot] fejeket sorba rakták a várfalakon. Mialatt az isteni bölcsesség így megmutatkozott, az iszlám sereg sem tehetett egy lépést sem előre. A hótól és a ködtől az orronkig nem láttunk, az állatok pedig legyengültek; hogy milyen tél és ítéletidő volt, amikor kénytelenek lettünk táborot bontani és elindulni, azt abból kegyeskedjék megítélni, hogy még a magunk sátrának felszedésére sem jutott erő, s ott maradt, ahol leverték. A jelentékeny mennyiségű élelem Szigetváron raktárban állt, s a lópor is elő volt készítve. Amint az átkozottak elmeneteléről megjött a hír, elküldtük a pozsegai béget, hogy ziámet- és timár-birtokosaival, továbbá a pécsiekkel és a szigetváriakkal az élelmet és a lóport kocsikra rakassa és elvitesse. Mivel a magasságos Isten segedelmével, boldogságos padisahom hathatós imáinak és szép kegyeinek bőségétől Kanizsa vára az átkozottak kezéből megszabadult, s emellett a magasságos Isten kegyelméből annyi ágyú, sátor, lópor és fegyver zsákmányoltatott, amennyit figyelmes szem még nem látott, nagy sikereket értünk el. A vallás és a birodalom ellenségei pedig ne szűnjenek meg mindig ily módon szegyenbe kerülni. Ez ügyben a kanizsai beglerbégtől²¹ jött levél alapján telhisz készült, ami a felséges kengyelhez elküldetett; érdemesítse nemessé figyelmére. Mivel Kanizsa alól jó hírek érkeztek, s a tél fölöttébb hevesen tombolt, [felséged] e szolgája is visszafordult a mellette maradt katonákkal. Miután a felséges isteni akarat szerint hatalmas hó esett és nagy tél tört ránk, az úton számos nehézséget és szenvedést kellett eltűrni. Rádadásul az eszéki (Öszek) hidas a jégár összerőtte, s a katonák többsége a túlsó parton maradt. Mivel útjuk azon át vezetett, megállva, az erőket összegyűjtve, teljes igyekezettel és odaadással, ezer nehézség

18 Tamási, bizonyára Drávatamási.

19 Jemisci Haszán pasa nagyvezír, aki egyben a magyarországi hadjárat fővezéri tisztjét is ellátta.

20 A generális Hermann Rossworm volt, Zirin oglu Zrinyi Györggyel, a Fekete Herceg Mátyás főherceggel azonos; Jemisci azonban az utóbbit illetően tévedett, ugyanis a Kanizsát ostromló császári seregek vezére Ferdinánd főherceg volt.

21 Tirjáki Haszán pasa, korábbi budai beglerbég, 1601. július 1-én lett kanizsai beglerbég, 1604. július 18-tól ruméliai beglerbéggé lépett elő.

árán a híd helyreállítatott, s miután az összes katona átért, [felséged] e szolgálja is átkelt. Az úton sok nélkülözést és szenvedést viseltünk el, s ez év [1010]²² dzsemáziüláhir havának 11-ik napján (1601. december 7.) megérkeztünk Belgrádba, ahol [jelenleg is] a hadjárat ügyeinek intézésével foglalatoskodunk. Ezen a részen most így állnak a dolgok; egyébként a parancs és a rendelkezés nagyságos padisahomé. Boldogságos padisahom! Bár azóta, hogy Belgrádba jöttünk, amennyire erőnkéből telik, a fáradozásban és az igyekezetben nincs hiány, mellettünk azonban valójában nem maradt senki. Nincs ember, aki a környéken a szolgálatot eilátná, s így maga a szolgálat sem lehetséges. A Belgrádban állomásozó szerdár szavát nem fogadják meg, a tartomány és az ország rommá változott. A szilisztrai beglerbég, noha oly közel van Belgrádhhoz és mellette annyi a katona, a sok fáradozás közepette küldött parancsoknak nem engedelmeskedett és nem jelentkezett szolgálatra. A lópor végett Egyiptomba (Miszir) küldött rendeletekre az egyiptomi beglerbég semmit sem tett, az odaérkező kapidzsi basit²³ Alexandriából (Iszkenderije) visszatérítette anélkül, hogy egy szem lóport küldött volna. Ha a többi dolog is [így megy], s a Belgrádban lévő szerdár szavát így fogadják meg, van-e haszna annak, hogy [felséged] e szolgálja Belgrádban tartózkodik? Nem lehet az ügyeket úgy intézni, hogy amíg a szerdár magára hagyatva itt állomásozik, addig a fővárosban a hadjáratl ügyekhez nem értő személyek végzik helyette a számára szükséges hadfelszerelés előkészítését. Ha az ügyeket oly módon intéznék, [ahogy elvárható lenne, akkor] tíz év óta a szerdárak minden évben itt teleltek volna, s elrendezték volna a dolgokat; ehelyett miféle ügyintézés történt? Boldogságos padisahom őfelsége kegyeskedjék mindezt megfontolni; e szolgálja erről értesült és ezt tudja. Egyébként a parancs és a rendelkezés padisahomé.

Az elhunyt és megboldogult Mehmed szultán²⁴ hán őfelségének nemes válasza:

Tudomásul vettem. A hitharc útján eltúrt szenvedéseid nyerjék el jutalmukat. A magasságos Isten legyen a segítő!

4.

1601—1602 tele²⁵
[Orhonlu: 60. sz.]

Az elhunyt és megboldogult nagyvezír, Jemiscsi Haszán pasa telhisze

A korábban Pápa várából kijött és hozzánk csatlakozott frenk katonák közül [felséged] szolgálja, a koroni származású, iszlámra áttért szendrői (Szemendre) szandzsákbég, Ibrahim bég²⁶ Budáról küldött levele: Ha a nyomorult hitetlenek helyzetéről méltóztatnék érdeklődni, lezt írhatom]: megbízható kémeink híriul adták, hogy az átkozottak minden seregüket a végeken teleltetik; a hátszágából segítségükre érkező 16 ezer átkozottat sem engedik szét tartományaikban, hanem valamennyinek a közeli várakban és városokban jelöltek ki téli szállást. Az a tervük és szándékuk, hogy amint az idő engedi, azonnal Buda és Pest (Peste) vára ellen indulnak. — Azt írja, hogy amennyiben március haváig nem érkezik 5—10 ezer puskás [katoná] Buda és Pest várába, a helyzet — mitől a magasságos Isten óvjon — nagyon súlyos lesz. Boldogságos padisahom! Ez a dolog [így] igaz, semmi kétség. S mindegyre Buda, Eger, Erdély és Kanizsa környékéről is folytonosan ilyen hírek érkeznek. De hol lehet itt 10 ezer puskás katonát találni? Amire az emberi erő képes, s amit a körülmények megengednek, hiány nélkül megteszük. A pandúroktól, kenézektől és primiküroktől²⁷ ezer igyekezettel és fárado-

²² Orhonlu az eredetiben itt hiányzó évszámot 1011-nek adja meg, azonban Kanizsa ostroma 1601-ben zajlott, s ez a mohamedán időszámítás szerint az 1010-es évnék felel meg.

²³ Kapidzsi basi: a szeráj bejáratánál örökösök parancsnokát nevezték így. Körülbelül az egykori magyar ajtónálómester megfelelője.

²⁴ III. Mehmed, uralkodott 1595—1603 között.

²⁵ Terminus post quem: 1601. július 10.; Jemiscsi Haszán pasa nagyvezíri kinevezése. Terminus ante quem: 1602. március 11.; az iratban említett újév. A szövegből kiderül, hogy Pest még török kézen van (1602. október 6-án foglalja el a királyi sereg), az említett „rettenetes tél” tehát csak 1601—1602 telére vonatkozhat.

²⁶ A Pápát védelmező vallon katonák a zsoldfizetés elmaradása miatt 1600 májusában fellázadtak, s a budai és székesfehérvári békéhez küldött követek útján a törököknek ajánlották fel szolgálataikat. Közben a királyisereg ostromgyűrűt vont a vár köré, amit a vallonok augusztus 9-én áttörtek; jelentős veszteségek árán egy részük eljutott Székesfehérvárra, török zsoldba állt, és hosszú évekig harcolt a török érdekekért a háború különböző színterein; v. ö. A vallonok lázadása, Pápa 1600-ban: Hadtörténelmi Közlemények, I./1888. 485—489. o.; Orhonlu: i. m., 51. o. 4. j.; Török történetírók. III. k., ford. Karácson Imre, Budapest, 1916. 152—53, 292—93. o.

²⁷ A balkáni népek törökök által kinevezett, javadalombirtokkal „fuzetett” alsósztíjű tisztviselői, akiknek tisztje apáról fúdra öröklődött.

sággal most gyűjtik össze és küldik ide az embereket. Jó, ha ezekből 1000 fő összegyűlik. Ezenkívül az itt tartózkodó 300 fős frenk csapatot is útnak indítottuk. Boszniából egy puskás kocsu basi²⁸ küldetett. De nem tudni, lehet-e onnan emberré számítani, s azt sem, hogy mennyire. Azoknak a ruméliai katonáknak, akik beglerbégjeikkel együtt Budára lettek rendelve, de nem maradtak ott, szintén parancsokat küldtünk, megfenyegettük és figyelmeztettük őket, tán sokukat meg fogjuk büntetni, s arra törekszünk, hogy visszahozzuk őket. Azonban a rettetes híbelen még senki sem tudott elindulni. A figyelemben és az igyekezetben nincs hiány. A fővezér [felséged] szolgája, de egyedül mit tegyen? Boldogságos padisahomtól azt kérjük, hogy a túlsó oldal katonái²⁹ közül senkinek a visszatartására ne adja felséges engedélyét, s méltóztassék erősen azon lenni, hogy az újév³⁰ előtt ide küldjék őket. A magasságos Úr őfelsége részeltesse az iszlám sereget győzelemben és diadalban! Egyébként a parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé.

Az elhunyt és megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

A túlsó oldal katonái hozzátok rendeltettek; amíg a sereg innen megérkezik, Budát határozottan védj meg! Csak rajta! Budát a magasságos Úrra bízom.

5.

1601—1602 tele³¹

[Orhonlu: 79. sz.]

A megboldogult nagyvezír, Jemiscsi Haszán pasa telhisze

A hitvány szolga jelentése a következő: Boldogságos padisahom! Az Erdély körüli helyzet a korábban felterjesztett telhiszek révén részletesen jelentetett nagyúri kengyeléhez. A beglerbégeknek, bégeknek és katonáknak, akik az erdélyi vajdától korábban érkező követek kérésére s a részéről küldött levélben foglalt kívánságának megfelelően arra a részre küldettek, megparancsoltatott, hogy Erdélyben teleljenek. Mikor az ott állomásozó sereg az erdélyi vajdával és az erdélyi sereggel egyesült és felvonulóban volt, a nemcse sereg Erdélyország legtöbb helyét és várát elfoglalta, s a Temesvártól (Tamsvar) nem messze lévő Déva (Dvo) nevű várat megközelítette. Minthogy erről az oldalról ily sok katona érkezett oda, a nevezett nemcse sereg visszahúzódt, melyet így maguk előtt hajtva az átkozottakat kiűzték az erdélyi tartományból és várakból. A nemcse [katonák] a saját tartományukhoz egy napi járóföldre, Erdély belsejében, egy nehezen megközelíthető helyre vették be magukat, előlről egy folyóra támaszkodva, hátukat egy hegynék vetve letáboroztak. Az innen érkező sereg pedig a nemcse katonák által megszállt Kolozsvár (Klosvár) ellen vonult és ostrom alá vette. A nevezett vár ugyan Erdélyhez tartozott, de nemrégiben a nemcse sereg elfoglalta és ezer nemcse [katonát] hagyta benne. A vár tulajdonképpen nem volt erős, egyszeri várfal vette körül csupán. Bár a magasságos Isten segedelmével ennek a várnak a katonákkal való megostromlása és bevétele is lehetségesnek látszott, az erdélyi vajda és serege a vár kivását megakadályozta, mondván: „Ebben a várban valamennyiünknek fia, leánya, testvére, egyéb rokona és hozzátartozója van; nem egyezünk bele, hogy a várat ágyúval lövessék, a bent lévőket megöljék és kirabolják. Talán ha [nem] ostromoljuk meg, akkor is lehetséges, hogy a bent tartózkodók félelmükben szépszerével átadják a várat!” Minthogy ekkor tájt a tél is beköszöntött, Erdélyország pedig romokban hevert s nem volt élelem, [felséged] szolgája Bektás pasa³² néhány béggel, a mintegy kétezer főnyi sereggel az erdélyi vajda mellett maradt, ott telelt, s mindnyájuk egyetértésével [felséged] e szolgájához küldték az anatóliai beglerbégét,³³ Erdély helyzetéről részletes jelentést tettek, s a kora tavasz-

28 Pontosabban kodzsa basi, a kenéz és primikür tisztség török elnevezése.

29 Az anatóliai és egyéb keleti tartományok seregeire gondol.

30 A mohamedán „nevruz”-t az oszmán adminisztrációban március 11-gyel keltezték. Jelen esetben 1602. március 11-ről van szó.

31 Terminus post quem: 1601. november 30.; Báthory Zsigmond és a szövetséges török sereg befejezi Kolozsvár ostromát és téli szállásra vonul; vö. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, szerk. Szilágyi Sándor, 5. k. Budapest, 1879. 20 o. Terminus ante quem: 1602. március 11.; az iratban említett újév.

32 Bektás pasa ez idő tájt — pontosan nem meghatározható rangban — az Erdélyben harcoló török had parancsnoka (v. ö. a 7. sz. irattal), később — 1603. május 28-án írt levelében — mint temesvári beglerbég és erdélyi főszérda írunk fel; v. ö. TMAOT 3. k. 42. o.

33 A mondatnak a „Bektás pasa”-tól a jegyzetszámig terjedő része a kiadott szöveg alapján nehezen értelmezhető

ra jelentős segítséget és sereget kértek. Mivel őneki [ti. az erdélyi vajdának] minden kincsére a nemcse sereg tette rá a kezét, és megszámlálhatatlan vagyont vitt el az országból is, a nevezettek innen kértek pénzt, mert az erdélyi vajda saját katonáinak sem tudja a zsoldot kifizetni. Mindenképpen szükséges, hogy még az újév előtt jelentős sereget küldve arra a részre, segítséget kapjanak. Azonnal, kölcsönzés útján, legalább 15 ezer gurust kell adni. Mégpedig azért, mert ha most nem adunk ily módon pénzt, az átkozott nemcse fővezér³⁴ továbbra is egyre magához hívja az erdélyi katonákat, s leveleiben és üzeneteiben ezzel biztatja őket: „Hiánytalanul megadom a zsoldotokat, mi dolgokat a csődbe jutott erdélyi vajda mellett?” Lényegében az erdélyi vajda olyan helyzetbe került, hogy amikor korábban néhány alkalommal a nemcsével megütközött, azok összes kincsét és vagyonát elragadták, s egy régi kaftánon kívül semmije sem maradt. Mindig azt ölti fel, s a serege teljességgel engedetlenné vált iránta, minél fogva ő sem bízik a seregben. Olyannyira, hogy mikor utóbb egyesültek az iszlám sereggel, nem maradt saját emberei között, hanem mindig a muszlim harcosok között táborozott. A nevezettet azért érte ennyi baj, mert korábban boldogságos padisahom kegyét és jóindulatát elfelejtve hálátlanságba esett, felkelt és fellázadt padisahom ellen. Még a rájái is mind ezt mondják. Jöhet-e jó azok fejére, akik boldogságos padisahom ellen felkelnek és fellázadnak? A nevezett, bár bűneit megbánta és szívvel-lélekkel boldogságos padisahom szolgája lett, oly mértékben szegény és nyomorult, hogy azt elmondani nem lehet. Így, ha Erdélyország a nemcse kezébe kerül — óvjon ettől a magasságos Isten —, se Temesvár, se Havasalföld, se Moldva nem marad meg. Ennek megfelelően az erdélyi vajdának azonnal némi pénzt kell adni. Boldogságos padisahom ez ügyben hogyan rendelkezik? Azonkívül a nevezett erdélyi vajdának az a kérése: azonnal küldessék parancs avégből, hogy a lengyel királytól 15 ezer, a havasalföldi és a moldvai vajdatól 10—10 ezer ember jöjjön segítségül. Simon havasalföldi vajda³⁵ a lengyel király kérésére lett [vajda] és [együttal] a moldvai vajda testvére.³⁶ Barátságban van velünk és sokat segített nekünk. Noha több ízben kértük, hogy vajdaságában ismét feltétlenül erősítsék meg, ebben az ügyben nem adatott válasz. Bár a havasalföldi vajdaság ügyében a boldogságos udvar részéről ami történt, megtörtént, ennek nem most volt itt az ideje. Nem tudjuk, a Mihne-oglu³⁷ eljött-e a fővárosból, s azt sem, mi történt vele? A nevezettől, akár a kapidzsi basíró, semmi hír. Félő — óvjon tőle a magasságos Isten —, hogy ez lázongást vált ki a lengyeleknél. Ha a havasalföldi vajdaságban változás következett be, e szolgájával is közölni kellett volna! Mert a dolgok részben minket is érintenek. A fővárosban tartózkodók [felséged] e szolgájával nem közölték ezt az ügyet. Mikor pedig az erdélyi vajda kéri, hogy küldjünk parancsot a havasalföldi vajdának, nem tudjuk, mit írjunk, s azt sem, melyik vajdának címezzük. Boldogságos padisahom! Ha a magasságos Isten is úgy akarja, szükséges, hogy kora tavasszal a tatár kán³⁸ is eljőjjön a szultáni hadjáratba. Ez már korábban jelentetett. Nem tudjuk, [mi az igazság, de] errefelé a tatár kánnal kapcsolatban is különféle szóbeszéd terjed; azt hallani, hogy a kánság a [kán] testvéreinek adott.³⁹ Boldogságos padisahom! Ez nem jelentéktelen dolog, megfontolásra és figyelemre méltó beszéd ez. Most, amikor mindenütt elégedetlenség és lázadás üti fel a fejét, ne adjunk lehetőséget újabb zavarok kitörésére. Ez az ügy alapos megfontolás tárgya [kell, hogy legyen]. Értelemmel és megfontoltsággal méltóztassék [eljárni] vele kapcsolatban, kegyeskedjék a birodalmához és a vallásához méltó lehetőségeket megtanácskozni s aszerint cselekedni. Fontos, hogy a tatár kán mindegyképpen eljőjjön a hadjáratba. Ha a régi [kán] a helyén marad, kívánatos, hogy nagyúri levéllel egy éleseszű és kiváló ember küldessék oda, hogy testvére és rokona dolgában a kedvezés iránta kinyilváníttassék, valamint az elküldendő gályák elküldessenek, s [ő maga] a hadjáratra sürgősen kivezényeltessék. Ebben az ügyben is kitartó, nagyúri odaadása kéretik. A rendelkezés nagyságos padisahomé.

34 Basta György.

35 Simon Movila (Simon Movilá) 1600. november 15—1601. június és 1601. október 15/16—1602. július között bírta ezt a tisztséget. 1601 novemberétől 1602 márciusáig Radu Mihneával vetélkedett a hatalomért. Bár 1602. március 5-én a portán megerősítették posztján (v. ö. *Orhonlu*: i. m., 69. o. 2. j.), röviddel ezután, 1602. július 25-én Radu Serban került a helyére. Később, 1606—1607-ben moldvai vajda lett.

36 Simon Movila testvére Jeremiás Movila (Jeremia Movilá), moldvai vajda volt 1595. augusztus—1600. május, és 1600. szeptember—1606. június között.

37 Radu Mihnea 1601. november—1602. március között szerepel havasalföldi vajdaként; ezután török fogságba került, és egy adat szerint (*Orhonlu*: i. m., 69. o. 3. j.) 1605. augusztus 9-én még börtönben raboskodott.

38 II. Gázi Giráj, krími tatár kán 1588—1597 és 1597—1608 között.

39 Gázi Giráj testvérei közül ez idő tájt Szelámet Giráj törekedett az uralom elnyerésére.

Vezir Musztafa pasa⁴¹ telhisze

A hitvány szolgálja előterjesztése a következő: Boldogságos padisahom! Az erdélyi vajda korábban [felséged] e szolgálójának leveleket küldött, s ezekben tudatta, hogy amennyiben boldogságos padisahom, [felséged] e szolgálója, valamint [szultánom] jóakarója, a mufti efendi⁴² részéről ahdnáme küldetnék [neki], szándékában állna Belgrádba jönni, [felséged] e szolgálójával találkozni és megbeszélést folytatni. [Felséged] e szolgálója részéről ahdnáme küldetett [neki], s mikor a nagyúri kengyelhez jelentés tétetett avégből, hogy boldogságos padisahom részéről is ahdnáme küldessék, ezt kegyeskedett válaszolni: „helyes, e részről is ahdnáme adatik; a nevezett Belgrádba jövele és a találkozás jó dolog”. Boldogságos padisahom! Az említett erdélyi vajda korábban valóban ilyenféle levelet küldött, Belgrádba akart jönni s [felséged] e szolgálójával találkozni kívánt. [Felséged] e szolgálója pedig ahdnámét küldött és ezt írta: „Ha attól, hogy idejössz, Erdélyországban nem tör ki zavar, gyere, találkozzunk!” Mikor pedig a nevezett szilárdan elhatározta magát arra, hogy idejön, a nemcse katonák bementek Erdélybe, bevették magukat néhány várba és zavart támasztottak. A nevezett tehát nem tudott elindulni és idejönni, [ezért felséged] e szolgálójának mentegetőző levelet írt, melyben panaszkodott és síránkozott, majd segítségül katonát és kölcsönképpen pénzt kért. Minderről több alkalommal jelentés tétetett a nagyúri kengyelhez is. Később aztán katonáit összegyűjtve s az ottani részek védőjével, Iszmail pasa temesvári beglerbéggel szövetkezve az átkozott hitetlenek közül számos nyomorultat levágott, s fényes tettei vezére, Csáky István (Csák István)⁴³ és az említett Iszmail pasa tudósításai révén a nagyúri kengyelhez is jelentettek. Mégsem szűnnek meg érkezni a levelek, [amegyekben azt írják], hogy a nemcse sereg Tokaj és Kassa (Kase) vidékén ismét gyülekezik és készülődik, s nem tudják, Erdély, vagy Eger és Szolnok, avagy Pest ellen vonul-e. Ennek megfelelően a korábban jelentettek szerint hatalmas padisahom kegye és jóindulata kéri, hogy a kapidzsikkal lóhalálában 100 ezer arany, valamint a túlsó oldal katonasága sürgősen elküldessék. Ha a pénz és a sereg a leírt módon nem küldetne el, nagyon félő, hogy az erdélyi tartomány teljesen a nemcse kezébe kerül, ami később komoly nehézségeket [okozna]. Ezért ebben az ügyben boldogságos padisahomtól nagy gondosság, igyekezet, fáradozás és kegy kéri. Boldogságos padisahom! Bár az erdélyi vajdának van rájája, pénze és vagyona, ami országából és tartományából jár neki, azonban országában és tartományában [még] nem tudta átvenni hivatalát, s így katonáinak nem tud zsoldot adni, s arra sincs ereje, hogy a rájáktól és a tartományból a pénzt begyűjtse. Most azért kér kölcsön pénzt, hogy katonáinak kifizesse a zsoldot és azok így bizalommal legyenek iránta. Később aztán azonnal beszedi országából és tartományából a neki járó pénzt, s a kölcsönként összeget remélhetőleg gyorsan megadja. Az anatóliai beglerbég, Nuh pasa⁴⁴ és Bektás pasa, [felséged] szolgálói, is egyetértőleg ilyen értelemben válaszoltak. Azzal, hogy Erdély részére most ily módon, pénz formájában érkezik segítség, a mindenféle lévő ellenséges katonák fölöttébb erősen számolgatnak és soraikban nagy hatást váltott ki. Ezért a korábban kértek szerint kegyeskedjék hozzájárulni 100 ezer arany sürgős, lóhalálában elküldéséhez, hogy 50 ezer aranyat azonnal az erdélyi [vajdának] adva, katonái között szétossza, s így a magasságos Isten segedelmével az erdélyi tartományban kitört zavar megszűnjék, az ellenség lázadása és bujtotgatása teljességgel elháríttassék, s még mielőtt az ellenség rájuk törne, katonáikkal együtt felkészültek és rendezettek legyenek. Egyébként a rendelkezés nagyságos padisahomé.

40 A telhisz szövegében a datáláshoz határozott fogódzók nincsenek. Valószínű terminus post quem: 1601 szeptember közepe; ekkor kelt a III. Mehmed által Báthory Zsigmondnak adott ahdnáme (v. ö. Erdélyi történelmi adatok, szerk. és kiadja Gr. Mikó Imre, 2. k. Kolozsvárt, 1856. 315—320. o.). A Csákyra, Báthory erdélyi tevékenységére, ill. a Habsburg hadak gyűlékezésére való utalás viszont arra enged következtetni, hogy 1601—1602 telén íródott.

41 Nuh pasa Musztafa pasa, ebben az időben pozsegai szandzsákbég beglerbégi ranggal (v. ö. a 15. sz. irattal).

42 Hodzsa Szádeddin Mehmed Cselebi efendi, sejhüliszlám 1601—1603 között.

43 Csáky István 1602 májusáig állt Báthory Zsigmond mellett, ekkor ajánlotta fel szolgálatait Rudolf császárnak.

44 Nuh pasát 1603. február 3-án nevezték ki anatóliai beglerbégnak (Orhonlu: i. m., 46. o. 2. j.), korábban az anatóliai hadjáratok egyik magas rangú vezetője volt. A beglerbégi rangot a telhisz másolója tulajdoníthatta már 1601—1602-től neki.

Ez a telhisz a megboldogult nagyveziré, Jemiscsi Haszán pasáé

A hitvány szolga előterjesztése a következő: Boldogság padisahom! Ha Erdély felől méltóztatna érdeklődni, mint már korábban jelentettem, a Basta György (Basta Görgi) nevű alávaló jelenleg azon igyekszik, hogy az Erdély tartományában lévő várakba nemcse katonákat helyezzen és Erdély bégjeit és rájáit a maga fennhatósága alá vonja. Ezen igyekszik állandóan, s apró palánkjaiiba bizonyos mennyiségű nemcse [katonát] rakott. Jelenleg senki sem tudja, hogy Zsigmond (Zikmond) hol tartózkodik; van aki azt híreszteli, hogy a királyhoz [ment], van aki azt mondja, hogy eltűnt; egyelőre nincs bizonyos hír [róla].⁴⁶ Az egyik hírneves erdélyi bég, korábban Zsigmond vajda főkapitánya és vezére, a Székely Mózes (Szekel Moros) nevű bég, aki az erdélyiek között fölöttébb nagy személyes és öröklött nemesség birtokosa, használható, azaz segíteni, tenni és elrendezni képes [ember]; [emellett] korábban, amikor az átkozott Basta György behatolt Erdélybe, a nevezett a mellette lévő katonákkal ellene vonult, sok átkozott nemcsét megvert, s hogy a legnagyobb mértékben hasznavehető volt, már akkor megjelentetett [felséged] nagyúri kengyeléhez. Miután az említett Székely Mózes csatát vívott a nemcse katonákkal, visszafordulva a Lippa (Lipova) közelében lévő, korábban a jólvédett birodalom várai közé számító, majd az erdélyiek kezére került Solymos (Sölmes) nevű várba vonult be. Amikor meghallottam, hogy ott tartózkodik, [felséged] e szolgája részéről az említettnek barátságot mutató írás küldetett, és különféle ígéretek tétettek [nek], s az kéretett [tőle], hogy álljon erre az oldalra. A nevezett is szívvel-lélekkel azon igyekezett, hogy boldogságos padisahom szolgálatára legyen, [ezért] összeszedegette magát, feleségével és fiával Temesvárra jött. Találkozott [felséged] szolgájával, az azon a részen lévő katonák vezetésére és irányítására kijelölt Bektás pasával, a temesvári beglerbéggel, Iszmail pasával és a szilisztrai beglerbéggel, Behrám pasával,⁴⁷ és átadta [nekik] Solymos várát, amelyben [addig] tartózkodott.⁴⁸ A várba Temesvárból lett legénység átirányítva, ő maga pedig vágatva Szekesfehérvárra, [felséged] e szolgájához jött, találkozott velem, most is mellettem van, és kéri az erdélyi vajdaságot. Még két másik bég is jött vele az erdélyi bégek közül, azonkívül az erdélyi bégek közül egy Gémes (Gems),⁴⁹ egy Apafi⁵⁰ nevű és még más neves bégek levelet küldtek, és azt írták, hogy „ha a nevezett lenne Erdély vajdája, mindnyájan alávetnénk magunkat”. [Felséged] szolgálja, Bektás pasa, valamint a temesvári beglerbég és más, jó ítélőképeségű személyek is ilyen értelemben írtak. És valóban, nagy személyes és öröklött nemesség birtokosa, ügyintézésre képes, tapasztalt és használható bég, sőt még esze, gondolatai és szavai is helyenvalóak, s különösen az [megfontolandó], hogy az erdélyi tartományban [élő], székeljenek nevezett népség, akik az erdélyi tartományban a legszámosabbak, mind mellé állnának, mivelhogy a nevezett Székely Mózes közülük való. Most azt kéri, hogy adassék neki az erdélyi vajdaság, s azt állítja, hogy „ha a nemcse [ellen] elegendő mennyiségű katonát adnak mellém, akkor — ha a magasságos Isten is úgy akarja — mind az erdélyi tartományt meghódítom és elfoglalom, mind a nemcsét kiverem, mind Lippa és Jenő (Janik)⁵¹ várát a boldogságos padisahnak átadom”. Az ittlévők mindegyike helyesnek tartja, hogy a nevezett legyen Erdély vajdája; nagyságos padisahom engedelmével azon vagyunk, hogy a nevezettnek adjuk az erdélyi vajdaságot s hogy fejdíszsel és zászlóval [ruházzuk fel őt]. De kellenének olyan katonák, akiket mellé adhatnánk, csakhogy nincs mellettünk egyetlen olyan katonákkal jól felszerelt beglerbég sem, akit oda kirendelhetnénk és elküldhetnénk. Sem az anatóliai, sem a karamáni, sem más katonák nem jöttek meg, mellettünk csupán a ruméiai sereg van, de abból is hét szandzsákbég kivált, s mint korábban megírtam és tudattam, Bektás pasával Temesvár irányába küld-

45 A pontos dátumot az irat alábbi mondata adja meg: „Mind a mai napig, [azaz 1011.] rebüilevvel havának 15. napjáig...”

46 Báthory az 1602. július 2-i tövisi vereség után július 26-án hagyta el végleg Erdélyt és távozott Csehországba.

47 Behrám pasát 1010 sában hónapban (1602. január 25—február 23.) nevezték ki szilisztrai beglerbégné (Orhonlu: i. m., 66. o. 4. j.).

48 Székely Mózes Solymost valójában úgy cserélte el Kladováért, s abban is megállapodott Bektás pasával, hogy később a két várát vissza fogják szolgáltatni egymásnak; v. ö. *Várfalvi Nagy János*: Székely Mózes. II. rész, Századok III/1869., 653—54. o.

49 Gémes Péter 1602-ben Székely Mózes párthíveként esett el.

50 Az Apafi család közelebről nem meghatározható tagja.

51 Téves olvasat Janova helyett.

tett. Jelenleg nem tudjuk, miféle katonát küldünk oda (értsd: Székely Mózeshez), de szükséges, hogy mindenféleképpen előteremtsük valahonnan a katonákat, s a nevezett mellé adjuk. Most Székesfehérvár vára is bevételre,⁵² tehát ide is kell újból nagyszámú legénység és nagyszámú katona a védelemhez. Hasonlóképpen Buda várvédelmére is fölöttébb sok katona szükséges. Velünk nincs haderő: kit tegyünk a várakba, kit küldjünk Erdélybe? A hitlennek tábora pedig Komáromnál áll, [hog]y tartuk távol magunktól? Egyszóval, egyre csak csodálkozunk. Csak a magasságos Isten őfelsége adja, hogy jó történjék! Nagyságos padisahom! Mind a mai napig, [azaz 1011.] rebülevvel havának 15. napjáig (1602. szeptember 2.) sem az anatóliai, sem a karamáni, sem a túlsópart más katonái közül egyetlen egy személy sem érkezett ide. Jelenleg nincs velünk más senki, mint a bölük halki⁵³ és a janicsárok, valamint néhány ruméiai és boszniai katona. Bár én [felséged] szolgálja vagyok, de mire vagyok képes katonák nélkül? Akik ennek okai, kapják meg Allahtól [méltó büntetésüket]! Reméljük, hogy a magasságos Isten őfelsége mindent jóra fordít!

8.
1602 vége⁵⁴
[Orhonlu: 46. sz.]

Vezir Jemisci Haszán pasa telhisze

Boldogságos padisahom! A Székesfehérvárott elfogott gróf⁵⁵ — ami a hitleneknél beglerbéget jelent — [felséged] szolgálójával, a csasnegrir basival⁵⁶ ideküldetett. De pusztán azért, hogy ne tartsuk fogva őt, a tagadás útját követi, ám kétségtelen, hogy anyja révén a bécsi király közeli rokona. A hitlenek között fölöttébb híres hitlen, rabbá válása miatt a király rendkívül bánkódik. A francia padisah követe⁵⁷, aki a béke és az egyezség ügyében közbenjáró lesz, [felséged] e szolgálójához jött, s kérte, hogy az említett gróft néhány [napra] adjam át neki avégett, hogy a bécsi király helyzetét, a békével és az egyezséggel kapcsolatos nézeteit és előkészületeit megfelelő módon kérdezze meg [és szándékát] puhatolja ki; aztán szóbeli híreit megkapva [a gróft] visszahozza és átadja. Nagyrúri engedélyével az ügy érdekében adjuk át, s miután tárgyaltak, visszakapjuk. Egyébként a parancs és a rendelkezés nagyságos padisahomé.

A megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Add át, de arra is gondolj, nehogy csel legyen és megszökjék!

9.
1602 vége⁵⁸
[Orhonlu: 43. sz.]

Vezir Jemisci Haszán pasa telhisze

Boldogságos padisahom! A francia padisah a keresztény szolgák közül először kötött barátságot e magas birodalommal⁵⁹, a barátságban mindig kitart, és az említettnek jelenleg itt lévő követe is okos és művelt, a két fél jóakarója. Mivel a hadjárat elhúzódik, s mivel a ráják és az alattvalók a katonáktól való félelmükben tönkrementek, csupán hogy valami kegyes cselekedetet gyakoroljon, a fentnevezett követ, urának, a francia padisahnak a múlt évben levelet küldött, s azt terjesztette elő, hogy közvetítsen a padisah őfelsége és a bécsi király közt, s így működjék közre a béke [létrehozásában]. A francia padisah a bécsi királlyal rö-

52 A várat a törökök 1602. augusztus 29-án foglalták vissza.

53 Teljes nevén „alti bölük halki”, a hat udvari lovas alakulat, ami hagyományos sorrendben a következő elemekből állt: szipáhi, szilahtár, ulufedzsján-i jemin, ulufedzsján-i jeszár, gureba-i jemin, gureba-i jeszár.

54 Terminus post quem: 1602. augusztus 29.; Székesfehérvár bevétel. Terminus ante quem: 1603 március vége; Isolano szabadon bocsátása.

55 Giovanni Mario Isolano 1601 december végétől Székesfehérvár főkapitánya. 1602. augusztus 23-án comblovés érte, így került fogságba. 1603 márciusában szabadult, és 1640-ben halt meg Bécsben; v. ö. *Gömöry Gusztáv*: Székesfehérvár visszavétele 1601-ben és újbóli elvesztése 1602-ben; *Hadtörténelmi Közlemények*, V/1892., 623., 633., 635. o.

56 Csasnegrir basi: a szultáni étékfogók előjárója.

57 François Savary de Brèves-ről van szó, aki 1591—1606 között volt isztambuli francia követ.

58 Terminus post quem: 1602. november 9.; Buda ostromának befejezése.

59 Az I. Szülejmán és I. Ferenc között 1536-ban megkötött szövetségre céloz.

viden hírt is cserélt, de mivel Székesfehérvár tavaly a kezükben volt,⁶⁰ agyukat elborította az önhittség, s a békére különösebben nem hajoltak. Most viszont, hogy Isten kegyelméből Székesfehérvárt visszahódítottuk és a Budát megtámadó hitetlenek megismerkedtek kardunk erejével,⁶¹ hajlamosnak mutatkoznak a békére és az egyezsége — ezt tudatta a követ, el is jött hozzám, s az ügyet megbeszélte velem. Tudatta, hogy a bécsi király hajlik a békére azzal a feltétellel, hogy Esztergom (Uszturgon) várát és a hozzá tartozó részeket ennek a félnek adja, s a béke és az egyezés megkötése napjától a korábban szokás szerint adott harácsot évről-évre megküldi: Erdély tartománya a bécsi király kezében marad, és amennyi harácsot az erdélyi vajdák adni szoktak, azt is elfogadja. Boldogságos padisahom! A ráják és az alattvalók tönkrementek, a szegények helyzetén megkönnyülve kegyesen beleegyeznek-e az említett módon a békébe és az egyezésbe? Kegyeskedjék magas jelt adni, hogy a fent nevezett követ annak értelmében urának, a francia padisahnak levelet küldjön, s mielőtt a két fél katonái fölkerekednének, a békéhez és az egyezéshez hozzákezdjenek. Egyébként a parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé.

Az elhunyt és megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Korábbi előterjesztésem értelmében, miszerint ha 50 ezer arany küldetik, az erdélyi felkelést meg lehet szüntetni, a sereg elindítása céljából 50 ezer arany küldett neked.⁶² Erdély vidékével alaposan foglalkozol.

10.

[Orhonlu: 90. sz.]

A 9. sz. telhiszt még egyszer beterjesztették a szultánnak, akkor az alábbi válasz érkezett rá:

A francia padisah régi barát. Ha bízunk a bécsi királyban és közbelép, megfelelő módon legyen béke! De Erdély fölöttébb közel van hozzánk. Ha nekik marad, nem lesz hiány a viszályban. Jobb, ha Erdélyország ismét az erdélyiek közül adatik valakinek.

11.

1603. eleje⁶³

[Orhonlu: 77. sz.]

A ráják beadványa

Száz helyen érintve arcukat a földhöz, magasságos és boldogságos szultánom őfelségének magasságos lába porához dörzsölve arcukat, alattvalói, a Budán⁶⁴ lakozó ulemák és kegyes személyek, szolgálai, a müteferrikák,⁶⁵ csausok, ziámet- és timár-birtokosok és a tartomány más előkelői — a szegények — ezt a kérvényt terjesztették elő: A jelenlegi vidini szandzsákbég, Ahmed bég ebben az évben személyesen indult a szultáni hadjáratra. Ekkor helyettest és ügyvivőt nevezett ki, majd az általuk küldött Szefer csaus nevű szívtelen jött, és legyen az szultáni hász-, vagy szabad, vagy timár-falu, mindegyikből kaftán-illeték⁶⁶ címén 50—50, ill. 60—60 florit [szedett], a mirliva számára pedig rengeteg zsiradékot, mézet és élelmet gyűjtött össze és rakott félre. Egyrészeről az ő erőszakossága, másfelől a tatár katonák dúlása miatt, a nincstelen ráják állapota megromlott. [Ekkor] jóindulatot színlelve azt mondta: „Hamarosan megjön a szandzsákbég, s akkor minden jogotokban megerősítünk titeket”. Most, hogy az említett mirliva a hadjáratból visz-

60 1601. szeptember 20-án került Habsburg kézre.

61 Budát 1602. október 2. és november 9. között ostromolta sikertelenül a királyi sereg.

62 A szultán eszerint valóban kiutaltatta a 6. sz. iratban kért összeget Báthory megsegítésére.

63 Terminus ante quem: 1603. június 1.; Ahmed vidini szandzsákbéget Szilisztrába helyezik át (Orhonlu: i. m., 64. o. 1. j.). Az irat Ahmed bégéről mint „jelenlegi vidini szandzsákbég”-ről beszél, azonkívül az is kiténik, hogy a beadványt téli időszakban szerkesztették; ha Ahmed elmozdítása az itt felsorolt panaszokkal áll összefüggésben, akkor az irat 1603. első hónapjaiban keletkezhetett.

64 Valószínűleg a közreadó elírása Vidin helyett, mert a továbbiakban minden utalás erre a területre történik.

65 Az oszmán államszervezet különböző területein működtek müteferrikák, legrangosabb csoportjukat az udvari müteferrikák alkották, akik a főbb tisztségviselők gyermekei közül és a rabszolgarendszer neveltjeiből kerültek ki. Feladatuk a szultán kísérése volt, amikor az a szerájt elhagyta.

66 Kaftán-illeték vagy kaftán-váltás: a magas rangú állami tisztségviselők részére ténylegesen vagy pénzben követelt adó.

szajött és szandzsákjába visszatért, a szultáni hászok közül Csernereke,⁶⁷ Geronje,⁶⁸ Timok,⁶⁹ Zagorja⁷⁰ és a vidini síkság hászaiba beleavatkozva az összes szultáni hászokból, a müteferrikák, a csausok, a ziámet- és timár-birtokosok falvainak mindegyikéből a szent seriat ellenére büntetéspénzt szedett — úgy, hogy a 4—5 hánés⁷¹ falvak 50—50, ill. 100—100, a 15 hánés falvak 150—150, 200—200, ill. 300—300 florit [kényszerültek fizetni]. Emellett a falvakban talált élelmet jogtalanul szekerekre rakták, és több mint 500 élelmiszeres szekeret összegyűjtve a Nikápoly (Nigbolu) közelében lévő csiftlikjére⁷² küldte. Erőszakoskodásuknak és zaklatásaiknak nincs mértéke és határa. A nincstelen ráják korábban a gonosz Mihály⁷³ rablásai miatt elszegényedtek és meggyöngültek, s amikor 5—6 háne egy pár ökörrrel műveli a földet, s csak földöntúli nehézségek árán tudnak megélni, akkor zaklatásaik miatt az utolsó meglévő állatkáikat is feláron eladták, a feleségüket zálogba adva különféle nehézségek árán kiszabadították a bebörtönzötteket a büntetésből; az elnyomás nagysága miatt mindnyájan készek a felkelésre. Mivel a rossz erkölcsű havasalföldiek felől most érkező kémünk hírlül adta, hogy mintegy 10 ezer haramia gonosztevő gyülekezőben van, s céljuk, hogy kárt okozzanak a jól védett birodalomnak, ezért a vidini előkelők és a nincstelen muszlimok nagy félelemben estek. Mégpedig azért, mert korábban a kegyes vezírek közül a megboldogult Haszán pasa,⁷⁴ Maktul Mehmed pasa⁷⁵ és Háfiz Ahmed pasa⁷⁶ bár nagyszámú muszlim katonával védte, örökösük idején az ellenség átvonult, és a jól védett birodalmat lángba borítva és feldúlva nem szűnt meg kárt tenni. Most maga a vilájet lakatlanná vált, és az elnyomás nagysága miatt a ráják kétségbeesetteké váltak. Úgyhogy adassék parancs a nevezett bég leváltására, [ügyének] a maga helyén való kivizsgálására, s a szegények erőszakkal és kényszerrel elszedett javainak a szent seriat értelmében történő visszaszolgáltatására. Emellett legyen az is benne a nagyúr parancsban, hogy [a vizsgáló bizottságba?] a dunai defterdár, Abdülbáki efendi,⁷⁷ a bölük agák közül egyetlen kül⁷⁸ és Vidin efendije a kádival ne neveztessék ki! Az összes vezír és emír a szultáni hászok megháborítása után azt mondta: „iltizámunk⁷⁹ részlet[fizetési kötelezettségének] milyen módon fogunk tudni eleget tenni, és a megvásárolni parancsolt gabonát hogy fogjuk összegyűjteni?” Ezért berát-defterjeiket⁸⁰ a tiszteletre méltó bíróság elé hozták, s a mukátaákról⁸¹ lemondva a szultán bevételeiben hatalmas kár és hiány keletkezett. Ezenkívül, ha — mentsem meg tőle a magasságos Isten — a Duna megnyugszik vagy pedig a jég elolvad, az ellenség és a ráják szövetkeznek és az említett tartományt romhalmazzá teszik. S miután egyenként nem tudván elmenekülni, együttesen eltávoznak ebből az országból, s a vilájet és a szultáni vár elveszik, nehogy szemrehányást akarjanak nekünk tenni, mondván: „miért nem jelentetted időben?” Azzal a kéréssel, hogy az [ügy] említett módon való elintézésére nézve nemes parancsot méltóztassék és kegyeskedjék kibocsátani, a helyzet állása alázatosan és esengve kegyes és igazságos szultánom öfelségének boldogságos színe elé terjesztett. Egyébként a parancs azé a kiváló felséges személyé.

A megboldogult Mehmed szultán hán öfelségének nemes válasza:

Nemes parancsom adassék, és vizsgáltassék ki!

67 Cserna Reka, az azonos nevű náhije székhelye a vidini szandzsákban; v. ö. *Bojanić-Lukać, Dušana*: Vidin i vidinskiját sandžak prez 15—16 vek. Sofia, 1975. 218. o.

68 Krivina, náhije és náhije-székhely ugyanott; v. ö. *Bojanić-Lukać, D.*: i. m., 207. o.

69 Timok, náhije és náhije-székhely ugyanott; v. ö. *Bojanić-Lukać, D.*: i. m., 216. o.

70 Zagorje, náhije és náhije-székhely ugyanott; v. ö. *Bojanić-Lukać, D.*: i. m., 201. o.

71 A háne török pénzügyigazgatási egység. Eredetileg 1 házat, családot jelölt, később, az adóalap változása következtében, több házat, vagy családot értett rajta. Magyarországon viszont eleinte más elvek szerint állapították meg a hánék számát; v. ö. *Kády-Nagy Gyula*: Magyarországi török adóösszeírások. Budapest, 1970. 89—102. o.

72 A csiftlik három fő jelentéssel fordul elő a forrásokban: 1. a ráják által birtokolt és művelt földterület (mintegy a „jobbágytelek”); 2. a timár-birtokoknak a szpáhik közvetlen kezelésében lévő része (hasza csiftlik); 3. a 16. századtól a vezető réteg kezén felhalmozódó nagyobb birtoktestek. Itt a harmadik esetről van szó.

73 Vitéz Mihály, havasalföldi vajda (1593—1601).

74 Nagy valószínűséggel azzal a Mehmedpaszával azonos, aki egy ízben a budai beglerbégi, háromszor a ruméliai beglerbégi tisztet töltötte be, s rövid ideig (1596 végén) Magyarország délvídelkén szerdárként tevékenykedett; 1602-ben az anatóliai harcokban esett el.

75 Tevékenységéről további adatok nem ismeretesek.

76 Háfiz Ahmed pasa az 1590-es évek második felében boszniai beglerbég, később harmadik vezír, majd a nagyvezír helyettese.

77 Abdülbáki efendi rövid megszakítással 1601—1604 között látta el a dunai defterdár tisztjét; v. ö. *Orhonlu*: i. m., 65. o. 1. j. Később három alkalommal is (1614—15, 1621—22 és 1624—25-ben) fődefterdárként neveztek ki.

78 L. a 87. sz. lábjegyzet!

79 Iltizám: a kinstári jövedelmek adóbrélt formájában történő behajtásának egyik módja.

80 Berát-defter: az adóbréltok számára a megbízatásról szóló irat.

81 Mukáta: a kinstári bevételek területenként, vagy adófajtákként csoportosított kezelési egysége.

A fődefterdár, Ahmed szolga levele, aki Belgrádban a kincstári jövedelmek beszedője

Az alábbiakat tudatja: Ezen sában hónap 20. napján (1603. február 2.) a kán saját hírvivője érkezett ide, s a kántól bizonyos szóbeli üzenetet és levelet hozott. A tatár bégek közül Ahmed pasa bég és testvére, Arszlán bég és a Pozsegában telelő szultáni katonák, [összesen] tizenkétezernél több tatár, Kanizsánál ügyes kalauzokat szerzett. Sában hó 6. napján (1603. január 19.) a hitetlenek országába behatoltak, 12. napján (január 25.) épen és zsákmánnyal megrakottan Szigetvárig jutottak. Nádasdy (Nedazs oglu) és Batthyány (Pañani) tartományából a Moroli, Szonbu Tahl és Lindok⁸³ nevű várak külvárosait elégetve e csőcselék megtörték és foglyul ejtették, állataikat elhajtották, s a fenti várak környékén lévő nyolcszáz falut felgyújtották; rabjaikat és állataikat Belgrádba vitték. Tízezernyi rabot és húszezernyi állatot zsákmányoltak. Mivel a rabokra és az állatokra Belgrádban és Kanizsán senki rá se nézett, Budára vitték eladni őket. Megint csak az említett időpontban a nogaj bégek⁸⁴ közül Kászim bég és Hűszrev mirza a Duna jegén átkelt, s az egri végeknél lévő Kálló (Kálú) nevű vár alá vonult. Amikor Pesthez közel értek, éppen kétszáz szekér élelem jött Pestre. Összetalálkozva a velük lévő katonákat megverték, vezérüket és vezetőjüket, a kapitányt élve elfogták, a zsákmányolt foglyokkal és állatokkal az említett élelmet, — mivel a Duna be volt fagyva — egyenesen Budára juttatták el, s így az ellenségnek nagy károkat okoztak. S mivel a Duna be volt fagyva, a budai folyamatosan kitörték, és nem szüntek meg harcolni a Pesten lévő hitetlenekkel. A korábban Pécsről és Koppányból (Kopan) útnak indított élelmen kívül Bosnyák Musztafa pasa és [felséged] szolgája, a kethüda⁸⁵ a janicsárok zsoldjával együtt 300 szekér élelmet küldött Budára, s épségben és biztonságban meg is érkezett. Az Eszéken megrakott szekereket és a kereskedők szekereit, amik összesen 1000 szekér élelmet tesznek ki, a kán udvari szolgálói közül Ahmed aga [vezetésével] 300 fő cserkesz vitéz vitte el. A magasságos Isten tegye sikeressé érkezésüket! Szintén az említett hónap 16. napján (1603. január 29.) a Pozsegában lévő szultáni katonák becsaptak a generális⁸⁶ tartományába. A kán 4 darab közepes nagyságú ágyút kért: szándéka az volt, hogy a tatár katonákkal, az ottani végek harcosaival és a Boszniából kirendelt lovasokkal és gyalogosokkal az ellenség tartományába portyát vezessen. A magasságos Isten tegye győzelmessé őket! A kán ezúttal sokat fáradozott és igyekezett a padisah érdekében: [ezért] Ibrahim kethüdával elküldtem a kán téli ellátmányát, havi járandóságát és más szükségleteit. De a vele lévő kapi kulu⁸⁷ zsoldjából hiányzik, ezért emberei nem szünek meg hiányt szenvedni. Temesvár, Gyula (Göle), Eger, Szolnok, Székesfehérvár és más várak legénységének agái [hozzánk] jönnek, és követelik a zsoldot. Azonban a kincstárban nincs pénz! Az Isten szerelmére, igyekezzenek minél előbb eljuttatni a pénzt, és maga [ti. a nagyvezír] is próbáljon mielőbb idejönni! Ha a pénz nem érkezne meg, a helyzet nehezzé válik. A Budára irányítandó puskásokat 500-ra emelve, ramazán első napján (1603. február 12.) Belgrádból útnak indítva elküldtem. A Székesfehérvárra küldendő élelem felét lovakra rakattam, mostanra már bizonynal megérkeztek Eszékre. A még hátralévővőt is előkészítettem és hamarosan útnak indítom.

Mehmed szultán hán öfelsége — legyen rajta [Isten] kegyelme és megbocsátása — válasza:

Tudomásul vettem; nagyszerű!

⁸² Terminus post quem: 1603. február 12.; az iratban szereplő ramazán hónap elseje. Az évet a 15—16—17. sz. felhíszekkel összefüggésben lehet megállapítani 1011-ben.

⁸³ Orhonlu ezeknek a neveknek arab betűs alakját is megadta, s ennek alapján Moroli talán Mosonnal, Szonbu Tahl kétségkívül Szombathellyel, Lindok pedig feltehetőleg Alsó-Lendvával (ma Lendava, Jugoszlávia) azonos.

⁸⁴ A nogajok a krími kánság fennhatósága alatt álló fontosabb népcsoportok közé tartoztak. Vezetőik különösen jelentős szerepet játszottak a kánság katonai vállalkozásaiban.

⁸⁵ A magyar forrásokban inkább kalja formában előforduló kethüda a különféle szinteken tevékenykedő tisztségviselők helyetteseit jelölte. Itt feltehetőleg a janicsárok kethüdájáról van szó, aki a janicsár aga és a szekbábasi után a harmadik főtiszt volt.

⁸⁶ Talán Hermann Rosswormot érti rajta.

⁸⁷ Kapi kulu: szó szerint a „kapu szolgálója”, az udvari hadsereg (alti bölük halki és janicsárság) valamint az egyéb udvari szolgálattevők elnevezése, amit a tatár kánság megfelelő intézményeire is használtak.

A Belgrádot védő szolga, vezír Murád pasa⁸⁹ levele

Az egri beglerbégtől, Szinán pasá[tól]⁹⁰ levél, az előkelőségektől közös kérvény érkezett; az egri várban lévő kul legénység élelmezése és pénzellátmánya terén támadt hiányokról panaszkodtak. Az említett Szinán pasa azt mondta: „Ha zsoldotok nem jön meg az ünnepig,⁹¹ engem öljetek meg!” Megegyeztek abban, hogy ha az ünnepig nem jönne meg a zsoldjuk, mind együtt elhagyják a várat és elmennek. Az átkozott hitetlenek, miként az előző tavasszal, bizonyára támadni és mozgolódni fognak, aztán amikor az utak le lesznek zárva, sem az élelem és a pénzellátmány nem tud majd [rendeltetési helyére] eljutni, sem a segélykérő a várból kijutni. És Székesfehérvárba is 40 jük⁹² akcsét kellene küldeni. Jelen pillanatig az sem lett elküldve. Köztük is nagy a zúrzavar, és azt mondják: „Ha nem jön meg a zsoldunk, elhagyjuk a várat, és elmegyünk.” Mivel a végek várainak a zsoldja nem adatik meg, a helyzetünk nagyon megromlott. Naponta jönnek segélykérők és sürgetik a végvidéki várak zsoldjának megadását. [Üres] válasszal nem elégednek meg. Valójában egy sereg szegény[ről] [van szó]. Sehogy sem képesek fenntartani magukat. Hiszen sem nem kereskednek, sem földet nem művelnek, a négy fal között élnek, s amit kintről kapnak, azt élik fel. A pénzellátmánynak mindenképpen meg kell az ünnepig érkeznie, különben attól kell tartanunk, hogy elhagyják a várakat. Ugyanakkor biztos, hogy az ellenség mindenfelől mozgolódni és támadni fog. Most, miután a hitetlenek Budánál lévő tábora elpusztult, szokásuk szerint maguk közt törvényt tettek.⁹³ Korábban a bécsi király a Lotharingiaival [Lotran]⁹⁴ ellenséges viszonyban volt, de [aztán] a bécsi király egy nagy várat adott [neki], s most békében vannak egymással. Lotharingiai tavaly tavasszal is megigérté, hogy segítséget nyújt. Ezeknek a törvénye, azaz azok a napok, amikor mindnyájan öszszegyűlnek és tárgyalnak, szokás szerint a piros tojás [ti. húsvét] idején van, de most korábban tartottak törvényt. Gonosz elképzelésük az volt, hogy amint az idő megjavul, az iszlám katonáinál hamarabb megindulnak s Budára rontanak. A magasságos Isten ne adjon nekik sikert dolgaikban! Kimondták törvénybe, hogy akié Buda, azé az ország. Az összes végbelinek el kell küldeni a zsoldját, hogy mindenki a végek védelmével legyen elfoglalva. Az elfoglalt várakkal bármi is történt, a zsoldnélküliségből fakadt. A várvédő janicsárok bölük basijai,⁹⁵ más ágak és a legénységből sokan, főleg Bosznia valamennyi ágája [hozzám] jön, és napról-napra kitartóan [kérik] a zsoldot. Se [felséged] e szolgáját, se a defterdárt nem engedik kimenni. „Vagy adjátok ki a zsoldunkat, vagy elhagyjuk a várakat és elmegyünk. Védjétek és őrizzékétek őket, ahogy tudjátok!” — efféle ostoba dolgokat mondanak. Ezen a környéken nincs mód pénzt előteremteni, vagy kölcsönözni. Félünk, hogy egy szép napon megölnék minket a házunkban. Segítség! Juttassák el a várak zsoldját, vagy pedig attól tarthatunk, hogy rövid birtoklás után a várak kikerülnek a kezünkből. És ebben az évben is, amikor 5—10 ezer hitetlen öszszegyűlt és Bihke⁹⁶ várát akarták körülzárni, a gázik hírül vették és nem engedték, hogy a várat kár érje. Tudatták, hogy a hitetlenek után eredtek, és dicséretes sikerrel jártak. Boldogságos padisahom! A pénzzel kapcsolatos szükséglet nagyíri kengyeléhez előterjesztetett. 300 ezer arany kéretett, 200 ezer aranyat kegyeskedett [adni]. Most Egerből a kul részéről éppen jött két aga pénzellátmányt kérni. „Pénzt!” — mondják, és segítséget kérnek. „Ha le is vágjátok a fejünket, pénz nélkül nem távozunk” — mondják. Pénzellátmány nélkül a végek helyzete rendkívül öszszekuszálódik és meggyengül. Az Isten szerelmére, kegyeskedjék még 100 ezer aranyat [ki-

88 Terminus post quem: 1603. március vége; az iratban említett magyar országgyűlés feloszlásának ideje.

89 Kujudzsu Murád **pasa** ruméliai beglerbég, később nagyvezír (1606—1611).

90 Szinán **pasa** megszakításokkal egri beglerbég 1596—1603 júniusa között. 1604 májusától a nagyvezír helyettese.

91 A kurban bajrami, az áldozati ünnep időpontja zihididzse hónap 10-e; ebben az évben (1603) május 21-re esett.

92 Egy jük, azaz lóteher, 100 ezer akcséval egyenlő.

93 A török szövegben is a magyar „törvin” szóval, az országgyűlés jelölésére. 1603-ban a rendeket február 24-re hívták össze Pozsonyba, ahol március végéig ülészttek.

94 Lotharingiai Fülöp Emanuel, Mercoeur hercege (Henry Mercoeur). 1598-ban hívta meg Rudolf császár seregei fővezérének. 1598-ban érkezett Bécsbe, 1601 szeptemberétől a Székesfehérvár ellen vonuló hadsereg fővezére volt. Ő vezette volna a következő évi hadjáratot is, ám 1602. február 19-én Nürnbergben elhunyt; v. ö. *Lovag Fehrentheil-Gruppenberg László*: Mercoeur lotharingiai herceg magyarországi szereplése. *Hadtörténelmi Közlemények XXXVIII/1937*, 205—234. o. és *Gömböry G.*: i. m. 304. o.

95 A bölük basik a janicsárok legkisebb alegységeinek vezetői voltak.

96 Behke, azaz Bihács; ma Bihác (Jugoszlávia).

utalni], hogy a hiány felszámolására [összesen] 300 ezer arany küldessék. Segítség padisahom! Hogy ezt a dolgot el tudjuk hárítani, meg kell könyörölni a végek szegényein. Egyébként a rendelkezés nagyságos padisahomé.

Az elhunyt és megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Tudomásul vettem.

SZEMLE

KIRILL SZEMJONOVICS MOSZKALENKO

A DÉLNYUGATI IRÁNYBAN

(Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1982. I—II. k. 378+303 o.)

A második világháborús memoárirodalom kötetei között a legjelentősebb helyek egyikét foglalják el a világháború kiemelkedő hadvezéreinek, tábornokainak a visszaemlékezései. A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó dicséretes vállalkozásba kezdett, amikor évekkal ez előtt megindította (a sorozatcímet ugyan nem viselő) sorozatát, amelyben ismert szovjet, angol, amerikai hadvezérek, tábornokok emlékiratait teszik közzé. Így a magyar olvasók is kézbe vehetik ezeket a számtalan esetben forrásértékű, rendkívül érdekes, tanulságos köteteket.

Az elmúlt évben megjelentetett kötetek között találjuk K. Sz. Moszkalenko marsallnak, a Szovjetunió honvédelmi minisztere helyettesének „A délnyugati irányban” című visszaemlékezését. Hosszú, küzdelmes utat járt be a szegény-paraszti családból származó Moszkalenko, amíg elérte a legmagasabb katonai rendfokozatot. Már fiatalon belépett a Vörös Hadseregbe és részt vett a polgárháború küzdelmeiben, majd a különböző parancsnoki iskolák elvégzése után a Vörös Hadsereg tisztje lett. 1939—1940-ben részt vett a szovjet—finn háborúban dandárparancsnokként, majd mint vezérőrnagy a 35. hadtest kötelékében Besszarábia felszabadításában.

A hosszú úton jelentős állomás volt a második világháború.

Moszkalenko a háború előestéjén a 2. gépesített hadtest tüzérfőnöke volt Moldáviában. E beosztásból került az 1. páncéltörő tüzérdandár parancsnoki posztjára. Mint írja, 1941 elején nem nagyon lelkesedett ezért a beosztásért, hiszen szinte neki kellett megszerveznie ezt a magasabbegységet. Véleménye azonban később jelentősen megváltozott. Dandára, majd később hadseregek élén a háború

első napjától kezdve részt vett a fasiszta agresszorok ellen vívott honvédó harcokban.

A háború első két éve sok megpróbáltatás és nehézség elé állította a szovjet parancsnokokat, katonákat. Az állandó visszavonulás, a súlyos veszteségek, a nehéz védelmi harcok azonban összekovácsolták az egységeket, megedzették a harcosokat. A kezdeti kérdés „meddig megyünk még vissza?” — lassan megszűnt kérdés lenni.

1941 decembere, a moszkvai győzelem jelezte, nem sokáig tart már a visszavonulás. A létszámában és fegyverzetében is megerősödött Vörös Hadsereg készült az ellencsapásra. Mielőtt azonban eljutnánk az első, a háború menetében döntő fordulatot hozó szovjet győzelemhez, a sztálingrádi csatához, térjünk vissza a háború kitörésének eseményeihez.

A történészek nagy része még napjainkban is hajlamos leírni, hogy a Szovjetuniót teljesen váratlanul érte a fasiszta Németország agressziója. Moszkalenko erről másként vélekedik: „Amikor a hitleristák csaknem egész Nyugat-Európát megszállták, nagymértékben megnőtt a támadás veszélye. A párt központi bizottságának és a Népbiztosok Tanácsának utasítására Tyimosenko honvédelmi népbiztos és Mereckov vezérkari főnök 1940. szeptember 18-án tervzetet terjesztett be ezzel a címmel: »Elgondolások a Szovjetunió Fegyveres Erőinek nyugati és keleti felvonulási terveiről 1940—1941-ben«. Az állt benne, hogy nyugaton a legvalószínűbb ellenség a hitleri Németország, keleten pedig az imperialista Japán. Fél hónap múlva a párt és a kormány vezetői megvitatták ezt a dokumentumot, majd átdolgozták és 1940. október 14-én újból megtárgyalták.

A mozgósítási és felvonulási tervet később is módosították — már az új vezérkari főnök, G. K. Zsukov irányításával. A terv helyesen ítélte meg a katonai-politikai helyzetet, pontosan határozta meg a német csapatoknak és lehetséges szövetségeseinek — a királyi Romániának, a horthysta Magyarországnak, a mannerheimi Finnországnak és a fasiszta Olaszországnak — állományát, a valószínű fő csapások irányait, erőinek és eszközeinek csoportosítását a hadművelési irányok szerint.

A háború veszélye miatt gyors ütemben folyt a Szovjetunió fegyveres erőinek fejlesztése. 1939. szeptember 1-től 1941. június 21-ig a fegyveres erők létszáma több mint 2,8-szeresére nőtt. 1939 szeptemberétől 1941 júniusáig 125 új lövészadosztályt szerveztek. Elkezdődött 29 gépesített hadtest, 27 tüzérezred és 10 páncéltörő tüzérdandár, valamint 25 repülőhadosztály szervezése. Új irányító szervek alakultak front- és hadseregszinten, parancsnoki harcálláspontok és repülőterek épültek. Közvetlenül a határ menti körzetekben megtették az intézkedéseket a harc készség fokozása érdekében.

Természetesen a várható és a jelek szerint várt támadás időpontját nem lehetett előre tudni. Azt viszont mindenki tudta, idézem Moszkalenkót, „... hogy a hitleri Németország részéről veszély fenyeget.” Ezért is fogadta a hadsereg a szovjet nép többsége meglepetten a TASZSZ 1941. június 14-én kiadott közleményét, mely szerint „minden alapot nélkülöznek” azok a híresztelések, melyek szerint Németország meg akarja támadni a Szovjetuniót. Mai szemmel nézve és ismerve ezeket a dolgokat — írja a szerző — már máshogy értékeli a TASZSZ nyilatkozatát, amely „... diplomáciai húzás volt, mégpedig azzal a céllal, hogy kikényszerítse a valószínű ellenség reakcióját” és később mások számára is világossá vált.

Az „őszinte” és „igaz” német reakció 1941. június 22-én következett be, amikor Németország megtámadta a Szovjetuniót. A szovjet hadvezetés néhány nap alatt rájött, hogy nem lehet rövid idő alatt megállítani az agresszort, hosszú háborúval kell számolni. A kormány megkezdte az ipar áttelepítését, a népgazdaság átszervezését. A hadsereg pedig, súlyos harcok árán, igyekezett csökkenteni, megakadályozni a német előrenyomulási ütemét.

A német hadvezetés a Vörös Hadsereg ellenállását tapasztalva ráébredt, hogy a hathatósra tervezett keleti hadjárat álom volt csupán. A szovjet hadsereg a rend-

kívül súlyos veszteségek ellenére sem semmisült meg, hanem az idő előrehaladtával egyre erősebb lett. A már említett moszkvai csata (1941. november—december) volt az első figyelmeztető jel, amelyet alig egy év múlva Sztálingrád követett.

Sztálingrád neve ma is fogalom a történészek, hadtörténészek körében. A több százézes nagyságrendű hadseregek gigászi küzdelme döntő fordulatot hozott a második világháború történetében. A német hadsereg a kisebb-nagyobb figyelmeztető vereségek után itt már komoly csapást szenvedett el. Moszkalenko ekkor már hadseregarancsnok. Előbb a 38. hadsereg élén állt, majd a 40. hadsereg parancsnokságát vette át. Ez a hadsereg volt az, amely a Ribalko tábornok vezette 3. harckocsihadsereggel együtt súlyos csapást mért a Don mellett 200 kilométeres arcvonalat védő 2. magyar hadseregére. Emlékirataiban a szerző részletesen foglalkozik ezzel a hadművelettel is. Mivel napjainkban egyre nagyobb az érdeklődés a Don menti események iránt, érdemes ennél a résznél kissé elidőzni, és megnézni a szemben álló, a főcsapást mérő hadsereg parancsnokának véleményét, adatait.

A Voronyezsi Front kötelékébe tartozó 40. hadsereg 1942 októberében—novemberében készült a támadásra, már ekkor „emberek ezreit és nagymennyiségű harcitechikai eszközöket kellett fogadni, elhelyezni, álcázni, különösen az ellenséges repülőgépek elől” — írja Moszkalenko. A Főhadiszállás azonban a sztálingrádi hadművelet miatt megváltoztatta a támadás időpontját. 1942. december 21-én adott utasítást a legfelső parancsnok, Sztálin a támadás kidolgozására. A feladat az ellenség „B” hadseregcsoport „osztrogoszszk-rosszosi” csoportosításának a szétzúzása volt, amely csoportosításhoz 6 német, 10 magyar és 5 olasz hadosztály, mintegy 260 ezer ember, 300 páncélos, 900 löveg, 8400 géppuska és 800 aknavető tartozott. (A teljes „B” hadseregcsoport a 2. német, a 2. magyar és a 8. olasz hadseregből állt, 30 hadosztállyal.)

A későbbre helyezett támadás időpontjáig tartott a támadásban résztvevő csapatok, többek között a 40. hadsereg feltöltése is „... a hadsereg csapataihoz szüntelenül érkezett a harci technikai eszközök tömege, sok automata fegyver, valósággal özönlött a lőszer” — írja Moszkalenko marsall.

Ugyanezek nem mondhatók el pl. a 2. magyar hadseregről, amely 1942 szeptemberében kapta az utolsó jelentősebb feltöltést és az azóta eltelt négy hónap alatt

jelentős veszteségeket szenvedett. A 12. könnyű hadosztály 1942 szeptembere és 1943 januárja között elvesztette harcos állományának (kb. 4 ezer fő) 20 százalékát és tehergépkocsijainak 60 százalékát. Hasonló volt a helyzet a többi könnyű hadosztállyal is.

Az áttörés idejére a 40. hadsereget 2 tüzér és 1 sorozatvezető hadosztállyal (!) erősítették meg. Így az áttörési arcvonal kilométerekre átlag 50—100 cső (löveg és aknavető) jutott, de volt olyan hely is ahol 108 volt a lövegek száma. Az egy kilométerre jutó harckocsik száma 10—13 volt. A „B” hadseregcsoporthoz megsemmisítésében részt vett a Voronyezsi Front (38., 60., 40. hadsereg, a 18. önálló lövészhadtest) csapatain kívül a front rendelkezésére bocsátott 3. harckocsihadserget, továbbá a Délnyugati Front 6. hadserege, a Brjanszki Front 13. hadserege, valamint a 4. harckocsihadtest és a 7. lovas hadtest is.

A szovjet hadvezetés nagy figyelmet fordított az áttörések helyén a súlyképzésre. Míg egyes arcvonal szakaszokon egyenlő volt a szemben álló felek aránya, esetleg gyengébb szovjet erők voltak védelemben, az áttörési szakaszokon jelentős volt a Vörös Hadsereg csapatainak a fölénye. A 40. hadsereg esetében pl. a sztorozsevojei hídfőben a következő volt a szovjet alakulatok fölénye: zászlóalj 2,7 : 1, löveg és aknavető 5 : 1, harckocsi 1,3 : 1 (és ezeknek a harckocsinak a zöme T—34-es, illetve nehéz harckocsi volt, amelyekre a magyar páncéltámasztás szinte teljesen veszélytelen volt.).

A 2. magyar hadsereg 200 kilométeres arcvonalat védett, amelyet a már jelzett súlyképzéssel jelentős erőfölénybe kerülő 40. hadsereg és 18. hadtest több helyen is áttört, (összehasonlításként érdemes meg-

jegyezni, hogy 1942 őszén a 4 hadosztályból és 1 harckocsi dandárból álló 40. hadsereg 60 kilométeres arcvonalat védett) és a hadsereg zömét megsemmisítette.

A sikeres doni harcok után Moszkalenko csapataival tovább harcolt a Szovjetunió, majd Lengyelország, Magyarország és Csehszlovákia felszabadításáért. A háborút vezérezredesi rendfokozatban Prága közelében fejezte be. A háború befejezése után visszatért a Szovjetunióba és katonaként vette ki részét az ország békés újjáépítéséből.

Ha összefoglalás gyanánt röviden meg kellene fogalmazni a véleményemet a könyvről, nyugodtan mondhatnám: őszinte, az eseményeket, a Vörös Hadsereg harcait kritikusan, ezen belül a saját tevékenységét önkritikusan vizsgáló emlékező könyvét veheti kezébe az olvasó, amelynek minden oldalán ott találni az elemző, a tanulságokat leszűrő és azokat minden időben hasznosító katona gondolatát. Akadt néhány apróbb hiba is a könyvben — amelyeket egy-egy szerkesztői lábjegyzettel korrigálni lehetett volna — mint pl. a 2. magyar hadsereg könnyű hadosztályait gyaloghadosztályoknak jelölő mondatok, (a magyar hadseregben a gyaloghadosztályokat csak 1943-ban szervezték meg, ezek már három ezredesek voltak). Miklós Bélával kapcsolatban pedig nem a legszerencsésebb a szerző azon megállapítása, mely szerint az 1. magyar hadsereg parancsnoka megadta magát a szovjet csapatoknak. Ismereteim szerint Miklós Béla 1944. október 16-án hadseregének átállásával kapcsolatos kérdések megbeszélése céljából ment át a szovjet csapatokhoz. Hogy a hadsereg átállása miért nem sikerült, az már egy más téma.

Szakály Sándor

L. I. MEDVEDKO

SZUEZTŐL KELETRE ÉS NYUGATRA

(Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1982. 439 o.)

A három kontinens találkozásánál fekvő, gazdaságilag és stratégiailag egyaránt jelentős közel-keleti térség világunk egyik tartós válságóca. A második világháborút követően háborúk, fegyveres össze-

csapások, véres terrorcselekmények követték egymást az arab országok és Izrael között, amelyek napjainkban sem szünetelnek.

Az ellentétek gyökerei a második vi-

lágháború idejére nyúlnak vissza, s Palesztina sajátos helyzetéből következnek. (Angol mandátumterület 1922 óta, 1,8 millió lakosságának kb. 30% zsidó, a többi arab.)

1948. május 15-én Nagy-Britannia lemondott mandátumáról, ezzel egyidejűleg kikiáltották Izrael függetlenségét, s ettől az időtől állandósult a háborús feszültség.

A Közel-Kelet világpolitikai szerepe miatt megnőtt azoknak a könyveknek, tanulmányoknak a jelentősége, amelyek e térség bonyolult és összetett politikai viszonyaival foglalkoznak. Ezért üdvözlhetjük örömmel könyvét.

A szerző célja, hogy az arab-kelet forradalmi felszabadító mozgalma utolsó negyedszázados fejlődésének példáján keresztül rávilágítson a neokolonializmus katonai, politikai és gazdasági módszereire, másrészt bebizonyítsa, hogy az arab népek győzelme történelmileg törvényszerű és elkerülhetetlen.

A könyv első fejezete vázlatos áttekintést ad Egyiptom történetéről. Faruk király megdöntésétől (1952. júl. 23.) a francia—angol—izraeli agresszióig (1956. okt. 29.—nov. 6.).

A szerző ismerteti az imperialista hatalmak arra irányuló politikai törekvéseit, hogy megtartsák pozícióikat Nasszer egyre radikalizálódó forradalmával szemben. Ennek érdekében szorgalmazták Egyiptom bevonását valamiféle szovjet-ellenes katonai-politikai csoportosulásba. Katonai-politikai eszközökön kívül gazdasági eszközöket is alkalmaztak: az asszuáni gát építéséhez szükséges hitelekkel próbálták Egyiptomot magukhoz kötni. Az USA kormánya azonban — az Izrael-barát cionista kongresszusi csoportok befolyására — rövidesen megváltoztatta elhatározását az Egyiptomnak nyújtandó kölcsönt illetően. Ennek következménye: a Szezei-csatorna Társaság államosítása (1956. júl. 26.), illetve az Egyiptom elleni fegyveres agresszió.

Az államosítást követően az angol és francia vezetők elhatározták, hogy megbuktatják Nasszer-kormányát. Nem alkalmaztak azonnal erőszakot Egyiptom ellen, ennek több oka volt, egyrészt nem voltak meg a katonai feltételek, másrészt az USA sem támogatta az erőszakot. Az USA arra készült, hogy felváltsa Angliát és Franciaországot a Közel-Keleten, ezért igyekezett magát a régi gyarmatosító módszerek ellenségének feltüntetni és hasznot húzni az arab országok és az egykori gyarmatosítók vitáiból. Így a közel-keleti befolyásért vívott harc kiéleződésekor és főleg az elnökválasztás küszöbén, az Egyesült Államok republiká-

nus kormányának nem állt érdekében idő előtt kiélezni a szuezi válságot.

1956. okt. 29-én kezdődött meg a fegyveres agresszió Egyiptom ellen. A kezdeti katonai sikerek után a nemzetközi és a belpolitikai helyzet nem a francia—angol—izraeli vezetés elképzelései szerint alakult, így Anglia és Franciaország is csak részben érte el célját. Megrendültek közel-keleti pozícióik s helyüket át kellett adniuk az USA-nak. Ez a szerepváltozás az Eisenhower-doktrínában realizálódott.

A második fejezetben az aktivizálódó amerikai politikát követi nyomon a szerző. Véleménye szerint az „Eisenhower-doktrína” azokat a módszereket ültette át a Közel-Keletre, amelyeket az amerikai imperialisták a latin-amerikai bánásköztársaságokban alkalmaztak, köztük pl. a reakciós rendszerek megteremtésére szőtt összeesküvéseket.

Ebben a politikai irányvonalban a fegyverek erejére támaszkodó hagyományos kolonializmus párosult a neokolonializmus olyan elemeivel, mint a helyi reakció — a feudális körök és a gyarmati burzsoázia — felhasználása. E politika következményei: a szíriai kormány elleni összeesküvés 1957. aug.-ban, még ugyanabban az évben a haladó Szeleiman Nabulsi kormány megdöntése Jordániában, majd az 1958-as libanoni polgárháború.

A harmadik, negyedik fejezet az 1967-es arab—izraeli háború kitörésének okait, lefolyását és következményeit tárgyalja.

Izrael hat nap alatt elfoglalta az egész Sinai-félszigetet, a gázai övezetet és a Szezei-csatorna keleti partját, Szíriában a Golan-fennsíkot és Jordánia nyugati partját. Összesen 60 ezer négyzetkilométer területet szálltak meg, háromszor akkora, mint amekkora Izrael területe volt 1949-ben.

A szerző szerint a vereség fő okaiként nem az egyiptomi és szíriai vezetés katonai-politikai tévedéseit, fegyveres erők elégtelen felkészítését, a tervezés hiányosságait és az arab országok tevékenységének szervezetlenségét kell tekintenünk, hanem mindenekelőtt azt, hogy egyes egyiptomi tábornokokból és tisztekből hiányzott a minimális hazaszereget és a katonai hivatástudat. Ezek az egyiptomi felső katonai vezetők, reakciós tisztek hibázthatók elsősorban nemcsak az egyiptomi, hanem a szíriai és a jordániai arcvonalon elszenvedett vereségért is.

A könyvből részletes képet nyerhetünk a Szovjetunió és a szocialista országok szerepéről az arab népek igazságos ügyének sokoldalú támogatásában.

A háborút követően az arab vezetők

közül Nasszer volt az első, aki felismer-
te, hogy a katonai erők újjászervezése
mellett a politikai kapcsolatok újjágon-
dolására és kiszélesítésére is szükség van.
Ezért a politikai, katonai és gazdasági
kapcsolatok mind szélesebb kiépítésére
törekedett a Szovjetunió és a szocialista
országokkal. Ennek egyik legfontosabb
mozzanata volt az 1971-ben megkötött
szovjet—egyiptomi barátsági és együtt-
működési szerződés.

Az ötödik fejezetben újabb közel-ke-
leti térség (Perzsa-öböl) problémáival is-
merkedünk meg.

Az 1956-os szuezi vereség után Anglia
igyekezett a pozícióit megszilárdítani, ez
volt az ún. „Szueztől keletre” jelzővel
ellátott új angol külpolitikai irányvonal.

Az angolok a nemzeti felszabadító
mozgalmak nyomására — miután egy-
más után veszítették el pozícióikat —
kénytelenek voltak politikai függetlenség-
get adni több afrikai és arab országnak.
A „politikai jelenlétről” lemondva azon-
ban mindent elkövettek, hogy a volt
gyarmatokon megőrizzék gazdasági be-
folyásukat és katonai támaszpontjaikat.

A hatodik fejezet az 1973. okt.-i háború
eseményeivel foglalkozik.

E háborúban Izraelnek nem sikerült
további komoly területeket szereznie, sőt
a háború első napjaiban fontos hídfőt
veszített el a Szezi-csatorna keleti part-
ján és a Szíriához tartozó Golan-fenn-
síkon. Az egyiptomi vezetés megtorpaná-
sának oka Szadat politikai magatartásá-
ban keresendő. Sajnálatos, hogy a szerző
adós marad e politikai magatartás ár-
nyalt, differenciált bemutatásával. A
szerző szerint Szadat azért fogta vissza
az egyiptomi hadsereg támadásának len-
dületét, mert egyrészt bízott abban, hogy
Kissinger amerikai külügyminiszter meg-
állítja Izrael előrenyomulását és kény-
szeríteni tudja a Biztonsági Tanács tűz-
szüneti határozatának végrehajtására,
másrészt az olajtermelő államok bojkott-
jától várt gyors eredményt. Az egyipto-
mi kezdeti katonai sikereket Izraelben
megdöbbenéssel és csalódással fogadták,
amit jelzett az is, hogy a háborút követő
első választáson megbukott Golda Meir
miniszterelnök, távozásra kényszerült
Mose Dajan hadügyminiszter és Aba
Eban külügyminiszter.

A hetedik, nyolcadik fejezet az 1973.
okt.-i háborútól az iráni sah bukásáig
követi nyomon a közel-keleti térség ese-
ményeit. Ezen belül tárgyalja a szadati
politikát, amely egyre határozottabban
kötődik az USA-hoz és távolodik nem-

csak a Szovjetunió és a szocialista orszá-
goktól, hanem a haladó arab államoktól
is.

E politika középpontjában az USA
megnyerése állt, hiszen Szadat tőle re-
mélte Egyiptom pénzügyi megsegítését,
Izrael magatartásának, ill. politikájának
„rugalmasabbá” tételét és nem utolsósor-
ban a megromlott szovjet—egyiptomi vi-
szony miatt elmaradó fegyverszállítások
pótlását. Szadat meghirdette a „nyitott
kapuk” politikáját, s ezáltal kívánta von-
zóvá tenni Egyiptomot a nemzetközi tőke
számára. E politika eredménye: az egyip-
tomi elnök 1977. nov.-i Jeruzsálem-i lá-
togatása, a Camp David-i különmegállo-
podás, majd ezt követően a Tel Aviv és
Kairó közötti különbélke megkötése.

A könyv utolsó fejezete a 80-as évek
politikai eseményeit ismerteti: az iráni
forradalmat, az iszlám megnövekedett
szerepét és az amerikai—egyiptomi—iz-
raeli hármasszövetség alakulását.

Medvedko szerint: az iráni forrada-
lom súlyos csapást mért az imperializmus
monopóliumainak olaj, pénzügyi és egyéb
érdekeire, nagymértékben szűkítette te-
vékenységük területét a Közel- és Közép-
Keleten. Meggyengítette a neokolonializ-
mus katonapolitikai pozícióit a térségben,
s megváltoztatta az általános erőviszo-
nyokat az imperializmus hátrányára.

A szerző a továbbiakban kitér az ame-
rikai politika ismertetésére. Az USA a
80-as években ismét nyílt imperialista
politikát folytat s ezt azzal indokolja,
hogy a Perzsa-öböl térségében a helyzet
bizonytalan, ott valamiféle „vákuum” ke-
letkezett. Ezért az USA, mint azt a Car-
ter-doktrínában megfogalmazta, katonai
eszközökkel is kész megvédeni érdekeit.

Az elmondottakból látható, hogy L. I.
Medvedko könyve alkalmas a Közel-Ke-
leti térség történetének jobb megismeré-
sére.

Ennek hangsúlyozása mellett megje-
gyezzük, hogy a tárgyalt kérdések jobb
megértését segítette volna, ha a szerző a
Közel-Kelet politikai viszonyainak ismer-
tetését nem 1953-mal kezdi. Utálnia kel-
lett volna Anglia háború alatti közel-
keleti politikájára, amely a háború befe-
jezése után meghatározó szerepet ját-
szott ebben a térségben.

A kötet mondanivalója az összefüggé-
sek differenciáltabb, árnyaltabb elemzé-
sét kívánta volna, a helyenként felszínes
ábrázolás helyett. (Pl. részletesen foglal-
kozik ugyan Egyiptom történelmével, de
a nasszeri el nem kötelezett politikát és
a szadati szakítást is elnagyoltan írja le.)

Zavaró, hogy a szerző a térség háborúinak, fegyveres összecsapásainak bemutatásakor nem használ térképeket, amelyek segítenék az olvasót a jobb megértésben.

Mindezekkel együtt a könyvet haszonnal forgathatják mindazok, akik érdeklődnek a Közel-Keleti térség helyzete és problémái iránt.

Okváth Imre

SZOVJET KATONAI ENCIKLOPÉDIA

(MNVK Tudományos Osztály, MNVK Szabályzatszerkesztő és Koordinációs Osztály, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, I—IV. k., 1979—1981.)

A katonai enciklopédiák hadtudományi ismeretek, katonai szakkifejezések, fogalmak és más — a hadügy számára jelentőséggel bíró — kérdések összefoglalását tartalmazó tudományos kiadványok.

A Szovjetunióban a 30-as években kezdték meg a — 12 kötetre tervezett — Szovjet Katonai Enciklopédia anyagának gyűjtését. Ebből mindössze 2 kötet kiadására került sor. Az elképzelés a közel-múltban valósult meg. A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma 1975—1980 között kiadta a 8 kötetes Szovjet Katonai Enciklopédiát. A kiadvány fontosságát tükrözi, hogy a főszerkesztő bizottság elnöke A. A. Grecsko marsall (1—2. kötet), annak halála után pedig N. V. Ogarkov marsall (3—8. kötet) volt. Az Enciklopédia több mint 11 000 címszavának szerzői az adott terület legjobb szovjet szakemberei. A címszavak korszerű, szakszerű, marxista elemzést adnak az SZKP-nak, a marxizmus—leninizmusnak a háborúról és a hadseregről szóló tanításáról, a honvédelemről és a honvédelmi felkészítésről, a hadászat, a harcászat, a katonapolitika, a katonai kiképzés, a hadkiegészítés, a haditechnika, a hadtörténelem, a hadigazdaság, a katonaföldrajz legfontosabb kérdéseiről, közlik a kiemelkedő szovjet és orosz, valamint külföldi katonai vezetők, haditechnikai kutatók életrajzát, méltatják tevékenységüket. A címszavak anyagát katonai térképek, vázlatok, rajzok, fényképek és más szemléltető anyagok illusztrálják.

A szocialista közösség országainak katonai vezetése lehetőséget kíván adni arra, hogy mind a hivatásos állomány, mind a hadtudomány iránt érdeklődők tanulmányozhassák az Enciklopédia valóban gazdag anyagát. Erre több megoldás kínálkozik. A Német Demokratikus Köztársaság Katonai Kiadója például — viszonylag magas példányszámban — válogatást ad ki az Enciklopédia egyes kötetinek anyagából (Sowjetische Militär-

enzyklopadie. Auswahl — címen). Ez a válogatás azonban az orosz nyelvű eredeti címszavainak mindössze kb. 20%-át adja, s kizárólag hadászattal, harcászattal, katonapolitikával, haditechnikával, hadkiegészítéssel kapcsolatos címszavakat tartalmaz.

Hazánkban az Enciklopédia anyagából két kiadvány készült. Egy 4 kötetes, közel 400 címszót tartalmazó válogatás (Szemelvények a Szovjet Katonai Enciklopédia kötetéből I—IV. rész — címmel), valamint az Enciklopédia valamennyi címszavának teljes magyar fordítása.

A Szemelvények főleg hadtudományi címszavakat tartalmaz, s egyáltalán nem közöl hadtörténelmi, katonaföldrajzi és életrajzi címszavakat. Ezért e kiadványsorozat ismertetését a Hadtörténelmi Közleményekben nem tartom szükségesnek.

A Szovjet Katonai Enciklopédia címszavainak teljes magyar fordítása az orosz nyelvű eredeti minden egyes kötetének anyagát 3—3 kötetben adja (a 24 kötetet a címszavak mutatóját tartalmazó 25. kötet egészíti majd ki).

A címszavakat szakemberek fordítják, s ugyancsak szakemberek ellenőrzik a fordítást. Valamennyi címszó magyar fordítása annak közlésével zárul, hogy az orosz nyelvű eredeti melyik kötetének hányadik oldalán kezdődik az adott címszó.

A kiadvány sem a címszavakkal kapcsolatos irodalom bibliográfiáját, sem a térképeket, rajzokat, vázlatokat és fényképeket nem közli. Ezek közlése — a jelenlegi nyomaárok mellett — nagyon megdrágította volna azt, továbbá jelentősen megnövelte volna a nyomdai átfutási időt. Az is a bibliográfia közlése ellen szólt, hogy az ott felsorolt könyvek csak részben vannak meg a magyarországi szakkönyvtárakban. Egyébként az olvasó mindezt megtalálja az orosz nyelvű eredetiben.

A magyar fordítás az 1—4. kötet anyagát kötetenként 3—3, összesen 12 kötetben közli. Az egyes kötetek folyamatosan, néhány évvel az orosz nyelvű eredeti után jelentek meg. A címszavakat — a kezelhetőség megkönnyítése érdekében — kötetenként, magyar betűrendben közlik. Ezért kezdődik előlről a betűrend minden egyes kötetnél. Az összes címszó betűrendes mutatója csak a 8. kötetet magyar fordításának megjelenése után készülhet el (ez a mutató fog választ adni arra, melyik címszót hányadik kötetben keresse az olvasó), s segíteni fogja a 24 kötet kezelését.

Az 1—4. kötet közel 4700 címszó teljes szövegét tartalmazza. A címszavak több mint 25%-a foglalkozik a hadtudomány, több mint 25%-a a hadtörténelem, közel 15%-a a haditechnika, közel 13%-a a katonaföldrajz anyagával, s csaknem 19%-a életrajz.

Ez a fontos kiadvány választ ad a kutató, az olvasó számos olyan kérdésére, melyek egyébként lexikonok, szakkönyvek, kézikönyvek, szakkönyvek hosszas, esetenként hiábavaló tanulmányozását követelik.

A Szovjet Katonai Enciklopédia hadtörténelmi címszavai a hadviselési mód, a háborúk, a hadjáratok, a csaták, a hadászati és fronthadműveletek, a felkelések és a parasztháborúk, valamint a történelmi városok történetét elemzik; tárgyalják a Szovjetunió katonai körzetei, a frontok, a gárdahadseregek, -hadosztályok és -dandárok, a légi hadseregek, a harcokcsihadseregek, a flották és a flottillák, valamint a nevezetesebb hajók harcainak történetét; bemutatják az orosz és a szovjet katonai tanintézeteket, ismertetik a legfontosabb nemzetközi szerződéseket, egyezményeket és békeszerződéseket.

A hadtörténelmi címszavak összefoglalják — többek között — az amerikai függetlenségi háború (1775—1783), az amerikai polgárháború (1861—1865), az első világháború történetét, az intervenció és polgárháború történetét Szovjet-Oroszországban. Számos cikk elemzi V. I. Lenin műveit, tanulmányait, cikkeit. Közülük elsősorban azokat, amelyek elvileg megalapozták a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét, a szovjet fegyveres erők, a szovjet hadtudomány megerősítését, a Vörös Hadsereg győzelmét, az intervenciók elleni harcban és a polgárháborúban. További címszavak elemzik V. I. Leninnek azokat a műveit, melyekben az igazságos és igazságtalan háborúkról szóló téziseit fejtegette ki. Önálló címszó szól a Szovjetunió Fegyveres Erőiről, tárgyalja megalaku-

lásukat, összefoglalja történetüket, s vizsgálja mai felépítésüket. Címszavak tárgyalják a nemzetközi brigádok harcáról Spanyolországban, a Hitler-ellenes koalíció kialakulásáról és tevékenységéről. Összefoglalják a második világháború, a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja történetét s külön címszavak szólnak a fontosabb hadműveletekről, csatákról (moszkvai csata, leningrádi csata, kurszki csata, nyugat-kárpátoki hadművelet, Kárpát-dukli hadművelet, balatoni hadművelet, debreceni csata, berlini hadművelet stb.), valamint az ellenállási mozgalom történetéről Európában a második világháború alatt. Számos címszó foglalkozik az SZK(b)P szervező-irányító tevékenységével, melynek során mozgósította a rendelkezésre álló erőket és eszközöket az ellenség legyőzésére; a partizánmozgalom helyével, szerepével a Nagy Honvédő Háborúban, a legkiválóbb partizánegységekkel, a legkiemelkedőbb partizánakciókkal.

Fontos dokumentumokat eleméznek címszavak, köztük a Compiègne-i fegyverszüneti szerződést; a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg megszervezéséről szóló dekrétumot; a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának 1941. június 29-i direktíváját a frontmögötti területek pártszervezeteihez és szovjetjeihez; a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának Direktívalevelét az ellenséges védelmi vonalak áttörésének megszervezéséről és a tüzérségi támadásról; a Lend and Lease-t és annak gyakorlatban való megvalósulását Németország és Japán kapitulációjának okmányát, a párizsi békeszerződéseket, valamint azokat a nemzetközi szerződéseket, egyezményeket, melyek egy új világháború elhárítását szolgálják: Varsói Szerződés, Atomcsend-egyezmény, Biológiai fegyver betiltásáról szóló egyezmény, Világúr-egyezmény, Tengerfenék-egyezmény, Atomsorompó egyezmény, SALT 1. stb.

Számos címszó foglalkozik a második világháborút követő évtizedek hadtörténelmével, a helyi háborúkkal (Agresszió az imperialista hatalmak részéről a második világháború után, izraeli agresszió az arab országok ellen, a koreai háború 1950—1953, angol intervenció Jordániában 1958. stb.).

Az életrajzi címszavak közlik az ókortól napjainkig azoknak az uralkodóknak, politikusoknak, hadvezéreknek az életrajzát, akik az emberiség történetében, a hadtörténelemben jelentős szerepet játszottak (Augustus, Antonius, Hannibal, Attila, Nagy Sándor, II. Gusztáv Adolf, II. Katalin, G. L. Blücher, M. I. Kutu-

zov, O. E. Bismarck, V. I. Lenin, De Gaulle stb.), a kiemelkedő szovjet hadvezérek, katonai vezetők életrajzait. A marxizmus—leninizmus talaján állva tárják az olvasók elé a szovjet hadvezéri művészet jeles példáit, elemezve e katonai vezetők tevékenységét (L. I. Brezsnyev, Sz. M. Bugyonnij, Sz. G. Gorskov, L. A. Govorov, I. Sz. Konyev, V. G. Kulikov, A. M. Vaszilevskij, Ny. Ny. Voronov, K. J. Vorosilov, G. F. Zaharov, G. V. Zsukov stb.). Ugyancsak közlik mindazok életrajzát, akiknek az ellenség elleni harcban tanúsított helytállásukért odaítélték a Szovjetunió Hőse kitüntetését. Számos olyan katonai vezető életútját is bemutatják, akik a személyi kultusz éveiben vesztették életüket. Objektív képet adnak az ellenforradalom néhány katonai vezetője életéről és tevékenységéről (A. I. Gyenyikin, A. M. Kalegyin, A. V. Kolcsak, L. G. Kornyilov, P. Ny. Krasznov, P. Ny. Vrangel stb.). Meltatják a hadtudomány klasszikusainak életművét (A. H. D. Bülov, L. N. Carnot, K. G. Clausewitz, F. H. Colomb, A. H. Jomini,

G. A. Léer, L. Vauban). Ugyancsak foglalkoznak a címszavak XX. századi külföldi, esetenként hírhedt politikuskokkal, katonai vezetőkkel (L. Beck, F. W. Canaris, H. Göring, H. Himmler, A. Hitler, A. Jodl, W. Keitel, A. Kesselring, M. Koga stb.). Az Enciklopédia 1—4. kötete viszonylag kevés magyar vonatkozású címszót közöl (balatoni hadművelet, debreceni csata, Báthori István, Czinege Lajos, Dózsa György, Gavró Lajos, Görgei Artúr, Hunyadi János, Kossuth Lajos, Kun Béla, Zalka Máté, Zrínyi Miklós stb.).

A Szovjet Katonai Enciklopédia magyar fordítása nem került kereskedelmi forgalomba, nem vásárolható meg. Tanulmányozására az ad lehetőséget, hogy az MNVK Tudományos Osztálya számos könyvtárt ellátott ezzel a kiadvánnyal.

A Szovjet Katonai Enciklopédia magyar fordítását a fegyveres erők és fegyveres szervek hadtudomány, hadtörténelem iránt érdeklődő hivatásos és polgári alkalmazott állománya figyelmébe ajánlom.

Szőcs Ferenc

DWIGHT D. EISENHOWER

KERESZTES HÁBORÚ EURÓPÁBAN

(Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1982. 459 o.)

A magyar könyvkiadás több évtizedes adósságát róttá le a Zrínyi Katonai Kiadó, amikor a magyar olvasóközönség számára is hozzáférhetővé tette a második világháború egyik kiemelkedő katonai személyisége, D. D. Eisenhower tábornok 1948-ban megjelent emlékirat-jellegű munkáját. A francia De Gaulle és az angol Montgomery után ezúttal egy amerikai tábornok álláspontját ismerhetjük meg a könyv lapjairól s ez a körülmény érdekes párhuzamokra, összehasonlításokra nyújt lehetőséget.

Bár a nyugati szövetségesek afrikai és európai hadműveleteinek történetét azóta már más forrásokból, pontosabb adatokat közlő feldolgozásokból ismerjük, Eisenhower több mint három évtizede írt munkája ma sem vesztett jelentőségéből, mind a nagyközönség, mind a szakemberek számára tud érdekes adatokat, újszerű szempontokat nyújtani.

Az első izgalmas kérdés a szerző sze-

mélye. Eisenhower 1939-ben, a háború kitörésének évében még ismeretlen vezérkari alezredes a Fülöp-szigeteken, a háború végén négyesillagos tábornok, a nyugati szövetségesek Európában harcoló csapatainak főparancsnoka.

S ha mindehhez azt is hozzáfűzzük, hogy sem a kortársak, sem a későbbi szakírók nem tartják Eisenhowert kimagasló képességű katonának, elsőrendű stratégának, első pillantásra valóban érthetetlennek tűnik szédületes karrierje. A választ maga az emlékirat szolgáltatja. Nem leplezi le ugyan a kinevezéshez fűződő esetleges kulisszatitkokat, netáni belső harcokat, ilyenekről azonban a későbbi szakirodalom sem tud, így bizvást állíthatjuk: Eisenhowert nem elsősorban kiváló személyi kapcsolatai emelték magas posztra.

Néhány vitathatatlan képessége ellenben — s ezek a könyv lapjain a szerző akaratától függetlenül markánsan elő-

tűnnek — megindokolja Roosevelt és tanácsadói választását. Elsőként a tábornok kitűnő alkalmazkodóképessége, jó diplomáciai érzéke szembeszökő: minden munkatársáról szinte csak jót ír; a túlzott önállóságával, erőszakosságával anynyi gondot okozó Montgomery is a vezetői kollektívába jól beilleszkedő, kissé különc, de hasznos és tehetséges katonaként mutatkozik a könyv lapjain, a közte és az amerikai tábornokok között szinte állandósult feszültség nagyon is enyhítve jelentkezik. Vagy itt van Fredendall tábornok, a II. amerikai hadtest 1943. februárjában, Kasserine-nél csődöt mondott parancsnoka, akinek teljes kudarcát Eisenhower néhány enyhén bíráló szóval elintézi.

Eisenhower tehát, mint ez művének csaknem minden sorából kitűnik, nagyszerű diplomáciai készséggel oldotta meg egy koalíciós hadsereg legfőbb vezetőjének bonyolult feladatát, mindvégig sikerült egyeztetnie a szövetségesek sokszor eltérő érdekeit, elsimítani az ellentéteket, s mindezt a nagy cél: a fasizmus leverése érdekében.

Az is figyelemreméltó, hogy noha Eisenhower látszólag tisztán katonai kérdésekkel foglalkozik emlékirataiban, s gondosan kerüli a politikai jellegű megnyilvánulásokat, sorai mögött mégis érződik: minden cselekedetét az Egyesült Államok politikai céljainak, érdekének rendeli alá. Számos bírálója — főleg angol részről — élesen támadja pl. a tábornok ama döntését, hogy a háború befejező szakaszában a nyugati szövetséges erőket nem irányította Berlin alá, hogy megelőzzék a szovjet csapatokat a német főváros elfoglalásában, s ezzel politikai tökélet kovácsoljanak maguknak a Szovjetunióval szemben.

Eltekintve a terv katonai nehézségeitől, jól megalapozott politikai érvek is szöveget e kalandor elképzelés ellen. A szövetségesek megjelenése Berlinben, még a háború tényleges befejezése előtt, súlyos csapást mért volna az antifasiszta koalíció, amúgy sem feszültségektől, ellentmondásoktól mentes egységére, azonnali konfrontációt idézett volna elő a szövetségesek között, melynek következményeit utólagosan fel sem mérhetjük.

Az a körülmény pedig, hogy Eisenhower az egész háború során óvakodott a kockázatoktól, nem sietett, mindig biztosra ment, szintén az amerikai politikai elképzeléseket szolgálta. Le kell verni a Tengelyhatalmakat és Japánt, meg kell semmisíteni a fasizmus hatalmi gépezetét, de mindezt a lehető legkisebb veszteségekkel úgy elérni, hogy a győztes háború után az Egyesült Államok gazda-

ságilag és katonailag is a világ vezető hatalmaként kerüljön ki a történelem eddig legnagyobb és legvéresebb konfliktusából, ez állt az amerikai háborús politika mögött. S erre a célra bajosan találhattak volna alkalmasabb főparancsnokot, mint Eisenhower. Tény, hogy a fenti elvhez való következetes ragaszkodás, a kezdeményezés elvesztéséhez és katonai kudarcokhoz is vezetett (gondjunk itt a „széles front” eisenhoweri stratégiai koncepcióra, a „Zöldegeskert” (Market Garden) hadművelet csődjére 1944. szeptemberében, vagy az ardennek-i német ellentámadás kezdeti sikereire): nem csak a háborút hosszabbította meg, hanem a közvetlen amerikai célok megvalósítását is hátráltatta.

Eisenhower felkészültsége, nagyszerű áttekintő képessége, globális méretekben való gondolkodási készsége is alkalmassá tette fontos pozíciója betöltésére. Ehhez jól megalapozott vezérkari ismeretei mellett az is hozzájárult, hogy 1941 decemberétől 1942 májusáig George Marshall tábornoknak, az Egyesített Vezérkar főnökének környezetében, magas beosztású hadműveleti tisztként dolgozott és itt bőséges alkalmat nyílt az egész amerikai hadigépezet áttekintésére, magasabb hadászati ismeretek szerzésére. Eisenhower jó tanítványnak bizonyult, s ami még ennél is fontosabb, végig híven kitartott, a sajátos amerikai katonai és politikai célok primátusát valló és megvalósító Marshall elképzelései mellett.

Emlékiratai 46–47. oldalán Eisenhower szemléletesen foglalja össze Amerika háborús céljait: a fő ellenség Németország, így az amerikai erőfeszítéseket ellene kell elsősorban összpontosítani. Németországot pedig csupán a kontinensen — konkrétan Északnyugat-Franciaországon át mért csapással lehet térdre kényszeríteni a Földközi-tenger medencéje így — az angol elgondolásokkal szemben — csupán másodlagos jelentőségű. Eisenhower is szilárdan ragaszkodik ehhez a hadászati és politikai szempontból egyetlen ésszerű tervhez és ellenzi 1944-ben az angolok olaszországi és balkáni elgondolásait, mivel ezek értékes erőket vonnának el a főcsapástól.

Hogy magyarázhatjuk tehát, vetődik fel joggal a kérdés, hogy 1942 novemberében az angolszások nem Franciaországban, hanem Észak-Afrikában szállnak partra, s ezzel legalább egy esztendővel elhalasztják a franciaországi hadműveletet és meghosszabbítják a háborút?

Az emlékiratból erre is választ kapunk. Kompromisszumos megoldásról volt szó: a nyugati szövetségesek látták a Szovjetunió nehéz helyzetét, s már csak sa-

ját érdekükben is, tehermentesíteni igyekeztek a keleti frontot. Valamit tehát lépniök kellett. Két reális lehetőség kínálkozott: hídfőt létesíteni Észak-Franciaországban, vagy nagyobb erőkkel partraszállni az akkor a Vichy-Franciaországhoz tartozó Észak-Afrikában. Eisenhower ekkor még a francia hídfő mellett szállt síkra, de azonnal utalt a várható nehézségekre is. Valóban, a kanadaiak Dieppe-i tapasztalatai, a tengeri szállítóeszközök korlátozottsága, a várható erős német légi ellenállás, s az a körülmény, hogy 1942 nyarán még csak két amerikai hadosztály állomásozott Nagy-Britanniában, végül is óvatosságra intette az amerikai vezetőket. Így — angol javaslatra — létrejött a „Torch” (Fáklya) hadművelet Észak-Afrika előzőnlésére. Ekkor még csak 110 szállítóhajó, 200 hadihajó és 166 harci repülőgép állt rendelkezésükre. (1944 júniusára ez a szám több mint ezer csapat szállító hajóra és partraszállító vízijárműre, csaknem 5000 szállító és 10 550 harci repülőgépre, és négyszázötven hadihajóra emelkedett.)

Most már akadémikus a kérdés: sikerült volna-e már 1942-ben a szövetségeseknek, akkori erőkkel, partraszállniok és megkapaszkodniok Franciaországban. Elképzelhető, de az amerikaiak a háború meggyorsítása érdekében sem vállalták ezt a kockázatot.

A „Torch” újabb iskolát jelentett mind a tűzkeresztségen átesett amerikai csapatoknak, mind az úgancsak első harci szereplésben debütáló Eisenhowernek. Mind a csapatok, mind a parancsnok — kisebb-nagyobb zökkenők után — kiállták a tűzpróbát. Eisenhower jó ítélőképességére vall, hogy felfedezte a nyugati hadszíntér két legjelentékenyebb amerikai parancsnokának, Patton és Bradley tábornoknak tehetségét és segítette későbbi előrehaladásukat, ami pedig, ismerve Patton nehéz természetét, nem is volt egyszerű feladat.

Különösebb hadászati-hadműveleti képességeket Eisenhower már első hadjáratában sem csillogtatott: túlzott óvatosságtól vezérelve elmulasztotta Tunisz megszállását, ezzel a hadjáratot további fél esztendővel elhúzta. A sors sajátos kegyéből e mulasztás végül is meglepő sikert hozott: a németek, kihasználva a szövetségesek tévovaságát, nagy erőkkel megszállták Tunéziát és erőteljes ellen-csapásokat hajtottak végre. Ez viszont azt eredményezte, hogy a szövetséges légi- és tengeri főlényé miatt csapataik többsége csapdába került: 1943. május 15-ig több mint 250 000 német és olasz katonára került a szövetségesek fogságába.

A szicíliai és itáliai hadműveletek is

inkább csak negatív tapasztalatokat hoztak: a partraszállásokat túlzottan szablonosan hajtották végre: az ellenség fel tudott rájuk készülni, s ezért a salerno-i hídfőben a deszant alakulatoknak váltásos napokat kellett átélniük, míg az anyagi főlény le nem küzdhette a németek szívós ellenállását.

Eisenhower 1943. december 7-én kinevezték az észak-franciaországi partraszálló hadművelet, az „Overlord” (Mindenható Úr) főparancsnokává és búcsút mondott a Földközi-tengeri hadszíntérnek.

Az 1944. június 6-án végrehajtott normandiai partraszállás, a hadtörténelem mindmáig legnagyobb szabású deszant hadművelete, alaposan próbára tette Eisenhower képességeit. Harmincnyolc hadosztályt kellett viszonylag rövid idő alatt partra tennie, ennek megszervezését, az ellenség megtévesztését és a partraszállás színhelyének megválasztását vezérkarával együtt kiválóan oldotta meg. Jó diplomáciai készségeire vall az is, hogy többnyire sikerült elsimítania a vezetésben szinte állandóan fellépő angol-amerikai-francia surlódásokat is.

A partraszállást követően azonban kiderült, hogy noha az ellenséget sikerült meglepniük, a nehéz terep és a németek szívós ellenállása folytán a hídfő csak nehezen terjeszkedik. Hitler és a német katonai vezetés azonban itt az amerikaiak segítségére sietett: addig ragaszkodtak a merev védelem örült elvéhez, míg Falaise térségében csaknem az egész 7. és 5. páncélos hadsereg a szövetségesek csapdájába nem került.

Szeptember elejére felbomlott a német ellenállás, s úgy tűnt, a szövetségeseket semmi sem állíthatja meg, hogy előretörjenek a „Harmadik Birodalom” szívéig.

Am különféle objektív és szubjektív tényezők — mindezekről Eisenhower bőségesen számol be „Keresztes háború”-jában — meggátolták a háború azonnali befejezését. Különösen sok szó esik az utánpótlás nem kielégítő megszervezéséről: nincs a szövetségeseknek egyetlen számottevő és használható kikötőjük. Noha Antwerpent már szeptember 4-én elfoglalják az angolok, elmulasztják, hogy a kikötőt ellenőrzés alatt tartó Walcheren szigetét megszállják, csak több mint egy hónapos hosszú harc után sikerül ez majd nekik.

Elfogy az üzemanyag, északon Horrocks angol, Elszászban Patton amerikai páncélosai megállásra kényszerülnek. „Még azokat a csapatokat is nehéz volt megfelelően ellátnunk, amelyek az arc-

vonalon harcban állnak” — írja egyhelyütt a tábornok.

A vezetésben is hibák mutatkoztak. Eisenhower túlzott optimizmussal úgy vélekedett, hogy a német hadsereg már nem képes számottevő ellenállásra, ezért óvatosan, az erőket egységesen elosztva, ún. „széles front” stratégiával is hamarosan diadalmaskodnak. Vele szemben Bradley és Patton a déli, Montgomery pedig az északi irányú összpontosítás mellett foglalt állást. Mindkettőjüknek igaza volt, ám Eisenhower — szokásához híven — kompromisszumos döntést hozott: némi prioritást biztosított Montgomery számára — már csak a szövetségi bizalom megóvása érdekében is — de Pattont sem állította meg teljesen. Az eredmény: Montgomery nagyszabású légideszant vállalkozása, a Market Garden hadművelet, nem érte el a kitűzött célt, s Patton is megállásra kényszerült. Ezzel nagy esély maradt kihasználatlanul, s ez nem kis részben a „diplomata Eisenhower” rovására írandó. Minderről a tábornok emlékiratában halványan beismerő vallomást is tesz.

Sokkal önkritikusabb az utolsó nagy náci offenzíva, az 1944. december 16-án indított ardenneki offenzíva megítélésében. Itt reálisan elismeri felelősségét: „ha a történészek valakit kárhozthatnak az ellenségnek adott lehetőségért, akkor ez az elmarasztalás egyedül engem illet.”

A német offenzíva, kezdeti sikerek után, végül is megfeneklett, s ebben, mint Eisenhower is elismeri, nagy szerep jutott a szovjet csapatok 1945. január 12-én indított nagy támadásának is. Ez egyébiránt az első hely, ahol kiderül Eisenhower munkájából, hogy itt koalíciós háború folyik, azaz, nemcsak a nyugati szövetségesek, hanem a szovjet csapatok is eredményesen harcolnak a náci ellen.

A hatalmas anyagi és létszámfölennyel végrehajtott 1945-ös hadjárat megszerzése és végrehajtása már viszonylag könnyű feladatnak bizonyult. Most már nem a katona, hanem a politikus Eisenhower lépett előtérbe. Helyesen döntött, amikor „több mint butaságnak, ostoba-

ságnak” tartotta a Berlin irányába indított előretörés tervét. A nyugati szövetségeseket csaknem 500 km-nyi távolság választotta el akkor a „birodalom” fővárosától, s ha ide vonnak össze minden erőt, akkor pusztán katonai szempontból is azt jelentette volna, hogy az arcvonal többi részén gyakorlatilag mozgásképtelenné teszik csapataikat, ami pedig a háború további elhúzódásához vezetett volna.

Műve záró fejezeteiben a háború utáni időszakról, szövetséges csapatok megszálló tevékenységének kezdeteiről számol be a szerző. Itt már találkozunk hidegháborús hangokkal is, főleg a jelen kiadásból kihagyott részeknél, de összességében Eisenhower józanabb és kevésbé szovjetellenes, mint a legtöbb nyugati katona, itt is megőrzi diplomata simulékonyságát.

A magyar kiadás záró fejezete: a „Tanulmány hadművelet” a nyugati hadjáratok stratégiai tapasztalatait elemzi. Nem túlzottan elmélyült, de érdekes olvasmány, főleg a partraszálló hadműveletek nehézségeit és az erődrendszerek elleni harc tanulságait értékeli. Maga is érzi azonban, hogy a hadviselésben az atombomba új fejezetet nyitott meg, s a korábbi harcok tapasztalatai már nagyon is bizonytalan értékűvé váltak. Reméli, hogy a szörnyű tapasztalatok, a félelem végre is „arra fogja ösztönözni az embereket, hogy megtalálják a háború elhárításának módját.”

Végezetül néhány szót a kiadó munkájáról. Jónak tartom azt az elgondolást, hogy Juhász Gyulával, az ismert történésszel a politikai összefüggéseket elemző utószót írtak — a politikai összefüggések, főleg a szovjet—amerikai kapcsolatok ui. meglepően kevés helyet kapnak a politikus-tábornok emlékiratában. Juhász tanulmányából egy értékes momentumot kívánok kiragadni: az „Overlord”-dal kapcsolatos megtévesztő műveletek és a magyar kiugrási kísérletek érdekes, a magyar olvasóközönség által alig ismert összefüggéseit.

Rázsó Gyula

(Szovjetunió)

1982., 7—12. sz.

A folyóirat júliusi száma a sztálingrádi csata kezdetének 40. évfordulóján közli P. Balasov: „A 64. hadsereg a Sztálingrádért folyó védelmi harcban” c. cikket (1982. 7. sz., 32—38. o.) A sztálingrádi győzelem több front és sok hadsereg együttes, hősi harcának eredményeként született meg, amelyben jelentős szerepet játszott a 64. hadsereg.

1942. júliusának második felében a német „B” hadseregcsoport parancsnoksága úgy döntött, hogy Perelazovszkij és Oblivszkaja körzetéből induló, Kalacsra irányuló csapással bekeríti és megsemmisíti a 62. hadsereg csapatait, valamint a 64. hadsereg erőinek egy részét és elfoglalja Sztálingrádot. Hogy megakadályozzák az áttörést Sztálingrád irányába, a 64. hadsereg csapatainak a Sztálingrádi Front parancsnokának parancsa szerint július 19-re szilárd védelmet kellett kiépíteniük a Szurovikinótól Verhnye—Kumojarszkajáig terjedő 120 km-es arcvonalon. A hadsereg a következő egységekből állt: a 214., 29., 229., 112. lövészadosztály, a 66. és 154. tengerészgyalogos dandár, a 40. és 137. harcoksidandár, a 76. gárda-aknavető ezred, a Legfelsőbb Főparancsnokság tartalékát képező négy tüzér- és 2 páncceltörő tüzér ezred, a 28. és 40. pánccélvonal osztály, a zsitomiri, az ordzsonikidzsevszki 1. és 3. lövész, valamint a krasznodari aknavetőgéppuskás katonaiskolák növendékeinek négy ezrede.

A hadsereg törzse által kidolgozott védelmi terv szerint az alapvető erőket a jobbszárnyon összpontosították. A védelmet két lépcsőre építették, tartalékok biztosításával. Az első lépcsőbe tervezték a 229., 214. és 29. lövészadosztályt, a 154. tengerészgyalogos dandárt. Az első lépcső védelmi övezetének szélessége 22—30 km volt. Az első övezet peremvonalától 20—30 km-re készült a 30 km mély hadsereg védelmi övezet, amelyet a 112. lövészadosztálynak, mint második lépcsőnek kellett elfoglalnia. A tartalékot a 66. tengerészgyalogos dandár, a 137. harcoksidandár és három növendék ezred alkotta.

A hadsereg csapatai rendkívül nehéz körülmények között vonultak fel, az ellenség légierejének állandó támadásai közepette. Ezért a kijelölt helyet csak a 229. és 214. lövészadosztály érte el, de

ezek sem 19-ére, hanem csak 22-ére. Valamivel később érkezett a 154. tengerészgyalogos dandár. A 229. és 214. hadosztálynak kb. 2 napja volt a védelem kiépítésére, a többiek már harc közben foglalták el a védelmi vonalat. A támadás megkezdésekor az 51. hadtest csapásai alatt a védő erők kénytelenek voltak visszavonulni a fő védelmi övezetbe. A fő védelmi övezetért július 25-én kezdődött meg a harc. Az 51. hadtest és a 24. pánccelos hadtest főcsapása a 229. lövészadosztály ellen irányult. Itt a hitleristák élérierőben 4—5-szörös, pánccelosokban, lövegekben 9—10-szeres túlerőben voltak. A fasiszta légiérő állandóan a levegőben volt és 60—70 gépből álló csoportokkal mért csapásokat a védelemre. Két napos súlyos harc után az ellenségnek sikerült áttörnie a 229. hadosztály védelmét és kijutni a Don átkelőhelyéhez Nyizsnye—Csirszkaja körzetében. A védők kénytelenek voltak visszavonulni a Csir folyó keleti partjára.

Szilárdan tartotta magát a 214. hadosztály. Naponta 8—10 rohamot vert vissza. Négy napig tartó súlyos harcok után a 214. hadosztály és a 154. tengerészgyalogos dandár a hadseregparancsnokság utasítására visszavonult a Don balpartjára.

A németek beekelődése azzal fenyegetett, hogy átkarolják a 62. hadsereg balszárnyát, és betörnek a 64. hadsereg háta. Nehéz helyzet alakult ki a 62. hadsereg jobb szelvényén, ahol a németek áttörték a Donhoz. Az áttörés likvidálására a szovjet csapatok ellencsapást hajtottak végre július 30-án, és sikerült a németeket visszavetni a Csir nyugati partjára.

A Sztálingrádi Front ellenállása egyre szilárdabbá vált. Meghiúsult a németeknek az a terve, hogy csak a 6. hadsereg erőivel elfoglalják a várost. A kaukázusi irányból kénytelenek voltak ide irányítani a 4. pánccelos hadsereget. Ez még jobban megnehezítette a 64. hadsereg helyzetét. Augusztus 2-án az 51. hadsereg visszavonult egységei és a 64. hadsereg tartalékai védelmet kezdtek kiépíteni a Don keleti partján. A szervezeti átépítés és erősítés nem tudta megakadályozni azt, hogy augusztus 6-án az ellenség pánccelos és motorizált alakulatai ismét áttörjenek, nyomukban pedig román és német lövészadosztályok nyomultak. El-

keseredett harcok folytak. A németek 150—200 pécélosból álló csoportokkal rohamozták, egyidejűleg 200—300 repülőgépből álló csapatok mérték csapásokat. A beékelődött ellenségre mérendő ellen-csapáshoz harccsoportot hoztak létre, amely három lövészadosztályból, két növendék ezredből, nehéztűzér osztályból és páncélvonatból állt. Az ellencsapás 9 km-es arcvonala 3 km jutott egy hadosztályra, valamint kilométerenként 40 löveg és aknavető és 8 harckocsi. A sztálingrádi csata kezdete óta először itt, legalábbis ezen a keskeny arcvonalszakaszon sikerült túlsúlyt biztosítani, személyi állományban háromszorost, tűzértségben kétszerest, egyenlő harckocsi erők mellett.

Augusztus 9-én 40 perces tűzérégi előkészítés után kezdődött meg az ellencsapás. Kétnapos harcban szétzúzták három ezredet és megsemmisítették több mint 100 páncélost. A csapás olyan erős volt, hogy a németek ebben az irányban 10 napig nem tudták felújítani a támadást.

Augusztus végére az ellenségnek sikerült állandó jellegű átkelést létrehozni a Donon, és rövid idő alatt megerősítette a csapásmérő csoportosítást. Augusztus 29-én tűzérégi és légi előkészítés után indított támadással áttörték a szovjet védelmet. A 64. és 62. hadsereg ismét veszélyes helyzetbe került, és kétszer hátra kellett őket vonni.

Szeptember közepére a harcok megközelítették a város nyugati határát. A város védelmével a 62. és 64. hadsereget bízták meg. Ekkorra a 64. hadsereg kötelékébe a következő egységek tartoztak: hét, a korábbi harcokban meggyengült lövészadosztály (126., 138., 157., 29., 204., 38. és 36. gárdahadosztály, a 66. és 154. tengerészgyalogos dandár, 2 növendék-ezred, a 118. megerősített körzet, a 13. harckocsihadtest és tizenegy tüzér és aknavető ezred. A hadsereg védelmi övezetének szélessége 25 km volt. A hadművelési felépítés egylépcsős volt.

A németek rohammal akarták bevenni a várost. Egyszerre két csapást szándékoztak mérni: az egyiket Kalacstól északra keletre a Mamajev kurgánra, a másikat Verhnye—Carincszkij térségből a Központi Pályaudvar irányába. Ehhez három gyalogos és két páncélos, egy motorizált hadosztályt vontak össze, kb. 250 páncélossal. A hitleristák támadása szeptember 13-án reggel kezdődött erős tűzérégi és légi előkészítés után. Másnap reggel sikerült áttörniük a Volgához. Megkezdődtek az elhúzódoó véres harcok a Mamajev kurgán környékén. Október második felében a 62. hadsereg a Trak-

torgyár és a Barikád gyár körzetében vívott súlyos harcokat.

A szorongatott hadseregek helyzetén ellencsapásokkal igyekeztek könnyíteni. A hitlerista hadvezetés az erőket nem kímélve igyekezett elfoglalni a várost, 54. német és csatlós hadosztályt vontak be a véres harcokba, de a várost nem sikerült elfoglalni. A hadseregcsoport olyan súlyos veszteségeket szenvedett, hogy november közepén kénytelenek voltak beszüntetni a támadást és átmenni védelembe. A védő csapatok kivérezették a támadó hadsereget és lehetőséget biztosítottak a hadászati tartalékok összevonásához. Ebben nagy szerepet játszott a 64. hadsereg.

Az augusztusi szám is közöl a sztálingrádi csatával kapcsolatos cikkeket, de mégis inkább egy másik írást választunk, elsősorban kuriózum-jellege miatt, A. Puskin: „Az élő torpedók harci alkalmazása Japán részéről a második világháborúban” c. írását (1982. 8. sz., 65—68. o.).

1943-ban Japán elvesztette a fölényét mind a levegőben, mind a tengeren, már nehezen tudta védeni nemcsak a távoli hódításokat, hanem a belső területeket is. Kevés volt a tartályhajó és a szállító hajó. 1944 júliusára a tengeri erőviszony 3:1 volt az Egyesült Államok javára. 1944 végén a Csendes-óceánra megérkezett egy angol hajóhad, amelyben volt 2 sorhajó, 4 repülőgépanyahajó, 5 cirkáló, 11 torpedóromboló. A szövetségesek és a japánok részéről egyaránt bevetettek deszantokat, de mindkét részről elsősorban a haditengerészeti és a légierőket alkalmazták. A japán vezérkar, miután jelentős mennyiségű eszközt vesztett, olyan fegyvereket keresett, amelyek döntően megváltoztatnák az erőviszonyokat. Az olasz tapasztalatok alapján, akik 1940 és 1943 között irányított torpedókat alkalmaztak, úgy döntöttek, hogy öngyilkosok álta vezetett repülőket („kamikaze”) és torpedókat („kajten”) fognak bevetni.

Az első ilyen torpedó-típus tervet 1943 végén dolgozta ki 3 tiszt, de ezt elvetették. Ennek a tökéletesített másolata 14,75 m hosszú volt, a robbanófej 1360 kg robbanóanyagot tartalmazott, 40 mérföldet tudott megtenni 40 csomós sebességgel. A tervet 1944 februárjában jóváhagyták, elkezdték a gyártást és a vezetők kiképzését. A kiképzés arra irányult, hogy megfelelő mélységben és — periszkóppal — megfelelő irányban tudják tartani a torpedót. Az első 12 tisztet 1944. november 7-én bocsátották ki, akkora kidolgozták a lehorgonyzott hajók elleni harcászati módszereket is.

November 8-án indult el a J-36, J-37 és J-47 átalakított tengeralattjáró 4-4 „kajten”-nel a fedélzetén, hogy támadást intézzon az Uliti (J-36 és J-37) és Palan (J-47) szigetek körzetében állomásozó amerikai hajók ellen. A támadás nem bizonyult hatékonynak. A J-37-et már a megközelítés stádiumában elsüllyesztette egy torpedóromboló. November 20-án a J-36 és J-47 olyan légi felde-ritési adatokat kapott, hogy az Uliti-sziget-eknél a szövetségesek több mint 100 hajója áll. A 8 előkészített torpedó közül azonban csak 5-öt tudtak kilőni, 3 nem működött. A torpedók első bevetésekor elsüllyesztettek egy amerikai tartályhajót, tele repülőbenzinnel. Ettől kezdve az egyik támadó csoportot a másik után hozták létre. Tökéletesítették a tengeralattjárókat is. A víz alatti kilövésekhez előbb két torpedóba lehetett átszállni a víz alatt, aztán négybe.

1945 januárjában is létrehoztak egy támadó csoportot, amelybe 6 tengeralattjáró tartozott: a J-36, J-47, J-48, J-53, J-56 és J-58. A támadás célpontjai az Admirális-, Guam-, Palan- és Uliti-szigetek körzetében horgonyzó hajók voltak. Összesen 15 torpedót lőttek ki, 9 használhatatlan volt, de a többiek sem okoztak kárt.

1945 februárjában a J-44, J-368 és J-370 tengeralattjárókból álló „Tibaja” csoport parancsot kapott, hogy támadja meg az Iwo-Jima szigetnél álló hajókat. Egyetlen hajót sem sikerült megrongálni, viszont a J-368 és a J-370 elpusztult.

1945 márciusában a J-44, J-47, J-56 és J-58 tengeralattjárókból álló „Amatake” csoportot, 6-6 torpedóval a fedélzetükön Okinawa térségébe irányították. A J-44-et és J-56-ot útközben elsüllyesztették, a J-47 megsérült és visszavert a támaszpontra. A J-58 egy hétig próbálkozott a hajók megközelítésével, de a repülőgépek nem engedték, hogy a felszínre jöjjön és feltöltse az akkumulátorokat. Végül egy torpedó sem tudott kilőni és parancsot kapott, hogy térjen vissza a támaszpontra.

A japán parancsnokság látta, hogy a szövetségesek nagyon megerősítették az álló hajók védelmét, ezért úgy döntöttek, hogy megváltoztatják az élő torpedók alkalmazásának módszerét és menet közben támadják a hajókat. Ehhez azonban tökéletesíteni kellett a torpedók szerkezetét. Növelni kellett a hatótávolságot és a motorok megbízhatóságát. A célzás nem okozott problémát, mert 40 csomó sebességnél a vezető használhatta a periszkópot és ha észrevették is, a 30 cso-

móval haladó hajó nem tudott elmene-külni.

1945 áprilisának végén a J-37 és J-47-ből álló „Tembu” csoport menet köz-ben támadta meg az amerikai hajókat Uliti és Okinawa térségében. Állítólag elsüllyesztettek hat hajót, köztük egy cir-kálót és egy torpedórombolót, az ame-rikai fél a háború után azonban tagadta, hogy a térségben ebben az időben egyet-len hajó is elsüllyedt volna.

1945 májusában—júniusában létrehoz-ták a „Szimbu” (J-361 és J-367) és a „Todoraki” (J-36, J-165, J-363) cso-portokat az Okinawa körzetében végre-hajtandó támadásokhoz. Csak egy szállí-tóhajót sikerült elsüllyeszteniük, a „Ca-nada Victory”-t, miközben elvesztették a J-36-ot és a J-165-öt.

A következő csoport, a „Temon Jumit” hat tengeralattjáróból állt: J-47, J-53, J-58, J-363, J-366, J-367. A J-47, J-363 és J-367 Okinawától 300-400 mérfölddel keletre tevékenykedett és csak a „Marathon” nevű csapatszállító hajót sikerült megrongálnia. A másik há-rom hajó a Fülöp-szigetek térségében si-keresebben tevékenykedett. A J-53-ról kilőtt torpedónak sikerült elsüllyeszteni egy torpedórombolót, amely az élő tor-pedót kis tengeralattjárónak nézte és igyekezett legázolni.

Ettől függetlenül a japán flotta helyze-te jelentősen romlott. A japán parancs-nokság úgy határozott, hogy 100 élő tor-pedót azoknak a szigeteknek a körzeté-ben helyez el, amelyek a Tokiói-öbölhöz vezető úton fekszenek, hogy támadják az amerikai hajókat, főként a repülőgép-anyahajókat.

Az utolsó hajó, amit a Japán tengerre irányítottak, a J-159 volt, fedélzetén mindössze két élő torpedóval. Mivel azonban megtörtént a kapituláció, ez is visszatért a támaszpontra.

A harcokban 88 torpedóvezető pusztult el, 15-en pedig gyakorlat közben vesz-tették életüket. Ezen kívül a szövetsé-gek elsüllyesztettek 8 szállító tengeralatt-járót több mint 600 fő személyzettel. A torpedók nem érték el a kitűzött célt. A megbízhatóságuk technikailag nagyon alacsony fokú volt, több mint 50%-uk használhatatlannak bizonyult.

A szeptemberi szám tanulmányai kö-zül Sz. Alferov: „A 4. gárdahadsereg tá-madása a budapesti hadműveletekben” c. (1982. 9. sz., 13-19. o.) írását emeljük ki. A hadsereg a harcbevétel előtt Uk-rajna területéről települt át Romániába, aztán hatnapos menetet hajtott végre, át-kelt a Dunán, az ellenség hadműveleti mélységében áttörte az előre megépített

védelmi vonalat és erős ellencsapásokat vert vissza.

A hadsereg első lövészezei november 12-én vagonírozta ki Temesvárot, és onnan indultak gyalogmenetben Zombor térségébe. A hadsereg menet közben kapta a parancsot, hogy december 1-re vonuljon a Duna nyugati partján levő, az 57. hadsereg által elfoglalt hídfőbe, fejlessze ki a támadást, és december 10–11-re foglalja el a Velencei-tó—Székesfehérvár—Balaton vonalat.

A Dunán való átkelés a váratlanság biztosítása miatt éjjel történt, tüzérségi előkészítés nélkül. A tüzérség csak akkor nyitott tüzet, amikor az ellenség észrevette az alegységeket a saját partja előtt. December 1-én a támadás kifejlesztésére az első lépcső hadosztályaitól gyorsan mozgó csapatokat küldtek ki gépkocsikon lövészsászlóalj, tüzérsztály, műszaki század, felderítő szakasz összetételben. Ezek a csapatok megkerülték az ellenséges támaszpontokat, vagy leblokkolták őket, bekerültek az ellenség hátába, érzékeny csapásokat mértek rá és segítették a főerők támadását. December 20-ra súlyos harcok után érték el a Velence—Balaton vonalat, ahol az a kísérlet, hogy menetből törjék át a megerősített „Margit” vonalat, nem sikerült. Az egység védelemben ment át. A támadás lassú ütemét az magyarázza, hogy az átkelés után a csapatok részenként kapcsolódtak be a harcba, nem mindig volt biztosítva a lösz, az ellenség pedig elkeseredett ellenállást tanúsított, harcolt minden magaslattért, lakott helységért, házért, állandóan ellentámadásokat szervezett. Különösen jól kiépített volt a védelem első 5–8 kilométere. A 3. Ukrán Front parancsnoka a Főhadiszállással egyetértésben december 12-én adta ki a parancsot a 4. hadseregnek, hogy törje át az ellenség védelmét és legkésőbb a támadás második napján foglalja el Pátka, Székesfehérvár, Polgárdi vonalat, a hatodik nap végére pedig haladjon előre 68 km-t a hadművelet végcéljáig, vágja el az ellenség budapesti csoportosításának visszavonulási útját. Jobbra a 46. hadsereg, balra az 57. hadsereg támadott. A főcsapás iránya Székesfehérvár volt. Az előkészítés folyamán éleslövészettel összekapcsolt gyakorlatokat és törzsvezetési gyakorlatokat tartottak, jelentős erőátcsoportosítást hajtottak végre, harckocsi- és löveg-maketteket állítottak fel. Polgárdi táján félrevezető támadásokat indítottak. Az ellenség nem tudta felderíteni sem a főcsapás irányát, sem a támadás időpontját.

Különös gonddal szervezték meg a támadás tüzérségi támogatását.

December 20-án 10 óra 15 perckor, 60 perces tüzérségi előkészítés után, amely 7500 tonna lövedéket zúdított az ellenségre, a hadsereg egységei támadásba mentek át és betörték az ellenség védelmébe. Az ellenállás azonban egyre növekedett. Az ellenség a második lépcső és a tartalék erőivel ellentámadásokat hajtott végre. A nap második felében az ellenség a hadműveleti tartalékból előrehozta a 3. páncélos hadosztályt, amely ellencsapást mért a 20. és 31. hadtest érintkezési pontjára. Ezt elhárítva, a nap végére sikerült beékelődni az ellenség védelmébe egy 15 km széles arcvonalon, 9 km mélységben. Éjjel a csapatok egyes irányokban előrenyomultak még 9 kilométert, és 21-én pedig 11 órakor, 15 perces tűzcsapás után felújították a támadást és 22-én elérték Székesfehérvárt.

A város elfoglalásában a 20. hadtest frontális, a 31. keletről, a 135. pedig nyugatról mért csapással vett részt. A csapatoknál sikeresen tevékenykedtek a rohamcsoportok, amelyek rendszerint 10–25 lövészből, 3–5 műszakiból álltak, időnként ehhez jött még 2–3 45 mm-es löveg, 2–3 aknavető, néhány golyószóró és géppuska.

Székesfehérvár elfoglalásával és a 7. gépesített hadtest harcbavetésével a hadsereg egységei kifejlesztették a támadást a hadműveleti mélységben. December 26-án 19 órára a 18. harckocsihadtest nyomában a 4. gárda-lövészhadosztály is elérte a Dunát Esztergom térségében, 28-ára pedig ideértek a hadsereg többi egységei is.

December 20. és 28. között a hadsereg alakulatai elfoglaltak 151 lakott helységet, megsemmisítettek 17 600 és foglyul ejtettek 5792 ellenséges katonát. Az ellenség 295 páncélost, 192 löveget, 80 páncélozott szállító járművet, 12 repülőgépet és 362 géppuskát veszített.

December 31-én a 4. gárdahadsereg védelemben ment át az elért arcvonalon, ahol 1945. január 2-től 26-ig az ellenség nagyerejű ellentámadásait verte vissza, amelyeknek az volt a céljuk, hogy szétzúzzák a Duna jobbpartján levő szovjet erőket és megnyissák Budapest blokádját.

Az októberi számnak a sztálingrádi csatával foglalkozó cikkei közül V. Anoskin—N. Naumov: „A védelmi arcvonal stabilizálása a déli hadászati irányban 1942 nyarán” c. tanulmányát (1982. 9. sz., 18–24 o.) emeljük ki. A németek betörése 1942 nyarán a Don-kanyarba, majd Észak-Kaukázusba az eredményezte, hogy megszűnt a hadászati védelem déli szárnyának stabilitása. Védetlen vagy

gyengén védett szakaszok alakultak ki. Szükségessé vált a tartalékok ide irányítása, védelmi csoportok kialakítása, a védelem olyan stabilizálása, amely képes volt megakadályozni az új áttörést.

A stabilizálás nehézsége abban rejlett, hogy a főhadiszállás alapvető tartalékai a Don középső folyásától északra voltak összevonva. Miután a német előrenyomulás elvágta a délre vezető vasútvonalakat, még nehezebb lett az erők átirányítása az ország belsejéből a Kaukázusba. Két út maradt: a Volgán és a Káspi-tengeren, vagy Közép-Ázsián keresztül.

A főhadiszállás időben megállapította, hogy az ellenség a támadást két fontos irányban, a sztálingrádi és a kaukázusi irányban akarja továbbfejleszteni azzal a céllal, hogy elvágja az ország déli részét, a Kaukázust, az olajforrásokat. A stabilizálást először a Don-kanyarban akarták megvalósítani. Ehhez július 12-én a főhadiszállás két védelmi vonalat határozott meg. Az első Veszenszkaja—Mille-rovó—Rosztov vonalon húzódtott, a második Voronyezstől a Don vonalán haladt. A Don-kanyarban mély hadászati védelmet létrehozni azonban nem sikerült. A csapatok nem tudták elfoglalni az első védelmi vonalat. Védelmi szempontból legveszélyesebb volt a Don alsó folyása. A Déli Front védelmi övezete 150 km széles volt, de a visszavonulásnál a hadseregei súlyos veszteségeket szenvedtek. A keretébe tartozó 37., 12. és 18. hadseregben összesen 54 ezer ember maradt. Különösen meggyengült a 9. hadsereg, amelyben volt összesen 1113 ember, 1 golyószóró, 9 löveg és 32 aknavető. Erősítést ide irányítani nem sikerült, s így a németek áttörtek a Don alsó folyásánál és a Kaukázus felé törtek előre.

A főhadiszállás számolva azzal, hogy a hitleristák áttörnek a Kaukázushoz, már 1941 őszén parancsot adott védelem előkészítésére. A Kaukázusontúli frontnak 1942. július 30-ra védelmet kellett elfoglalnia a Tyerek folyó mentén és a Nagy Kaukázusi Gerincen. A védelmi vonalak műszaki felszerelését azonban nem fejezték be. A hadászati védelem déli részének hossza már elérte a 2400 km-t, vagyis 1600 km-rel hosszabb volt mint a hadjárat elején. Ennek következtében július—augusztus folyamán sok olyan részleg volt, ahol nem voltak csapatok. Az 1942-es nyári hadjáratra tervezett 120 lövészadosztályból, 30 harcokcsi- és gépesített hadtestből fegyverhiány miatt csak 5 hadsereget sikerült felállítani. Ezek képezték az alapot a Voronyezsi és Sztálingrádi Front új védelmi csoportjának létrehozásához, amelyek a Brjanszki Fronttal együtt védték a Don felső és

középső szakaszát. A Don alsó folyásának védelmére csak az 51. hadsereget és a Déli Front csapatainak egy részét tudták kijelölni. Folyamatosan érkeztek erősítések. Július 23-tól október 1-ig a sztálingrádi irányba összpontosítottak 55 lövészadosztályt, 9 lövészdandárt, 7 harcokcsi-hadtestet és 30 dandárt. Erőteljesen folyt a légi erők feltöltése.

Bonyolult volt a Kaukázust védő hadseregcsoport létrehozása. Július 28-án a Főhadiszállás összevonta a Déli és az Észak-Kaukázusi Frontot az utóbbi neve alatt. Mivel a védelmi arcvonala elérte az 1500 km-t, két hadművelati csoportra osztották. Szeptember 1-től a Kaukázus védelmét átruházták a Kaukázusontúli Frontra.

Jelentős erőfeszítések történtek a csapatok erkölcsi-lélektani állapotának meg erősítése terén. A téli sikerek után, az 1942 tavaszi krími hadművelet, valamint a Harkov és Leningrád alatti hadművelet sikertelensége következtében ismét felerősödött a csapatoknál a páncélosoktól és a repülőktől való félelem. Ennek leküzdése szintén igen fontos volt a stabilizálás szempontjából.

A védelmi arcvonal először júliusban érte el a kellő szilárdságot Livni és a kis Don-kanyar között. Ezt több tényező eredményezte: a Főhadiszállás a saját tartalékából nagy erőket irányított ide; a Nyugati Front bal szárnyának csapataival végrehajtott részleges támadó hadművelet; a Brjanszki Front ellencsapásai; a Voronyezsi Front támadása. Ezek nemcsak lekötötték a 2. német és a 2. magyar hadsereg erőit, hanem arra is kényszerítették a „B” hadseregcsoport parancsnokságát, hogy a bal szárny biztosítására ide vonják a 6. hadsereg erőinek egy részét.

Július közepén, amikor az ellenség elérte a 62. és 64. hadsereg védelmi vonalait, a Nyugati és Kalinyini, az Északnyugati, valamint a Leningrádi és Volhovi Front támadásokat hajtott végre. Ezek nemcsak lekötötték az ellenség szembenálló erőit, hanem jelentős tartalékokat is vettek el.

A Sztálingrád elleni támadás július 23-án kezdődött. Két nap alatt áttörték a védelmet a Dontól nyugatra. Mikor a 62. hadsereget bekerítés fenyegette, az éppencsak hogy létrehozott 1. és 4. harcokcsihadseregek, valamint a 64. hadsereg erői ellencsapásokat hajtottak végre. Bár ezek nem voltak nagyon jelentősek, maga az aktivitás meggyőzte a „B” hadseregcsoport parancsnokságát arról, hogy a Don felső és középső folyásánál végbe menő stabilizálódás körülményei közepeztette csak a 6. hadsereggel nem tudja elfoglalni Sztálingrádot és Asztrahánt.

Ezért július 31-én Sztálingrád ellen irányították a 4. páncélos hadsereget is.

Augusztus 23-án az ellenség a sikerben meggyőződve indította meg a támadást a város ellen. A védők számára ez a nap volt a legsúlyosabb. A 14. páncélos hadtest a várostól északra áttört a Volgához. Bár az ellenség nagy veszteségeket szenvedett, még rövid idő alatt meg tudták erősíteni a „B” hadseregcsoportot. Erőit 69 hadosztályra emelték. Sztálingrádtól északra a szovjet csapatok ellencsapásokat mértek, szeptember közepén pedig a Voronyezi Front kezdett ellentámadást az erők lekötése céljából.

A Nagy Kaukázusi Gerinc vonalán is aktív pozícióharc folyt, határozott ellencsapásokkal összekapcsolva.

Ordzsonikidze térségében az 1. páncélos hadsereg kétszer is támadásba ment át, de ellencsapásokkal megállították, nagy veszteségeket szenvedett, és szeptember végére támadási lehetőségei kimerültek. A 49. hegyivadász hadtestnek sikerült elfoglalnia néhány hágót, de a veszélyes helyekre irányított tartalékok lezárták az útvonalat és lehetetlenné tették a további előrenyomulást.

Bár a támadást megállították, az ellenség nem mondott le a kitűzött célról. Szeptember 13-án elkezdődtek a harcok közvetlenül a városért. 13 hadosztály, köztük 3 páncélos és egy gépesített (összesen 170 ezer ember, 1700 löveg és aknavető, kb. 500 páncélos) rohamozta meg a várost és a közeli helységeket. A városban védelmi pontokat alakítottak ki, ellencsapásokat hajtottak végre. Végeredményben az arcvonal stabilizálása teremtette meg a lehetőséget az ellentámadáshoz.

A folyóirat novemberi számának minden cikke (a vezércikket kivéve) a sztálingrádi csata rész kérdéseit, vagy a haderonemek tevékenységét tárgyalja. Közülük *K. Abramov*: „Az ellátás néhány sajátossága” c. tanulmányát (1982. 11. sz., 62—69. o.) említjük meg. A csapatok ellátását a sztálingrádi csatában rendkívül nehéz körülmények között kellett megszervezni. Az, hogy a sztálingrádi csata hosszú ideig tartott és rendkívül heves harcok folytak, hogy rendkívül nagy hadseregcsoport volt összevonva, már eleve meghatározta, hogy igen nagymennyiségű lőszerre, üzemanyagra, élelmiszerre, takarmányra és más anyagra volt szükség. A frontok pl. csak a védelmi harcokban 7 millió lövedéket és aknát használtak el, az ellentámadás idején pedig (1942 novemberétől december 31-ig) átlagosan napi 2000 tonna lőszer és kb. 1000 tonna üzemanyag volt a szükséglet.

A vasutak és autótutak gyengén fejlettek voltak, a frontoknak kevés gépkocsijuk volt, az ellenséges légi erő állandóan tömeges támadásokat hajtott végre az utak, vasutak, volgai és doni hidak, átkelőhelyek ellen. A lehetőség szerint igyekeztek megszervezni a vízi szállítást. Igen nagy segítséget jelentett a helyi szállítóeszközök és munkaerő tartalékok felhasználása. A kolhozok és szovhozok nagymennyiségű élelmiszert és takarmányt adtak át a hadseregnek, javították a technikát, kölcsönöztek gépkocsikat és fogatokat, javították a vasutakat és utakat. Az ellentámadás kezdetére a sztálingrádi terület dolgozói átadták a frontoknak 23,6 millió pud kenyéret, 58 ezer tonna húst, 60 ezer tonna tejet, több mint 50 ezer tonna krumplit és zöldséget, 30 millió tojást. Csupán a sztálingrádi hajógyárban és öt szovhozban, gépállomáson kijavítottak több mint 600 harckocsit és páncélautót, több mint 1600 gépkocsit, jelentős mennyiségű fegyvert és más technikát.

Először itt sikerült megvalósítani a komplex szállítást vasútin, vízi úton, gépkocsin, fogatolt járműveken és légi úton. Az alapvető szállítás a vasútra jutott, ami hatalmas szervező munkát jelentett, mivel a vasutak áteresztő képessége alacsony volt. Az ellentámadás megindulása után a vasútépítő alakulatok azonnal megkezdték a helyreállítást. A Sztálingrádi Front övezetében 12 nap alatt helyreállították a nagyon fontos Szarepta—Kotelynyikovo 144 km-es útszakaszt. A vasutak jó kihasználása döntő szerepet játszott a frontok ellátásában. 1942. július 12-től 1943. január 1-ig a sztálingrádi csatában harcoló frontoknak több mint 200 ezer vagon hadi ellátmányt szállítottak.

Jeleztős és bonyolult feladatokat oldott meg a vízi szállítás. A Káspi-tengeren és a Volgán érkezett az ellátmány jelentős része. Szaratovtól Kamisinig nagy szállítóhajók közlekedtek, itt az anyagot átrakták kis hajókra, amelyek egyenest a hadsereghez szállították. A csata idején a folyami hajók 3 millió 800 ezer tonna olajterméket szállítottak a rendeltetési helyre. Nagy szerepet játszott a folyami szállítás az anyagoknak a Volgán való átszállításában. Szaratovtól Asztrahánnyig 50 átkelőhely működött, amelyekben 134 komp tevékenykedett. A Volgai Flottilla és az Alsó-Volgai Hajózási Vállalat hajói csupán a védelmi időszakban több mint 250 ezer tonna anyagot szállítottak át.

Az ellentámadás előkészítése idején a vasútállomásokról és folyami kirakóhelyekről 27 ezer gépkocsi hordta az anya-

Ez azonban nem sikerült, az áttörést kiszélesítették 60 km-re és 40 km-t nyomultak előre. A Délnyugati Front 3. gárdahadserege, amely a német—román „Hollid” csoportra mért csapást, december 18-án estére 20 km-t nyomult előre, kijutott a 8. olasz hadsereg szárnyába és hátába. Az ellenség a támadás egész övezetében beszüntette a szervezett ellenállást, megkezdődött az üldözés. A vezetés javítása céljából 19-én a 6. hadsereget átadták a Délnyugati Frontnak, amelynek Vatutyin tábornok volt a parancsnoka. A tábornok megparancsolta, hogy fokozzák az ütemet. A harcokcsihadtestek azt kapták feladatuk, hogy ne bonyolódjanak harcba az egyes támpontokért, törjenek be az ellenség főerőinek hátába, küldjenek ki gyorscsoportokat a visszavonulási utak átvágására. December 24-ig a harcokcsihadtestek harcolva 240 km-t nyomultak előre, ezen a napon a 25. harcokcsihadtest elfoglalta Urupint, a 24. pedig Tacinszkaját. Ezzel a 24. hadtest elvágta azt az egyetlen Lihaja—Sztálingrád vasútvonalat, amelyen eddig az utánpótlást szállították. Tacinszkaja elfoglalása a mélyen az ellenség hátában végrehajtott támadás iskolapéldája volt. Nagy élelmiszer-lőszer- és más raktárak jutottak a szovjet csapatok kezére, a repülőtéren és az állomáson több mint 300 repülőgépet zsákmányoltak vagy semmisítették meg.

A német „Don” hadseregcsoporthoz parancsnokságának azonban sikerült tartalékokat összevonnia, amelyekkel a 24. hadtestet elvagták a front főerőitől. A hadtest bekerítve 5 napig tartotta Tacinszkaját, majd miután a fronttól parancsot kapott, kivágta magát és csatlakozott a főerőkhöz.

A 8. olasz hadseregnek a gyors menekülés közben szétszóródott maradványai délnyugati és déli irányban özönlöttek visszafelé. Szétzúzásuk befejezésében fontos szerepet játszottak a lövész magasabbegységekből kialakított gyorscsapatok. Ezek az utak mentén nyomultak előre, váratlan támadásokat hajtottak végre a visszavonuló csapatokkal szemben, átvagták az utakat, míg a maga-

sabbegységek alapvető erői befejezték a bekerítést és az ellenállás megtörését.

A 8. olasz hadsereg és a „Don” hadseregcsoporthoz bal szárnyának szétzúzása arra kényszerítette a német parancsnokságot, hogy a Délnyugati Front támadásának feltartóztatásához az arcvonal más részeiről és Európából vonjon ide erőket. December 18. és 29. között a következő erőket irányították ide: a 11. páncélos hadosztályt a Tormoszintól északra eső területről, a 6. páncélos hadosztályt a 4. hadseregből, a 19. páncélos hadosztályt a 9. hadseregből, a 387. gyalogos hadosztályt a 2. magyar hadseregből, a 8. tábori repülőhadosztályt Lengyelországból, a 3. hegyivadász hadosztályt az OKH tartalékából, a 304. gyalogos hadosztályt a „B” hadseregcsoporthoz tartálékából és a 7. páncélos hadosztályt Franciaországból. Ennek következtében december 30-ra sikerült stabilizálni az arcvonalat a Novaja-Kalitva—Markova—Csertkovo—Volosino—Millerovo—Iljinka—Csernisevskij vonalon.

A szovjet hadsereg hadművelete a Don középső folyásánál sikeresen fejeződött be. A hadművelet folyamán 340 km széles arcvonalon törték át az ellenség védelmét, és előrenyomultak 150—200 km-t, szétzúzták a 8. olasz hadsereg, a „Hollid” hadműveleti csoport és a 3. román hadsereg alapvető erőit. Megsemmisítettek 5 olasz hadosztályt és 3 dandárt, szétzúztak 5 román és egy német hadosztályt, vereséget mértek 4 német gyalogos- és 2 páncélos hadosztályra.

Az olasz vezérkar adatai szerint az olasz hadsereg 1942. december 1. és 1943. január 31. között a szovjet—német fronton 84 830 embert veszített halottakban, eltűntekben és foglyokban, megsebesült vagy fagyást szenvedett 29 690 ember. Az olasz hadsereg elvesztette csaknem egész fegyverzetét. A 8. olasz hadsereg szétverésének nagy katonai-politikai következményei voltak. Ez lett az egyik olyan tényező, amely meggyorsította a fasiszta Olaszország kilépését a háborúból.

Lengyel István

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

1980

I. RÉSZ

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA

- Bibliográfiák
- Historiográfiák
- Katonai sajtó, könyvtár- és levéltárügy
- Katonai múzeumügy
- A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról
- A hadtörténetírás szervezeti kérdései
- A hadtörténetírás elméleti és módszertani kérdései
- Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák
- A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái
- A hadtudomány és a hadművészet történetének elméleti kérdései
- Hadijog
- Hírszerzés története
- A haditechnika története
- Hadtörténelem az ókortól napjainkig
- Ókori hadtörténelem
- Középkori hadtörténelem
- Újkori hadtörténelem
- Az első világháború
- Legújabbkori hadtörténelem
- A két világháború közötti korszak hadtörténelme
- A második világháború
- A második világháború politikai és diplomáciai története
- Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál
- Katonai propaganda
- Szervezés, vezetés
- A második világháború hadművészete
- Haditengerészet
- Légierő
- A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
- Nyugati hadszíntér
- Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér
- Keleti hadszíntér
- A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata
- Az 1942—1944. évi hadműveletek
- Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén
- Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia felszabadítása
- A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei
- Távol-keleti hadszíntér
- Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban
- Háborús bűnök

A második világháború utáni időszak hadtörténelme
 NATO
 Varsói Szerződés 1955—1980
 Hadtörténelem országok szerint
 Megemlékezések, életrajzok

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE ÉS RÖVIDÍTÉSEIK

Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift	ASMZ
Armejszki Pregled	AP
Armor	A
Army	AR
The Army Quarterly	AQ
Beiträge zur Konfliktforschung	BZK
Bojova Priprava	BP
Ceskoslovensky Casopis Historicky	CCH
Défense Nationale	DN
Europäische Wehrkunde	EW
Fáklya	F
Glasnik RV i PVO	GRV
Historicky Casopis	HC
Historie a Vojenstvi	HV
Isztoricieszki Pregled	ISzSzSzR
Isztorija SzSzSzR	IC
Italia Contemporanea	IP
Journal of the Royal United Services Institute for Defence Studies	RUSI
Journal of the Society for Army Historical Research	JSAHR
Kampftruppen	KTR
Kommunistt Vooruzsennüh Szil	KVSZ
Korunk	KO
Krasznaja Zvezda	KZ
Lengyelország	LE
Mezsdunarodnaja Zsizn'	MZS
Military Affairs	MA
Military Review	MR
Militärgeschichte	MG
Militärgeschichtliche Mitteilungen	MM
Militärtechnik	MTT
Militärwesen	M
Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung	MÖG
Mysl Wojskowa	MW
Narodü Azii i Afriki	NAA
National Defense	ND
NATO's Fifteen Nations	NFN
Novaja i Novejsaja Isztorija	NNI
Odbrana i Zastita	OZ
Österreichische Militärische Zeitschrift	ÖMZ
Österreichische Osthefte	ÖO
Przeglad Historyczny	PH
Przeglad Wojsk Ladowych	PWL
Revue de droit Pénal Militaire et de Droit de la Guerre	RDPM
Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale	RHDGM
Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine	RHMC
Revue Historique des Armées	RHA
Revue Internationale d'Historie Militaire	RIHM
Revue Militaire Soviétique	RMSov
Revue Militaire Suisse	RMS
Revue Roumaine d'Historie	RRH
Rivista Militare	RM
Der Schweizer Soldat	SS
Der Soldat	S

Soldat und Technik
 Tehnika i Vooruzsenie
 Truppendienst
 Truppenpraxis
 Tül i Sznabzszenie
 Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal
 Vesztnik Drevnej Isztorii
 Vesztnik Protivovozdusnoj Oboronü
 Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte
 Voenna Miszöl
 Voennaja Müszl'
 Voенno Isztoricseszki Szbornik
 Voенno Isztoricseszki Zsurnal
 Voennüj Vesztnik
 Vojni Glasnik
 Vojno Delo
 Vojnoistorijski Glasnik
 Voproszü Isztorii
 Wehrtechnik
 Wehrwissenschaftliche Rundschau
 Wojsko Ludowe
 Wojskowy Przegląd Historyczny
 Zarubezsnoe Voенnoe Obozrenie
 Zeitschrift für Geschichtswissenschaft

SUT
 TIV
 TR
 TRP
 TISZ
 UIZs
 VDI
 VPO
 VFZ
 VM
 VM
 VISZ
 VIZS
 VV
 VG
 VD
 VOG
 VI
 WT
 WR
 WL
 WPH
 ZVO
 ZG

BIBLIOGRÁFIÁK

- Adatok a második világháború bibliográfiájához. Összeáll. M. Harz, A. Mochnacka-Wojcik stb. — WPH, 1980. 1—2. sz. 343—360., 3. sz. 326—362., 4. sz. 368—386. p.
- Auerbach, H.*—Laak, U.: A jelenkortörténet bibliográfiája. — VFZ, 1980. 1—4. sz. mell. 1—88. p.
- Bitterli, U.*: „Bibliographie Internationale d'Histoire Militaire” nemzetközi hadtörténelmi bibliográfia ismertetése. — ASMZ, 1980. 3. sz. 149—150. p.
- Folyóiratcikkek a német és az egyetemes történelemlről. Bibliográfia. — ZG, 1980. 3. sz. 293—301., 7. sz. 697—706., 10. sz. 1026—1033. p.
- Hadtörténelmi cikkrepertórium, 1979. 1—3. r. — MG, 1980. 2. sz. 249—254., 3. sz. 377—382. 4. sz. 503—510. p.
- Hadtörténelmi irodalom az 1980. évi kiadói programokban. Bibliográfia. — MG, 1980. 1. sz. 124—126. p.
- Hadügyi témájú doktori disszertációk. Vál. és összeáll. C. L. Christman, D. E. Showalter. VIII. Supplement. — MA, 1980. 1. sz. 35—40. p.
- A jelenkori imperializmus és katonapolitikája. Bibliográfia. — HV, 1980. 2. sz. 165—177. p.
- A jugoszláv történelmi irodalom bibliográfiája 1975—1978. — VOG, 1980. 1. sz. 303—321., 3. sz. 337—354. p.
- Löwis of Mener, H.*: Bibliográfia a konfliktuskutatáshoz. Összeáll. — BZK, 1980. 3. sz. 123—168. p.
- A második világháború külföldi történelmi irodalmának bibliográfiája 1971—1974. — VOG, 1980. 1. sz. 322—330., 355—368. p.
- A második világháborúval foglalkozó újabb megjelent könyvek és tanulmányok bibliográfiája. — RHDGM, 117. sz. 1980. 121—128., 118. sz. 117—128., 119. sz. 117—128., 120. sz. 117—123. p.
- Az Osztrák—Magyar Monarchia tengerészetének bibliográfiája. Összeáll. F. Jahn. — RLHM, 45. sz. 1980. 109—191. p.
- A „Przegląd Wojsk Ladowych” 1969—1979. évfolyamainak mutatója. Összeáll. A. Witkowski, Z. Janczyk. — PWL, 1980. 5. sz. mell. 107. p.
- Rinaldo, R. J.*: Vietnam emlékezetére: bibliográfiai tanulmány. — Infantry, 1980. 1. sz. 13—16. p.
- Showalter, D.*: Az 1978—79. évi folyóiratok szemléje: német hadtörténelem a Militärgeschichtliche Mitteilungen, Wehrwissenschaftliche Rundschau és a Militärgeschichte c. folyóiratokból. — MA, 1980. 3. sz. 135—136. p.
- Szafrań, Cz.*: Eseménykrónika, 1979. augusztus 1—1980. szeptember 30. — WPH, 1980. 1—2. sz. 308—329., 3. sz. 300—314., 4. sz. 344—364. p.
- Történelmi bibliográfia. 1977. Összeáll.

G. Penelea. 5—6. r. — RRH, 1980. 1. sz. 129—142., 4. sz. 765—773. p.
Új hadtörténeti folyóiratcikkek. Össze-

áll. A. C. Aimone. — MA, 1980. 1. sz. 54—56., 2. sz. 103—104., 3. sz. 158—161., 4. sz. 216—219. p.

HISTORIOGRÁFIÁK

Allmayer-Beck, J. H.: Az osztrák tengeri hatalom története, mint historiográfiai kérdés. — RIHM, 45. sz. 1980. 7—21. p.
Babin, A.: A szovjet nép és a szovjet fegyveres erők döntő szerepe a fasiszta Németország szétzúzásában, és ennek meghamisítása a burzsoá történetírásban. — VISZ, 1980. 2. sz. 35—52. p.
Bucko, N. A.—Evszelevszkij, L. I.: A Nagy Honvédő Háború eseményeinek ábrázolása az üzemtörténetírásban. — UIZS, 1980. 2. sz. 134—140. p.
Davidenko, A.: A szovjet harckocsisapattok története. (Historiográfia.) — VIZS, 1980. 10. sz. 81—83. p.
Dolgopolov, E.: A helyi háborúkról szóló burzsoá és maoista hamisítások leleplezése. — VIZS, 1980. 6. sz. 56—63. p.
Dreetz, D.: Az 1918/19. évi német novemberi forradalom az újabb nyugatnémet hadtörténeti publikációkban. — MG, 1980. 3. sz. 315—322. p.
Gavrilov, G.: A bolgár harci dicsőség a középkori bolgár irodalomban. — VISZ, 1980. 3. sz. 85—94. p.
Hevrolina, V. M.: A keleti válság 1875—1878 között és az orosz—török háború az újabb szovjet történetírásban. — VI, 1980. 5. sz. 127—135. p.
Jacko, B. A.: Az ukrán partizánmozgalom polgári történelemhamisítóinak leleplezése az ukrán történetírásban. — UIZS, 1980. 6. sz. 136—145. p.
Jakusevszkij, A. Sz.: A Nagy Honvédő Háború történetének értelmezése a leg-

újabb polgári történetírásban. — ISZSZSZR, 1980. 3. sz. 191—205. p.
Kuznecov, I.: A Szovjetunió hőseiről szóló néhány hiányos könyv, amelyek a helyi kiadóknál jelentek meg. — VIZS, 1980. 3. sz. 76—79. p.
Luckij, E. A.—Murav'ev, V. A.: A Szovjetunió történetével foglalkozó művek a Nagy Honvédő Háború éveiben. — ISZSZSZR, 1980. 3. sz. 104—119. p.
Luks, L.: A Weimari Köztársaság az 1945 utáni lengyel történetírás tükrében. — VFZ, 1980. 4. sz. 410—439. p.
Marinov, A.: A polgárháború hadtörténeti irodalmának forrásai. — VIZS, 1980. 6. sz. 76—79. p.
Müller, J.: Hozzászólás Wilhelm Meyer-Detring „A Német Birodalom és a második világháború” c. műről írt kritikájához. — EW, 1980. 4. sz. 198—199. p.
Stegemann, B.: Hitler célkitűzései a háború első évében 1939/40. Adatok a forráskritikához. — MM, 1980. 1. sz. 93—106. p.
Szokolova, Z. I.: A szovjet történetírás az 1959. évi kubai forradalomról. — VI, 1980. 11. sz. 33—44. p.
Ueberschär, G. R.: Rommel a lojalitás és a katonai ellenállás között. (Észrevételek a legújabb irodalomhoz.) — WR, 1980. 6. sz. 188—192. p.
Zaremba, Sz. Z.: A kulikovi csata a történeti irodalomban. — UIZS, 1980. 9. sz. 141—150. p.

KATONAI SAJTÓ, KÖNYVTÁR- ÉS LEVÉLTÁRÜGY

Chevallaz, G.-A.: A „Revue Militaire Suisse” 125. évfordulója. — RMS, 1980. Különszám, 3. p.
Chouet, J.-F.: A „Revue Militaire Suisse” az első világháború időszakában. — RMS, 1980. Különszám, 19—24. p.
Dundov, K.: Egy lövészárk-újság: a „Rilszki udar”. (Második világháború.) — VISZ, 1980. 2. sz. 214—218. p.
Gorelik, Ja. M.: Okmánypublikációk a Nagy Honvédő Háború történetéről. 1941—1945. — ISZSZSZR, 1980. 3. sz. 119—127. p.
A hadsereg és flotta kommunistáinak harci orgánuma. (60 éves a Kommu-

niszt Vooruzsennüh Szil.) — Kommu-
niszt, 1980. 3. sz. 65—72. p.
A Jugoszláv Hadtörténelmi Intézet Levéltárában található dokumentumok a lengyelek jugoszláv területen való ténykedéséről a második világháború folyamán (1939—1945). — VOG, 1980. 1. sz. 293—301. p.
Kajusin, N.: A háborús évek időszakos sajtója — történeti forrás. — VIZS, 1980. 1. sz. 82—83. p.
Karjaeva, T.: Hatvan éves a szovjet hadsereg központi levéltára. — VIZS, 1980. 7. sz. 76—78. p.
Lamm, N.: A hőstett örökké él. [Vla-

- dimir Kirpiczkov a Szovjetunió hőseinek tetteiről szóló könyveket gyűjt.] — F, 1980. 6. sz. 11. p.
- Matic, M.: A jugoszláv népi felszabadító mozgalom sajtója 1941—1945. között. — VOG, 1980. 3. sz. 85—109. p.
- Milcsev, J.: A „Gaubicsar” lövészárk-újság. (Visszaemlékezés.) — VISZ, 1980. 4. sz. 138—143. p.
- A Nagy Honvédő Háború új dokumentumai. [A 18. hadsereg novoroszsijszki hadművelete.] (Közli: V. V. Gurkin, O. G. Gurov, V. V. Tarakanov.) — Kommuniszt, 1980. 7. sz. 18—42. p.
- A „Revue Militaire Suisse” a második világháború folyamán. — RMS, 1980. Különszám, 43—48. p.
- Sluka, V.: Az 1920. decemberi általános sztrájk dokumentumai a csehszlovák Hadtörténelmi Levéltárban. — HV, 1980. 5. sz. 169—184. p.
- Smith, E. C.: 60. évünk. (A folyóirat jubileuma.) — Infantry, 1980. 1. sz. 2—3. p.
- Surgiewicz, R.: 25 éves a Przeglad Wojsk Ladowych c. folyóirat. — PWL, 1980. 5. sz. 5—18. p.
- Wagner, W.: A császári és királyi haditengerészet levéltári anyaga a bécsi Hadilevéltárban. — RIHM, 45. sz. 1980. 91—107. p.
- Wüst, M.—C.: A „Revue Militaire Suisse” 1856-tól 1914-ig — RMS, 1980. Különszám, 7—13. p.
- Weck, H. de: A „Revue Militaire Suisse” a két világháború közötti időszakban. — RMS, 1980. Különszám, 29—39. p.

KATONAI MÚZEUMÜGY

- Anczak, T.: A (Varsói) Lenin Múzeum. — LE, 1980. 4. sz. 34. p.
- Denisse: A francia 74. gyalogezred zászlói 1840-től 1970-ig. — RHA, 1980. 2. sz. 251—270. p.
- Durov, V.: I. Péter korának kitüntetései. — VIZS, 1980. 2. sz. 75—76. p.
- Gibellini, V.: A Szicíliai Kettős Királyság egyenruhái (1815—1830). — RM, 1980. 2. sz. 121—128. p.
- Gibellini, V.: Katonai egyenruhák a Szicíliai Kettős Királyságban (1851—61). — RM, 1980. 4. sz. 121—128. p.
- Gibellini, V.: Rendjelek és kitüntetések 1815—1862 között a még nem egyesült Olaszországban. — RM, 1980. 5. sz. 105—112. p.
- Gibellini, V.: Zászlók és lobogók az egyesült olasz haderő előtt 1814—1870. — RM, 1980. 6. sz. 105—112. p.
- Kaindl, F.: A katonai Mária-Terézia-rend története. 1—2. r. — TR, 1980. 5. sz. 476—478., 6. sz. 589—592. p.
- Lebedev, V.: A Lenin Rend és a Vörös Csillag Rend alapításának 50. évfordulójára. — VIZS, 1980. 4. sz. 90—93. p.
- Lemescsuk, N. M.: Kievi emlékművek, amelyek megőrik a szovjet nép győzelmét a Nagy Honvédő Háborúban. — UIZS, 1980. 5. sz. 121—129. p.
- Mazur, A.: A lengyel állami zászló eredete. — WL, 1980. 5. sz. 89—92. p.
- Mazur, A.: A lengyel sasnak, mint állami szimbólumnak az eredete. — WL, 1980. 7. sz. 92—95. p.
- Papke, E.—Wetzig, S.: Bibliofil művek az erődítések történetéről a 16. sz. végétől a 18. század elejéig, az NDK Hadtörténelmi Múzeumának anyagában. — MG, 1980. 1. sz. 96—102. p.
- Roscsin, L.: Haditengerészeti lobogók — hajózászlók. — VIZS, 1980. 1. sz. 55—60. p.
- Jozip Broz Tito kitüntetései. — VOG, 1980. 2. sz. 297—330. p.
- Vulpe, R.: A román nép nemzeti emlékei. — Trajanus oszlopa és a diadalív Adamklissziben. — RIHM, 48. sz. 1980. 52—65. p.
- Vinkler Judit: Mit mondanak az érmék Burebista korából? — KO, 1980. 6. sz. 446—449. p.
- Zonina, J.: Látogatás a Fegyvertárban a Kremben — F, 1980. 12. sz. 11—12. p.

A MARXIZMUS—LENINIZMUS A HÁBORÚRÓL, A HADSEREGRŐL ÉS A HADTUDOMÁNYRÓL

- Azovcev, N.: V. I. Lenin a szovjet nép és fegyveres erői polgárháborús győzelmének forrásairól. — VIZS, 1980. 2. sz. 3—9. p.
- [Babin] Babine, A.: A háborúk eredete és természete. Engels születésének 160. évfordulójára. — RMSOV, 1980. 11. sz. 10—12. p.
- Giertz, H.: V. I. Lenin katonai nézetei a NOSZF-ről megjelent újabb szovjet publikációkban. — MG, 1980. 2. sz. 218—227. p.

- Jahn, W.*: Engels és az antimilitarista harc a leszerelésért. — MG, 1980. 3. sz. 261—267. p.
- Kalausina, K. Ju.*: Lenina az imperialista fegyverkezési hajszája ellen. — UIZS, 1980. 4. sz. 41—52. p.
- Kiszlouvszkij, Ju.*: V. I. Lenin és az SZKP az állandó forradalmi éberség szükségességéről. — VIZS, 1980. 3. sz. 3—9. p.
- Kondratkov, V.*: Lenini módszerek a háború társadalmi jellegének meghatározására. — VIZS, 1980. 4. sz. 5—12. p.
- Lenin a fegyelemről és az éberségről. [Idézetek.] — VIZS, 1980. 3. sz. 44—45. p.
- Lenin a fegyveres erőkről és a szovjet állam védelmi erejének növeléséről. [Idézetek.] — VIZS, 1980. 4. sz. 39—40. p.
- Lenin gondolataival... (Lenin levelei 1924 januárban a Balti-Flotta politikai vezetőihez.) — VIZS, 1980. 1. sz. 61—62. p.
- Lenin a hadművészetről. [Idézetek.] — VIZS, 1980. 2. sz. 41—42. p.
- Mal'cev, E. E.*: Lenini tanítás a szocialista haza védelméről és a jelenkor. — VM, 1980. 10. sz. 3—12. p.
- Maszlov, V.—Litvimov, E.*: V. I. Lenin és az SZKP a szocialista törvényességről. — VIZS, 1980. 12. sz. 3—8. p.
- Migolajev, A.*: Lenin a militarizmusról és a jelenkor. — MZS, 1980. 3. sz. 13—21. p.
- Mihajlov, V.*: Elberfeld barrikádjai. [1849.] Engels születésének 160. évfordulójára. — Kommuniszt, 1980. 16. sz. 70—77. p.
- Novikov, V.—[Kuznecov] Kouznetsov, A.*: A szovjet hadseregépítés lenini elvei. — RMSOV, 1980. 4. sz. 2—5., 5. sz. 15—17. p.
- Ovcsarenko, I. M.*: Lenin és a magasan kvalifikált szovjet katonai káderek képzése. (1918—1920.) — ISZSZSZR, 1980. 2. sz. 56—73. p.
- Pilz, L.—Hilbert, R. K.*: Engels az erkölcsi tényezőkről. — M, 1980. 9. sz. 21—26. p.
- Pilz, L.—Hilbert, R. K.*: Engels a csapatok erkölcsi állapotát befolyásoló tényezőkről és feltételekről. — M, 1980. 11. sz. 24—29. p.
- Popov, A.*: Lenin, a polgárháború stratégiája. — RMSOV, 1980. 3. sz. 6—9. p.
- Pupko, A.*: Az ember és a haditechnika kapcsolatáról szóló lenini eszmék szerepe a szovjet hadsereg fejlesztésében. — VIZS, 1980. 1. sz. 72—77. p.
- Rosa, R.*: V. I. Lenin hozzájárulása a háborúról és hadseregről szóló elmélet fejlesztéséhez. — MW, 1980. 4. sz. 5—14. p.
- Rosa, R.*: A marxizmus—leninizmus a háború és a gazdaság jelenkori kölcsönhatásáról. — MW, 1980. 7. sz. 43—48. p.
- Rübkin, E.*: A marxizmus—leninizmus mint a háború előrelátásának módszertani alapja. — VIZS, 1980. 7. sz. 3—10. p.
- Spits, F. C.*: A háború és a forradalom Karl Marx gondolataiban. — BZK, 1980. 4. sz. 5—38. p.
- Steigleder, H.—Schmidt, K.*: A hadművészet alapelvei Engels katonai írásaiban. — MG, 1980. 5. sz. 521—533. p.
- Sumihin, V.*: A hadügy nagy tudósa. (160. éve született Friedrich Engels. — VIZS, 1980. 11. sz. 62—67. p.
- Szredin, V. G.*: Lenin tanítása a békéről, a háborúról, a hadseregről és a jelenkor. — Voproszű Filozofii, 1980. 4. sz. 61—74. p.
- Taubler, Z.*: A szocialista haza védelméről szóló lenini végakarát teljesítése. — HV, 1980. 1. sz. 3—11. p.
- Timorin, A.*: V. I. Lenin a szovjet fegyveres erők szocialista jellegéről és történelmi rendeltetéséről. — VIZS, 1980. 6. sz. 3—9. p.
- Volkov, A. F.*: Az SZKP haditechnikai politikájának lenini elvei. — VM, 1980. 4. sz. 31—38. p.

A HADTÖRTÉNETÍRÁS SZERVEZETI KÉRDÉSEI

- Corvisier, A.*: A katonai és nem katonai kutatók együttműködése. Az interdiszciplináris kutatások problémái Franciaországban. — RIHM, 49. sz. 1980. 1—16. p.
- Kutatási követelmények a hadtörténet tanulmányozásához. (Kutatás módszertana, kutatási irányok és problémák, a hadtörténettudomány szervezete Lengyelországban, eredmények, kutatók és kutatási helyek mutatója.) Szerk. T. Dzipanow, B. Miskiewicz. — WPH, 1980. 4. sz. 316—330. p.
- A Militärgeschichtliche Forschungsamt-ról. — WT, 1980. 9. sz. 90—92. p.
- Rauchensteiner, M.*: Az Osztrák Hadtörténeti Nemzeti Bizottság. — RIHM, 45. sz. 1980. 3—5. p.

- Cain, M. R.*: A katonai memoár mint kritikai történelem: James M. Gavin második világháborús emlékirata példáján. — MA, 1980. 4. sz. 177—180. p.
- Dicsenko, O. A.*: Az ukrainai 1905-ös dekabrista fegyveres felkelés tanulmányozásának problémái az újabb szovjet történetírásban. — UIZS, 1980. 3. sz. 138—143. p.
- Egyed Ákos*: Történetkutatás és történelmi tudat. — KO, 1980. 7—8. sz. 484—489. p.
- Hahlweg, W.*: A Clausewitz kutatás aktuális problémái. — WR, 1980. 3. sz. 86—92. p.
- Könnemann, E.*: Nyugatnémet történeszek újabb értékelései a Weimari Köztársaság militarizmusáról. — MG, 1980. 4. sz. 461—466. p.
- Nemzetiségi történetírásunk új pázmáján. 1—2. „Korunk” kerekasztal. — KO, 1980. 7—8. sz. 510—517., 9. sz. 654—663. p.
- Orlov, A. Sz.*: A második világháború története az ideológiai harc fontos területe. — NNI, 1980. 2. sz. 41—58. p.
- Pasalic, T.*: Tudományos gyűjtőmunka Biokovóban a népi felszabadító háború és a szocialista forradalom időszakában, 1941—1945-ben. — VOG, 1980. 3. sz. 329—335. p.
- Rahne, H.*: A német militarizmus csapat-történetírása a múltban és a jelenben. — MG, 1980. 2. sz. 177—189. p.
- Sebestyén Mihály*: Valóság és lehetőség a romániai magyar történetírásban. — KO, 1980. 7—8. sz. 614—618. p.
- Thiel, W.*: A szovjet csapattörténetírás fejlődésének áttekintése. — MG, 1980. 1. sz. 25—32. p.
- Vlahov, J.*: A hadtörténeti kutatómunka módszereiről. — VOM, 1980. 4. sz. 83—96. p.
- Zivkovic, N.*: Adalékok a második világháború alatti jugoszláviai megszállási rendszer kutatásához. — VOG, 1980. 3. sz. 243—264. p.
- Zsilin, P. A.*: A hadtörténeti kutatás módszertanának alapelvei. — WPH, 1980. 1—2. sz. 182—186. p.
- Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák
- Babin, A. I.*: A második világháború történetének tudományos alapp problémái. [Ideológiai konferencia a szovjet hadtörténetészek munkásságáról.] — HV, 1980. 4. sz. 16—32. p.
- Bauer, F.*: Tudományos konferencia „Carl von Clausewitz személyisége és életművének jelentősége saját korában és a jelenkorban” címmel. — MG, 1980. 4. sz. 485—488. p.
- Bodor András*: A XV. Nemzetközi Történettudományi Kongresszus. — KO, 1980. 11. sz. 799—804. p.
- Cejka, E.*: A második világháború történetének ideológiai aspektusai. (Ideológiai konferencia a szovjet hadtörténetészek munkásságáról.) — HV, 1980. 4. sz. 38—43. p.
- Dement'ev, V. T.*: A szovjet fegyveres erők döntő hozzájárulása a fasiszta Németország feletti győzelemhez. (Tudományos konferencia Kievdben a győzelem évfordulóján, 1980. május 6-án.) — UIZS, 1980. 7. sz. 15—20. p.
- Fazik, A.*: A csehszlovák Hadtörténeti Intézet elméleti szemináriuma a katonai fegyelem kérdéséről. — HV, 1980. 4. sz. 150—165. p.
- Fedorov, A. F.*: A kommunisták voltak a vezetői az ellenség hátában folytatott össznépi harcnak. (Tudományos konferencia Kievdben, a győzelem évfordulóján, 1980. május 6-án.) — UIZS, 1980. 7. sz. 20—24. p.
- Forstmeier, F.*: Bukarest, 1980. augusztus 11—13: nemzetközi hadtörténelmi konferencia. — WR, 1980. 5. sz. 162—163. p.
- Grot, L.*: A XV. Nemzetközi Történetészkongresszus. — WPH, 1980. 4. sz. 331—336. p.
- Hanisch, W.*: A Varsói Szerződés 25. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tudományos konferencia. — MG, 1980. 4. sz. 482—483. p.
- Heidmann, E.*: Az NDK Hadtörténeti Intézetének Nemzetközi Kollokviuma. — M, 1980. 12. sz. 100—102. p.
- Heitz, G.—Vogler, G.*: Parasztmozgalmak Európában a 16—18. században. — ZG, 1980. 5. sz. 442—454. p.
- [A XV. Nemzetközi Történetészkongresszus anyagából.]
- A historia nagy kongresszusa. XV. Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszus. (Bukarest, 1980.) — KO, 1980. 7—8. sz. 481—483. p.
- Klein, F.*: Háború — forradalom — béke 1914—1920. — ZG, 1980. 6. sz. 544—554. p.
- [A XV. Nemzetközi Történetészkongresszus anyagából.]
- Kukliková, M.*: A Kommunista Internacionálé és a háborúellenes és antifasiszta mozgalom fejlődése. (Ideológiai konferencia a szovjet hadtörténetészek munkásságáról.) — HV, 1980. 4. sz. 33—37. p.
- Lux, G.*: Kollokvium a Friedrich Engels

- Katonai Akadémián „Lenin katonapolitikai és katonaelméleti munkásságáról.” — MG, 1980. 4. sz. 494. p.
- Maciszewski, J.:** A történettudomány a társadalmi tudat alakításának folyamatában. (Előadás a Hadtörténeti Intézetben.) — WPH, 1980. 4. sz. 310—315. p.
- Mader, J.:** Az SzKP vezető szerepe a Szovjetunió védelmében vívott fegyveres harc irányításában. — HV, 1980. 4. sz. 44—49. p. (Ideológiai konferencia a szovjet hadtörténészek munkásságáról.)
- Maiziére, U. de:** A nemzetközi Clausewitz fórum alkalmából a Clausewitz Társaság elnökének üdvözlő beszéde. — WR, 1980. 3. sz. 65—66. p.
- Nejedly, M.:** Az USA és Nagy-Britannia politikai stratégiája a Nagy Honvédő Háború első és második szakaszában. (Ideológiai konferencia a szovjet hadtörténészek munkásságáról.) — HV, 1980. 4. sz. 50—53. p.
- A Nemzetközi Hadtörténeti Bizottság ülése, Bukarest, 1980. augusztus 9—13. — MA, 1980. 4. sz. 161—162. p.
- Nytra, M.:** Zárszó a szovjet hadtörténészek munkásságáról tartott ideológiai konferencián. — HV, 1980. 4. sz. 54—57. p.
- Procházka, Z.:** A második világháború története — az időtálló tapasztalatok forrása. (Ideológiai konferencia a szovjet hadtörténészek munkásságáról.) — HV, 1980. 4. sz. 3—15. p.
- Sempt, M.:** Tudományos tanácskozás a Friedrich Engels Katonai Akadémián Clausewitz hadtudományi munkásságáról. (Beszámoló.) — M, 1980. 11. sz. 98—99. p.
- Streletz, F.:** Ünnepi beszéd Carl von Clausewitz születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen. (Burg, 1980. június 1.) — MG, 1980. 5. sz. 517—520. p.
- Türpe, A.:** Carl von Clausewitz a saját és a mi korunkban. (Az NDK Hadtörténeti Intézetének 1980. május 6-i konferenciájáról Clausewitz születésének 200. évfordulója alkalmából.) — ZFG, 1980. 11. sz. 1115—1116. p.
- Tolbuhin, F. I.:** A háború tapasztalatainak általánosságá tétele. (Az 1946. április 12-i hadtudományi konferencián elmondott beszéd.) — VIZS, 1980. 10. sz. 17—54., 11. sz. 45—49. p.
- Zsukov, E. M.:** A második világháború kezdete, keletkezésének okai. (A második világháború kitörésének 40. évfordulóján Moszkvában rendezett tudományos konferencián elhangzott beszéd.) — NNI, 1980. 1. sz. 3—16. p.

A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

- Bezotoszov, A.:** Hadtörténelmi munka a moszkvai katonai körzet csapatainál. — VIZS, 1980. 12. sz. 50—56. p.
- Dzipanow, R.:** A hadtörténelem szerepe a népi Lengyelország védelmi képességének erősítésében. — MG, 1980. 1. sz. 17—24. p.
- Haritonov, A.:** A harcászat oktatása módszereinek fejlődése a háború után. — VIZS, 1980. 3. sz. 25—31. p.
- Jespersen, K.:** Hová tart a hadtörténelem? — TR, 1980. 3. sz. 238—241. p.
- Krupcsenko, I.:** A fegyveres erők és a fegyvernemek fegyverzetének és harcmodójának fejlődése c. anyag oktatási módszertana. — VIZS, 1980. 4. sz. 78—82. p.
- Krupcsenko, I.:** Módszer „A Nagy Honvédő Háború katonai politikai eredményei” c. anyag tanulmányozásához. — VIZS, 1980. 2. sz. 69—74. p.
- Magenheimer, H.:** Lehet-e tanulságot levonni a hadtörténelemből? — WR, 1980. 4. sz. 125—131. p.
- Majewski, W.:** Hadtörténelem a varsói egyetem történeti intézetében. — PH, 1980. 4. sz. 673—726. p.

A HADTUDOMÁNY ÉS A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETÉNEK ELMÉLETI KÉRDÉSEI

- Beck, R.:** Clausewitz katonai munkáinak jelentősége napjainkban. — ASMZ, 1980. 5. sz. 245—251. p.
- Bérenger, J.:** A sztyepei népek (hunok, mongolok, tatárok) befolyása a mozgó háború európai koncepciójára és a lovasság alkalmazására (V—XVIII. század). — RIHM, 49. sz. 1980. 33—50. p.
- Brankovic, S.:** Tito dialektikus nézetei a népi felszabadító háborúról és a szocialista forradalomról. — VOG, 1980. 2. sz. 241—255. p.
- Brühl, R.:** Carl von Clausewitz katonai elméleti munkássága. — MG, 1980. 4. sz. 389—401. p.
- Charnay, J.-P.:** Az arab harcos etikája: klasszikus értékek és korszerű átvételek. — RIHM, 49. sz. 1980. 161—170. p.
- Costantini, A.:** Hannibáltól Dzsingisz kánig: a lovasság fölénye. (I. e. 216—i. u.

- 1281.) — RIHM, 49. sz. 1980. 17—32. p.
- Doepner, F.:** Tolsztoj „Háború és béke”, valamint Clausewitz „A háborúról” c. művek összevetése. — EW, 1980. 1. sz. 25—30. p.
- Dupuy, T. N.:** Háború megvívása srappnel. — AR, 1980. 1. sz. 7—8. p.
- Foote, E. P.:** Peter Drucker, Clausewitz és az amerikai vezetési elvek. — MR, 1980. 7. sz. 51—54. p.
- Golab, Z.:** A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása a nemzeti felszabadító háborúk elméletére és gyakorlatára. — MW, 1980. 11. sz. 105—117. p.
- Heimann, E.:** A „kis háborúról” szóló clausewitzi tanítások jelentősége napjainkban. — M, 1980. 8. sz. 45—50. p.
- Hocke, E.:** Clausewitz és korunk. — M, 1980. 6. sz. 10—14. p.
- Ivanov, V.:** P. A. Rumjancev a reguláris hadseregek támadó stratégiájának megalkotója (1775-ben). — VIZS, 1980. 1. sz. 77—81. p.
- Jankovic, M.:** Tito megvalósította, továbbfejlesztette és alkalmazta a felfegyverzett népről szóló marxista tanítást. — VD, 1980. 5. sz. 5—11. p.
- Jovanovic, M.:** Tito marsall — a nagy stratégia és hadvezér. — GRV, 1980. különszám, 47—53. p.
- Jovicevic, M.:** A lélektani segítségnyújtás jelentősége rendkívüli helyzetben és az elemi csapásoknál. A korábbi háborúk tapasztalatai. — VD, 1980. 3. sz. 136—142. p.
- Kadijovic, V.:** Tito — össznépi védelmünk korszerű koncepciójának megteremtője. — VD, 1980. májusi különszám. 301—304. p.
- Kardelj, E.:** A jugoszláv nemzeti felszabadító felkelés és a szocialista forradalom politikai és katonai stratégiája és Tito alkotó szerepe ennek megtervezésében és kivitelezésében. — VOG, 1980. 2. sz. 105—147. p.
- Korzun, L.:** A gépkocsizó lövész és a harckocsi alegységek harcászati tevékenysége védelmi harcban a háború előtti években. — VIZS, 1980. 10. sz. 34—41. p.
- Kowalski, A.—Pawlowski, J.:** Gondolatok a jövő háborújának arculatáról. — MW, 1980. 3. sz. 22—31. p.
- Koziej, St.:** Kikülönített egységek bevetésének történeti vázlatja. — WPH, 1980. 4. sz. 178—186. p.
- Kozlov, M. M.:** A hadászat kérdései a Szovjet Katonai Enciklopédiában. — VM, 1980. 10. sz. 13—23. p.
- Kozlov, M.:** A hadászati védelem megszervezése és megvívása a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZS, 1980. 12. sz. 9—17. p.
- Krupcsenko, I.:** A. V. Szuvorov és a hadművészet. — VIZS, 1980. 10. sz. 71—75. p.
- Kunikowski, J.:** A háború filozófiai és szociológiai aspektusai. — MW, 1980. 6. sz. 35—40. p.
- Kuszkov, V.:** Carl von Clausewitz katonai teoretikus. — VIZS, 1980. 8. sz. 80—83. p.
- Larson, R. H.:** B. H. Liddel Hart: a korlátozott háború apostola. — MA, 1980. 2. sz. 70—74. p.
- Marwedel, U.:** Clausewitz „A háborúról” c. művéről. — TRP, 1980. 6. sz. 442—443. p.
- Milovidov, A. Sz.—Zsdanov, E. A.:** A háború és béke társadalmi-filozófiai problémái. — Voproszű Filozofii, 1980. 10. sz. 32—51. p.
- Morgan, K. M.:** A rövid háború szindromája. — A, 1980. 1. sz. 49—50. p.
- Neimanis, G. J.:** Milicia kontra állandó hadsereg a gazdaságtörténeti gondolkodásban Adam Smith-től Friedrich Engelsig. — MA, 1980. 1. sz. 28—32. p.
- Paret, P.:** Az erőegyensúly mint a béke biztosításának eszköze Clausewitznél, illetve a jelenkor történelmében. — WR, 1980. 3. sz. 83—86. p.
- Petrov, N.—Andreev, B.:** A korszerű háború megvívásának alapelvei. — M, 1980. 9. sz. 48—52. p.
- Radinovic, R.:** Tito katonai művei — az elmélet és a gyakorlat dialektikus egysége. — VD, 1980. májusi különszám, 313—316. p.
- Radovic, V.:** Az ember, mint az össznépi védelem döntő tényezője — Tito hadtudományi munkáiban. — GRV, 1980. 2. sz. 1—6. p.
- Rosa, R.:** A háború alaptörvényeinek fogalma és jellemzői. — MW, 1980. 9. sz. 43—52. p.
- Roy, Ph.:** Az ázsiai és afrikai hadseregek és az európai hadseregek kölcsönhatása a hadművészetre (hadászat és harcászat) és ennek összetevőire: toborzás, szervezés, fegyverzet, logisztika. — RIHM, 49. sz. 1980. 51—66. p.
- Schmidt, D.:** Carl von Clausewitz Gerhard von Scharnhorstról. — MG, 1980. 1. sz. 78—95. p.
- Schnitter, H.:** A Fontanoy melletti csata (1745) — példa a 18. századi hadművészetben az áttörés problematikájára. — MG, 1980. 4. sz. 446—453. p.
- Sevaistre, O.:** Mahan, a tenger Clausewitze. — Strategique, 1980. 3. sz. 63—77. p.

Skibinski, F.: Megjegyzések a hadtudományi lexikonról folytatott vitához. (Leksykon wiedzy wojskowej. Warszawa, 1979. 542. p.) — WPH, 1980. 3. sz. 227—236. p.

Smith, P. R.: A háború arcai. — AR, 1980. 7. sz. 36—37. p.

Suant, J.: A dekolonizáció konfliktusai és

a népi háború. (Algéria, Vietnam.) — RIHM, 49. sz. 1980. 171—182. p.

Tashjean, J. E.: A fegyverek kegyeltje: Clausewitz és a háború jogossága. — MA, 1980. 2. sz. 82—83. p.

Usczeck, H.: (Gerhardt) Scharnhorst az 1794. évi hadjárat francia győzelmének okairól. — MG, 1980. 6. sz. 726—740. p.

HADIJOG

Breurec, F.: A katonai bíraskodás fejlődése Franciaországban. — RDPM, 1980. 3—4. sz. 327—341. p.

Dzieciol, B.: A lengyel légierő igazságügyi szolgálatának történetéből, 1944 november—1945. március. — Przegląd Wojsk Lotniczych i Wojsk Obrony Powietrznej Kraju, 1980. 10. sz. 62—65. p.

Erman, S.: A katonai igazságszolgáltatás történelmi fejlődése Törökországban. — RDPM, 1980. 3—4. sz. 361—366. p.

Esteban Ramos, S.: A katonai igazságszolgáltatás fejlődése Spanyolországban. — RDPM, 1980. 3—4. sz. 415—421. p.

Fernquist, D.: A svéd katonai igazságszolgáltatás fejlődése a XIX. és XX.

század folyamán — RDPM, 1980. 3—4. sz. 342—347. p.

Hürten, H.: A jogszabályok változása. Dokumentumok a német katonai igazságszolgáltatásról a Wehrmacht kapitulációja után. — MM, 1980. 2. sz. 137—156. p.

Maes, J.: A belga katonai igazságszolgáltatás és a belga közvélemény. — RDPM, 1980. 3—4. sz. 367—379. p.

Messerschmidt, M.: A német bűnvádi eljárás reformja. Hadsereg, politika és közvélemény a XIX. század második felében. — RDPM, 1980. 3—4. sz. 380—388. p.

Pariselle, J.: A francia katonai bíraskodás történelmi megvilágításban. — RDPM, 1980. 3—4. sz. 291—322. p.

A HÍRSZERZÉS TÖRTÉNETE

Konrád, F.: A katonai hírszerzés. — ASMZ, 1980. 7—8. sz. 373—382. p.

Nikitin, N.—Petrov, Sz.: Az USA imperialisták titkos háborúja. — VIZS, 1980. 2. sz. 59—64. p.

Szergeev, F. M.: Az U—2-es kémrepülő-

gép kudarca. (A Francis G. Powers ügy, 1960. május.) 1—2. r. — NNI, 1980. 4. sz. 110—122., 5. sz. 107—126. p.

Thal, B.: A láthatatlan front katonái. Richard Sorge. — NDK, 1980. 10. sz. 14—15. p.

A HADITECHNIKA TÖRTÉNETE

Baxter, W. P.: Nagy lövegek. A Vörös Hadseregben a tüzérség még mindig a „háború istene”. — AR, 1980. 9. sz. 29—32. p.

Belostyik, R.: A napóleoni korszak példás erősítése. — PH, 1980. 1. sz. 91—112. p.

Boev, R.: Orosz dokumentumok és adatok a várnai erődről, 1828-ból. — VISZ, 1980. 3. sz. 168—172. p.

Degege, A.: De Sete kikötőjének erősítésményei a XVI. századtól napjainkig. — RHA, 1980. 4. sz. 45—63. p.

„Do X” nagyhatótávolságú hidroplán 51 évvel ezelőtt. — SUT, 1980. 10. sz. 578—579. p.

A „Dreizöilige” három colos ágyú története. 1918—1942. — Armee Rundschau, 1980. 1. sz. 20—25. p.

Erb, H.: Negyven éves a VW-Kübel és az amerikai Jeep. — SUT, 1980. 2. sz. 90—93. p.

Gorlett, R.: Brit torpedófejlesztés a múltban, a jelenben és a jövőben. — Jane's Defence Review, 1980. 3. sz. 205—210. p.

Graybar, L. J.: Az újra felülvizsgált Bikini (atomrobbantások). — MA, 1980. 3. sz. 118—123. p.

Harris, P.: Brit előkészületek a támadó vegyi hadviselésre 1935—1939. — RUSI, 1980. 2. sz. 56—62. p.

- Herman, H.*: A szovjet hadsereg lövész-fegyverei a Nagy Honvédő Háborúban. — PWL, 1980. 3. sz. 117—123. p.
- Hofman, G. F.*: Az USA hozzájárulása a szovjet harckocsigyártás technológiájának megteremtéséhez (a 30-as években.) — RUSI, 1980. 1. sz. 63—68. p.
- Kopenhagen, W.*: Ágyú a futószalagról: a ZIS—3 Sztálingrádban, 1942. — Armée Rundschau, 1980. 2. sz. 88—92. p.
- Lippert, G.*: „Katyusa” (sorozatvetők) tegnap és ma. — TRP, 1980. 2. sz. 111—112. p.
- Lüdden, F. V.*: Amerika első bombázói. — ND, 1980. 1. sz. 36—39., + 64. p.
- Mans, A.—M.*: A katonai felszerelés fejlődése 1945—1980. — RHA, 1980. 3. sz. 111—125. p.
- Müller, R.—D.*: Német gázháborús előkészületek 1919—1945. Mérgesgázzal a világhatalomért? — MM, 1980. 1. sz. 25—54. p.
- Pikalov, V. K.*: A szovjet hadsereg vegyi csapatai és vegyi szolgálata. — VM, 1980. 1. sz. 65—73. p.
- Pokorná, A.*: A csehszlovák—szovjet hadipari együttműködés történetéhez, 1934—1936 között. — HV, 1980. 2. sz. 41—55. p.
- Popov, At.*: Határerődítmények a közepkori bolgár államban. — VISZ, 1980. 2. sz. 123—132. p.
- [Rjazancev] Rjazantsev, D.*: A T—62 szovjet harckocsi. — RMSov, 1980. 3. sz. 26—28. p.
- Romanák, A.*: A csehországi várépítés története a [Terezin] Theresienstadt-i vár példáján. — MG, 1980. 6. sz. 710—725. p.
- Schöndorfer, U.*: Az osztrák hadihajó-építés 1848-tól 1914-ig. — RIHM, 45. sz. 1980. 23—42. p.
- [Sevcsenko] Chevtchenko, N.*: A győzelem fegyverei. — RMSov, 1980. 8. sz. 40—42. p.
- Smith, R. M.*: Léggömbök az amerikai polgárháborúban. — AR, 1980. 8. sz. 39—41. p.
- Stich, K.*: Az A4 (V2) ballisztikus rakéta kifejlesztése és bevetése. — MG, 1980. 2. sz. 210—217. p.
- Strobridge, T. R.—King, G. C.*: Négy háború ígáslova. 1—2. r. (A 155 mm-es tábori tarack.) — ND, 1980. 3. sz. 42—43., 156., 4. sz. 38—39., 88. p.
- Thiede, G.*: Politikai fegyver: M 71/84 típusú német gyalogsági puska. — MG, 1980. 4. sz. 467—474. p.
- Wojciechowski, I.*: A múzeális tárgyak tanítanak. [A 7,62-es Mosin-karabélyok az első és a második világháborúban.] — PWL, 1980. 1. sz. 107—109. p.
- Wojciechowski, I.*: A szovjet és a lengyel hadsereg páncéltörő lövészfegyvereinek története. — WPH, 1980. 3. sz. 173—182. p.
- Zdraveva, M.*: Kénkitermelés Macedóniában az oszmán—török uralom alatt. — VOG, 1980. 1. sz. 233—239. p.

HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókori hadtörténelem

- Bodor András*: Burebista egységes központosított állama. 4. r. — KO, 1980. 7—8. sz. 490—495. p.
- Condurachi, E.*: Burebista, az antik világ kiemelkedő politikai és katonai személyisége. — RIHM, 48. sz. 1980. 29—41. p.
- Flamigni, A.*: A maratoni ütközet. — RM, 1980. 1. sz. 56—57. p.
- Savu, A. G.*: A dák hadsereg. — RIHM, 48. sz. 1980. 42—51. p.

Középkori hadtörténelem

- Arkayin, A.*: Bécs második ostroma 1683-ban és következményei. — RIHM, 46. sz. 1980. 107—117. p.
- Bauer, F.*: A Bouvines-i csata, 1214. július 27. — MG, 1980. 1. sz. 67—77. p.
- Besbelli, S.*: Török tengeri fölény a Földközi-tengeren. Khayreddin Barbarossa

- és a prevesai tengeri győzelem 1538-ban. — RIHM, 46. sz. 1980. 93—105. p.
- Beszkrovnüj, L.*: A kulikovói csata 1380-ban. — VIZS, 1980. 8. sz. 17—24. p.
- Bozkurt, R.*: II. Mohamed szultán és Konstantinápoly elfoglalása. — RIHM, 46. sz. 1980. 61—70. p.
- Erendil, M.*: Az oszmán állam felemelkedése. Az 1299—1453. évek közötti időszak vázlatos áttekintése. — RIHM, 46. sz. 1980. 31—59. p.
- Horoskevic, A. L.*: A kulikovói csata színhelyén. (A kulikovói csata 600. évfordulójára.) — ISzSzSzR, 1980. 4. sz. 92—106. p.
- Kan, M.*: I. Szelim szultán iráni és egyiptomi hadjárata. — RIHM, 46. sz. 1980. 71—91. p.
- Kozlov, L.*: A kulikovói győzelem, 1380. szeptember 8. — RMSov, 1980. 9. sz. 42—45. p.
- Kucskin, V. A.*: Győzelem a kulikovói mezőn. — VI, 1980. 8. sz. 3—21. p.
- A kulikovói csata — történelmünk hősi

- fejezete. — UIZS, 1980. 9. sz. 30—39. p.
- Kuloglu, A.*: A manzikerti csata és a török terjeszkedés Anatóliában. — RIHM, 46. sz. 1980. 1—14. p.
- Opitz, E.*: A német parasztháború hadtörténelmi aspektusai. [1524—1526]. — MM, 1980. 2. sz. 7—34. p.
- Oursel, R.*: A templomos lovagrend 12. századi történetéből. — RHA, 1980. 1. sz. 3—28. p.
- Pascu, S.*: A román paraszthadseregek a középkorban. — RIHM, 48. sz. 1980. 84—99. p.
- Pasuto, V. T.*: „És felkel az orosz föld...” (A kulikovói csata 600. évfordulójára). — ISzSzSzR, 1980. 4. sz. 66—91. p.
- Petrenko, V. Ja.*: Csata Kulikovónál 1380. szeptember 8-án. (600 éves évforduló.) — UIZS, 1980. 9. sz. 40—48. p.
- Raszputin, V.*: Kulikovó mezeje. 1380. szeptember 8. — F, 1980. 16. sz. 16—17. p.
- Schnitter, H.*: A kulikovói csata 1380-ban. — MG, 1980. 3. sz. 290—299. p.
- Wheeler, M.*: Négylábú háborús hősök. — AQ, 1980. 2. sz. 224—225. p.
- Újkori hadtörténelem
- Alasya, K.*: A török—orosz háború és a krími hadjárat (1853—1856). — RIHM, 46. sz. 1980. 119—136. p.
- Borgmeyer, W.*: A francia és német hadseregek felvonulása 1870-ben. — TRP, 1980. 3. sz. 206—211. p.
- Brown, B. N.*: A Kék, a Szürke és a Zöld. (Írek az amerikai polgárháborúban.) — AR, 1980. 3. sz. 34—42. p.
- Cernovodeanu, P.—Stanciu, I.*: A románok és az amerikai polgárháború. — RRH, 1980. 4. sz. 599—626. p.
- Csapkónova-Sztaneva, Szv.*: Török dokumentumok Plevén ostromának hatásáról Vidin körzetének bolgár lakosságára. — VISZ, 1980. 1. sz. 190—193. p.
- Damjanov, Sz.*: Az 1829-es drinápolyi békekötés. — VISZ, 1980. 1. sz. 75—90. p.
- Docsev, Sz.*: A bolgár nép részvételéről az 1877—1878. évi felszabadító háborúban, az orosz sajtóban. — VISZ, 1980. 4. sz. 124—133. p.
- Ejremova, N. P.*: Háborús riadalom 1875 májusában. (Az 1870/71. évi porosz—francia háború után.) — VI, 1980. 3. sz. 111—122. p.
- Gutsche, W.*: A Német Birodalom Marokkó elleni provokációjának háttere és célja. A „Panther” ágyúnaszád kiiktatása Agadirban, 1911. július 1-én. — ZG, 1980. 2. sz. 133—151. p.
- Holzapfel, K.*: Forradalom és háború. Az 1830. júliusi francia forradalom — a nemzetközi osztályharc aspektusai. — MG, 1980. 3. sz. 268—278. p.
- Horward, D. D.*: „A félelmetes nap”: Wellington és Massena Coa melletti elkeseredett csatája, 1810. július 24. — MA, 1980. 4. sz. 163—170. p.
- Kalinkov, A. Sz.*: Oroszország és az 1912—1913. évi Balkán-háború előkészítése. — VISZ, 1980. 3. sz. 58—70. p.
- Koster, J.*: A német légió Waterloonál. — Infantry, 1980. 2. sz. 26—32. p.
- Kreker, H. J.*: Egy flotta elpusztult — 1905, Csuzima. — SUT, 1980. 7. sz. 394—395. p.
- Kroener, B.*: Fegyveres semlegességtől a katonai kooperációig. (Franciaország és Bajorország az 1648—1745 közötti európai hatalmi harcban.) — WR, 1980. 6. sz. 180—187. p.
- Lyautey, H.*: A hadsereg gyarmati szerepe. — AQ, 1980. 1. sz. 77—94. p.
- Metodiev, G.*: Kik fojtották el valójában az 1879. áprilisi Batak-i felkelést. — VISZ, 1980. 4. sz. 114—123. p.
- Michalon, R.—Vernet, J.*: A francia hadsereg alkalmazkodása a XVIII. század végén a közel-keleti hadszíntéren. (Egyiptom, 1798—1801.) — RIHM, 49. sz. 1980. 67—144. p.
- Mitev, J.*: A trákiai bolgárok harca az autonómia kiterjesztéséért Kelet Ruméliára (1878—1879). — VISZ, 1980. 1. sz. 91—103. p.
- Ökse, N.*: A török—orosz háború (1877—1878). — RIHM, 46. sz. 1980. 137—162. p.
- Petrov, M.—Sztobjanov, Iv.*: Szerb területi követelések 1878—1879-ben Bulgária felszabadulása után. — VISZ, 1980. 1. sz. 116—128. p.
- Plaschka, R. G.*: Polától Takuig. A nagyhatalmak követelései Kínával szemben és az Osztrák—Magyar Monarchia részvétele a Kína elleni tengeri intervencióban 1900-ban. — RIHM, 45. sz. 1980. 43—57. p.
- Postier, D.*: A Rossbach melletti csata, 1757. november 5-én. — MG, 1980. 6. sz. 685—696. p.
- Pottinger, G.*: Colin Mackenzie altábornagy. Történet az első afgán háborúból. — AQ, 1980. 3. sz. 339—353. p.
- Showalter, D. E.*: Poroszország és a napoleoni örökség intézményesítése, 1815—1876. — MA, 1980. 2. sz. 57—63. p.
- Skorning, W.*: 1805. Az elchingeni csata 175 évvel ezelőtt. — TRP, 1980. 12. sz. 1010—1017. p.
- Sztolov, P.*: A baloldali szocialisták („szükelvűek”) viszonya az 1912—1913. évi Balkán háborúhoz, Lenin háborúról szóló értékeléseinek megvilágításában. — VISZ, 1980. 3. sz. 46—57. p.
- Sztobjanov, T.*: Az orosz—török háború

1828—1829-ben és Tvördica. — VISZ, 1980. 2. sz. 169—174. p.

Tanty, M.: Szlávbarát mozgalmak az orosz—török háború időszakában és a berlini kongresszus idején, 1877—1878. — *Studia z Dziejów ZSRR i Europy Srodkowej*, 1980. Tom XVI. 5—26. p.

Towle, Ph.: Az orosz—japán háború és India védelme. — *MA*, 1980. 3. sz. 111—117. p.

Venev, K.: Szerbia beavatkozása az orosz—török felszabadító háborúba 1877—1878-ban és a Sopszko-i felkelés. — *VISZ*, 1980. 2. sz. 159—168. p.

Vinogradov, V. N.: A Sipka-szoros hősei, és a londoni kód. Az angol—orsz. kapcsolatokat az 1877—1878-as orosz—török háborúban. 2. r. — *NNI*, 1980. 1. sz. 107—122. p.

Völkov, G.: A bolgár népfelkelő csapatok történetének periodizációja, az 1877—1878. évi orosz—török háborúban. — *VISZ*, 1980. 1. sz. 104—115. p.

Az első világháború

Allard, D. C.: Angol—amerikai tengerészeti ellentétek az első világháború alatt. — *MA*, 1980. 2. sz. 75—81. p.

Celiker, F.: Törökország az első világháborúban. — *RIHM*, 46. sz. 1980. 163—203. p.

Ganz, H.: Német expedíció 1918-ban Finnország ellen. — *MA*, 1980. 2. sz. 84—89. p.

Kulinics, I. M.—Pavlenko, A. G.: Fritz Fischer nyugatnémet történész a német imperializmus hódító terveiről az első világháború idején. — *UIZS*, 1980. 8. sz. 135—142. p.

Kuropka, J.: A Németország elleni brit légi háború koncepciója az első világháborúban. — *MM*, 1980. 1. sz. 7—24. p.

Opacic, P.: Katonai létszámok és ezek befolyása a harcselekmények tervezésére a szaloniki fronton 1918-ban. — *VOG*, 1980. 3. sz. 179—218. p.

Rogers, R. W.: Első világháborús napok: kivonatok egy újságkivágás albumából. — *MR*, 1980. 6. sz. 71—77. p.

Schaumann, W.: Magashegyi harc a Dolomitokban (1915—1917). — *TR*, 1980. 5. sz. 457—462. p.

Scott, P. T.: Hadifogoly munkaerők: német századok a brit expedíciós erőknél 1916—1920-ban. — *AQ*, 1980. 3. sz. 319—331. p.

Sztáray Zoltán: Románia szerződése az antant hatalmakkal. — *Új Látóhatár*, 1980. 1. sz. 76—90. p.

Legújabbkori hadtörténelem A két világháború közötti korszak hadtörténelme

Akbaba, I.: A lausanne-i békeszerződés (1922). — *RIHM*, 46. sz. 1980. 233—238.

Archambeaud, E.: Francia tengerészeti csapatok Libanonban és Szíriában az első világháború befejezése után, 1919—1920. — *RHA*, 1980. 1. sz. 131—157. p.

Bloss, H.: A kétvágányú német távolkeleti politika és Hitler opciója Japánra 1938-ban. — *MM*, 1980. 1. sz. 55—92. p.

Bulhak, H.—Zielinski, A.: A lengyel—román kapcsolatok történetéből (1936. augusztus—1938. szeptember). — *Studia z Dziejów ZSRR i Europy Srodkowej*, 1980. 16. köt. 145—170. p.

Czajka, M.: A spanyol polgárháború a lengyel sajtóban, 1936—37-ben. — *PH*, 1980. 2. sz. 253—276. p.

Enginsoy C.: Hadműveletek a nyugati arcvonalon a török nemzeti felszabadító háború folyamán (1919—1922.) — *RIHM*, 46. sz. 1980. 205—231. p.

Gasior, T.: A hitlerizmus és politikája a lengyel sajtóban (1933—1938). — *WL*, 1980. 12. sz. 87—92. p.

Gencsev, B.: Részvétele a spanyol polgárháborúban. (Visszaemlékezés.) — *VISZ*, 1980. 3. sz. 173—180. p.

Halberstadt, J.: Az 1930. március 17-i lengyel—német gazdasági egyezmény. (Esettanulmány a Második Köztársaság politikai döntéshozatali mechanizmusáról.) — *PH*, 1980. 1. sz. 51—76. p.

Halfin, N. A.: Afganisztán kivívta függetlenségét, (1919—1921.) — *VI*, 1980. 6. sz. 112—125. p.

Hrisztov, Hr.: Bulgária és az 1919. évi párizsi békekonferencia. — *VISZ*, 1980. 1. sz. 56—74. p.

Jaitner, K.: Németország, Brüning és a brit külpolitika 1930. május—1932. június között. — *VFZ*, 1980. 4. sz. 440—486. p.

Kuhles, J.: A Kommunista Internacionálé és a Szocialista Munkás Internacionálé viszonya a háborúhoz és a békéhez, 1924—1926. — *MG*, 1980. 1. sz. 5—16. p.

Materski, W.: A Szovjetunió és a Népszövetség (a leszerelés és a regionális biztonság kérdéseiről) a két világháború között. — *Studia z Dziejów ZSRR i Europy Srodkowej*, 1980. 16. köt. 123—142. p.

Milewski, J.: A sajtó az ellenzéki pártoknak az 1932. évi lengyel—szovjet megneemtámadási szerződéssel kapcsolatos véleményéről. — *PH*, 1980. 1. sz. 77—90. p.

Moisuc, V.: Románia és a biztonság kér-

dése a két világháború között. — RRH, 1980. 2—3. 353—370. p.

Orde, A.: Nagy-Britannia és Ausztria önállósága, 1918—1938. — VFZ, 1980. 2. sz. 224—247. p.

Vávra, V.: Új utakon. (A Kommunista Internacionálé VII. Kongresszusának katonapolitikai aspektusai.) — HV, 1980. 5. sz. 48—69. p.

Wrench, D. J.: Chamberlain befolyása a kül- és védelmi politikára 1932—1935 között. — RUSI, 1980. 1. sz. 49—57. p.

A második világháború

Buffotot, P.: Légi támogatás Finnország részére (1939. november—1940. március). — RHA, 1980. 4. sz. 175—200. p.

Cheww, A. F.: Az oroszok legyőzése hóban: finneket és oroszokat, 1940. — MR, 1980. 6. sz. 38—47. p.

Duic, M.: Kis államok a második világháborúban (Ausztria). — ÖMZ, 1980. 4. sz. 295—303. p.

Engelmayer Ákos: Emberek az embertelenségben. [Lengyel menekültek Magyarországon a második világháború idején.] — LE, 1980. 12. sz. 17—21. p.

Lagzi István: Lengyel polgári és katonai menekültek evakuálása Magyarországról, 1939—1940-ben. — WPH, 1980. 3. sz. 104—161. p.

Nowak, J. R.: Lengyelek és magyarok a második világháború időszakában. — LE, 1980. 4. sz. 17—19. p.

Varga Béla—Kovács Imre: Lengyel menekültek és francia hadifoglyok Magyarországon 1939—1945. — Új Látóhatár, 1980. 3. sz. 363—375. p.

A második világháború politikai és diplomáciai története

Bleyer, W.—Czollek, R.: A fasiszta német imperializmus baltiállamok ellen irányuló agressziós terveinek megghiúsítása a Szovjetunió által, 1939 nyarán/őszén. — MG, 1980. 4. sz. 422—432. p.

Boriszov, A. Ju.: A szovjet diplomácia a szövetségesek konferenciáin a Nagy Honvédő Háború idején. — VI, 1980. 6. sz. 21—38. p.

Bücheler, H.: „...Ez a mi harakirink!” (Hoepner vezérezredes és az 1940/41-es „Barbarossa” terv.) — WR, 1980. 6. sz. 192—194. p.

Feljegyzés a Független Horvát Állam miniszterelnöke Mandić, valamint Hitler közötti tárgyalásról Klessheimben, 1944. március 1. — VOG, 1980. 3. sz. 324—327. p.

Feljegyzés Hitler és Pavelić közötti tár-

gyalásról. 1941. június 6. — VOG, 1980. 1. sz. 281—284. p.

A Független Horvát Állam külügyminisztere, Lorković tárgyalása Hitlerrel. 1941. november 27. — VOG, 1980. 1. sz. 287—289. p.

Groehler, O.—Schumann, W.: A fasiszta Németország szövetségi kapcsolatai a második világháborúban. — ZG, 1980. 7. sz. 624—639. p.

Hitler tárgyalása Kvaternik marsallal a vezéri főhadiszálláson. 1941. július 21. — VOG, 1980. 1. sz. 284—287. p.

Kacka, B.: Bolgár politikai tapogatózások Törökországban, 1944. január—februárban. — Studia z Dziejów ZSRR i Europy Srodkowej, 1980. 16. köt. 198—208. p.

Kirjan, A. A.: USA, Nagy-Britannia és Franciaország stratégiájának második világháború politikai lényegéről. — VM, 1980. 9. sz. 32—40. p.

Klokov, V. I.: A Szovjetunió nemzetközi tekintélyének megerősödése a Nagy Honvédő Háború folyamán. — UIZS, 1980. 5. sz. 55—63. p.

Leczyk, M.: Potsdam — eredmények és megjegyzések. — WL, 1980. 5. sz. 18—21. p.

Maculenko, V.: Az antihitlerista koalíció fő csapásmérő ereje a második világháborúban a Szovjet Hadsereg. — VISZ, 1980. 1. sz. 13—27. p.

Mal'kov, V. L.: Az USA titkosszolgálatá és von Papeń „békekezdeményezése” 1943-ban. — NNI, 1980. 3. sz. 122—140. p.

Peszke, M. A.: A lengyelek és a szövetségesek közötti katonai megállapodások áttekintése a második világháború alatt. — MA, 1980. 3. sz. 128—134. p.

Schreiber, G.: A Földközi-tengeri térség Hitler stratégiájában 1940-ben. „Program” és katonai tervezés. — MM, 1980. 2. sz. 69—100. p.

Szevaszt'janov, P.: A nagy ütközet küszöbén. 1939. szeptember—1941. június. 3—4. r. — MZS, 1980. 1. sz. 102—110., 6. sz. 106—113. p.

Thies, J.: Úgy ítélnék meg Hitlert, mint „gyenge diktátort?” Elemzési kísérlet a nemzeti szocialista külpolitika alapkérdéseire. — RHDGM, 120. sz. 1980. 33—48. p.

Tihvinszkij, Sz. L.: A Szovjetunió harca a békéért a második világháború előestéjén. — VI, 1980. 3. sz. 3—14. p.

Ueberschaer, G. R.: Koalíciós háború vagy különháború: a német—finn stratégia koncepciója és felépítése a Szovjetunió elleni háborúban (1941—1945). — RHDGM, 118. sz. 1980. 27—68. p.

- Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál — RHA, 1980. 1. sz. 111—130. p.
- Bajohr, S.:** Női munkaszolgálat a „Harmadik Birodalomban”. Az ideológia és a gazdaság közötti konfliktus. — VFZ, 1980. 3. sz. 331—357. p.
- Burgonszkaja, I. M.—Daniljuk, M. Z.:** Ukrajna lakosságának hazafias mozgalmja a pénzügyi erőforrások mozgósításaért, 1941 júniusától 1945-ig. — UIZS, 1980. 5. sz. 80—87. p.
- Fedorov, A. G.:** A baráti lengyel népek nyújtott segítség a második világháborúban. — NNI, 1980. 2. sz. 82—100. p.
- Koszügin, A.:** Egy sorban a haza védelmezőivel. [Szovjet hadigazdaság a Nagy Honvédő Háborúban.] — Kommuniszt, 1980. 7. sz. 43—59. p.
- Lavrusa, Ju.—Bobrovskij, V.:** A nagytávolságú szállítások alatt végzett pártpolitikai munka tapasztalatai. — VIZS, 1980. 6. sz. 23—30. p.
- Lozickij, V. Sz.:** Az ukrán pártsajtó jelentős fegyver az ellenség hátában vívott össznépi harcban (a Nagy Honvédő Háborúban). — UIZS, 1980. 5. sz. 87—98. p.
- Maculenko, V. A.:** Mindent a frontnak, mindent az ellenség fölötti győzelem számára. — VM, 1980. 5. sz. 18—26. p.
- Petkovski, D.:** A nép és a fegyveres erők harci ereje — Tito hadászatának jelentős tényezője. — VD, 1980. májusi különiadás, 195—203. p.
- Ruhl, K. J.:** Távoli szövetség: német—spanyol gazdasági kapcsolatok 1936-tól 1945-ig. — RHDGM, 118. sz. 1980. 69—102. p.
- Szczepanik, E.:** A közép-ázsiai köztársaságok előtérbe kerülése. A Szovjetunió 1941—1945 közötti hadigazdasága történetéből. — WL, 1980. 11. sz. 105—110. p.
- Tel'puhovszkij, B.:** A Szovjetunió győzelmének forrása a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1980. 5. sz. 12—19. p.
- Volkman, H. E.:** Lotharingia gazdasági jelentősége a harmadik birodalom számára. — RHDGM, 120. sz. 1980. 69—93. p.
- Wengst, U.:** A Német Birodalmi Iparszövetség a Harmadik Birodalom első hónapjaiban. Adalék a nagyipar és a nemzeti szocializmus kapcsolatához. — VFZ, 1980. 1. sz. 94—110. p.
- [Zsilin] **Jiline, P.:** A párt a győzelem szervezője a Nagy Honvédő Háborúban — RMSOV, 1980. 4. sz. 10—13. p.
- Kahler, M.:** Háborús híresztelések: 1914. analógiája. — MR, 1980. 4. sz. 79—81. p.
- Matusak, P.:** A lengyel ellenállási mozgalom propagandaharca 1939—1945 között. — WPH, 1980. 1—2. sz. 151—181. p.
- Stang, W.:** A fasiszta Németország katonai vezetésének szervei és módszerei a közvélemény manipulálására, különösen a Wehrmacht katonáinak körében 1939—1943. — MG, 1980. 1. sz. 53—66. p.
- Terraine, J.:** Kamerával a háborúban. — RUSI, 1980. 4. sz. 74—77. p.
- Zaharczenko, M. I.:** Rádióállomások Szovjet-Ukrajnában a Nagy Honvédő Háború éveiben. — UIZS, 1980. 6. sz. 61—65. p.

Szervezés, vezetés

- Bagramjan, I.—Vürodov, I.:** A főparancsnokság képviselőinek szerepe a háború éveiben. Munkájuk megszervezése és módszerei. — VIZS, 1980. 8. sz. 25—33. p.
- Boog, H.:** A német légiőr főparancsnokságának szervezete 1935—1945. — RIHM, 47. sz. 1980. 95—106. p.
- Delmas, J.:** A francia főparancsnokság szervezete 1943—1945-ben. — RIHM, 47. sz. 1980. 72—94. p.
- Gorbulov, V.:** Fejlődési tendenciák a légvédelmi csapatok szervezetében a Nagy Honvédő Háború idején. — VIZS, 1980. 11. sz. 23—29. p.
- Gutic, M.:** Tito nézeti a népi felszabadító mozgalom operatív egységeinek megteremtéséről. — VOG, 1980. 2. sz. 221—238. p.
- Gvozdenovic, D.:** A Népi Felszabadító Hadsereg és a Partizán Alakulatok Főhadiszállása Jugoszláviában a második világháborúban. — RIHM, 47. sz. 1980. 189—205. p.
- Howard, M.:** A Legfelsőbb Parancsnokság Nagy-Britanniában a második világháború folyamán. — RIHM, 47. sz. 1980. 60—71. p.
- Ivanov, R. F.:** Dwight Eisenhower a második világháborúban. — NNI, 1980. 6. sz. 107—128. p.
- Karpinski, A.:** Változások a védelem szervezésében és vezetésében a második világháborúban. — MW, 1980. 12. sz. 120—134. p.
- Källinen, P. K.:** Finnország hadvezetése a második világháború folyamán. — RIHM, 47. sz. 1980. 11—35. p.
- Klink, E.:** A német főparancsnokság szervezete a második világháborúban. — RIHM, 47. sz. 1980. 129—157. p.
- Korzun, L.:** A csapatok átcsoportosítás

Katonai propaganda

- Defrasne, J.:** A lélektani hadviselés egyik jellemző eszköze: a Wehrmacht propa-

- alatti vezetésének néhány kérdése a Nagy Honvéd Háború harmadik időszakában. — VIZS, 1980. 1. sz. 13—19. p.
- Kozaczuk, W.:** A lengyel hadsereg magasabb egységeinek parancsnoki rendszerére a keleti fronton a második világháború befejező szakaszában. — RIHM, 47. sz. 1980. 158—166. p.
- Loszik, O.:** A harckocsi- és gépesített csapatok nagyfokú manőverező tevékenysége vezetésének módjai a belorussziai és a visztula-oderai hadműveletek tapasztalatai alapján. — VIZS, 1980. 9. sz. 18—25. p.
- Lucsinszkij, A.—Portugal'szkij, R.:** A hadsereg- és frontparancsnokok munkájának módszere a támadó hadműveletek előkészítésekor. — VIZS, 1980. 7. sz. 18—25. p.
- Miljanic, G.:** Tito vezetési koncepciója a népi felszabadító háborúban. — VD, 1980. 6. sz. 1—22. p.
- Munthe-Kaas, O. U.:** A norvégiai hadjárat 1940-ben és a norvég, valamint a brit vezetési módszerek. — RIHM, 47. sz. 1980. 36—59. p.
- A népi felszabadító hadsereg megalakulása. (Dokumentumok.) — VOG, 1980. 2. sz. 388—389. p.
- Panov, B. V.:** A szovjet katonai főparancsnokság szervezete a Nagy Honvéd Háború folyamán. — RIHM, 47. sz. 1980. 167—179. p.
- Panov, B. V.:** A vezetés sajátosságai az éjszakai harci tevékenységben a Nagy Honvéd Háború tapasztalatai alapján. — VIZS, 1980. 10. sz. 10—17. p.
- Rendelet az 1. proletár dandár megszervezéséről. 1941. december 1. (Dokumentumok.) — VOG, 1980. 2. sz. 364—365. p.
- Rendelet a hátszói biztonsági szervezetek megalakításáról. (Dokumentumok.) — VOG, 1980. 2. sz. 386—388. p.
- Schreiber, G.:** A német—olasz koalíciós háború vezetésének hadászati felépítése a második világháborúban. — RHDGM, 120. sz. 1980. 1—32. p.
- Schützle, K.:** Adalékok a fasiszta Wehrmacht vezetés szerveinek szervezéséről a totális háború elméletének jegyében. — RIHM, 47. sz. 1980. 107—128. p.
- Sobik, E.:** A szovjet legfelsőbb főparancsnokság a második világháborúban. — WR, 1980. 2. sz. 55—60. p.
- Tito rendelete a Népi Felszabadító Hadsereg és Partizán Alakulatok 1. hadserege főhadiszállásának megalakulásáról. 1945. január 1. (Dokumentumok.) — VOG, 1980. 2. sz. 423. p.
- Wegner, B.:** A pángermán hadsereghez vezető úton. Dokumentumok a III. („germán”) SS-páncélos-hadtest felállításának történetéhez. — MM, 1980. 2. sz. 101—136. p.
- A második világháború hadművészete
- Abramov, K.:** A támadó hadműveletek hadtápbiztosításának néhány kérdése a háború harmadik időszakában. — VIZS, 1980. 11. sz. 30—38. p.
- Anics, N.:** A Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg hadművészete a népi felszabadító háború idején, 1941—1945-ben. — VIZS, 1980. 11. sz. 50—61. p.
- Antipenko, N. A.:** Az 1. Belorusz-Front hadtápszolgálat a Nagy Honvéd Háború befejező szakaszában. — MG, 1980. 3. sz. 331—343. p.
- Batalszki, G.:** Bolgár hadművészet a honvéd háborúban, 1944—1945-ben. — VIZS, 1980. 1. sz. 166—175. p.
- Bosnjak, L.:** Tito partizánharcászata. — VOG, 1980. 2. sz. 257—276. p.
- Buman, D. de:** A furcsa háború titkos stratégiája (1939. szeptember—1940. április.) — RMS, 1980. 2. sz. 95—99. p.
- Csernuhin, V.—Tarakanov, V.:** A főparancsnoksági tüzértartalék nagy távolságú átcsoportosítása a háború harmadik időszaka támadó hadműveleteinek tapasztalatai alapján. — VIZS, 1980. 6. sz. 10—16. p.
- Cügankov, P.:** Előkészített védelem áttörése. — VIZS, 1980. 6. sz. 17—22. p.
- Dapcevic, P.:** A manőver — Tito hadászatainak alapja a népi felszabadító háborúban. — VD, 1980. májusi különiadás. 147—161. p.
- Dasevszkij, Ja.:** A hadműveleti álcázás megszerzése és végrehajtása. — VIZS, 1980. 4. sz. 46—52. p.
- Dobbenko, N.:** Éjszakai felderítés. — VIZS, 1980. 7. sz. 50—51. p.
- Dozet, D.:** Tito és az ösznépi háború forradalmi hadászata. — VD, 1980. májusi különiadás. 305—312. p.
- Golovnin, M. I.:** Seregtestek létrehozásának és alkalmazásának Nagy Honvéd Háborús tapasztalataiból. — VM, 1980. 9. sz. 49—58. p.
- Gruzdev, Ju.:** Lövészszázalójai védelmi harca. — VIZS, 1980. 12. sz. 25—29. p.
- Gudgin, P.:** Brit „fantom” harckocsiezredek a második világháborúban. — RUSI, 1980. 3. sz. 64—68. p.
- Herman, H.:** A szovjet harckocsihadseregek alkalmazásának kulcsproblémái a front támadó hadműveletekben, 1942—1945-ben. — MW, 1980. 2. sz. 135—149. p.
- Jones, Ph. D.:** Az amerikai páncélelhárítás doktrínája a második világháborúban. — MR, 1980. 3. sz. 57—67. p.
- Karpinski, A.:** Támadó hadműveletekben a főcsapás irányának kiválasztása a

- második világháborúban. — MW, 1980. 4. sz. 121—137. p.
- Kazakov, K.:** A tüzérség alkalmazása a védelem áttörésekor a bobrujszki hadműveletben. — VIZS, 1980. 12. sz. 18—24. p.
- Kolibernov, E.:** A védelem áttörésének műszaki biztosítása a háborús tapasztalatok alapján. — VIZS, 1980. 8. sz. 42—50. p.
- Kozlov, M.:** A csapatok átcsoportosítása a háború folyamán. — VIZS, 1980. 9. sz. 10—17. p.
- Ljubicic, N.:** Tito hadászata a népi felszabadító háborúban és forradalomban. — VD, 1980. májusi különkiadás, 241—253. p.
- Mamula, B.:** Tito hadászatának alapvető jellemzői. — VD, 1980. májusi különkiadás, 162—174. p.
- Mozolev, V.:** A hadművészet ragyogó győzelme. (A Nagy Honvédő Háború.) — VIZS, 1980. 2. sz. 133—148. p.
- Ninkovic, J.:** A fegyveres küzdelem formái az össznépi védelmi háborúban. — VD, 1980. 5. sz. 12—25. p.
- Odincov, V.—Ovszjannikov, V.:** A csapatok átcsoportosításának anyagi biztosítása. — VIZS, 1980. 4. sz. 27—34. p.
- Odincov, V.—Ovszjannikov, V.:** A szovjet—mongol csapatok hadtápbiztosításának néhány sajátossága a halhin-goli harcokban. — VIZS, 1980. 9. sz. 55—60. p.
- Osztroumov, N.:** A csapatok és a légierő kölcsönös célmegjelölése és azonosítása. — VIZS, 1980. 8. sz. 34—41. p.
- Pejnovic, N.:** Tito hadászatának döntő tényezői a népi felszabadító háborúban. — VD, 1980. májusi különkiadás, 208—215. p.
- Pekic, D.:** Tito — forradalmunk hadásza. — VD, 1980. májusi különkiadás, 286—291. p.
- Potocar, Sz.:** Tito hadászati elve a népi felszabadító háborúban. — VD, 1980. májusi különkiadás, 274—281. p.
- Prsic, M.:** Új dokumentumok a partizánalakulatok éjszakai támadása tanulmányozásához. — VOG, 1980. 1. sz. 93—103. p.
- Schmidt, E.:** Szovjet lángszórós alakulatok a Nagy Honvédő Háborúban. — M, 1980. 10. sz. 36—41. p.
- Sinkarev, I.:** A szovjet hadműveletek jellege a szovjet—német front déli szárnyán, 1944 nyarán és őszén. — VIZS, 1980. 4. sz. 82—93. p.
- Svoboda, O.:** Az együttműködés megszervezése a Nagy Honvédő Háború harciban. — BP, 1980. 9. sz. 13—16. p.
- Szorokin, M.:** A csapatok harctevékenysége erdős-mocsaras terepen. — VIZS, 1980. 3. sz. 10—15. p.
- Szoszkov, A.:** Az aknamezőkön való átjárányítás eszközeinek és eljárásainak fejlődése a háború éveiben. — VIZS, 1980. 4. sz. 13—18. p.
- A szovjet hadművészet kiemelkedő győzelme. — VM, 1980. 5. sz. 3—17. p.
- Taran, I.:** A szilárd és eredményes híradás megteremtése harcban és hadműveletben. — VIZS, 1980. 7. sz. 35—41. p.
- Timohovics, I. V.—Vürodov, I. Ja.:** A honi légvédelmi csapatok harci alkalmazásának általánosított tapasztalatai a Nagy Honvédő Háborúban. — VM, 1980. 7. sz. 76—80. p.
- Tret'jak, I.:** A támadóharc megszervezése és vezetése hegyestajgás terepen. — VIZS, 1980. 7. sz. 42—49. p.
- Trgo, F.:** Tito hadászatának sajátos vonásai a Népi Felszabadító Háborúban. — VOG, 1980. 2. sz. 205—217. p.
- Urlinski, R.:** Második világháborús tapasztalatok és a korszerű harcmező. — MW, 1980. 11. sz. 32—35. p.
- Uszolcev, N. G.:** A frontok és a hadseregek gyorscsoportjai rajtaütésszerű tevékenységeinek tapasztalataiból. — VM, 1980. 1. sz. 13—18. p.
- Verhovszkij, Sz.—Gilenko, O.:** A homloktámadás a bátrak fegyvere. — VIZS, 1980. 8. sz. 51—54. p.
- Vernon, G. D.:** Szovjet hadműveletek a második világháborúban: tanulságok a mára nézve. 1—2. r. — MR, 1980. 3. sz. 30—40., 4. sz. 42—50. p.
- Volkov, K.:** Lövészszázalaj harcfelderítése. — VIZS, 1980. 1. sz. 38—42. p.
- Wolny, A.:** A légideszant csapatok a második világháborúban. — WPH, 1980. 4. sz. 155—177. p.
- Wontrucki, Z.:** Csapatfelváltás a Lengyel Néphadsereg 1944/45. évi harcaiban. — PWL, 1980. 7. sz. 91—95. p.

Haditengerészet

- Baszov, A.:** Az Északi Flotta tengeralattjáró-elhárító erői alkalmazásának tapasztalataiból. — VIZS, 1980. 5. sz. 43—48. p.
- Dmitriev, V.:** A tengeralattjárók harci alkalmazása 1941—1942-ben. — VIZS, 1980. 10. sz. 26—33. p.
- Egorov, G.:** A haditengerészet vezetésének tökéletesítése a háború második és harmadik időszakában. — VIZS, 1980. 1. sz. 20—26. p.
- Grigor'jev, V.:** A Dunai Flottilla a háború első napjaiban. (Visszaemlékezés.) — VIZS, 1980. 7. sz. 52—57. p.
- Hardtke, J.:** Könnyelműség, merevség vagy katonai gyakorlatiasság? (Második világháborús német haditengerés-

- szeti műveletek.) — TRP, 1980. 11. sz. 965—968. p.
- Huan, C.:** A francia tengeralattjárók hadműveletei és veszteségei a Földközi-tengeren 1943-ban. — RHA, 1980. 4. sz. 127—146. p.
- Kleemann, J.:** Romboló az Atlanti-óceáni háborúban. 1—3. r. — TRP, 1980. 7. sz. 597—601. 8. sz. 686—691., 9. sz. 771—775. p.
- Mountcastle, J. W.:** Bayou-tól a hídfőig: tengerészek és Mr. Higgins. — MR, 1980. 3. sz. 20—29. p.
- Ol'stünszkij, L.:** Az USA és Anglia fegyveres erőinek tengeri deszanthadműveletei. — VIZS, 1980. 9. sz. 42—48. p.
- Schmitz, M.:** Visszaemlékezés a haditengerészetre. — TRP, 1980. 5. sz. 429—432. p.
- Szologub, V.:** Az Észak—Csendes-óceáni Flotta a dél-szahalini támadó hadműveletekben. (Dokumentumok). — VIZS, 1980. 2. sz. 46—48. p.
- Léigéző
- Boog, H.:** A német légiérő főparancsnokságának szervezete 1935—1945. — RIHM, 47. sz. 1980. 95—106. p.
- Boog, H.:** Vezérkari kiképzés és vezetési gondolkodás a Luftwaffenél 1939 — 1945 között. — WR, 1980. 1. sz. 23—32. p.
- Borowski, H. R.:** Az amerikai légiérő atomütőereje a Japán elleni támadás napjától a berlini blokádig — lehetőség vagy realitás? (1945—1948.) — MA, 1980. 3. sz. 105—110. p.
- Dagaev, N.—Cserneckij, V.:** A szervezeti formák fejlődési tendenciái a front és távolsági repülőerőknél a Nagy Honvédó Háború éveiben. — VIZS, 1980. 10. sz. 18—25. p.
- Francev, O.:** A légvédelmi vadászrepülőök éjszakai harcászatainak néhány kérdése. — VIZS, 1980. 4. sz. 19—26. p.
- Jaworski, J.:** Légi biztosítás a szárazföldi csapatok második világháború harcaiban. 2—3. r. — MW, 1980. 1. sz. 114—125., 3. sz. 108—115. p.
- Karenin, I.:** Amerikai B—52 bombázók Európa fölött. — ZVO, 1980. 5. sz. 49—51. p.
- Mikrjukov, L.:** A front vadász- és bombázó légiereje együttműködésének tökéletesítése. — VIZS, 1980. 5. sz. 36—42. p.
- Pervov, A.:** A főparancsnoksági tartalék repülőhadtestek felkészítése és veszteségük pótlása. — VIZS, 1980. 2. sz. 10—15. p.
- Simek, K.:** A szovjet légiérő a Nagy Honvédó Háborúban. A vezetés megszervezésének tapasztalatai. — Letectvo a PVO, 1980. 9. sz. 16—20. p.
- Simek, K.:** A szovjet távolsági bombázó-repülőerő légi hadműveletei. A Nagy Honvédó Háború tapasztalatai. — Letectvo a PVO, 1980. 7. sz. 16—19. p.
- Timohovics, I.:** A légi uralomért vívott harc jellege és módjai. — VIZS, 1980. 7. sz. 26—34. p.
- Völkov, D.:** A szárazföldi csapatok támadásának légi támogatása a bolgár honvédó háború első szakaszában. — VIZS, 1980. 3. sz. 109—123. p.

Összeállította:

Viniczai István

Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

IZSÉPY EDIT	Ibrányi Mihály váradi vicekapitány — — —	171
ZACHAR JÓZSEF	A francia ancien régime két Esterházy-huszár- ezrede 1735—1879 — — — — — — — —	197
GENERÁL TIBOR— SZAUTER LAJOS	A 2. magyar hadsereg ellátó szolgálata — —	230
MUCS SÁNDOR	A Független Kiszgazdapárt katonapolitikájáról 1944—1948 — — — — — — — — — —	257

OKMÁNYTÁR

DÁVID GÉZA—FODOR PÁL	Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt- éves háború korából. I. rész — — — — —	278
----------------------	---	-----

SZEMLE

K. SZ. MOSZKALENKO	A délnyugati irányban (<i>Szakály Sándor</i>) — —	297
L. I. MEDVEDKO	Szueztől keletre és nyugatra (<i>Okváth Imre</i>) —	299
***	Szovjet katonai enciklopédia (<i>Szócs Ferenc</i>) —	302
D. D. EISENHOWER	Keresztes háború Európában (<i>Rázsó Gyula</i>) —	304
***	Voenno-iztoriescseskij Zsurnál 1982. 7—12. szám. (<i>Lengyel István</i>) — — — — — — — — — —	303

BIBLIOGRÁFIA

***	Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertórium 1980. (<i>Viniczai István—Windisch Aladárné</i>) —	316
-----	--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЭДИТ ИЖЕПИ	Михай Ибраньи — вице-капитан Варада — — —	171
ЙОЖЕФ ЗАХАР	Два гусарских полка Эстерхази французского королевского строя периода 1735—1789 годов — — —	197
ТИБОР ГЕНЕРАЛ— ЛАЙОШ САУТЕР	Служба снабжения 2 Венгерской Армии — — —	230
ШАНДОР МУЧ	О военной политике Независимой партии мелких землевладельцев 1944—1948 гг. — — — — —	257

АРХИВ

ГЕЗА ДАВИД— ПАЛ ФОДОР	Турецкие государственные документы венгерского аспекта из периода пятнадцатилетней войны Часть 1. —	278
--------------------------	---	-----

ОБЗОР

К. С. МОСКАЛЕНКО	На юго-западном направлении (1941—1943) (<i>Шандор Сакай</i>) — — — — —	297
Л. И. МЕДВЕДКО	На восток и на запад от Суэза (<i>Имре Окват</i>) — —	299
* * *	Советская военная энциклопедия (<i>Ференц Сеч</i>) — —	302
Д. Д. ЭЙЗЕНХАУЭР	Крестовая война в Европе (<i>Дьюла Раждо</i>) — — —	304
* * *	Военно-исторический Журнал, 1982, №№ 7—12 (<i>Иштван Лендель</i>) — — — — —	308

БИБЛИОГРАФИЯ

* * *	Обзор зарубежных военно-исторических журналов за 1980 год (<i>Иштван Виницаи—Элеонора Виндиш</i>) —	316
-------	---	-----

INHALT

STUDIEN

EDIT IZSÉPY	Mihály Ibrányi, der Vizekapitän von Várad —	171
JÓZSEF ZACHAR	Die zwei Husarenregimenter-Esterházy des französischen Ancien-Regimes 1735—1789 — —	197
TIBOR GENERAL— LAJOS SZAUTER	Der Versorgungsdienst der zweiten ungarischen Armee — — — — — — — — — —	230
SÁNDOR MUCS	Über die Militärpolitik der Unabhängigen Partei der Kleinlandwirte 1944—1948 — — — —	257

URKUNDENSAMMLUNG

GÉZA DÁVID—PÁL FODOR	Türkische Staatsdokumente von ungarischer Beziehung aus der Zeit des fünfzehnjährigen Krieges. Teil 1. — — — — — — — —	278
----------------------	--	-----

RUNDSCHAU

K. S. MOSKALENKO	In südwestlicher Richtung (<i>Sándor Szakály</i>) —	297
L. I. MEDVEDKO	Östlich und westlich von Suez (<i>Imre Okváth</i>) —	299
* * *	Sowjetische militärische Enzyklopädie (<i>Ferenc Szócs</i>) — — — — — — — — — —	302
D. D. EISENHOWER	Kreuzzug in Europa (<i>Gyula Rázsó</i>) — — —	304
* * *	Woenno-istorischeskij Shurnal 1982. Nr. 7—12. (<i>István Lengyel</i>) — — — — — — — —	308

BIBLIOGRAPHIE

* * *	Militärgeschichtliches Repertorium auslan- discher Zeitschriften 1980 (<i>István Viniczai— Eleonora Windisch</i>) — — — — — — — —	316
-------	--	-----

A ZRÍNYI KIADÓ 1983. ÉVI KÖNYVÚJDONSÁGAI

Marx Károly halálának 100 éves évfordulójára került kiadásra a tudományos szocializmus megalapítójának katonai kérdésekkel foglalkozó írásaiból egy válogatás „Marx a háborúról és a hadseregről” címmel, és **Györe Imre** nagylélegzetű poémája, „Egy arc valahol, valahonnan”, mely a marxi életműnek líránkban teljességgel egyedülálló költői summázata.

A hadtudomány témakörében megjelenik **Olaf Groehler**: A légi háborúk története című könyvének második, bővített kiadása, valamint **Sz. G. Gorskovnak**, a Szovjetunió flottatengernagyának „Az állam tengeri hatalma” című műve.

A népszerű ARZENÁL sorozat legújabb kötete a repülés rohamos fejlődését, napjaink legkorszerűbb légi harc-fegyvereit és a honi légvédelem haditechnikai eszközeit mutatja be. A típuskönyv-sorozatban ezúttal a rakétafegyverekkel és az űrhajózási hordozórakétákkal ismerkedhet meg az olvasó.

Számos könyv foglalkozik majd a világgpolitikai események elemzésével, ezek katonapolitikai vonatkozásaival. **Kanyó András** könyve az európai szocialista és tőkés országok kapcsolatainak fejlődését. **Balázs József** elemző munkája a francia katonapolitika múltját, jelenét és távlatait mutatja be. Nagy érdeklődésre tarthat számot **Bognár Károly**: Eurorakéták árnyékában; **P. Szabó József—Horányi B. László**: A Perzsa-öböl rejtélye; valamint **Barkovits István**: Az „olajlégio” című munkája.

Régen várt érdekesség lesz **V. Kasszisz—L. Koloszov** könyve (A titkosszolgálatok rejtélyeiből), mely a hírszerzés-kémkedés történetét a görög—római idők-től napjainkig tárgyalja.

A hadtörténelem iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk **Nagy László**: Hajdúvitézek; **Sugár István**: Lehanyatlik a török félhold című könyvét, valamint **Bona Gábor** reprezentatív képes albumát, melynek címe „Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848—1849”. Különösen szép könyvritkaságnak ígérkezik **Szikora András** Katonagalambok című munkája, amely bemutatja, hogyan szelídítette az ember a vad szirti galambokat hírvivő galambokká, s végigkíséri történetüket az ókortól egészen napjainkig.

A második világháború története még ma is sok érdekességgel szolgál. **Bokor László**, az ismert dokumentumfilmes újságíró Futártáska című könyvében olyan dokumentumokról ír, melyek csak a közelmúltban kerültek napvilágra. Egy másik könyv, **Veress D. Csaba** munkája a Dunántúl felszabadításával foglalkozik. A népszerű memoárkötetek sorában jelenik meg **Konyev** marsall visszaemlékezése: az „Egy frontparancsnok feljegyzései”. **Plivier**: Sztálingrád című regénye pedig a megszokottól eltérően, a német közkatona szemével mutatja be a sztálingrádi csata végítéletszerű napjait, Hitler katlanba zárt elit hadseregének utolsó óráit.

Ara: 13,— Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

